

प्राकृतमार्गोपदेशिका

कर्ता :—

अध्यापक बेचरदास जीवराज दोशी

गूर्जर ग्रंथरत्न कार्यालय,

अ म दा वा द.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૪૬૩૩ કિંમત રૂ-૮-૦

ગ્રંથનામ પાટલ મ. ગોપ્રદેશિકા

વર્ગિક ૮૪૪૨

प्राकृतमार्गोपदेशिका

कर्ता :

अध्यापक बेन्जरदास जीवराज दोशी

गूर्जर ग्रंथरत्न कार्यालय.
अमदावाद.

प्रकाशक :

शंभुलाल जगशी शाह

गूर्जर ग्रंथरत्न कार्यालय

गांधीरोड-अमदावाद.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી ઑપીરાઈટ-સંગ્રહ

નં. ૪૨૨

૨૪૬૩૩

द्वितीय आवृत्ति

वि. सं. १९९९

मूल्य ३-८-०

मुद्रक :

हीरालाल देवचंद शाह

शारदा मुद्रणालय

पानकोरनावा, जुमाम्मसीद सामे-

अमदावाद.

दिवान बहादुर—

श्रीमान् कृष्णलाल मोहनलाल

झवेरीने

तेमनी—

निर्मळ साहित्य सेवा निमित्त उजवायेला—

पंचोत्तरमी दीवाळीना प्रसंगे

पत्रं पुष्पं फलं तोयम्

પ્રાકૃતમાર્ગોપદેશિકાની બીજી આવૃત્તિ

સૌથી પહેલાં મેં જ્યારે કાશીની યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરતો હતો તે વખતે-વિક્રમ સંવત્ ૧૯૬૭ ના વર્ષમાં-પ્રાકૃતમાર્ગોપદેશિકા લખેલી. તેની બે આવૃત્તિ થઈ ગઈ છે. ત્યાર પછી તે પુસ્તકમાં અનુભવને પરિણામે વિશેષ ફેરફાર કર્યો પટલે ૫ પુસ્તક જ તદ્દન નવી રીતે તૈયાર થયું, તેની આ બીજી આવૃત્તિ છે. આવી પ્રાચીનભાષાના પુસ્તકની પળ આટલી પ્રગતિ થઈ છે તે ય ઘણું કહેવાય. હજુ આપણા અભ્યાસ કરનારાઓનું લક્ષ્ય, વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્ર અને ભાષાના મૌલિક તથા વિજ્ઞાનયુક્ત ઇતિહાસ તરફ ઓછું ગયું છે. જેમ જેમ લક્ષ્ય વધશે તેમ આ પુસ્તકનું મૂલ્ય તેઓ જાણી શકશે.

‘પ્રાકૃતભાષા કે અર્ધમાગધીભાષા જૈનોની જ છે’ અને ‘જો વિદ્યાર્થીઓ યનો અભ્યાસ કરવા મંડશે તો સંસ્કૃતનું શું થશે ?’ આવા ભ્રમો વાતાવરણમાંથી નીકળી જવા જોઈપ અને તુલનાત્મક રીતે પ્રાચીન તથા અર્વાચીન આર્યભાષાઓનો અભ્યાસ વિશેષ ને વિશેષ વિનયમંદિરોમાં તેમ જ મહાવિદ્યાલયોમાં વધતો જવો જોઈપ. આમ થશે તો જ ભારતની રાષ્ટ્રભાષાની ગૂંચ આપોઆપ ઝૂકલી જશે.

મુંબઈ વિદ્યાપીઠે અર્ધમાગધીભાષાને અભ્યાસક્રમમાં સ્થાપિત કરી જ છે પરંતુ તે સ્થાપનાને સક્રિય રીતે ચલાવવાની જવાબદારી વિનયમંદિરો અને મહાવિદ્યાલયોની છે અને જનોની તેમ જ જનોની વિદ્યાપ્રચારકસંસ્થાઓની આ અંગે વિશેષ જવાબદારી છે.

આ આવૃત્તિમાં, પ્રથમ આવૃત્તિમાં કહ્યા પ્રમાણે સંશોધન

તેમ જ સંવર્ધન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી પરંતુ ભારતને માટે શાપરૂપ પવા આ મહાઘાતક યુદ્ધને લીધે કાગળોનો સંકોચ કરવો જ પડ્યો અને તેથી જ કશું ધારેલું સંશોધન સંવર્ધન થઈ શક્યું નથી.

જેવું છે તેવું આ પુસ્તક વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાનમાં જરૂર વધારો કરશે.

અમદાવાદ
ગાંધી સપ્તાહ ૧૯૪૩

બેચરદાસ

કાંડક

પ્રસ્તુત પુસ્તકના ફરમા સહજ જિજ્ઞાસા દ્રષ્ટિથી હું સાંભળી ગયેલો ત્યારબાદ પં. બેચરદાસે ૫ વિષે કાંડક લખવા કહ્યું. મેં વગર વિલંબે પનો સ્વીકાર કર્યો અને કારણ ૫ ન હતું કે પ્રાકૃતભાષા કે ભાષાઓનો સતત તેમજ અસાધારણ અભ્યાસી રહ્યો છું, પણ ૫ સ્વીકારવાનું ચરું કારણ પં. બેચરદાસના દીર્ઘકાલીન અને સતત પ્રાકૃત ભાષાઓના અભ્યાસ તેમજ ચિંતન વિષેની મારી ધારામાં રહેલું હતું.

૫મની ચોવીસ વર્ષ પહેલાં પ્રથમ લખાણની અને છપા-પણી 'પ્રાકૃતમાર્ગોપદેશિકા' આ પંક્તિઓ લખતી વખતે મેં પ્રથમ જ વાર જોઈ. પની પ્રસ્તુત પુસ્તક સાથે સર-સ્થામણી કરી. ૫ ઉપરાંત ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ ૫મનું 'પ્રાકૃત વ્યાકરણ' પણ ફરી વાર જોઈ ગયો. અને હમણાં જ ૫મણે લખેલ અને પંજાભાઈ ગ્રન્થમાળામાં પ્રગટ થયેલ 'જિનાગમકથાસંગ્રહ' પણ જોઈ ગયો. સાથે સાથે

હમણાં હમણાં અન્ય લેખકોદ્વારા ગૂજરાતી તેમજ સંસ્કૃતમાં લખાયેલાં અને છપાયેલાં બીજાં પણ પ્રાકૃત વ્યાકરણ વિષયક પુસ્તકો જોઈ ગયો. આ બધા ટૂંક પણ તટસ્થ અવલોકનથી મારા ઉપર બે છાપો મુખ્યપણે પડી છે: પહેલી ૫ કે બીજા કોઈ પણ વર્તમાન ગૂજરાતી લેખકના પ્રાકૃત વિષયક પુસ્તકો કરતાં પં૦ બેચરદાસના પ્રાકૃત વિષયક પુસ્તકોમાં પ્રાકૃત વિષયક અભ્યાસ વાચન અને ચિંતન વધારે દીર્ઘકાલીક, વધારે વિશાળ અને વિશેષપણે સતત છે. બીજી છાપ ૫ છે કે તેમના ચિંતનમાં સ્વતંત્રતા વિશેષ હોઈ સાંપ્રદાયિક પૂર્વ ગ્રહો માત્ર સંપ્રદાયને કારણે આડા નથી આવતા.

પણિડતજીનો પાલિવિષયક અભ્યાસ અને તદ્વિષયક વાચન પ્રમાણમાં ઠીક ઠીક હોવાથી એમના પુસ્તકોમાં પ્રાકૃત અને પાલિભાષાની સરખામણી સમુચિત અને સાધાર છે. તેથી એમ કહેવાને કારણ છે કે જો પ્રાકૃતના અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓ પ્રસ્તુત પુસ્તકથી શરૂ કરી ચડતે ક્રમે એમનાં બીજાં પુસ્તકો વાંચે કે શીખે તો પ્રાકૃત ભાષાઓના સ્વોટ જ્ઞાન ઉપરાંત સાથે પાલિભાષાનું પણ અમુક અંશે જ્ઞાન મેળવે, કે જે પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસી વાસ્તે ખાસ આવશ્યક અને ફલદ્રૂપ છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક ૫ ચોવીશ વર્ષ પહેલાં લખાયેલ પ્રાકૃતમાર્ગોપદેશિકાનો પરિપાક છે પટલે હવે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયા પછી ૫ પ્રાથમિક આવૃત્તિને અભ્યાસનાં ખાસ સ્થાન નથી રહેતું ૫ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે. જે જે પાઠ્યક્રમમાં પ્રથમ છાપાપલ એમની માર્ગોપદેશિકા હતી તેમાં હવે આ પુસ્તક દાખલ કરવું દરેક દૃષ્ટિએ વધારે ઉપયોગી સિદ્ધ થશે.

સુખલાલ

પરિચય

આ પુસ્તકમાં મેં જે ક્રમ અને રચનાપદ્ધતિ યોજી છે તેની વીગત નીચે મુજબ છે:—

- ૧ પ્રાકૃતપ્રત્યયો, ધાતુઓ, નામો અને નામોનાં રૂપો તથા કૃદન્તો આપતાં સાથે સાથે સંસ્કૃત પ્રત્યયો, ધાતુઓ, નામો, નામોનાં રૂપો અને કૃદન્તો મુકેલાં છે.
- ૨ નામોનાં અને ધાતુનાં રૂપોની સાધનિકા બાબત સમજુતી આપતાં તેમાં ભાષાશાસ્ત્રની માનિતી તુલનાદૃષ્ટિને પ્રધાનપદે રાખેલી છે.
- ૩ અર્થો આપતાં મોટા ભાગે પદ્ય શબ્દો યોજ્યા છે કે જેમનાં ઉચ્ચારણો મૂળ શબ્દો કરતાં બહુ ઓછાં જુદાં હોય.
- ૪ પાછળ ધ્યાન કેટલાક દેશી શબ્દો ઉમેર્યા છે અને યમના અર્થો પણ સરલામણીને લક્ષ્યમાં રાખીને જ ઉક્ત ત્રીજી રીતે આપેલા છે.

[વિદ્યાર્થી સાધારણ સંસ્કૃત જાણતો હોય કે સારામાં સારું ગૂજરાતી જાણતો હોય તો પણ આ પાઠોદ્ધાર સરલ-તાથી પ્રાકૃતભાષાને શીખી શકે અને પ્રાકૃતસાહિત્યના રસને આસ્વાદી શકે એ દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને પાઠોમાં બધે ગૂજરાતી, પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતની સરલામણીની પદ્ધતિ મુખ્ય રાખેલી છે. આ પદ્ધતિમાં ગોલ્ડવાનું ઘણું ઓછું રહે છે. સંસ્કારો જમાવવા માટે થોડું ઘણું ગોલ્ડવું પણ મને અનિવાર્ય જણાય છે. સરલે સરલા શબ્દો કાને આવતાં વિદ્યાર્થી, વ્યુત્પત્તિ તરફ પણ ઢલશે અને તેની અભ્યાસવૃત્તિ વ્યુત્પત્તિને શોધવા જરૂર મથશે અને યમ કરતાં કરતાં તે, ગૂજરાતીની ગંગોત્રીના મૂળ પાસે જઈ પહોંચશે.]

- ૫ જે રૂપોની સાધના આચાર્ય હેમચંદ્ર પળ નથી બતાવી તેવાં આર્ષરૂપોની પળ સાધના આ પાઠોમાં વતાવવામાં આવી છે.
- ૬ કેટલાંક અવ્યયો કને સંખ્યાવાચક શબ્દો માટે સાસ જુદા પાઠો ગોઠવેલા છે.
- ૭ પ્રાકૃત વાક્યો કરતાં ગૂજરાતી વાક્યો જાણી જોઈને જ વધારેલાં છે. વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિ પ્રાકૃત ભાષાને સમજવાને ઠીક ઠીક વ્યાયામ માગે છે અને યવો વ્યાયામ ય વાક્યો દ્વારા મઠી રહે છે માટે જ ગૂજરાતી વાક્યો વધારે મુકેલાં છે. છતાં જે શિક્ષકો અને કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ ય વ્યાયામને ન ઇચ્છે તો તેમ કરવાની તેમને પૂરતી છૂટ છે.
- ૮ સારાંશ અને પ્રદ્વનો આરમ્ભના જ ભાગમાં મૂકેલા છે તેથી નવા નવા પાઠો આવે ત્યારે તેને અનુસરી સારાંશ અને પ્રદ્વનો શિક્ષકોપ કે વિદ્યાર્થીઓપ ઉપજાવી કાઢવાના છે.
- ૯ પાઠોના ટિપ્પણોમાં વર્ણવિકારના મુખ્ય મુખ્ય બધા નિયમો જણાવી દીધા છે. ય બધા નિયમોનું મૂળ, આદેશ અને સ્થાનિની સમાનતામાં છે. જેમકે-સ્થાની ‘પ’ હોય, તો તેનો આદેશ ‘વ’ થાય છે. ‘પ’ નો ‘વ’ થવાનું કારણ ‘પ’ અને ‘વ’ બંનેનું યક સરખું ઓછ સ્થાન છે ય છે. ય જ રીતે ‘પ’ નો ‘ઈ’ ‘ઓ’ નો ‘ઉ’ ‘ટ’ નો ‘ડ’ ‘ઠ’ નો ‘ઢ’ ‘ય’ નો ‘જ’ ‘ઘ’ નો ‘ઘ’ વગેરે વિકારો વિશે સમજવાનું છે. ઉચ્ચારણ કરનાર વ્યક્તિ, યકને બદલે બીજું બોલતાં સ્વાભાવિક રીતે ઘણે ભાગે મળતેમળતું બોલે છે યથી જ શબ્દોનાં ઉચ્ચારણોમાં ફરક પળ સરસેસરસો પડતો આવે છે. સંયુક્ત અક્ષરોમાં પળ પૂર્વવર્તી કે પરવર્તી વળની સમાનતાના ધોરણે પરિવર્તન થાય છે, ‘ટ’ ને બદલે ‘ક’ બોલનારો કે ‘ક’ ને બદલે ‘મ’ બોલનારો ભાગ્યે જ મઠી શકશે ય ધ્યાનમાં રાસવાનું છે. પરિવર્તનનો આ યક મહા-

नियम ध्यानमां राखवाची बधा उच्चारणभेदोनो स्फोट सहजमां थई जशे.

शिक्षक, उक्त नवे मुद्दाओने लक्ष्यमां राखीने शीखवशे अने विद्यार्थी पण ते मुद्दाओने ते रीते बराबर समझीने शीखशे तो कोइने निष्फळता मळवानो संभव नथी.

वर्णविकारना नियमो समझावतां उक्त नवमो महानियम तो न ज भुलाय. परंतु ते माटे आपेलां उदाहरणो ऊपरांत बीजां पण उदाहरणो शिक्षक जरूर शोधी शके. एक विकार थळा पळी तेना उपर बीजा बीजा विकारो केवी केवी रीते थाय छे ते समजाववा भाषाना ग्रामीण शब्दो बहु उपयोगी थशे. ते उपरांत हिंदी, मराठी अने बंगाली भाषाना शब्दो पण बहु रुचिकर नीवडशे.

संस्कृत अने प्राकृतमां वततो उच्चारणभेद याने वर्ण-विकार थवानां कारणोमां धोलनारानां शरीर ऊपर थती भौगोलिक असर, उच्चारणस्थानोमां थता फेरफारो, स्पष्ट उच्चारणे माटे जोइता शारीरिक बळनो हास, लखनाराओनी बेदरकारी, परंपराने ज मान्य राखवानो आग्रह, बीजी प्रजानो सहवास, धर्मक्रांति, राजसत्ता, भाषा संबंधी आदरनो घटाडो, पंडितोनो उन्माद, छेका मारेला शब्दो उपरथी नवा शब्दोनी कल्पना, वांचनाराओनो भ्रम, लखेलु तेवुं ज वांचवुं, अनुवाद करवामां असावधानता वगैरे अनेक कारणो छे; ते तरफ शिक्षके विद्यार्थीनुं ध्यान खेंचवुं.

आ रीते स्पष्टतापूर्वक शीखववाची भाषाना भेदोनो कोयडो आपोआप ऊकली जशे अने ए भेदोमांथी प्रकटेली ए अस्मिता पण शमी जशे.

पाछला पाठोमां पर्यायवाची समान हिंदी शब्दो, मराठी

શબ્દો અને બંગાળી શબ્દો આપી જુદા જુદા ત્રણેક મોટા પાઠો ઉમેરવા ધારેલું પણ સત્વરતાને કારણે તે નથી બની શક્યું, કિંતુ હવે પછીના સંસ્કરણમાં તેનું સ્થાન જરૂર રહેશે.

તે તે પાઠોમાં વપરાયેલા શબ્દોનો કોશ, પુસ્તકને પ્રાંતે સંસ્કૃત પર્યાય અને અર્થ સાથે મુકેલો છે. તેમાં નામોનો વિભાગ જાતિ પ્રમાણે કરેલો છે, વિશેષણો, અવ્યયો, સંખ્યાવાચી શબ્દો અને ધાતુઓનો પણ કોશ તે તે વિભાગે ગોઠવેલો છે. પછી બે ફારમ જેટલું સરલ ગદ્યપદ્ય મુકેલું છે અને ત્યાર પછી તેનો પણ સઠંગ કોશ મુકેલો છે.

પાઠોમાં આવેલા શબ્દકોશની યોજના મારા વિનયી વિદ્યાર્થી પં. શાંતિલાલ વનમાઝી શેઠ-ન્યાયતીર્થે કરેલી છે તે અર્થે તેનું અહીં સંસ્મરણ કરું છું.

કાશીવિશ્વવિદ્યાલયમાં જૈનદર્શનશાસ્ત્રના અધ્યાપક ચ્યાત દર્શનશાસ્ત્રી સુહૃદ્ધર પંડિત સુખલાલજીપુ પુસ્તકના આરંભમાં 'કાંઈક' લખી આપી પુસ્તકને આશીર્વાદ આપ્યો છે એ વદલ હું શું લખું તે જ સ્પષ્ટતું નથી.

અનુભવી શિક્ષકો અને અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓ આ પાઠોને શીખતાં પોતપોતાની નોંધો અવશ્ય લખી રાખે અને પ્રસંગ પડ્યે મને એ નોંધો સૂચવવા લક્ષ્ય રાખે તો હું મને ઠીક ઠીક જાણી શકીશ.

આ પુસ્તકને પ્રકાશમાં લાવવાનું સાહસ ગૂર્જરગ્રંથરત્ન-કાર્યાલયના પ્રખ્યાત માલિક ભાઈ શંભુલાલ જગશીપુ સેઠિયું છે તે માટે તે પણ સ્મરણાર્હ છે.

વૈશાખ શુદ્ધ ૩
અમરેલી-કાઠિયાવાડ

બેચરદાસ જીવરાજ દોશી

एक खुलासो

पुस्तकने पहेले ज पाने लखेलुं छे के—“उच्चारणोनुं
ए परिवर्तन वैदिक संस्कृतमां य छे अने प्राकृतमां य छे.”
(पं० १२-१३)

आ वाक्यनो आशय, ए बन्ने भाषामां परिवर्तनो थवा
पास्यां छे एम जणावयानो छे, पण ए बन्नेमां एक सरखां ज
परिवर्तनो छे एम बताववानो नथी.

आरंभमां आपेला परिचयमां परिवर्तननो जे एक व्यापक
महानियम जणावेलो छे ते उक्त बन्ने भाषाने लागु पडे छे
ए दृष्टि ए उक्त वाक्य लखायुं छे. आ संबंधी विशेष विगत
माटे आर्यविद्याव्याख्यानमालामांनुं ‘प्राकृतभाषा अने साहित्य’
नामनुं मारुं व्याख्यान जोई जवुं घटे अने आर्यप्राकृतनी सम-
जूती माटे विद्यापीठ द्वारा प्रकाशित मारा प्राकृत व्याकरणनी
प्रस्तावना पण वांची जवी जोईए.

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
પરિચય	૧
પાઠ ૧ વર્તમાન કાલ	૬
„ ૨ „	૧૧
„ ૩ „	૧૫
„ ૪ „	૧૯
„ ઉપસર્ગ	૨૫
„ ૫ અકારાંત નામનાં રૂપાલ્યાનો (નરજાતિ) ...	૩૦
„ ૬ „ (નાન્યતર જાતિ) ...	૩૭
„ ૭ અકારાંત નામો	૪૧
„ ૮ અકારાંત સર્વાદિ (નરજાતિ અને નાન્યતરજાતિ) ...	૪૫
„ ૯ તુમ્હ, અમ્હ, ઇમ અને એઅ નાં રૂપાલ્યાનો ...	૫૪
„ ૧૦ ભૂતકાલ-પ્રત્યયો	૬૬
„ ૧૧ ઇકારાંત અને ઉકારાંત (નરજાતિ) ...	૭૫
„ ૧૨ ભવિષ્યકાલ	૮૫
„ ૧૩ „	૯૩
„ ૧૪ ઋકારાન્ત શબ્દો	૧૦૨
„ ૧૫ વિષ્યર્થ અને આજાર્થ	૧૧૪
„ ૧૬ „ (ચાલુ)	૧૨૧
„ ૧૭ પ્રેરકભેદ	૧૩૭
„ ૧૮ ભાવે પ્રયોગ અને કર્મણિ પ્રયોગ ...	૧૪૯
„ ૧૯ વ્યંજનાન્ત શબ્દો	૧૫૯
„ ૨૦ કૃદંત-હેત્વર્થ-સંબંધકભૂત-વર્તમાનકૃદંત વગેરે ...	૧૭૦
„ ૨૧ સંખ્યાવાચક શબ્દો	૧૮૭
શબ્દકોષ	૧૯૫

विषय	पृष्ठ
पाइथ-गज्ज-पज्जाणि	१-२७
१ मंगलं ...	१
२ महव्वयउच्चारणा ...	२
३ मिच्छा मि दुक्कडं ...	३
४ खामणं ...	४
५ समयं गोयम ! मा पमायए ...	४
६ हरिकेसी सोवागो ...	५
७ तं वयं वूम माहणं ...	७
८ रामवणवातो ...	९
९ वीरलुत्थी ...	१०
१० अप्पा ...	१०
११ धुत्तो सियालो ...	११
१२ कयग्घा वायसा ...	१२
१३ सुरप्पिओ जक्खो ...	१३
१४ जामाउयपरिक्खणं ...	१५
१५ गामिल्लओ सागडिओ ...	१७
१६ नडपुत्तो रोहो ...	१८
१७ चिब्भडियावंसगो ...	२०
१८ भारियासीलपरिक्खा ...	२२
१९ जो खणइ सो पडइ ...	२७
शब्दकोश ...	२८-३६

પિતરૌ વન્દે ।

પ રિ ચ ય

વૈદિક (વેદોની મૂળ) ભાષાનું અને પ્રાકૃત ભાષાનું મૂળ બંધારણ ઘણું મળતું આવે છે. તે બેમાં મોટો મેદ ઉચ્ચારણનો છે અને ૫ મેદને લીધે જ તે બન્નેને જુદી જુદી ભાષા સમજાવામાં આવી છે-ગણવામાં આવી છે.

વૈદિક સંસ્કૃતમાં અસંયુક્ત અને સંયુક્ત બન્ને પ્રકારના વ્યંજનોનો ઠીક ઠીક વ્યવહાર છે. તે વ્યંજનોમાંના કેટલા-પકનું ઉચ્ચારણ અધિક ક્ષિપ્ર છે અને કેટલાપક સહજ રીતે વેગપૂર્વક બોલાતાં ૫ વીજામાં મળી જાય છે વા રૂપાંતર પામે છે કે ઘસાઈ જઈ સ્વરાવશેષી કે અર્ધસ્વરાવશેષી બને છે. ઉચ્ચારણોનું ૫ પરિવર્તન વૈદિક સંસ્કૃતમાં ૫ છે અને પ્રાકૃતમાં ૫ છે. તેથી સહજ અને સુખરૂપ ઉચ્ચારણોથી ટેવા-યેલા પ્રાકૃત બોલનારા લોકો, અર્થનો વિપર્યાય ન થાય તેવી રીતે, તે તે અસંયુક્ત વા સંયુક્ત વ્યંજનોવાળા શબ્દોને સરળ ઉચ્ચારણપૂર્વક વ્યવહારમાં લાવતાં વિશેષે કરીને ઉક્ત પરિવર્તનને વશવર્તી હોય છે.

સરળ ઉચ્ચારણ માટે ક્યાંય કોઈ વ્યંજનનો ધીરે ધીરે હાસ થતો આવે છે અને ક્યાંય બેમાંથી ૫ વ્યંજનને જતો કરવો પડે છે-તે આપોઆપ સરી જાય છે. ૫ અસંયુક્ત વા સંયુક્ત વ્યંજનોનું ઉચ્ચારણ જે જે રીતે સરળ થયેલું છે :તે બધી રીતો હવે પછીના પાઠોમાં આવનારી છે.

પ્રાકૃતભાષા, સંસ્કૃત ભાષા કરતાં વધારે વ્યાપક અને મધુર ગણાઈ છે તેનું કારણ ૫ની સરળતા જ છે.

પ્રાકૃતભાષા, કેટલી બધી સરલ અને સુલ્ભપૂર્વક બોલી શકાય તથા લક્ષી શકાય તેવાં ઉચ્ચારણોવાળી છે તેની વિશ્લેષ સમજણ માટે અને સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ૫ બન્ને ભાષા વચ્ચેના ઉચ્ચારણભેદનો સ્પષ્ટ ચાલ વિદ્યાર્થીઓને આવે તે સારુ પ્રત્યેક સ્થળે સંસ્કૃત સાથે તેની તુલના કરી બતાવાની છે.

તુલનાત્મક સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત શબ્દો ઉપરાંત તેને મળતા વા તેમાંથી નીપજેલા અર્થસૂચક ગુજરાતી શબ્દો પણ સાથે સાથે જણાવેલા છે-આ બધું ભાષાની સરલામણીની દૃષ્ટિ અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને ઉપયોગી થશે અને આ પદ્ધતિથી પ્રાકૃત ભાષાનો અભ્યાસ પણ સુકર બનશે.

પ્રયોજન

જેમનું મૂળ-ઉદ્ભવસ્થાન-પ્રાચીન આર્યભાષામાં છે તેવી ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી અને હિંદી વગેરે આર્યપેઢીની ભાષાઓનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવા સારુ અને ૫ પ્રાંતિક ભાષાઓની મૌલિક એકતાદ્વારા સમગ્ર પ્રજાનું એક સમજવા-સાધવા સારુ પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસનું વિશેષ મહત્ત્વ છે.

જૂની ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી કે હિંદીને સારી રીતે સમજવા માટે અને ઉક્ત તે તે ભાષાના પ્રાચીન વા અર્વાચીન પ્રત્યેક શબ્દનો ક્રમવિકાસ શોધવા અને તે દ્વારા શુદ્ધ ઇતિ-હાસ ઉત્પન્ન કરવા પણ પ્રાકૃતના અભ્યાસની ઉપયોગિતા છે.

ભારતીય તપસ્વિઓના આધ્યાત્મિક વિચારો જેમ સંસ્કૃત ઉપનિષદાદિમાં જલવાયેલા છે તેમ પ્રાકૃતભાષાના સાહિત્યમાં પણ જલવાયેલા છે, તો તે બધાને સમજવા અને સર્વધર્મ-સમભાવના જીવન-હિતૈષી ઉદાર સિદ્ધાન્તને વિશેષ રીતે લક્ષ્યમાં લાવવા પણ પ્રાકૃતભાષાઓના અધ્યયનની અતિઅગત્ય છે.

જેટલો ફેર ગોહિલવાડી અને ઝાલાવાડી ભાષામાં છે
 વા ચરોતરની અને પંચમહાલની ભાષામાં છે તેટલો જ ફેર
 પ્રાકૃતભાષાઓમાં-પાલિ અને પ્રાકૃતમાં, અર્ધમાગધી-આર્ષપ્રાકૃત
 -અને પ્રાકૃતમાં, માગધી અને શૌરસેની વગેરેમાં-છે તેથી એક
 માત્ર પ્રાકૃતને સારી રીતે શીખી જવાથી પાલિ વગેરે બીજી
 પ્રાચીન શાસ્ત્રીય ભાષાઓનું જ્ઞાન સહેજે સહેજે થઈ જાય છે.

મૂળ જૈન સિદ્ધાંતો આર્ષપ્રાકૃતભાષામાં છે અને બૌદ્ધ
 સિદ્ધાંતો પાલિભાષામાં છે તેથી બૌદ્ધ અને જૈનધર્મના
 અભ્યાસિય તો આ ભાષા જરૂર શીખી લેવી જોઈય.

વર્ણવિજ્ઞાન

સ્વરો-ઢ્ઢસ્વ	દીર્ઘ	ઉચ્ચારણોનું સ્થાન
અ	આ	કંઠ અને નાસિકા
ઇ	ઈ	તાલુ અને નાસિકા
ઉ	ઁ	ઓષ્ટ-હોઠ-અને નાસિકા
અ+ઇ=પ		કંઠ અને તાલુ તથા નાસિકા
અ+ઉ=ઓ		કંઠ અને હોઠ તથા નાસિકા

સ્વરનું પ્લુત ઉચ્ચારણ પ્રાકૃતભાષાના વ્યવહારમાંથી
 જતું રહ્યું છે.

કંઠ પટલે ગલું, તાલુ પટલે તાઝવું. જે વર્ણ, કંઠમાંથી
 બોલાય તે કંઠ્ય, તાલુમાંથી બોલાય તે તાલવ્ય, ઓષ્ટમાંથી
 બોલાય તે ઓષ્ઠ્ય અને પ બન્નેમાંથી બોલાય તે કંઠ્યતાલવ્ય
 કે કંઠ્યોષ્ઠ તથા નાસિકામાંથી બોલાય તે નાસિક્ય-અનુ-
 નાસિક કહેવાય.

સ્વરો બધા અનુનાસિક છે પણ તેમનું તે જાતનું ઉચ્ચા-
 રણ સ્થલવિશેષમાં જ થાય છે, બધે નહિ.

હસ્વ 'ઋ' ને બદલે વિશેષે કરીને 'અ' થી અને ક્યાંય ક્યાંય 'ૈ' વા 'ઉ' થી કામ ચાલે છે.

'લ્' ને બદલે 'હલિ' નું ઉચ્ચારણ પ્રચલિત છે.

'ઐ' તો માત્ર એક 'અયિ' અવ્યયને બદલે વપરાય છે બીજે ક્યાંય તેનો પ્રયોગ જ નથી. તેમ 'ઔ' નો પણ પ્રયોગ નથી. 'ઐ' ને બદલે '૯' વા 'અઈ' થી કામ સરે છે અને 'ઔ' ને બદલે 'ઓ' કે 'અઉ' થી વ્યવહાર થાય છે.

કેટલાક વૈયાકરણો કહે છે કે 'ઐ' અને 'ઔ' નો પ્રયોગ પ્રાકૃતમાં છે.

'૯ઘો' 'સેવ્વા' 'સોત્તં' 'સો ચ્ચિઅ' વગેરે શબ્દોમાં આવેલા '૯' અને 'ઓ' એકમાત્રિક છે-હસ્વ છે, એમ આચાર્ય શુભચંદ્ર જણાવે છે અને ઉચ્ચારણની દૃષ્ટિએ છે પણ બરાબર.

વ્યંજનો	વર્ગ	સ્થાન
કૂ ખ્ ગ્ ઘ્	ક વર્ગ	કંઠ-કંઠ્ય
ચ્ છ્ જ્ ઝ્	ચ વર્ગ	તાલુ-તાલવ્ય
ટ્ ઢ્ ડ્ ઢ્	ટ વર્ગ	મૂર્ધા-માથું-મૂર્ધન્ય
ત્ થ્ દ્ ધ્ ન્	ત વર્ગ	દંત-દાંત-દંત્ય
પ્ ફ્ બ્ ભ્ મ્	પ વર્ગ	ઓઘ-હોઠ-ઓઘ્ય
અર્ધસ્વર {	ય્	તાલવ્ય
	૨	મૂર્ધન્ય
	લ્	દંત્ય
	વ્	દંત્ય-ઓઘ્ય
	સ્	દંત્ય
	હ્	કંઠ્ય
હ્ ઝ્ ણ્ ન્ મ્		નાસિકા-અનુનાસિક
ય્ ૨્ વ્		" "

‘સહ્સો’ ‘અઞ્જણ’ વગેરે શબ્દોમાં ‘હ્ર’ અને ‘ઞ’ માત્ર પોતાના વર્ગના વ્યંજનો સાથે સંયુક્ત હોય ત્યારે જ વ્યવહારમાં આવે છે, પણ તેમનો ઉપયોગ પ્રાકૃતમાં સ્વતંત્ર નથી. માટે તેમને વર્ગીય વ્યંજનો ગણાવતાં ગણાવેલા નથી. સંસ્કૃતમાં પણ તેમનો સ્વતંત્ર પ્રયોગ નહિ જેવો જ છે.

‘ક’ ‘ઝ’ વગેરે સજાતીય સંયુક્ત વ્યંજનોનો પ્રાકૃતમાં ખૂબ પ્રચાર છે અને કેટલાક અપવાદોમાં વિજાતીય સંયુક્ત વ્યંજનોનો પણ ઉપયોગ થયેલો છે, પણ વ્યંજનોમાં ‘દ્ર’ ‘મ્હ’ ‘ણ્હ’ અને ‘લ્હ’ મુખ્ય છે. જૈનસૂત્રોમાં ક્યાંય ‘સ્મ’ નો પણ ઉપયોગ થયેલો છે. આ સિવાય ‘ક’ ‘ક્ત’ વગેરે વિજાતીય સંયુક્ત વ્યંજનોનો પ્રાકૃતમાં ક્યાંય ઉપયોગ નથી.

‘વિસર્ગનો તો પ્રાકૃતમાં પ્રયોગ જ નથી.

‘કણ્ઠ’ ‘તન્તુ’ અને ‘થમ્મ’ વગેરે શબ્દોમાં ‘ણ’ ‘ન્’ અને ‘મ્’ નો ઉપયોગ તો છે જ પણ તે ત્રણે સ્વતંત્ર પણ વપરાય છે. જેમકે—ગુણ, હીણ, મુણિ. નમી, નાહ, નઈ. મુહ, મહ, મોહ વગેરે.

[યાદી:—‘કણ્ઠ’ ‘તન્તુ’ ‘થમ્મ’ વગેરે શબ્દોમાં ‘જ્ઞ’ ‘ન્’ અને ‘મ્’ નું નાસિકાસ્થાન જ છે ત્યારે ‘ગુણ’ ‘નઈ’ ‘મહ’ વગેરે શબ્દોમાં તો તેઓ વર્ગીય અક્ષર તરીકે હોવાથી તેમનું વર્ગીકૃત તે તે સ્થાન છે, એ મેદ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે.]

સમાસ—આ વિશે સંસ્કૃતની યોજના પ્રમાણે જ સમગ્રી લેવાનું છે તેથી આ પુસ્તકમાં પણ માટે કશું લખવામાં આવ્યું નથી.

પાઠ ૧ લો

વર્તમાનકાલ

एकवचनना प्रत्ययो

૧ પુરુષ	મિ	(મિ ^૧)
૨ „	સિ, સે	(સિ, સે)
૩ „	તિ, ઇ તે, એ	{(તિ) {(તે)

धातु^२

૧ આ આવા પુસ્તકમાં () આવા ગોઠ ચિહ્નમાં મૂકેલાં પ્રત્યયો, ધાતુઓ કે નામો વા તેમનાં રૂપો સંસ્કૃત ભાષાનાં સમસ્યવાં. સરલામણીની અને ઉચ્ચારણના મેદની સમસ્યણ માટે એ વધાં અહીં જણાવેલાં છે.

૨ સંસ્કૃતમાં ધાતુ એટલે મૂળ ધાતુ અર્થાત્ જેને ગણસૂચક વિકરણ નથી લાગેલો એવો શુદ્ધ ધાતુ સમસ્યાય છે ત્યારે પ્રાકૃતમાં તે કરતાં પ્રાયઃ ઊલટી સ્થિતિ છે એટલે કે સંસ્કૃતમાં ગણમેદને લીધે ધાતુઓને જુદા જુદા વિકરણ પ્રત્યયો લાગે છે ત્યારે તે જુદા જુદા વિકરણો જેમને લાગેલા છે તેવા જ ઘણા ધાતુઓ પ્રાકૃતમાં મૂળ ધાતુનું સ્થાન લે છે. તાત્પર્ય એ છે કે અમુક અમુક ગણને સૂચવનારા તે જુદા જુદા વિકરણો પ્રાકૃતમાં ધાતુના ઇંગરૂપ બની ધાતુમાં મલી ગયા છે અને આમ છે માટે જ પ્રાકૃતમાં કોઈ પ્રચ્છરનો ગણમેદ નથી રહ્યો.

ઉક્ત હકીકત આ નીચેના કોઠા ઊપરથી વધારે સ્પષ્ટ થશે :

સંસ્કૃત-ગણ	મૂળ ધાતુ	વિક્કરણવાળો સંસ્કૃત ધાતુ	પ્રાકૃત ધાતુ
૧	ઘૃષ્	ઘૃષ્+અ=વર્ષ	વરિસ્
”	ભૂ	ભૂ+અ=ભવ	{ ભવ્
”	પા	પા+અ=પિવ	{ હવ્
”			{ પિવ્
”			{ પિય્
૪	સિધ્	સિધ્+ય=સિધ્ય	સિજ્ઞ
”	સિવ્	સિવ્+ય=સિવ્ય	સિવ્
”	ક્ષુમ્	ક્ષુમ્+ય=ક્ષુમ્ય	ક્ષુમ્
૫	ચિ	ચિ+નુ=ચિનુ	ચિન્
”	ધુ	ધુ+નુ=ધુનુ	ધુન્
૬	મુચ્	મુચ્+અ=મુચ્ચ	મુજ્ઞ
”	સિચ્	સિચ્+અ=સિચ્ચ	સિચ્
”	લિપ્	લિપ્+અ=લિમ્પ	લિમ્પ
”	રુધ્	રુધ્+ન=રુણધ્	રુન્ધ
”	ભિદ્	ભિદ્+ન=ભિનદ્	ભિન્દ્
”	છિદ્	છિદ્+ન=છિનદ્	છિન્દ્
૯	લ્	લ્+ના=લુના	લુન્
”	પૂ	પૂ+ના=પુના	પુન્
”	પ્રહ્	પ્રહ્+ના=ગૃહ્	ગિન્હ
૧૦	કથ્	કથ્+અય=કથય	{ કહે
”	ચુર્	ચુર્+અય=ચોરય	{ કહ્
”			{ ચોરે
”			{ ચોર્
”	તર્જ્	તર્જ્+અય=તર્જય	{ તર્જે
”			{ તર્જ્

બઢી, આત્મનેપદી, પરસ્મૈપદી, ઉભયપદી એવો ધાતુસંબંધે જુદો જુદો વિભાગ સંસ્કૃતમાં છે અને એમ છે માટે તે દરેક સંબંધી પ્રત્યય પળ જુદા જુદા છે. ત્યારે પ્રાકૃતમાં તેવો કોઈ જાતનો વિભાગ હયાતી ધરાવતો નથી.

હરિસ્ (હર્ષ) હરખવું-હર્ષ થવો
 વરિસ્ (વર્ષ) વરસવું.
 કરિસ્ (કર્ષ) કર્ષવું-ઝેંચવું-
 કાઢવું, યેડવું
 મરિસ્ (મર્ષ) વિમાસવું-
 વિચારવું
 ધરિસ્ (ધર્ષ) ધસવું-સામા થવું
 ગરિહ્ (ગર્હ) ગરહવું-નિંદવું
 જેમ્ (જેમ) જમવું
 દેક્ષ્ (દૃશ) દેખવું
 પુચ્છ્ (પૃચ્છ) પૂછવું
 જાણ્ (જાના) જાણવું

મરિસ્ (મર્ષ) સહવું-ક્ષમા રાખવી
 ધરિસ્ (ધર્ષ) ધસવું
 તુરિય્ (તૂર્થ) ત્વરા કરવી-
 ઉતાવળા થવું, તુરત કરવું
 અરિહ્ (અર્હ) યોગ્ય થવું
 પુરિય્ (પૂર્થ) પૂરવું-ઘૂરવું-
 ભરવું-પૂરું કરવું
 કર્ (કર) કરવું
 વંદ્ (વન્દ) વાંદવું-નમવું
 પડ્ (પત્) પડવું
 નસ્સ્ (નશ્) નાસવું, ભાગવું-
 નાશ થવો.

આમ છે તેથી ઉપર્યુક્ત પુરુષબોધક પ્રત્યયો ધાતુમાત્રને એક સરખા લાગે છે. એ પ્રત્યયોમાં સંસ્કૃતના આત્મનેપદી વગેરે પ્રત્યયો વા તેમના અવશેષો સમાયેલા છે. એ સરખામણીની દૃષ્ટિએ જોતાં સહજ રીતે સમજાય એવું છે.

૩ () આ ચિહ્નમાં મૂકેલા સંસ્કૃત ધાતુઓ ‘રષ’ ‘રશ’ ર્ય’ અને ‘રહ’ વાળા છે. પ્રાકૃત ચોલનારા ‘રષ’ અને ‘રશ’ ને ‘રિસ’ ‘ર્ય’ ને ‘રિય’ અને ‘રહ’ ‘રિહ’ કરીને વ્યવહારમાં લાવતા. આ ઉપરથી એવો નિયમ ફલિત થાય છે કે ‘રષ’ ‘રશ’ ‘ર્ય’ અને ‘રહ’ નો પ્રાકૃતમાં વ્યવહાર કરતાં ‘ર’ માં ‘ઈ’ ઉમેરવો એટલે ‘રષ’ કે ‘રશ’ ને બદલે ‘રિસ’ રૂ+ઈ+ષ=રિસ, ‘ર્ય’ ને બદલે ‘રિય’ અને ‘રહ’ ને બદલે ‘રિહ’ સમજાવું. જેમકે—

ધર્ષ-વર્ષ-વરિસ
 વર્ષમ્-વરિસં
 ર્શ-ર્શા-મરિસ
 દર્શનમ્-દરિસણં

હર્ષ-અર્હ-અરિહ
 અર્હન્-અરિહંતો
 ગર્હા-ગરિહા

ર્ય-પૂર્ય-પુરિય
 તૂર્ય-તુરિય
 સૂર્ય-સૂરિયો

૧ મિ, તિ, ન્તિ વગેરે પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડતાં પહેલાં છેડે વ્યંજનવાળા ધાતુઓને વિકરણ 'અ' લગાડવામાં આવે છે. જેમકે:—વંદ્+તિ-વંદ્+અ+તિ=વંદતિ.

૨ બીજા પુરુષ એકવચનનો 'સે' અને ત્રીજા પુરુષ એકવચનનો 'એ' કે 'તે' એ બન્ને પ્રત્યયો 'અ' છેડાવાળા ધાતુ સિવાય વીજા કોઈ ધાતુઓને લાગતા નથી. જેમકે:— વંદ્+અ+સે=વંદસે.

વંદ્+અ+તે=વંદતે, વંદ્+અ+એ=વંદએ.

પ્રત્યુદાહરણ-જા+સિ=જાસિ.

જા+તિ=જાતિ, જા+ઈ=જાઈ.

[યાદી:—'વંદ્' નું 'વંદસે' અને 'વંદતે' કે 'વંદએ' થાય ત્યારે 'જા' ધાતુનું માત્ર 'જાસિ' અને 'જાઈ' કે 'જાતિ' થાય પણ 'જાસે' અને 'જાએ' કે 'જાતે' ન થાય.]

૩ 'મ' થી શરૂ થતા પ્રથમ પુરુષના પ્રત્યયોની પૂર્વના અંગના 'અ' નો 'આ' વિકલ્પે થાય છે. જેમકે:— વંદ્+અ+મિ-વંદામિ, વંદમિ.

૪ પુરુષબોધક પ્રત્યયોની પૂર્વે રહેલા ધાતુના અંગના 'અ' નો 'એ' વિકલ્પે થાય છે. જેમકે:— વંદ્+અ+તિ-વંદેતિ, વંદતિ.

રૂપાખ્યાન

૧ પુ૦ વંદમિ, વંદામિ, વંદેમિ

૪ 'વંદે' રૂપ પ્રથમ પુરુષના એકવચનમાં સંસ્કૃતમાં પ્રસિદ્ધ છે તેમ પ્રાકૃતમાં પણ તેનું તે જ રૂપ કાંઈ પણ ફેરફાર વિના વપરાય છે. જેમકે:— 'સસમ્મજિઅં ચ વંદે' એટલે ઋષભદેવ અને અજિતનાથને વંદન કરું છું.

२ पु० वंदसि, वंदेसि,
वंदसे, वंदेसे

३ पु० वंदति, वंदेति. वंदइ,
वंदेइ, वंदते, वंदेते,
वंदए, वंदेए

वाक्यो

वांदुं छुं
[तुं] वांदे छे
वांदे छे
घसुं छुं
सहे छे
[तुं] जमे छे
करं छुं
करे छे
[ते] हरखे छे
[तुं] करे छे
देखुं छुं
[ते] देखे छे

पहं छुं
घसुं छुं
घसे छे
[तुं] घसे छे
पूछुं छुं
[तुं] जाणे छे
पढे छे
तरत करं छुं
खेचुं छुं
वरसे छे
गरहुं छुं
योग्य थाय छे

हरखुं छुं
[तुं] सहे छे
नाश पामे छे
खेचे छे
गरहे छे
सहुं छुं
[तुं] घसे छे
जमुं छुं
विचारे छे
भरं छुं
विचारं छुं
[तुं] पूरे छे
[ते] तरत करे छे

वंदामि
करिससे
घरिसमि
हरिसेमि
वरिसति
देक्खसि
गरिहामि

अरिहते
पुच्छामि
नस्ससि
घरिसइ
करते
जाणसि
करिससि

वंदते
हरिससि
मरिसामि
अरिहसे
गरिहेइ
पुरियते
जेमति

मरिसेति
तुरियसि
नस्सामि
हरिसए
पडामि
तुरियेमि

પાઠ ૨ જો

લોકવ્યાપક કોઈ પળ ભાષામાં દ્વિવચનને બતાવવા માટે જાસ જુદા પ્રત્યયો જણાતા નથી. એ પ્રમાણે લોકવ્યાપક પ્રાકૃતભાષામાં પળ દ્વિવચનના દર્શક જુદા પ્રત્યયો નથી તેથી એકવચન પછી લાગલા જ બહુવચનના પ્રત્યયો આપ-વામાં આવ્યા છે. પરંતુ જ્યારે દ્વિવચનનો અર્થ સૂચવવો હોય ત્યારે ક્રિયાપદ કે નામ સાથે દ્વિવચનદર્શક ‘દ્વિ’ શબ્દનાં પ્રાકૃતરૂપોનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. તે રૂપો આ પ્રમાણે છે:

“દુણિ

વિણિ, વિણિ

દો (દ્વૌ)

દુવે (દ્વે)

વે, વે (દ્વે)

પ્રયોગ : વે સિવ્વામો-અમે વે સીવીણ હીણ.

૫ સંયુક્ત અક્ષરની પૂર્વે આવેલા ‘ઈ’ ને સ્થાને પ્રાય: ‘એ’ થાય છે અને સંયુક્ત અક્ષરની પૂર્વે આવેલા ‘ઉ’ ને સ્થાને પ્રાય: ‘ઓ’ થાય છે.

જેમકે:—ઈ—વિ+ણિ=વેણિ. વિ+ટ્ટી=વેટ્ટી, વિટ્ટી-વિટ્ટિ:.

ઉ—દુ+ણિ=દોણિ. દુણિ. પુ+ત્થિઆ=પોત્થિઆ, પુત્થિઆ-પુસ્તિકા.

‘દુ’ શબ્દનાં જે રૂપો ઉપર જણાવ્યાં છે તેમાંથી ઊંતરી આવેલાં રૂપો આજ પળ જુદી જુદી લોકભાષામાં પ્રચલિત છે. જેમકે:—

વે, વે ગૂજરાતી—વે

વિણિ, વેણિ ,, બન્ને

દો હિંદી—દો

દુણિ, દોણિ મરાઠી—દોન

દુવે બંગાલી—દુઈ

વર્તમાન કાલ (ચાલુ)

બહુવચનના પ્રત્યયો

૧ પુ૦ મો, મુ, મ, મ્હ	(મઃ, મહે)
૨ પુ૦ હ, ઇત્થા	(થ, ધ્વે)
૩ પુ૦ ન્તિ, ન્તે, ેરે	(ન્તિ, ન્તે)

ધાતુઓ

ખુબ્મ્ (ક્રુમ્ય) યોમવું-હોમવું- ચલમલવું-ક્ષોમ' થવો-ગમરાવું	દિપ્ (દીપ્ય) દીપવું
કુપ્ (કુપ્ય) કોપવું-કોપ કરવો	ગચ્છ (ગચ્છ) જવું
સિવ્ (સિવ્ય) સીવવું	બોલ્ (બ્રૂ) બોલવું
લિપ્ (લિપ્ય) લેવું-લેવવું-લેવવું	લવ્ (લપ્) લવવું-લોલવું
લુટ્ (લુટ્ય) લોટવું-આલોટવું	તવ્ (તપ્) તપવું-સંતાપ થવો, તપ કરવું

૬ પ્રાકૃતમાં જેમ 'રે' પ્રત્યયનો ઉપયોગ છે તેમ પાલિભાષામાં 'ગચ્છરે' વગેરે પ્રયોગોમાં 'રે' પ્રત્યયનો વ્યવહાર છે. પચેરન્-પચ+ઈરન્-વગેરે પ્રયોગોમાં વિધ્યર્થસૂચક 'ઈરન્' પ્રત્યયનો ઉપયોગ સંસ્કૃતમાં પણ છે.

૭ સંયુક્ત વ્યંજનમાં પરવર્તી 'ય' નો લોપ થાય છે અને લોપ થતાં વાકી રહેલો શબ્દની અંદરનો જ વ્યંજન વેવડાય છે. જેમકે:-કુપ્ય-કુપ્-કુપ્. દીપ્ય-દિપ્-દિપ્. સીવ્ય-સિવ્-સિવ્. જુઓ ટિપ્પણ ૯ મું.

[યાદી:-લોપ થતાં વાકી રહેલા સ્, ઘ, છ, જ્ઞ, ટ, ઢ, થ, ધ, ફ અને મ ને બદલે અનુક્રમે ક્વ, ઘ્વ, ચ્છ, જ્ઞ્, ઢ્, ઢ્, ત્થ, ઢ્, પ્થ અને વ્મ થાય છે. જેમકે:-ક્રુમ્ય+ક્રુમ્-ક્રુમ્ વગેરે.]

૮ પદની અંદર રહેલા અસંયુક્ત 'પ' ને બદલે 'વ' નો વ્યવહાર થાય છે. જેમકે:-લપ્-લવ્. દીપ્-દીવ્. તપ્-તવ્.

દીપ:-દીવો. ગોપાલ:-ગોવાલો. તાપ:-તાવો. અપિ-અવિ.

दीव् (दीप्) दीपवुं

जव् (जप्) जपवुं-जाप करवो.

वेव् (वेप्) वेपवुं-कंपवुं-धुजवुं

सव् (शप्) शापवुं-शाप देवो

खिव् (क्षिप्) खेपवुं-खेववुं-

फेंकवुं

५ 'म'श्ची शरू थता प्रथम पुरुषना बहुवचनना प्रत्ययोनी पूर्वना अंगना 'अ' नो 'इ' विकल्पे थाय छे. जेमके:-सिब्व्+अ+मो=सिब्विमो, सिब्वामो, सिब्वमो (जु० पा० १ नि० ३)

रूपाख्यान

१ पु०	वंदमो,	वंदामो,	वदिमो,	वंदेमो
	वंदमु,	वंदामु,	वंदिमु,	वंदेमु
	वंदम	वंदाम,	वंदिम,	वंदेम
	वंदम्ह,	१ वंदम्ह,	वंदिम्ह,	वंदेम्ह
२ पु०	वंदइत्था,	१० वंदित्था,	वंदेइत्था,,	वंदेत्था
	वंदह,	वंदेह		
३ पु०	वंदंति,	वंदेंति		
	वंदंते,	वंदेंते		
	वंदइरे,	वंदेइरे,	वंदिरे	

९ संयुक्त अक्षरनी पूर्वे आवेला दीर्घ स्वरने बदले ह्रस्व स्वरनो व्यवहार थाय छे. जेमके:-वंदा+म्ह=वंदम्ह-वंदामहे. जा+न्ति=जन्ति-यान्ति. बे+न्ति=बिन्ति-ब्रुवन्ति. दे+न्ति=दिन्ति-दा+अन्ति. नरेन्द्र:-नरिन्दो. आम्र:-अम्बो.

१० ज्यारे एक पदमां बे स्वर लगोलग आव्या होय त्यारे पूर्वना स्वरनो प्रायः लोप थाय छे. जेमके:-वंद+इत्था=वंदित्था. वंद+इरे=वंदिरे. बु+एमि=बेमि. दा+एमि=देमि. नर+ईसरो=नरीसरो, नरेसरो-नरेश्वरः. जिण+इंदो=जिणिंदो, जिणेंदो-जिनेन्द्रः.

વાક્યો

[અમે બે] સીવીં છીં
જપો છો
[તમે બે] સીવો છો
„ બોલો છો
કોપો છો
જાડું છું
દીપે છે
જપું છું
[તમે બે] દીપો છો
[તેઓ બે] ગભરાય છે
[તું] બોલે છે
[અમે બે] બોલીં છીં
[તમે બે] ફેંકો છો
[તેઓ બે] લવે છે
બોલીં છીં
સીવે છે

[તેઓ બે] ફેંકે છે
[તમે બે] શાપ દો છો
[તેઓ બે] સીવે છે
[અમે બે] જપીં છીં
[અમે બે] આઢોટીં છીં
ગભરાડું છું
સીવે છે
વાંદીં છીં
કંપીં છીં
બોલીં છીં
કોપીં છીં
[તેઓ બે] જપે છે
[તેઓ બે] તપે છે
[અમે બે] ગભરાઈં છીં
[તું] ફેંકે છે
આઢોટીં છીં

બે વંદામો
બેવેમ્હ વિણિ
ગચ્છંતિ
ચિપ્પિત્થા દોણિ
ચુન્નિત્થા દો
ચુન્નેમુ

જવેત્થા દુ
ચિવમિ
લુટ્ટામિ
લવેમ
લુટ્ટહ દુણિ
કુપ્પેહ

ગચ્છમ્હ
વંદહ
જવિમ દો
સવિરે
સિવ્વમો બેણિ
વંદેમ
બોલમુ

પાઠ ૩ જો

વર્તમાનકાલ [ચાલુ]

સર્વ પુરુષ } જા, જા
સર્વ વચન }

૬ આ બે પ્રત્યયો ધાતુ માત્રને સર્વ પુરુષ અને સર્વ વચનમાં લાગે છે. અને તેમની પૂર્વે આવેલા અંગના અન્ત્ય 'અ' નો 'એ' થાય છે. જેમકે:—

વંદ+અ-વંદ+જા=વંદેજા. વંદ+અ-વંદ+જા=વંદેજા
વંદેજા } પટલે હું વાંદું છું, અમે વાંદીએ છીએ
વંદેજા } તું વાંદે છે, તમે વાંદો છો
 તે વાંદે છે, તેઓ વાંદે છે

ધાતુઓ

વા (દા) દેવું	ઠા (સ્થા) સ્થિર રહેવું	સ્થા (સ્થાદ્) સ્થાં
વા (વા) વાવું	ઝમા રહેવું-બેસી રહેવું	હા (હા) હીણ થવું- તજવું
પા (પા) પીવું	જ્ઞા (ધ્યા) ધ્યાવું	વૂ (વૂ) બોલવું
ગા (ગા) ગાવું	ધા (ધાવ્) ધાવું-	હો [ભૂ] હોવું-થવું
જા (યા) જાવું	દોડવું	

૭ પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડતાં પહેલાં અકારાન્ત સિવાયના સ્વરાંત ધાતુઓને વિકરણ 'અ' વિકલ્પે લાગે છે.

જેમકે:—સ્થા+અ-સ્થા+અ+અ=સ્થાઅઅ, સ્થાઅ.

ધા+અ-ધા+અ+અ=ધાઅઅ, ધાઅ.

૮ પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડતાં પહેલાં સ્વરાંત ધાતુઓને 'જા' અથવા 'જા' વિકલ્પે લાગે છે. જેમકે:—

હો+અ-હો+જા+અ=હોજાઅ, હોઅ. હો+અ-હો+જા+અ=હોજાઅ, હોઅ.

रूपाख्यान

होइ, होज्जइ, होजेइ, होजाइ, होज्ज, होजा } विकरण रहित
होअइ, होणइ, होणज्जइ, होणजेइ } 'अ' विकरण सहित
होणजाइ
होणज्ज, होणजा

‘अस्’=‘विद्यमान होवुं’-धातुनां अनियमित रूपो

एकवचन

बहुवचन

१ पु० अम्हि,म्हि,मि,अंसि(अस्मि) | म्ह,म्हो, म्हु, मो, मु.(स्मः)^{१३}
^{११}अत्थि (अस्ति) | अत्थि

२ पु० सि, असि, (असि)
अत्थि

थ, त्थ (स्थ)

अतिथि

३ पु० अत्थि (अस्ति)

अतिथि, संति (सन्ति)

૧૧ શબ્દની અંદરના ‘સ્ત’ નો ‘ત્થ’ થાય છે અને શબ્દની આદિના ‘સ્ત’ નો ‘થ’ થાય છે જેમકે:—અસ્તિ—અત્થિ. હસ્ત:—હ્ત્યો. સ્તમ્ભ:—થંભો. સ્તુતિ:—થુર્દિ. નાસ્તિ—નત્થિ. પ્રસ્તર:—પત્યરો. સ્ત્યાનમ્—થીળં. સ્તબ્ધ:—થદ્ધો.

૧૨ ‘અત્થિ’ રૂપ ત્રણે પુરુષમાં, સર્વ વચનોમાં વપરાય છે. સંસ્કૃતમાં પણ ક્રિયાપદ જેવું એ જાતના વ્યવહારમાં આવે એવું ‘અસ્તિ’ અવ્યય પ્રસિદ્ધ છે.

૧૩ 'સ્મઃ' રૂપ અને 'મ્હો' રૂપ-વન્નેમાં સમાનતા છે. 'મ્હો' રૂપ ઘસાતાં ઘસાતાં 'મો' થયું છે. આગળ જળાવેલો 'મિ' પ્રત્યય અને 'અસ્મિ-અમ્હિ-મ્હિ-મિ' એ વન્નેમાં શ્રૂવ મઢતાપણું છે. તેમજ 'મો' 'મુ' અને 'મ' પ્રત્યયો સાથે ળા 'મ્હો' 'મ્હુ' 'મ્હ' 'મો' અને 'મુ' રૂપોની સરસામણી કરી શકાય એમ છે. 'મ્હુ' અને 'મુ' રૂપનો પ્રયોગ વિરલ છે.

ઘાતુઓ

મજ્ઞ ^{૧૪}(મય) મદ કરવો-
માત્રવું-હુશ થવું

ઘિજ્ઞ (ઘિય) ઘીજવું-ઘેદ
કરવો

સંપજ્ઞ(સં+પય) સંપજવું-સાંપડવું

નીપ્પજ્ઞ (નિપ્+પય) નીપજવું

ઘિજ્ઞ (વિય) વિયમાન હોવું

જોત્ } (યોત) જોત થવી-
જોઇ } પ્રકાશવું, જોવું.

સિજ્ઞ (સ્વિય) સીજવું-ચીકણું
થવું-સ્વેદ-પરસેવા-વાઠા
થવું

પુજ્ઞ (પૂર્ય) પૂરવું, પૂગવું

દિવ્ઞ (દીવ્ય) ઘુત રમવું-રમવું

વાક્યો

[તેઓ] થાય છે

[તું] દે છે

[તે] થાય છે

ગાઇપ છીપ

દોડો છો

[તે બે] ધ્યાય છે

ઝમો રહું છું

બોલીપ છીપ

છો

જાય છે

હુશ થાઉં છું

ઘેદ કરે છે

નીપજે છે

સંપજે છે

પ્રકાશિત થઇપ છીપ

[તેઓ] જપે છે

[અમે બે] ધ્યાઇપ છીપ

પીઓ છો

[તેઓ બે] રમે છે

સીજે છે

છીપ

સહન કરું છું

૧૪ શબ્દની અંદરના 'ય' 'ર્ય' અને 'દ્ય' ને બદલે 'જ્ઞ' થાય છે અને શબ્દની આદિના 'ય' 'ર્ય' અને 'દ્ય' ને બદલે 'જ' થાય છે.
• એમકે:—

ય-અય-અઞ. મયમ્-મજ્ઞં. યુતિઃ-જુતી. ર્ય-પૂર્ય-પુજ્ઞ. કાર્યમ્-કજ્ઞં.

મર્યાદા-મજ્ઞાયા. દ્ય-શબ્દા-સેજ્ઞા

[અમે બે] જમીપ છીપ
 વિધમાન છે
 [તેઓ બે] સેંચે છે
 વરસે છે
 પૂને છે
 [તમે બે] ઘસો છો
 વાંદો છો

[તમે બે] છો
 [તે બે] નિંદે છે
 [તું] દીપે છે
 તજીપ છીપ
 જાડું છું
 છું
 પૂરું છું

હુંતિ ^{૧૫}
 જંતિ
 નિપ્પજસે
 સંતિ
 પુજ્જહ
 સિજ્જંતિ
 ગાપસિ
 જોતસિ
 જોઆમુ
 સિજ્જેહ
 બેણિ સંતિ

વૂમ
 વાહ
 ધાહ
 વૂમિ
 સંપજ્જહ
 ગાહ
 જાસિ
 શાહત્થા
 વિજ્જસે
 હોપજ્જ
 ઠામિ

ધાપજ્જહ
 બે જામ
 મ્હિ
 નિપ્પજ્જહ
 અંસિ
 અત્થિ
 દો મજ્જહ
 હોજ્જા
 દોણિ દિવ્વામુ
 શાપજ્જંતિ
 મજ્જંતે

બે સિજ્જિરે
 દો મો
 મ્હ
 સિ
 થ
 દુવે ત્થ
 અસિ
 અમ્હિ
 વૂમો
 બે શાપમુ
 મજ્જેસિ

૧૫ હો+ન્તિ=હુંતિ. જા+ન્તિ=જંતિ. જુઓ ટિપ્પણ ૧ મું.
 'ન્તિ' અને 'ન્તે' પ્રત્યયના 'ન'નો અને તેવી રીતે આવેલા બીજા 'ન' નો
 અનુસ્વાર પળ થાય છે. જેમકે:-હુંતિ, હુન્તિ. ગાઅંતિ, ગાઅન્તિ વગેરે.

પાઠ ૪ થો

જ્ઞા (ધ્યા)^{૧૬} ધ્યાવું-ધ્યાન કરવું
વિજ્ઞ (વિધ્ય) વીંધવું
ગિજ્ઞ (ગૃધ્ય) ગૃધ થવું-લલ્લચાવું
કુજ્ઞ (કુધ્ય) ક્રોધ કરવો
સિજ્ઞ (સિધ્ય) સીધાવું-સિદ્ધ થવું
મુજ્ઞ (મુઘ્ય) મૂંઝાવું-મૂઢ થવું-
 મોઢ પામવો
નજ્ઞ (નઘ્ય) નાઘવું-બાંધવું
જુજ્ઞ (યુધ્ય)^{૧૭} જૂઝવું-યુદ્ધ કરવું
ઝાદ્ } (ઝાદ) ઝાવું
ઝાય્ }

કઢ્ (કથ)^{૧૮} કહેવું
કુઢ્ (કુથ) કોહવું-સડવું
વાઢ્ (વાધ) વાધવું-વાધા કરવી-
 અડચણ કરવી
બોઢ્ (બોધ) બોધ થવો-જાણવું
વઢ્ (વધ) વધ કરવો-હળવું
લિઢ્ (લિખ) લખવું
લઢ્ (લભ) લેવું-મેળવવું
સિલાઢ્ (શ્લાઘ) સરાહવું-વલાણવું
સોઢ્ (શોભ) સોહવું-શોભવું
ધાવ્ } (ધાવ) ધોડવું-દોડવું
ધાય્ }

૧૬ શબ્દની અંદરના ‘ધ્ય’ અને ‘ઘ્ય’ ને બદલે ‘જ્ઞ’ નો પ્રયોગ થાય છે અને શબ્દની આદિના ‘ધ્ય’ અને ‘ઘ્ય’ ને બદલે ‘જ્ઞ’ નો ઉપ-યોગ થાય છે. જેમકે:—

ધ્ય-ધ્યા-જ્ઞા. ધ્યાયતિ-જ્ઞાયતિ. ધ્યાનમ્-જ્ઞાનં. સાધ્યમ્-સજ્ઞ. વિન્ય-વિજ્ઞો.
 ઘ્ય-મુઘ્ય-મુજ્ઞ. મુઘ્યતિ-મુજ્ઞતિ. મુઘ્યકારઃ-મુજ્ઞારો. મુઘ્યમ્-મુજ્ઞં. નઘ્યતિ-નજ્ઞતિ.

૧૭ શબ્દની આદિના ‘ય’ નો ‘જ’ થાય છે. જેમકે:—

યુધ્ય-જુજ્ઞ. યા-જા. યતિઃ-જતી. યથા-જહા. યાત્રા-જત્તા. યુમ્મમ્-જુમ્મં.

૧૮ ક્ષ (ક્+ષ) અને જ્ઞ (જ્+જ) છે તો સંયુક્ત વર્ણો છતાં અઁઙ વર્ણ જેવા ભાસે છે તેમ ક્ષ (ક્+હ), ઘ (ગ્+હ), ઘ (ત્+હ), ઘ (દ્+હ), ફ (પ્+હ) અને મ (બ્+હ) વર્ણો પળ અંત્રેજીની જેમ ‘હ’ સાથે મિશ્ર થઈને બનેલા છે છતાં રીઢા થઈ જવાને લીધે અઁઙ જેવા લાગે છે અને લિપિમાં પળ તેવા જ અઁઙ લખાય છે. તો પળ શબ્દવિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ તે છયે વ્યંજનો સંયુક્ત છે એથી જ્યારે એ છયે અઁઙિત વ્યંજનો

બે ધ્યાઈપ છીપ
 [તે] વીંધે છે
 લલચાઈપ છીપ
 [તેઓ] છે
 બે મૂંઝાઓ છો
 બે સડો છો
 બાંધીપ છીપ
 શોભો છો
 બે લલ્લો છો
 છીપ
 ઘસે છે
 બે પરસેવાવાળા
 થાય છે
 સૂંચો છો
 સાંપડે છે
 બે યોગ્ય થાય છે
 બે નિંદા કરીપ
 છીપ

દોડો છો
 ગાડું છું
 શાપ દે છે
 પ્રકાશે છે
 છો
 જૂઠ્ઠો છો
 છું
 સીંચે છે
 બે બોલીપ છીપ
 ઘો છો
 શોમે છે
 જાણે છે
 મેઝવીપ છીપ
 જૂઝું છું
 રમો છો
 જમે છે
 નીપજે છે
 હરખાઓ છો

બાધીપ છીપ
 બે કહે છે
 આઠોટીપ છીપ
 પેંકે છે
 બે સીવીપ છીપ
 મૂંઝાઈપ છીપ
 વાંડું છું
 છે
 ક્રોધ કરે છે
 સિદ્ધ થાડું છું
 બે કરો છો
 વીંધું છું
 [તેઓ] જપે છે
 થઈપ છીપ
 ઝમો રહે છે
 સેદ કરીપ છીપ
 લલ્લે છે
 [તું] છે

કોઈ શબ્દની અંદર આવેલા હોય ત્યારે તેમને બદલે-તે દરેકને બદલે-
 માત્ર 'હ' નો જ વ્યવહાર થાય છે. અર્થાત્ 'હ' ની પૂર્વેના એ છયે
 વ્યંજનો લખાતા નથી તેમ બોલાતા પણ નથી. જેમકે:—

સ્વ-લિખ-લિહ
 લેખ:-લેહો
 મુલમ્-મુહ
 ઘ-શ્લઘ-સિલાહ
 શ્લઘા-સિલાહા
 મેઘ:-મેહો

થ-કથ-કહ
 કથનમ્-કહળ
 પથ:-પહો
 ધ-બોધ-બોહ
 બધિર:-બહિરો
 વ્યાધિ:-વાહી

ફ-સફલમ્-સહલં
 મુક્તાફલમ્-મુક્તાહલં
 શાફરી-સહરી
 મ-શોમ-સોહ
 શોમા-સોહા
 નમસ્-નહં

માયું છું	બે જાય છે	ખાય છે
સામા થાય છે	વાય છે	બે વચ્ચાળે છે
બે દોડો છો	કંપો છો	
કુહંતિ	ઠાઠ	જ્ઞામ
સિલાહંતિ	બે સોદામો	હોંતિ
ગિજ્ઞમ	મુજ્ઞિષ્ઠુ	દુણિ બોહેંતિ
મિ	વેણિ વિજ્ઞંતિ	જુજ્ઞેમ
કહેમિ	ઠાપદ્	સિ
નજ્ઞસિ	બે બાહદ્	મ્હ
જુજ્ઞિરે	સિજ્ઞમ્હ	વિંતિ
		લિહેજ્જ
		સિજ્ઞંતિ
		મો
		લહેજ્જા
		કુજ્ઞેસિ
		અંસિ

ધાતુઓ

પુચ્છ (પૃચ્છ) પૂછવું	ડહ્ (દહ)	} દહવું-દાહવું- વલ્લવું-બાલવું
બીહ્ (ભી ^{૧૯}) બીવું	ડજ્જ (દજ્જ) ^{૨૦}	
પડ્ (પત) પડવું	નમ્	} (નમ) ^{૨૧} નમવું
છજ્જ (સજ) છાજવું-શોભવું	નચ્	
વેદ્ (વેષ્ટ) વીંટવું	ચય્ (ત્યજ) ^{૨૨} તજવું-છોડવું	
કર્ (કર) કરવું	જિણ્ (જિના) જિતવું	
તર્ (તર) તરવું	છિન્દ્ (છિનદ્) છેડવું	
ચિણ્ (ચિનુ) ચણવું-ઁકટું કરવું	ચલ્ (ચલ) ચાલવું	

૧૯ વ્+હ=ઙ્=‘ભી’ ઋપરથી ‘વીહ્’. ૨૦ જુઓ ટિપ્પણ ૧૬.

૨૧ શબ્દની આદિના ‘ન’ નો ‘ળ’ વિકલ્પે થાય છે અને શબ્દની અંદરના ‘ન’ નો ‘ળ’ નિત્ય થાય છે. જેમકે:—નમતિ-ળમતિ, નમતિ. નમસ્-ળમો, નમો. જિન:—જિળો. દિનમ્-દિળં.

[યાદી:—આર્ષપ્રાકૃતમાં ‘ન’ ના ‘ળ’ માટે આ જાતનો ચોક્કસ નિયમ નથી.]

૨૨ શબ્દની આદિના ‘ત્ય’ નો ‘ચ’ ધાય છે અને શબ્દની અંદરના ‘ત્ય’ નો ‘ચ’ થાય છે. જેમકે:—ત્યજતિ-ચયતિ. ત્યાગ:—ચાગો. ચાયો. નૃત્યતિ-નચ્ચહ. નૃત્યમ્-નચ્ચં. [અપવાદ—ચૈત્યમ્-ચેઇઅં]

निद् } (निन्द) निंदवुं-निंदा
 निन्द् } करवी
 सुस् } (शुष्य)^{२३} शोषवुं-
 सुस्स् } सुकावुं
 सुण् } (शृणु)^{२४} सुणवुं-
 हण् } सांभळवुं
 सुमर् (स्मर) स्मरण करवुं-
 याद करवुं
 गच्छ् (गच्छ) गति करवी-जवुं

नस्स् } (नश्य) नाश थवो
 नास् }
 गेण्ह् (गृह्णा) ग्रहण करवुं
 नच्च् (वृत्त्य) नाचवुं
 कुण् (कृणु) करवुं
 रुस् } (रुष्य) रुसवुं-रोष करवो
 रुस्स् }
 हण् (हन) हणवुं-मारवुं

सार अने प्रश्नो

१ पु० वंदमि, वंदामि, वंदेमि
 वंदेज्ज, वंदेज्जा

वंदमो, वंदामो, वंदिमो, वंदेमो
 वंदमु, वंदामु, वंदिमु, वंदेमु
 वंदम, वंदाम, वंदिम, वंदेम
 वंदम्ह, वंदाम्ह, वंदिम्ह, वंदेम्ह
 वंदेज्ज, वंदेज्जा

२३ जुओ टिप्पण ७ मुं [यादी—ज्यां श् ष् के स् साथे 'य' 'र' 'व' 'श' 'ष' के 'स' नो संयोग होय त्यां 'य' वगरेनो लोप थतां बाकी रहेला श् ष् के स् बेवडाता नथी; किंतु तेमनी पूर्वनो हस्व स्वर दीर्घ पण थाय छे, जेमके:—

शुष्य-सूस् अथवा सुस्स्
 रुष्य-रूस् अथवा रुस्स्
 नश्य-नास् अथवा नस्स्
 विश्वास:-वीसासो अथवा विस्सासो
 अश्व:-आसो अथवा अस्सो

विष्वाण:-वीसाणो अथवा विस्साणो
 इष्वास:-ईसासो ,, इस्सासो
 आस्यम्-आसं अथवा अस्सं
 सस्यम्-सासं अथवा सस्सं

२४ 'श्' के ष् ने बदले 'स' नो ज व्यवहार थाय छे. जेमके:—
 शुष्कम्-सुक्कं. दोष:-दोसो. नाश:-नासो. नश्य-नस्स्, पश्य-पस्स्.

२ पु० वंदसि, वंदेसि

वंदसे, वंदेसे

वंदेज्ज, वंदेज्जा

३ पु० वंदति, वंदेति

वंदते, वंदेते

वंदइ, वंदेइ

वंदए, वंदेए

वंदेज्ज, वंदेज्जा

वंदइत्था, वंदित्था

वंदेइत्था, वंदेत्था

वंदह, वंदेह

वंदेज्ज, वंदेज्जा

वंदंति, वंदेंति, २५ वंदिति

वंदंते, वंदेंते, वंदिते

वंदइरे, वंदेइरे, वंदिरे

वंदेज्ज, वंदेज्जा

विकरणवाळां रूपो

१ पु० होअमि, होआमि,

होएमि

होअमो, होआमो, होइमो, होएमो

होअमु, होआमु, होइमु, होएमु

होअम, होआम, होइम, होएम

होअम्ह, होआम्ह, होइम्ह, होएम्ह

[ज्ज] होएज्जमि,

होएज्जामि,

होएज्जेमि

होएज्ज

होएज्जमो, होएज्जामो, होएज्जिमो, होएज्जेमो

होएज्जमु, होएज्जामु, होएज्जिमु, होएज्जेमु

होएज्जम, होएज्जाम, होएज्जिम, होएज्जेम

होएज्जम्ह, होएज्जाम्ह, होएज्जिम्ह, होएज्जेम्ह

होएज्ज

[ज्जा] होएज्जामि,

होएज्जा

होएज्जामो, होएज्जामु, होएज्जाम, होएज्जम्ह

होएज्जा

विकरण विनानां रूपो

१ पु० होमि

[ज्ज] होज्जमि,

होज्जामि

होज्जेमि.

होज्ज

होमो, होमु, होम, होम्ह

होज्जमो, होज्जामो, होज्जिमो, होज्जेमो.

होज्जमु, होज्जामु, होज्जिमु, होज्जेमु.

होज्जम, होज्जाम, होज्जिम, होज्जेम.

होज्जम्ह, होज्जाम्ह, होज्जिम्ह, होज्जेम्ह, होज्ज.

२५ वंदेंति ऊपरथी वंदिति. होज्ज=हुज्ज. होएज्ज=होइज्ज. वगेरे माटे जुओ टिप्पण ९ मुं.

[જ્ઞા] હોજ્જામિ | હોજ્જામો, હોજ્જામુ, હોજ્જામ, હોજ્જામ્હ
હોજ્જા | હોજ્જા^{૨૬}

આ રીતે બીજા અને ત્રીજા પુરુષમાં ‘હો’ નાં રૂપો સ્વયં સાધી લેવાં.

પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડતાં પહેલાં પ્રત્યેક સ્વરાંત ધાતુનાં છ અંગો બને છે. જેમકે:—

હોઅ, હોપજ્ઞ, હોપજ્ઞા, હો, હોજ્ઞ, હોજ્ઞા, [‘હો’ નાં]
ગાઅ, ગાપજ્ઞ, ગાપજ્ઞા, ગા, ગાજ્ઞ, ગાજ્ઞા, [‘ગા’ નાં]
૫ છ અંગો દ્વારા ઉક્ત સર્વ રૂપો યોજી લેવાં.

- ૧ ‘સે’ અને ‘૫’ પ્રત્યય ન લે તેવા કેટલાક ધાતુઓ જણાવો.
- ૨ ‘જ્ઞ’ અને ‘જ્ઞા’ ના ઉપયોગ વિશે શું સમજાવ્યું ?
- ૩ સ્વરાંત ધાતુની સાથે ‘જ્ઞ’ અને ‘જ્ઞા’ નો ઉપયોગ કેવી રીતે થાય છે ૫ ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
- ૪ આવા () કૌંસમાં અને બહાર મૂકેલા શબ્દોમાં કેટલા ટકા સમાનતા લાગે છે ?
- ૫ બહાર મૂકેલા અને અર્થમાં જણાવેલા શબ્દોમાં કેટલા ટકા સમાનતા લાગે છે ?
- ૬ ‘હ’ નો ‘૫’ અને ‘ઉ’ નો ‘ઓ’ ક્યારે થાય છે ? ઉદાહરણ સહિત જણાવો.

૨૬ ત્રણે પુરુષનાં મઠીને તો ઘણાં રૂપો થાય છે. તેથી અહીં પ્રથમ પુરુષનાં રૂપો ઉદાહરણ તરીકે દર્શાવ્યાં છે. સાહિત્યમાં અને વ્યવહારમાં આ વધાં રૂપોનો ઉપયોગ વિરલ છે. આ તો માત્ર જાણવા માટે જ જણાવ્યાં છે.

- ૭ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં ઉચ્ચારણમેદને લીધે જે કેટલાક ફેરફારો બતાવ્યા છે તેમાંના કેટલાક અહીં ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
- ૮ સ્વરાંત ધાતુ અને વ્યંજનાંત ધાતુની રૂપસાધનામાં શું મેદ છે ?
- ૯ 'જ્ઞ' અને 'જ્ઞા' ની પૂર્વના 'અ' નું શું થાય છે ?
- ૧૦ 'અસ્' ધાતુનાં વર્તમાનકાળના બધાં રૂપો લખો.
- ૧૧ પ્રાકૃત ભાષામાં દ્વિવચન છે ? તેનો અર્થ શી રીતે વર્ણવાય ?
- ૧૨ કયા સંયોગોમાં સ્વરનો લોપ થાય છે તે ઉદાહરણ સહિત બતાવો.
- ૧૩ પ્રાકૃત ભાષા સાથે ગુજરાતી ભાષાનો કેવો સંબંધ જણાય છે ?
- ૧૪ વ્યંજનાંત અને સ્વરાંત કોઈ પણ એક ધાતુનાં બધાં રૂપો લખો.
- ૧૫ પ્રાકૃતભાષાનાં ઉચ્ચારણો સરલ છે કે કઠણ તે ઉદાહરણ આપીને સમજાવો.

ઉવસર્ગ (ઉપસર્ગ)

ઉપસર્ગ ધાતુની પૂર્વે આવી ઘણું કરીને ધાતુના મૂલ્ય અર્થમાં ન્યૂનાધિકતા કરી વિશેષ અર્થ-ન્યૂન અર્થ, અધિક અર્થ કે જુદો અર્થ-બતાવે છે. એવા ઉપસર્ગ નીચે મુજબ છે:-

પ (પ્ર) આગલ. પ+જાહ=પજાહ-આગલ જાય છે.

પ+જોતતે=પજોતતે-વિશેષ પ્રકાશે છે.

પ+હરતિ=પહરતિ-પ્રહાર કરે છે.

પરા-સામું, ઉલટું. પરા+જિણહ=પરાજિણહ-પરાજય કરે છે.

પરા+હોહ=પરાહોહ-પરાભવ કરે છે-હરાવે છે.

ઓ } (અપ) હલકું, રહિત, ઓ+સરહ=ઓસરહ } સરકે છે-
અવ } નીચે, દૂર. અવ+સરહ=અવસરહ } ધસે છે.
અપ } અપ+સરહ=અપસરહ }

અપ+અર્થકમ્ અવત્થયં-અપાર્થક-અમથું.

ઓ+માલ્યમ્ ઓમહું-નિર્માલ્ય.

સં (સમ્) પકટું, સાથે. સં+ગચ્છતિ=સંગચ્છતિ-સાથે
જાય છે.

સં+ચિણહ=સંચિણહ-સંચય કરે
છે-પકટું કરે છે.

અણુ } (અનુ) પાછળ, સરખું. અણુ+જાહ=અણુજાહ-પાછળ
અનુ } જાય છે.

અણુ+કરહ=અણુકરહ-અનુકરણ
કરે છે.

ઓ } (અવ) નીચે ઓ+તરહ=ઓતરહ } અવતરે છે, ઊતરે છે.
અવ } અવ+તરહ=અવતરહ } નીચે જાય છે.

નિર્ } (નિર્) નિરંતર, સતત, રહિત.
નિ } નિર્+ઇક્ષહ=નિરિક્ષહ-નીરક્ષે છે-નિરીક્ષણ
ની } કરે છે.
નિ+જ્ઞરહ=નિજ્ઞરહ-જ્ઞાર્યા કરે છે.

ની+સરહ=નીસરહ-નીસરે છે-નિરંતર સરે છે.

નિર્+અંતરં=નિરંતરં-નિરંતર-સતત.

નિર્+ધનઃ=નિર્ધનો-નિર્ધનિયો-ધન વગરનો

દુ } (દુર્) દુષ્ટતા દુ+ગચ્છહ=દુગચ્છહ-દુર્ગતિ જાય છે.
દુ } દો+ગચ્છં=દોગચ્છં-દોર્ગત્ય-દુર્ગતિ.

દૂ+હવો=દૂહવો-દુર્ભગ-કમનસીબ.

૨૭ 'દૂ' અને 'સૂ' નો ઉપયોગ ફક્ત 'હવ'-(ભગ) શબ્દની
પૂર્વે થાય છે.

અભિ } (અભિ) સામે. અભિ+ભાસૈ=અભિભાસૈ-સામે બોલે છે.
અહિ } અહિ+મુહં=અહિમુહં-અભિમુખ-સામું.

વિ-વિશેષ, નહિ, વિપરીત. વિ+જાણૈ=વિજાણૈ-વિશેષ જાણે છે.
વિ+જુંજૈ=વિજુંજૈ-વિયોગ કરે છે.
વિ+કુવ્વૈ+વિકુવ્વૈ-વિકૃત કરે છે.

અધિ } (અધિ) અધિક. અધિ+ગચ્છતિ=અધિગચ્છતિ-મેઢવે
અહિ } છે, જાણે છે, ડપર
જાય છે.

અહિ+ગમો=અહિગમો-અધિગમ-જ્ઞાન

સુ } (સુ) સારું. સુ+ભાસૈ=સુભાસૈ-સારું બોલે છે.

સૂ } સૂ+હવો=સૂહવો-સુભગ-ભાગ્યવાન.

ડ (ડત્) ડંચે. ડ+ગચ્છતે=ડગચ્છતે-ડંચે જાય છે-ડંગે છે.

અઈ } અતિશય, હદ બહાર. અઈ+સેઈ=અઈસેઈ-અતિશય કરે
અતિ } છે-હદ બહાર વચાણે છે.

અતિ+ગચ્છતિ=અતિગચ્છતિ-
હદ બહાર જાય છે.

ણિ } (ણિ) નિરંતર, નીચે. ણિ+પડૈ=ણિપડૈ } નિરંતર પડે છે,
ણિ } નિ+પડૈ=ણિપડૈ } નીચે પડે છે.

પડિ } (પ્રતિ) સામું, સરખું, વિપરીત.

પતિ } પડિ+ભાસૈ=પડિભાસૈ-સામું બોલે છે.
૨૮ પરિ } પતિ+ટ્ટાઈ-પતિટ્ટાઈ-પ્રતિષ્ઠિત થાય છે.

પરિ+ટ્ટા=પરિટ્ટા-પ્રતિષ્ઠા.

પડિ+મા=પડિમા-સરખી આકૃતિ.

પડિ+કૂલં=પડિકૂલં-પ્રતિકૂલ.

પરિ } (પરિ) ચારે બાજુ. પરિ+વુડો=પરિવુડો-પરિવૃત-ચારે
પલિ } બાજુથી ઘેરાયેલો.

પલિ+ઘો=પલિઘો-પરિઘ-ઘણ.

૨૮ 'પરિ' ં 'પડિ' નું જ ભિન્ન ઉચ્ચારણ છે, 'ર' અને 'ડ' નું
ઉચ્ચારણ સ્થાન પળ સરખું છે,

२९ अपि } (अपि) ऊलटुं, पण. अवि+हेइ=अविहेइ^{३०} } ढाँके
 अवि } अपि+हेइ=अपिहेइ } छे
 पि } पि+हेइ=पिहेइ
 वि } को+वि=कोवि } कोई
 इ } को+इ=कोइ } पण
 किम्+अवि=किमवि-काई पण
 जं+पि=जंपि-जे पण

ऊ } (उप) पासे. उव+गच्छइ=उवगच्छइ-पासे जाय छे.
 ओ } ऊ+ज्झायो=ऊज्झायो }
 उव } ओ+ज्झायो=ओज्झायो } उपाध्याय
 उव+ज्झायो=उवज्झायो }

आ—मर्यादा, उलटुं. आ+वसइ=आवसइ-अमुक मर्यादामां
 रहे छे.

आ+गच्छइ=आगच्छइ आवे छे.

उपसर्गना अर्थो नियत नथी. कोइ उपसर्ग, घातुना मूळ अर्थ करतां विपरीत अर्थ बतावे छे. कोइ, ए मूळ अर्थने अनुसरे छे, कोइ, एमां थोडो वधारो देखाडे छे अने कोइ, मात्र शोभा माटे ज वपराय छे-धातुना अर्थमां कशो फेरफार बतावतो नथी. 'अपि' उपसर्ग छे अने 'पण' अर्थमां अव्यय पण छे एथी 'अपि' साथेना उदाहरणोमां तेनो बन्ने जातनो उपयोग बताव्यो छे.

२९ 'अवि' 'वि' के 'इ' अव्यय, शब्दना स्वरान्त अंगनी पछी जोडाय छे अने शब्दना व्यंजनांत अंगनी पछी 'अवि' के 'पि' नो नो उपयोग थाय छे. जेमके:—को+अवि-को अवि. को वि. को+इ-कोइ. होइ+अवि-होइ अवि, होइ वि. किम्+अवि-किमवि. किम्+पि-किपि (जुओ टि० ८मुं.) ३० अपिदधाति, पिदधाति.

धातु

पुण् (पुना) पुणवुं-पवित्र करवुं
 थुण् (स्तुनु) थुणवुं-स्तुति करवी
 वृच् (व्रज) फरता रहेवुं
 कृद् (कूर्द) कूदवुं
 अर्च् (अर्च) अर्चवुं-पूजवुं
 वड् (वर्ध) वधवुं
 भम् (भ्रम) भमवुं
 भम् (भ्राम्य) भमवुं
 भिद् (भिनद्) भेदवुं-कटका करवा
 छिद् (छिनद्) छेदवुं
 सिच् (सिञ्च) सींचवुं
 मुञ्च (मुञ्च) मूकवुं
 लुण् (लुना) लणवुं-कापवुं

गण् (ग्रन्थ) गणवुं, गुंथवुं
 गज् (३१ गर्ज) गाजवुं
 मिला (म्ला) म्लान थवुं-
 करमावुं
 गिला (ग्ला) ग्लान थवुं, गळवुं-
 क्षीण थवुं
 चिह्छ (चिकित्सा) चिकित्सा
 करवी-रोगनो उपचार
 करवो
 जग् (जागृ) जागवुं
 वीसर् (वि+स्मर्) वीसरवुं
 जम् (जन्मन्) जन्मवुं
 रुव् (रुद) रोवुं
 तोल् (तोल) तोळवुं

३१ संयुक्त अक्षरमां आगळ रहेलो के पाछळ रहेलो 'र' लोप पामे छे. 'र' नो लोप थया पछी बाकी रहेलो शब्दनी अन्दरनो व्यंजन वेवडाय छे. जेमके:—

आगळनो 'र'—गर्ज-गज-गज् । अर्च-अच-अच्च । कूर्द-कूद-कृद् ।

वर्ध-वध-वड् । वार्ता-वता-वत्ता । अर्कः-अको-अक्को ।

पाछळनो 'र'—ग्रन्थ-गंथ-गण् । भ्रम-भम । रात्रिः-रती-रत्ती । चक्रम्-चक्रं ।

पाठ ५ मो

अकारांत नामनां रूपाख्यानो (नरजाति)

वीर

एकवचन

बहुवचन

१ वीर+ओ=वीरो (वीरः)
वीर+ए=वीरे	वीर+आ=वीरा (वीराः)
२ वीर+म्=वीरं (वीरम्)	वीर+आ=वीरा (वीरान्)
वीर+ए=वीरे
३ वीर+एण=वीरेण (वीरेण)
वीरेण	वीर+एहि=वीरेहि (वीरेभिः,
वीरेहि वीरेहिं वीरैः)
४ वीर+आय=वीराय (वीराय)
वीर+आप=वीराप	वीर+ण=वीराण (वीराणाम्)
वीराणं
वीर+स्स=वीरस्स (वीरस्य)	
५ वीर+आ=वीरा (वीरात्)
वीर+त्तो=वीरत्तो (वीरतः)	वीर+त्तो=वीरत्तो (वीरतः)
वीर+तो=वीरातो
वीर+ओ=वीराओ
वीर+तु=वीरातु
वीर+उ=वीराउ } (वीरतः)	वीर+तो=वीरातो
वीर+ओ=वीराओ
वीर+तु=वीरातु
वीर+उ=वीराउ
वीर+हि=वीराहि	वीर+उ=वीराउ
वीर+हितो=वीराहितो	वीर+हि=वीराहि, वीरेहि
वीर + हितो=वीराहितो,
वीरेहितो (वीरेभ्यः)

વીર + સુંતો = વીરાસુંતો,
વીરેસુંતો

૬ વીર+સ્સ=વીરસ્સ (વીરસ્ય) વીર+ળ=વીરાળ (વીરાળામ)
વીરાળ

૭ વીર+પ=વીરે (વીરે) વીર+સુ=વીરેસુ (વીરેષુ)
વીરેસું

વીર+°સિ=વીરંસિ (૩૨ વીરસ્મિન્ ?)

વીર+સ્મિ=વીરસ્મિ

સં० વીર ! (વીર !) વીર+આ=વીરા (વીરાઃ !)

વીરા !

વીરો !

વીરે !

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત રૂપોનાં ઉચ્ચારણોમાં નહિ જેવો મેદ છે. પ મેદ, પ રૂપો બોલતાં જ સમજાય છે. માત્ર પાંચમી વિભક્તિમાં વધારે અનિયમિત રૂપો છે.

રૂપો બતાવતાં નામનું મૂળ અંગ અને પ્રત્યયનો અંશ- પ બન્ને છૂટા પાડીને જણાવેલાં છે. અને સાથે સાથે પ ઊપરથી સાધિત થતાં દરેક રૂપો પળ જુદાં જુદાં દર્શાવેલાં છે. પથી આ સાધનપદ્ધતિદ્વારા જ, વિદ્યાર્થી, અકારાંત નામનાં રૂપોને સમજી લેશે.

૩૨ સપ્તમીનો સૂચક 'સ્મિન્' પ્રત્યય સંસ્કૃતમાં માત્ર 'સર્વાદિ' શબ્દોને લાગે છે ત્યારે પ્રાકૃત અને પાલિમાં તો એ સર્વ વ્યાપક છે. પ્રાકૃતનો '°સિ' પ્રત્યય, 'સ્મિન્'નું જુદું પળ સરલ ઉચ્ચારણ છે. ફક્ત એ સૂચવવા 'વીરસ્મિન્' રૂપ બતાવ્યું છે. રૂપ પાસેનું '°' નિશાન, એ રૂપની સંસ્કૃતમાં અવિદ્યમાનતા સૂચવે છે. એવાં નિશાનવાળાં બીજાં રૂપો વિશે પણ એમ સમજાવાનું છે.

સાધનપદ્ધતિની સમજણ

- ૧ પ્રથમા, દ્વિતીયા, તૃતીયા, ચતુર્થી અને સપ્તમી વિભક્તિના સ્વરાદિ પ્રત્યયો તથા પંચમીનો એક માત્ર 'આ' પ્રત્યય લગાડી અંગના અંત્ય 'અ' નો લોપ કરવાનો છે. જૈમકે-વીર+ઓ-વીર+ઓ=વીરો. વીર+પ-વીર+પ=વીરે વગેરે. [જુઓ ટિ. ૧૦ મું.]
- ૨ અંત્ય 'મ્' નો અનુસ્વાર થાય છે અને અંત્ય 'મ્' પછી કોઈ સ્વર આવેલો હોય તો અનુસ્વાર વિકલ્પે થાય છે: વીર+મ્=વીરં. વીરમ્+અવિ=વીરં અવિ, વીરમવિ.
- ૩ તૃતીયા અને ષષ્ઠી વિભક્તિના 'ણ' ઊપર તથા સપ્તમી વિભક્તિના 'સુ' ઊપર અનુસ્વાર વિકલ્પે થાય છે : વીર+પણ=વીરેણ, વીરેણં. વીર + ણ = વીરાણ, વીરાણં. વીર + સુ = વીરેસુ, વીરેસું.
- ૪ તૃતીયા અને સપ્તમીના બહુવચનના પ્રત્યયોની પૂર્વના અકારાંત અંગના અંત્ય 'અ' નો 'પ' થાય છે અને ઇકારાંત અંગનો તથા ઉકારાંત અંગનો અંત્ય 'હ' અને 'ઉ' દીર્ઘ થાય છે : વીર+હિ=વીરેહિ. વીર+સુ=વીરેસુ. રિસિ+હિ= રિસીહિ. રિસિ+સુ = રિસીસુ. માણુ+હિ= માણૂહિ. માણુ+સુ=માણૂસુ.
- ૫ પંચમીના 'તો' 'તુ' 'ઓ' 'ઉ' 'હિ' 'હિતો' અને 'સુંતો' પ્રત્યયોની પૂર્વના સ્વરાંત અંગનો અંત્ય સ્વર દીર્ઘ થાય છે તથા પંચમીના બહુવચનના 'હિ' 'હિતો' અને 'સુંતો' પ્રત્યયોની પૂર્વના અકારાંત અંગના અંત્ય 'અ' નો 'પ' પણ થાય છે:

પકવચન-વીર+ઓ=વીરાઓ. વીર+ઉ=વીરાઉ. વીર+હિ=વીરાહિ.
 ાર+હિતો=વીરાહિતો. રિસિ+ઓ=રિસીઓ. માણુ+ઓ=માણૂઓ.
 બહુવચન-વીર=હિ+વીરાહિ, વીરેહિ. વીર+હિતો=વીરાહિતો,
 ારેહિતો. વીર+સુંતો=વીરાસુંતો, વીરેસુંતો. રિસિ+હિ=રિસીહિ.
 ાણુ+હિ=માણૂહિ. રિસિ+હિતો=રિસીહિતો.

૬ ષષ્ટીના બહુવચનનો 'ળ' લાગતાં પૂર્વના અંગનો અંત્ય સ્વર
 ધે થાય છે: વીર+ળ=વીરાળ, વીરાળં. રિસિ+ળ=રિસીળ.
 ાણુ+ળ=માણૂળ.

૭ સંબોધનનાં રૂપોની સાધના પ્રથમા પ્રમાણે છે. વધારામાં
 ળ અંગ પળ જેમનું તેમ વપરાય છે. વીર ! વીરો ! વીરા ! વીરે !

૮ તૃતીયા વિભક્તિના 'પહિ' નો 'હિ' પ્રત્યય, માથે અનુસ્વાર
 ણ લે છે અને તેનો સાનુનાસિક ઉચ્ચાર પળ થાય છે. આ રીતે તે
 ક 'હિ' નાં પળ ણ રૂપો થાય છે: વીરેહિ, વીરેહિં, વીરેહિં.

૯ 'તો' અને 'તુ' પ્રત્યયવાળાં પંચમીનાં રૂપોનો ઉપયોગ વિરલ
 . તે 'તો' અને 'તુ' ઇકારાંત, ઉકારાંત અંગને પળ લાગે છે.

લોકવ્યાપક ભાષામાં કેટલાંક પ્રાચીન રૂપો હયાતી
 રાખે છે. કાઠમેદ, વ્યવહારમેદ, દેશમેદ અને ઉચ્ચારણ-
 ૩ તથા અન્ય કારણોને લીધે વ્યાપક ભાષામાં નવાં નવાં
 યો ઉમેરાતાં જાય છે. તેમજ કેટલાંક રૂપોનો સંકર પળ
 ી ગયેલો હોય છે :

ઉપર્યુક્ત પ્રાકૃત રૂપોમાં 'વીરે' (પ્ર૦ ૫૦) પ, માગધી
 ાણુનું પટલે પ્રાંતિક પ્રાકૃતનું છતાં આર્ષ પ્રાકૃતમાં સચ-
 ૩ રહ્યું છે.

વીરાણ (ચ૦ ૫૦) વીરંસિ (સ૦ ૫૦) રૂપોનો^{૩૩} વ્યવહાર

૩૩ અજિણા (અજિનાય) મંસાણ (માંસાય) પુચ્છાણ (પુચ્છાવ)
 ારે ' આણ ' પ્રત્યયવાળાં અને લોગંસિ (લોકે) કંસિ (કસ્મિન્)
 ારંસિ (અગારે) સુસાણંસિ (સ્મશાને) વગેરે ' સિ ' પ્રત્યયવાળાં
 ી આચારાંગાદિસૂત્રોમાં મળે છે.

વિશેષે કરીને આર્ષપ્રાકૃતમાં દેખાય છે. કેટલેક સ્થળે ચતુર્થીના એકવચનમાં 'આઈ' પ્રત્યયવાળું રૂપ પણ મળે છે: વહાઈ (વધાય), 'આય' 'આપ' અને 'આઈ' એ ત્રણેમાં ખાસ કશી વિષમતા નથી. 'આઈ' પ્રત્યયવાળું રૂપ બહુ પ્રચલિત નથી તેથી જ તે ઉપરનાં રૂપોમાં જણાવ્યું નથી. કેટલેક સ્થળે 'આપ' ને બદલે 'આતે' પ્રત્યય પણ વપરાયેલો છે. 'આપ' 'વીરાપ' ની પેઠે 'વીરાતે' રૂપ પણ આર્ષ પ્રાકૃતમાં વપરાયેલું છે. પ્રાકૃતભાષામાં ચતુર્થી વિભક્તિ ખાસ જુદી નથી પણ તે ષષ્ઠી વિભક્તિમાં સમાઈ ગયેલી છે તેથી તે બંને વિભક્તિનાં રૂપો એક સરખાં થાય છે.

પ્રથમાનાં અને દ્વિતીયાનાં તથા સંવોધનનાં રૂપો એક-બીજામાં ભળી ગયેલાં છે માટે જ તે સરખાં જેવાં જણાય છે.

તૃતીયાના અને પંચમીના બહુવચનમાં પણ તેવી જ મેલસેલ થઈ ગઈ છે. 'વીરેદ્ધિ' તૃતીયાંત પણ છે અને પંચમ્યંત પણ છે. લોકભાષામાં તૃતીયા અને પંચમીના અર્થમાં વિશેષ મેદ નથી તેમ સંસ્કૃતમાં પણ તૃતીયાના અર્થમાં પંચમી વપરાય છે.

'દ્વિતો' અને 'સુંતો' પ્રત્યયવાળાં રૂપોનો ઉપયોગ અધિક નથી જણાતો.

'વીરા' રૂપ પંચમ્યંત છે પણ કોઈ કાળે એ, પંચમીનો અર્થ જણાવવા અસમર્થ નીવડ્યું લાગે છે તેથી જ એને મૂળ ંગ માની, 'ઓ' 'ઉ' વગેરે પ્રત્યયો^{૩૪} લગાડી તેનાં જુદાં

૩૪ પંચમ્યર્થસૂચક સં. 'તસ્' નું પ્રાકૃત 'તો' થાય છે. 'ઓ' 'ઉ' પ્રત્યયોની ઉત્પત્તિ એ 'તો' માંથી જ કરી શકાય એમ છે. 'વીરતો' 'વીરાઓ' 'વીરાડ'. પાછલાં બે રૂપોમાં 'ત્' નું ઉચ્ચારણ કમી થતાં 'ર' નો 'અ' સ્વીકૃત થઈ ગયો છે. 'વીરત્તો' રૂપનો સંબંધ પણ 'વીરતો' સાથે જ છે.

જુદાં રૂપો નીપજ્યાં જણાય છે. ગૂજરાતીમાં 'તેને' ^{૩૫} 'એને' રૂપ ૫ પ્રકારનાં છે.

'તો' અને 'તુ' પ્રત્યયવાળાં પંચમીનાં રૂપો પ્રાચીન પ્રાકૃતમાં જ સચવાયાં છે. છતાં તે, 'આવશ્યકસૂત્ર' ની કથાઓ અને 'વસુદેવદ્વિંદી' જેવા પ્રાકૃત ગ્રંથોમાં ઠીક પ્રમાણમાં વપરાયાં છે માટે તેને ખાસ જુદાં જણાવ્યાં છે.

અકારાંત અંગને લાગતા કેટલાક પ્રત્યયો ઇકારાંત અને ઉકારાંત અંગને પણ લાગે છે તથા ઇકારાંત અને ઉકારાંત અંગનાં કેટલાંક ^{૩૬} રૂપો 'ઇન્' છેડાવાળાં અંગોની જેવાં થાય છે.

આમ અનેક પ્રકારની ^{૩૭} અનિયતતા, લોકભાષાનું ખાસ લક્ષણ છે અને તે, વૈદિકભાષાની પેઠે પ્રાકૃતમાં પૂરેપૂરું જલવાયેલું છે.

નામ [નરજાતિ]

અરિહંત (અરિ+હન્ત) વીતરાગ દેવ.	કલહ (કલહ) કલ્હ-કલ્હો
હર (હર) હર-મહાદેવ.	દ્વથ (દ્વસ્ત) દ્વાથ.
બુદ્ધ (બુદ્ધ) બુદ્ધદેવ.	પાય (પાદ) પાદ-પગ, પાયો
મર્ગ (માર્ગ) માર્ગ-મારગ	માર (માર) માર

૩૫ 'તેન' 'એનેન' તૃતીયા વિભક્તિનું સૂચક છે. પ્રાકૃતમાં તેને મળતું 'તેણ' 'એણ' રૂપ થાય છે. એ 'તેણ' 'એણ' તૃતીયાંત હોવા છતાં તેને ફરીવાર તૃતીયા વિભક્તિનો અપભ્રંશીય 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવો પડ્યો છે. એ રીતે 'તેન'-તેણ-'તેણઈ'-તેણે. 'એનેન'-'એણેણ'-'એણેણઈ'-'એણે' ઉતરી આવ્યું છે. ૩૬ અગિ (અગ્નિ)નું 'અગિણો' રૂપ સં. 'દણ્ડિનઃ' [પ્રા. 'દણ્ડિણો']નું અનુકરણ છે. એ જ પ્રમાણે માણુ (માનુ)નું 'માણુણો' રૂપ નીપજેલું છે. ૩૭ લિંગની અનિયતતા, વિભક્તિઓના અર્થની અનિયતતા, એકવચન બહુવચનની અનિયતતા—આમ અનેક પ્રકારની અનિયતતા છે.

બાલ (બાલ) બાલ-બાલક

ઉવજ્ઞાય (ઉપાધ્યાય) ઉપાધ્યાય

-અધ્યાપક-ગુરુ-ઓશા

આચરિય (આચાર્ય) સદાચારવંત ગુરુ.

સિદ્ધ (સિદ્ધ) અદેહી વીતરાગ

નિવ (નૃપ) નૃપ-રાજા

બુદ્ધ (બુદ્ધ) બુદ્ધિમાન-ડાહ્યો પુરુષ

પુરિસ (પુરુષ) પુરુષ.

આદિત્ય (આદિત્ય) આદિત્ય-સૂર્ય

ઇન્દ્ર (ઇન્દ્ર) ઇન્દ્ર

ચંદ્ર (ચન્દ્ર) ચંદ્ર

મેઘ (મેઘ) મે-મેઘ-વરસાદ

ભારવહ (ભારવહ) ભાર વહનાર-મજૂર

સમુદ્ર (સમુદ્ર) સમુદ્ર-સમુદર

નયણ^{૩૮} (નયન) નેણ-આંખ

કણ્ણ (કર્ણ) કાન

મહાવીર (મહાવીર) મહાવીર દેવ

જિણ (જિન) જય પામનાર-વીતરાગ

મેઘ માર્ગને સિંચે છે

ઇન્દ્ર બુદ્ધદેવને મમે છે

ડાહ્યો પુરુષ બાલકને પૂછે છે

આંખવડે ચન્દ્રને જોઉં છું

સમુદ્રને કાનવડે સાંભળું છું

બાલકના હાથમાં ચંદ્ર છે

કલહને છેદો છો

સૂર્ય તપે છે

રજા માર્ગને જાણે છે

સિદ્ધોને નમો

મજૂરો માર્ગમાં દોડે છે

સમુદ્રમાં ચંદ્રોને દેખીએ છીએ

બાલકો ઉપાધ્યાયને પૂછે છે

રાજાના પગોમાં પડું છું

વીતરાગ દેવ ! નમું છું

બે બાલક બોલે છે

સમુદ્રો ગાજે છે.

રાજા શોભે છે.

નમો અરિહંતાણં

ભારવહો હરં વંદહ

મહાવીરો જિણો જ્ઞાઅહ

કણ્ણેહિં સુણેમિ

નયણેહિં દેક્ખામુ

ભારવહા ભારં ચિણિજ્ઞ

નમો ઉવજ્ઞાયાણં

સમુદ્ધો સુબ્બહ

૩૮ 'આંખ' અર્થને સૂચવનારા શબ્દો નરજાતિમાં પણ વપરાય છે:
નયણો, નયણં. (નયનમ્) લોઅણો, લોઅણં (લોચનમ્)

नमो आयरियाय
आयरियाण पाप नमाम
बाला कुहंति
चन्दो षड्द

अकारान्त नामनां रूपाख्यानो (नान्यतर जाति)

बहुवचन

कमल+णि=कमलाणि

कमल+इं=कमलाइं

कमल+ई=कमलाई

(कमलादि)

„ + „ = „ (,,)

$$,, + ,, = ,, \quad (,,)$$

તૃતીયાથી સપ્તમી સુધીનાં રૂપો 'વીર'ની જેવાં જાણવાં.

१० 'णि' 'इ' 'ई' प्रत्ययोनी पूर्वेना अंगना अंत्य ह्रस्व स्वरानो दीर्घ थाय छे: कमल+णि=कमलाणि. वारि+इ=वारीइ.महु+ई=महुई.

૧૧ સંબોધનના એકવચનમાં મૂળ અંગ જ વપરાય છે.

नाम [नान्यतरजाति]

नयण (नयन) नेण

नाण (ज्ञान) ज्ञान

मत्थय^{३९} (मस्तक) माथुं

चंदण (चन्दन) चंदननुं झाड-लाकडं

૩૧ શબ્દની અંદરના અને અસંયુક્ત એવા ક, ગ, ચ, જ, ત, દ, પ, બ, ષ અને વ નો પ્રાયઃ લોપ થઈ જાય છેઃ મસ્તક=મસ્થય. નગર=નયર. વચન=વયણ. ગજ=ગય. રજત=સ્પય. હૃદય=હિઅય. રિપુ=રિઉ. વિબુહ=વિઉહ. વિયોગ=વિઓગ. લાવણ્ય=લાયણ્ણ. યાદી—‘ક’ વગેરેનો લોપ થયા પછી

વૈર ૪૦ (વૈર) વૈર-વૈર
 વચ્ચણ (વચન) વચન-વેણ
 વચણ (વદન) વદન-મુખ
 જયર }
 જયર } (નગર) નગર-શહેર
 નગર }
 નયર }
 મુહ (મુખ) મુખ
 પિત્ત (પિત્ત) પિત્ત
 સિંગ (શૃંગ) શિંગડું, શિંગું
 ફલ (ફલ) ફલ
 વણ (વન) વન

ખાયણ } (ખાજન) ખાજન-
 ખાણ } ખાણ-પાત્ર
 મંગલ (મંગલ) મંગલ
 પાસ (પાર્શ્વ) પાસું-પડછું
 હિયય (હૃદય) હૈયું
 ગલ (ગલ) ગલું
 પુચ્છ (પુચ્છ) પૂછડું-પૂછ
 પિચ્છ (પિચ્છ) પીંછું
 મંસ (માંસ) માંસ
 અજિણ (અજિન) અજિન-ચામડું
 ભય (ભય) ભય-ભો
 ચમ્મ (ચર્મ) ચામડું

નામ (નરજાતિ)

સીહ ૪૧
 સિંઘ } (સિંહ) સિંહ
 વગ્ધ (વ્યાગ્ર) વાઘ
 સિઆલ (શૃગાલ) શિઆલ
 સીઆલ (શીતકાલ) શીઆલો
 ગય (ગજ) ગજ-દાથી
 વસદ્ધ (વૃષભ) વૃષભ-બઢદ
 ઓઢ (ઓઠ) ઓઠ-હોઠ
 દંત (દન્ત) દાંત

કુંભાર (કુમ્ભકાર) કુંભાર
 ચમ્માર (ચર્મકાર) ચમાર
 હવ્વવાહ (હવ્યવાહ) હવ્યવાહ-
 અમિ
 કોહ (ક્રોધ) ક્રોધ
 લોહ (લોભ) લોભ
 દોસ (દ્વેષ) દ્વેષ
 દોસ (દોષ) દોષ
 રાગ (રાગ) રાગ-આસક્તિ

બાકી રહેલો સ્વર અવર્ણ [અ કે આ] હોય અને તેની પૂર્વે પળ અવર્ણ આવેલો હોય તો એ બાકી રહેલા 'અ' નો 'ય' અને 'આ' નો 'યા' પ્રાયઃ થઈ જાય છે.

૪૦. 'ઐ' ને બદલે 'ઐ' થાય છે. વૈર+વૈર. શૈલ=સેલ. કૈલાસ=કેલાસ.

૪૧ અનુસ્વારથી પર આવેલા 'હ' નો વિકલ્પે 'ઘ' થાય છે: સિંહ=સિંઘ,

સીહ. સંહાર=સંધાર, સંહાર.

धातुओ

घड् (घट्) घडवुं-बनाववुं

जहा (जहा) छोडवुं-त्याग करवो

जागर् (जागर्) जागवुं

भक्ख् (भक्ष) भक्षवुं-खावुं-भरखवुं

जाय् (जाय) जावुं-जन्म थवो-
उत्पन्न थवुं

सोह् (शोध) शोधवुं-सोडुं-शुद्ध करवुं

परि+क्कम् (परि+क्कम्) परिक्रमण
करवुं-परक्कमवुं-प्रदक्षिणा फरवी

इच्छ् (इच्छ) इच्छवुं

रक्ख् (रक्ष) राखवुं-पाळवुं

वह् (वह्) वहेवुं-वावुं

विशेषण

लम्ब (लम्ब) लावुं

लण्ह (लक्षण) नानुं

बज्झ (बाह्य) बहारवुं-बहारनो
देखाव

अव्यय

न (न) न

व (वा) वा-अथवा-के

४२ विणा } (विना) विना
विना }सया } (सदा) सदा-हमेशा
सह }सह ४३ (सह) } सह-साथे
सद्धि (सार्धम्) }निश्चं } (नित्यम्) नित्य
णिश्चं }

वैरथी वैर वधे छे

नगरनी पडखे चंदननुं वन छे

सिंह के वाघथी शिआळ
बीप छे

मांसने माटे सिंहने हणो छो

दांतो माटे हाथीओने मारे छे

लांबा पुरुषनुं पण हृदय
नानुं होय छे

४२ 'विणा' के 'विना'नी साथे आवता नामने बीजी, त्रीजी के पांचमी विभक्ति लागे छे. मेहं विणा. मेहेण विणा. मेहाउ विणा. ४३ 'सह' के 'सद्धि' नी साथे आवता नामने त्रीजी विभक्ति लागे छे. बुद्धेण सह. महावीरेण सद्धि.

बुद्धनी साथे महावीर बोले छे
 कुंभार शीआळामां पात्रो
 घडे छे
 बाघने पीछां नथी होतां
 अग्नि वनने बाले छे
 ज्ञानमां मंगळ छे
 महावीरने माथावडे वांदुं छुं
 राजाने कान नथी
 सिंहना हृदयमां भय नथी
 हाथी हाथवडे वनमां फलो
 खाय छे
 चामडा माटे बाघने हणे छे
 अजिणाए वहंति वग्घे
 फलाइं भायणम्मि सोहंति
 बुद्धा पुरिसा हियये वेरं
 न रक्खंति
 निवो वणेसु सिंघे वा वग्घे
 वा हणइ
 सिंघो फलं न खायइ
 चंदणस्स वणंसि जामि
 कुंभारो नगराओ आगच्छइ
 चम्मारो अजिणाए नगरं जाइ
 निवस्स मत्थयंमि कमलाणि
 छज्जंति

हाथीओ बळदोथी बीता नथी
 सिंहनुं पुंछडुं लांबुं होय छे
 आंखमां क्रोधने जोउं छुं
 सूर्य के चंद्र भमता नथी
 सिंहना गळामां मांस छे
 बळदो शिंगडाथी शोमे छे
 चमार चामडाने शुद्ध करे छे
 मुखवडे वचनो बोलुं छुं
 पुरुष नाना होठथी शोमे हे
 वरसाद नित्य पडे छे
 वरसाद विना वनो सुकाय छे
 मत्थपण वंदामि महावीरं
 वणे गप देक्खइ
 वसहेसुंतो वसद्धा जायंति
 सीहार्हितो वग्घो न जायइ
 वग्घस्स वा सिंघस्स सिंग
 नत्थि
 लोहाओ लोहो वड्ढइ
 रागा दोसो जायइ
 कोहेण पित्तं कुप्पइ
 सीआलंसि पुरिसो सिंग हो

પાઠ ૭ મો

નરજાતિ

ઘટ (घट) ૪૪ ઘડો	સમણ (भ्रमण) શુદ્ધિ માટે શ્રમ
નટ (नट) નટ	કરનાર-સંત પુરુષ
પટહ (पटह) પડો-ટોલ	મોક્ષ (मोक्ष) મોક્ષ-છૂટકારો
મટ (भट) મટ-શર	વેય (वेद) ઋગ્વેદ વગેરે વેદ
મોહ (मोह) મૂઢતા	ફાસ (स्पर्श) સ્પર્શ
કાય (काय) કાય-કાયા-શરીર	તલાય (तडाग) ૪૬ તલાવ
શહ (शब्द) શબ્દ-સાદ-અવાજ	ગરુલ (गरुड) ગરુડ
હરિસ (हर्ष) હરખ-હર્ષ	ઘાર } ૪૭
મઠ ૪૫ (मठ) મઠી-મઠ-સંન્યા-	છાર } (क्षार) ધારો
સીઓતું રહેઠાણ	લંધ ૪૮ (स्कन्ध) કાંધ-લાંધ,
શઠ (शठ) શઠ-લુચ્છો	ભાગ, મોટી ઢાલ
કુઠાર (कुठार) કુઠાર-કુઠાડો	પોક્ષર (पुष्कर) પોક્ષર-તલ્લાવ
પાઠ (पाठ) પાઠો-આંકનો પાઠો-	લ્યય (क्षय) લે-લ્યય
પાટ	કોસ (कोश) કોહ-પાણી કાઢવા
	કોશ, સજાનો

૪૪ શબ્દની અંદરના અસંયુક્ત 'ટ' નો 'ડ' થાય છે: ઘટ-ઘડ. નટ-નડ. ૪૫ શબ્દની અંદરના અસંયુક્ત 'ઠ' નો 'ઢ' થાય છે: મઠ-મઢ. પાઠ-પાઢ. ૪૬ શબ્દની અંદરના અસંયુક્ત 'ડ' નો 'લ' થાય છે: તડાગ-તલાય. ગરુડ-ગરુલ. ૪૭ શબ્દની આદિના 'ક્ષ' નો કયાંય 'લ્' નો 'છ' થાય છે અને શબ્દની અંદરના 'ક્ષ' નો કયાંય 'લ્' નો 'છ' થાય છે: ક્ષીર-લીર, છીર. ક્ષય-લ્યય, છય. ક્ષેત્ર-લેત્ર, છેત્ર. મોક્ષ-મોક્ષ, મોલ્લ. અક્ષિ-અલ્લિ, અલ્લિ. લક્ષણ-લલ્લણ, લલ્લણ. ૪૮ શબ્દની આદિના 'સ્ક' નો કે 'લ્ક' નો 'લ્' થાય છે અને શબ્દની અંદરના 'સ્ક' નો કે 'લ્ક' નો 'લ્' થાય છે: સ્કન્ધ-લંધ. સ્કન્દ-લંદ. પુષ્કર-પુલ્લર-પોલ્લર શુષ્ક-સુલ્લ.

पाण (प्राण) प्राण-जीव
गंध (गन्ध) गंध
काम (काम) काम-तृष्णा-इच्छा

अप्पाण (आत्मन्) आत्मा-
पोते-आप

नान्यतर जाति

जल (जल) जल-पाणी
रजय (रजत) रजत-रूपं
गीअ } (गीत) गीत, गायेल्लं
गीत }
मिअ (मित्र) मित्र
दुअ (दुःख) दुःख
सुअ (सौख्य) सुख
चारिअ (चारित्र) सच्चारित्र
-सद्वर्तन
सीअ (शीर्ष) शीश-माथुं
गुअ (गोत्र) गोत्र-वंश
गहण (ग्रहण) ग्रहण करवानुं
साधन
पंजर (पञ्जर) पांजरुं
सील (शील) सदाचार
लावण्ण } (लावण्य) लावण्य-
लायण्ण } कांति
रसायल (रसातल) रसातल-
पाताल

कुम्पल } ४९ (कुड्मल) कुंपल
कुंपल } -फणगो
रुप्प (रुक्म) ५० रूपं
जुम्म } ५१ (युग्म) युग्म-जोडुं
जुग }
कम्म (कर्म) काम-कार्य-सारी
नरसी प्रवृत्ति
घाण (घ्राण) घ्राण-नाक-सुंघ-
वानुं साधन
सयड (शकट) छकडो-गाडुं-
शकट
पद } (पद) पद-पगलुं
पय }
जुग (युग) धौसरं
खीर } (क्षीर) क्षीर-खीर-दूध
छीर }
लक्खण } (लक्षण) लक्षण-
लच्छण } लखण-चिह्न
छीअ (क्षुत) छीक

४९ 'ड्म' नो प्प थाय छे: कुड्मल=कुंपल. ५० 'क्म' नो 'प्प'
थाय छे: रुक्म=रुप्प. रुक्मिणी=रुप्पिणी. ५१ 'ग्म' नो विकल्पे 'म्म'
थाय छे: युग्म=जुम्म, जुग. तिग्म=तिम्म, तिग.

खेत्त } (क्षेत्र) खेतर-छेतर

सोअ } (श्रोत्र) श्रोत्र-
सोत्त } कान-सांभळवानुं साधन
वीरिय (वीर्य) वीर्य-बळ-शक्ति

विशेषण

मूढ (मूढ) मूढ-मोहवाळो-
अभण-अज्ञानी

पुष्ट (पुष्ट)^{५२} पुष्ट

संजय (संयत) संयमवाळो

पुष्ट (पुष्ट) पूछायेळुं

पंडित } (पण्डित) पंडित-भणेलो,

पंडिअ } पंडयो, पोपटपंडित

दुल्लह (दुर्लभ) दुर्लभ-दुल्लभ-मुश्केल

अव्यय

नो (नो) नहि

च } (च) अने
य }

बहिआ } (बाह्य) बहार
बहिया }

बहासुत्त (यथासूत्रम्) सूत्रमां-
शास्त्रमां कथा प्रमाणे

पुण
पुणो }
उण }

(पुनः) पुनःपुनः-फरीबार
बज्झओ (बाह्यतः) बहारथी-
बहार तरफ

तत्तो (ततः) तेथी

किं (किम्) शुं, शा माटे

धातु

गवेस् (गवेष) गवेषणा करवी-शोधवुं

वस् (वस) वसवुं-रहेवुं

वय् (वद्) वदवुं-बोलवुं

पिब् (पिब) पीवुं

आ+पिब् } (आ+पिब) थोडुं

आ+पिय् } पीवुं-मर्यादाथी

आ+विय् } पीवुं-सामाने

नुकसान न थाय

ए रीते चूसवुं

जय् (जय) जितवुं

हव् }

भव् } (भव) होवुं-थवुं

पा (पा) पीवुं

पढ् (पठ) पढवुं-भणवुं

५२ 'ष्ट' नो 'ट्ट' थाय छे: पृष्ट=पुष्ट. पुष्ट=पुष्ट. यादी-इष्टा, उष्ट्र अने संदष्ट शब्दना 'ष्ट' नो 'ट्ट' थतो नथी. इष्टा=इष्टा. उष्ट्र=उष्ट्र. संदष्ट=संदष्ट.

સોઅ } (શોચ) શોચવું-વિચા-
સોચ્ } રવું, શોક કરવો

મળ (મળ) મળવું

ઘડામાં તઢાવનું પાણી છે.
નટો ઢોલ સાથે માર્ગમાં
નાચે છે.

બાઢકો કાંતિવઢે શોમે છે.
જિનો શીલને વઢાણે છે.
કુઢાઢાવઢે ચન્દનને છેદું છું.
ગરુડનું જોડું તઢાવમાં
પઢે છે.

બાઢકોને છીંક આવે છે.
ઢેતરમાં ઢાર છે તેથી
ફળગા બઢી જાય છે.
શન્દોનો કોશ કરું છું.
ગાઢાવઢે નગર મળી જાઉં છું.
તૃષ્ણાથી કલહ થાય છે અને
કલહથી દ્વેષ થાય છે.

ઘાણં ગંધસ્સ ગહણં વયંતિ
લોહા મોહો જાયહ
દુક્ખેસુંતો વેયા વિ ન રક્ખંતિ
સોત્તં સદ્ધસ્સ ગહણં વયંતિ
દુક્ખેહિંતો ઢીહતિ પંઢિતા?
કાયં ફાસસ્સ ગહણં વયંતિ
સુક્ખેસુ મિત્તં સુમિરતિ
સમણે મહાવીરે જયતિ
મૂઢો પુણો પુણો બજ્ઞં વેક્ખહ
પંઢિતા ! ઢીરં પિઢિત્થા

સંયમી શ્રમણ સુઢોથી ઢર-
ઢાતો નથી અને દુઃઢોથી
કોપતો નથી.
બઢદો પાણીનો કોસ ઢેંચે છે.
રાજાના મંઢારમાં રૂપું છે.
બઢદના કાંધમાં ધોંસર
શોમે છે.

પંઢિત પુરુષો મોક્ષને ઇચ્છે છે.
પંઢિતો શીલને શોધે છે પણ
ગોત્રને પૂછતા નથી.
શીલનો માર્ગ દુર્લભ છે.
બાઢકો ડપાધ્યાય પાસેથી
પાઢ મળે છે.
મઢ પુરુષો દુઃઢથી શોક
કરતા નથી.

મૂઢા કામેસુ મુજ્ઞંતિ
ચન્દણસ્સ રસમાપિઢતિ
અપ્પાણો અપ્પાણસ્સ મિત્તં
કિં ઢહિયા મિત્તમિચ્છસિ
પુરિસે વીરિયં પુણ દુલ્લહં
પુરિસસ્સ કાયે પુણ દુલ્લહે
અપ્પાણં જિણામુ સંજયા !
પુઢો પંઢિઓ જઢાસુત્તં વઢતિ
પંઢિતા પુઢા ન હોંતિ
ગીઅસ્સ સદ્ધં સુણહ

પાઠ ૮ મો

અકારાંત સર્વાદિ (નરજાતિ અને નાન્યતર જાતિ)

સવ્વ (સર્વ) જ (યદ્) ત (તદ્) ક (કિમ્)

અકારાંત સર્વનામોનાં રૂપાખ્યાનો નરજાતિમાં 'વીર' જેવાં અને નાન્યતરજાતિમાં 'કમલ' જેવાં થાય છે. જે ખાસ વિશેષતા છે, તે આ નીચે સમજ્યુતી સાથે આપી છે :

૧ પ્રથમાના બહુવચનમાં એકલું સવ્વે (સર્વે), જે (યે), તે (તે), કે (કે) થાય છે. અર્થાત્ પ્રથમાના બહુવચનમાં અકારાંત સર્વનામો, નરજાતિમાં 'એ' પ્રત્યય લે છે.

૬ ષષ્ઠીના બહુવચનમાં સવ્વેસિં (સર્વેષામ્), જેસિં (યેષામ્), તેસિં (તેષામ્), કેસિં (કેષામ્) પણ થાય છે અર્થાત્ ષષ્ઠીના બહુવચનમાં અકારાંત સર્વનામો, નરજાતિમાં ઉક્ત 'ણ' ઉપરાંત 'એસિં' પ્રત્યય પણ લે છે:—સવ્વ+એસિં=સવ્વેસિં.

૭ સપ્તમીના એકવચનમાં સવ્વસ્સિ, સવ્વહિં (સર્વસ્મિન્), સવ્વત્થ (સર્વત્ર) જસ્સિ, જહિં (યસ્મિન્) જત્થ (યત્ર) તસ્સિ, તહિં (તસ્મિન્) તત્થ (તત્ર), કસ્સિ, કહિં (કસ્મિન્) કત્થ (કુત્ર) એમ ત્રણ ત્રણ રૂપો પણ થાય છે અર્થાત્ સપ્તમીના એકવચનમાં અકારાંત સર્વનામોને નરજાતિમાં 'સ્સિ' 'હિં' 'એને' 'ત્થ' પ્રત્યય ઉપરાંત ઉક્ત 'સિ' અને 'સ્મિ' પ્રત્યયો પણ લાગે છે. માત્ર 'એ' પ્રત્યય પ્રાયઃ નથી લાગતો.

રૂપાખ્યાન—સવ્વ (નરજાતિ)

- ૧ સવ્વો, સવ્વે (સર્વઃ) સવ્વે (સર્વે)
- ૨ સવ્વં (સર્વમ્) સવ્વે, સવ્વા (સર્વાન્)
- ૩ સવ્વેણ, સવ્વેણં (સર્વેણ) સવ્વેહિ, સવ્વેહિં, સવ્વેહિં
(સર્વેભિઃ સર્વેઃ)

- ४ सव्वस्स (सर्वस्य) सव्वेसि सव्वाहँ+(सर्वेषाम्)
 सव्वाण, सव्वाणं (सर्वाणाम् ?)
 सव्वत्तो, सव्वाओ, (सर्वतः)
 सव्वाउ सव्वाउ
 सव्वाउ (,,) सव्वाहि, सव्वेहि
 सव्वा (सर्वात् ?) सव्वाहितो, सव्वेहितो (सर्वेभ्यः)
 सव्वाहिं, सव्वाहितो सव्वासुंतो, सव्वेसुंतो
 सव्वम्हा (सर्वस्मात्)
 ६ सव्वस्स (सर्वस्य) सव्वेसि, सव्वाहँ+(सर्वेषाम्)
 सव्वाण, सव्वाणं (सर्वाणाम् ?)
 ७ सव्वंसि, सव्वस्सि सव्वेसु, सव्वेसुं (सर्वेषु)
 (सर्वस्मिन्)
 सव्वहिं, सव्वम्मि
 सव्वत्थ (सर्वत्र)

यादीः-+ आ निशानीवाळां रूपोनो प्रयोग अतिविरल छे.

सव्व (नान्यतरजाति)

- १ सव्वं (सर्वम्) सव्वाणि, सव्वाइं, सव्वाइँ (सर्वाणि)
 २ " " " " " "

बाकीनां नरजाति-सव्व-प्रमाणे

ज (यद्) नरजाति

- १ जे, जो (यः) जे (ये)
 २ जं (यम्) जे, जा (यान्)
 ३ जेण, जेणं जिणा (येन) जेहि, जेहिं, जेहिँ (येभिः, यैः)
 ४ जस्स, जास (यस्य) जेसिं (येषाम्)
 जाण, जाणं (यानाम् ?)

૫ જમ્હા (યસ્માત્)	જત્તો, જાઓ, જાડ (યતઃ)
જત્તો, જાઓ, જાડ (યતઃ)	જાહિ, જેહિ
જાહિ, જાહિતો	જાહિતો, જેહિતો (યેભ્યઃ)
જા (યાત્ ?)	જાસુતો, જેસુતો

૬ ચતુર્થી વિભક્તિ પ્રમાણે

૭ જંસિ, જસ્સિ (યસ્મિન્)	જેસુ, જેસું (યેપુ)
જહિં, જમ્મિ	
જત્થ (યત્ર)	
જાહે, જાલા, ^{૫૩} જહઆ (યદા)	

જ (નાન્યતર)

૧ જં (યત્)	જાણિ, જાહં, જાહું (યાનિ)
૨ „ „	„ „ „ („)

બાકીનાં નરજાતિ-જ-પ્રમાણે

^{૫૪}ત, ણ, (તદ્) નરજાતિ

૧ સ, સે (સઃ)	તે, જે (તે)
૨ તં, ણં (તમ્)	તે, તા (તાન્)
	જે, જા
૩ તેણ, તેણં, તિણા (તેન)	તેહિ, તેહિં, તેહિં (તેભિઃ, તૈઃ)
જેણ, જેણં	જેહિ, જેહિં, જેહિં

૫૩ આ ત્રણે રૂપો 'યદા-જ્યારે-'ના જ અર્થમાં વપરાય છે. ૫૪ પ્રાકૃત ભાષામાં 'ત' અને 'જ' એ બન્ને 'તે' ના અર્થમાં વપરાય છે. માટે 'ત'ની સાથે 'જ'નાં રૂપો જણાવી દીધાં છે. 'ત' અને 'ન'-'જ' લઘુવામાં તદ્દન સરખા છે તેથી આ 'જ' લિપિદોષને લીધે પ્રચલિત થયો હોય તો ના ન કહેવાય. 'ત્યાં'ને બદલે 'ન્યાં'નો પ્રયોગ ગોહિલવાડમાં પ્રચલિત છે જ.

४ तस्स, तास (तस्य)	सिं, तास, तेसिं (तेषाम्)
	ताण, ताणं, (तानाम् ?)
	णेसिं, णाण, णाणं
५ तो, तत्तो, ताओ, ताउ (ततः)	तत्तो, ताओ, ताउ (ततः)
तम्हा, (तस्मात्)	ताहि, तेहि
ताहि ताहितो	ताहितो, तेहितो (तेभ्यः)
ता (तात् ?)	तासुंतो, तेसुंतो
णत्तो, णाओ, णाउ	णत्तो, णाओ, णाउ
णाहि, णाहितो, णा	णाहि, णेहि,
	णाहितो, णेहितो
	णासुंतो, णेसुंतो

६ चतुर्थी	विभक्ति प्रमाणे
७ तंसि, तस्सि, तहिं	तेसु, तेसुं (तेषु)
तम्मि (तस्मिन्)	
तत्थ (तत्र)	
ताहे, ताला, ^{५५} तद्दआ(तदा)	
णंसि, णस्सि, णहिं,	णेसु, णेसुं
णम्मि, णत्थ	

५५ आ व्रणे रूपो 'तदा-त्यारे'ना ज अर्थमां वपराय छे.

त (नान्यतर)

१ तं (तत्)	ताणि, ताइं, ताईं (तानि)
णं	णाणि, णाइं, णाईं
२ „ „ („)	„ „ „ („)
	„ „ „

बाक्कीनां नरजाति-त-प्रमाणे

—

क (किम्) नरजाति

- १ के, को (कः) के (के)
 २ कं (कम्) के, का (कान्)
 ३ केण, केणं, किणा (केन) केहि, केहिं, केहिँ (केभिः, कैः)
 किण्णा+
 ४ कस्स, कास (कस्य) कास, केसिं (केषाम्)
 काण, काणं (कानाम् ?)
 ५ कम्हा (कस्मात्) कत्तो, काओ, काउ (कुतः)
 किणो, कीस काहि, केहि
 कत्तो, काओ काउ (कुतः) काहितो, केहितो
 का (कात् ?) कासुंतो, केसुंतो
 काहि, काहितो
 ६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे
 ७ कंसि, कस्सि, कहिं, केसु, केसुं (केषु)
 कम्मि (कस्मिन्)
 कत्थ (कुत्र)
 काहे, काला, ५६ कइआ (कदा)

क (नान्यतर)

- १ किं (किम्) काणि, काहं, काँ (कानि)
 २ ,, (,) ,, ,, ,, ,,
 वाकीनां नरजाति-क-प्रमाणे

सर्वनाम

अण्ण } (अन्य) अन्य-बीजुं	अण्णयर } (अन्यतर) अनेहं-
अन्न }	अन्नयर } बीजुं कोई

५६ आ व्रणे रूपो 'कदा-क्यारे' ना ज् अर्थमां वपराय छे.

अंतर (अन्तर) अंदरनुं
 अवर (अपर) अवर-बीजुं
 अधर (अधर) नीचुं, बीजुं
 इम (इदम्) आ
 इयर (इतर) इतर-बीजुं
 उत्तर (उत्तर) उत्तरदिशा, उत्तरनुं
 पग }
 इक } (एक) एक, बीजुं
 पक }
 पअ } (एतद्) ए
 पय }
 तुम्ह (युष्मद्) तुं
 अम्ह (अस्मद्) हुं
 क (किम्) कोण

कइम } (कतम) कथो, केटलाक
 कतम }
 कयर (कतर) कथो
 अमु (अदम्) ए
 ज (यद्) जे
 त, ण (तद्) ते
 दाहिण } (दक्षिण) दक्षिण,
 दक्खिण } दक्षिणनुं
 पुरिम ^{५७}(पुरा+इम) पहेलानुं, पूर्व
 पुव्व (पूर्व) पूर्व, पूर्वनुं
 वीस (विश्व) विश्व-बधुं
 स, सुव (स्व) स्व-पोते, पोतानुं
 सम (सम) बधुं
 सज्ज (सर्व) सर्व-सब-बधुं
 सिम (सिम) बधुं

सामान्य शब्दो (नरजाति)

भूअ (भूत) भूत-प्राण-जीव
 सीस } (शिष्य) शिष्य, विद्यार्थी
 सिस्स }
 कसिबल (कृषिबल) खेडवाळो-
 खेडुत
 अंक (अङ्क) अंक-खोळो
 हरिस (हर्ष) हरख
 बंधव (बान्धव) बांधव-भाई
 पासाय (प्रासाद) प्रासाद-महेल
 जीव (जीव) जीव

ताव (ताप) ताव-ताप-तडको
 बंभण } (ब्राह्मण) ब्रह्मविद्याने
 बम्हण } जाणनार-समझनार-
 माहण } पुरुष
 कोड (क्रोड) गोद-खोळो
 पास (पाश) पाश-फांसो, पाशलो
 -फांसलो
 दिणयर (दिनकर) दिननो कर-
 नार-सूरज, दीकरो
 संसार (संसार) संसार-जगत्

नान्यतर

अंगण (अङ्गन) आंगणं

सीअ (शीत) शीत-टाढ

खेम (क्षेम) क्षेम-कुशल

महब्भय (महाभय) महाभय-
मोटो भय

वत्थ (वन्न) वन्न-वस्तर-कपडुं

कट्टु (काष्ठ) काष्ठ-काट-काठ-
काठी-लाकडुंकम्मवीअ (कर्मबीज) कर्मबीज-
सत्-असत् संस्कारनु धीज

भोयण (भोजन) भोजन-जमण

धण (धन) धन

ताण (त्राण) रक्षण-शरण-आशरो

घर (गृह) घर

आउय (आयुष्क) आयुष्य-जींदगी

विशेषण

पडुप्पन्न (प्रत्युत्पन्न) वर्तमान-ताजुं

पमत्त (प्रमत्त) प्रमत्त-प्रमादी

सम (सम) समानवृत्तिवालुं-सरखुं

वीयरग } (वीतरग) जेमां रग
वीयराय } नथी तेसुजह (सु+हान) सहेलाइथी
तजी शकाय तेजुन्न (जीर्ण) जीर्ण-जूनुं-जळी-
जरी-गयेलुं

पिय (प्रिय) प्रिय-वहालुं

आसत्त (आसक्त) आसक्त-मोही

हअ (हत) हणायेलुं-हणेलुं

आगअ }
आगत } (आगत) आवेलुं
आअ }पिआउय (प्रियायुष्क) आयुष्यने
प्रिय समजनारउत्तम }
उत्तिम } (उत्तम) उत्तम

बुद्ध (बुद्ध) बोध पामेल-ज्ञानी

बद्ध (बद्ध) बद्ध-बांधेल-बांधायेल

सीअ (शीत) शीत-ठंडुं

अधीर (अधीर) अधीर-धीरज
विनालुं-नवलुं

हंतव्व (हन्तव्य) हणवा योग्य

अप्प (अल्प) अल्प-थोडुं

अणाइअ (अनादिक) आदि विनालुं

अव्यय

कुत्तो } (कुतः) क्यांथी, शाथी,
कुओ } कह बाजुथी.जहा }
जह } (यथा) जेम

एव } (एवम्) एम-ए रीते.
 एवं }
 सव्वत्तो }
 सव्वतो } (सर्वतः) सर्व प्रकारे
 सव्वओ } चारे वाजुथी

तहा } (तथा) तेम
 तह }
 अंतो (अन्तर) अंदर
 खलु (खलु) निश्चय

धातुઓ

जाण् (जाना) जाणवું
 प+मत्थ् (प्र+मथ्) मथવું-
 नाશ કરવો
 કીલ્ } (ક્રીડ્) ક્રીડા કરવી-
 કીડ્ } खेलवું
 रम् (रम्) रमवું
 णम् } (नम्) नमवું
 नम् }

दह् } (दह्) दहवું-बळवું-बाळवું
 डह् }
 सह् (सह्) सहवું-સહન કરવું
 पास् (परय) जोवું
 परि+यद् (परि+वर्त्त) परिवर्तवું-
 फर्या કરવું-बदलाया કરવું
 आ+इक्ख् (आ+चक्ष) आचखવું
 -કહેવું

વધાંને સદા સુખ પ્રિય છે.
 જેઓ શરીરમાં આસક્ત છે
 તેઓ મૂઢ છે.
 રાગ અને દ્વેષ, સંસારમાં
 અનાદિના છે.
 મેઘ, વધા ભાગોમાં ચારે
 વાજુપ વરસે છે.
 અમે બે, જેનાં કપડાં સી-
 વીપ છીપ તે રાજા છે.
 અગ્નિ જેમ લાકડાંને બાળે
 છે તેમ બુદ્ધ પુરુષ પોતાના
 દોષોને બાળે છે.
 પ્રમત્ત પુરુષ ભયથી કંપે છે.

ઉત્તર, પૂર્વમાં શીત છે અને
 દક્ષિણમાં તાપ છે
 એક પળ ભૂત હળવા યોગ્ય
 નથી.
 વધાં વાલ્લકો ગાય છે.
 વધા છેડતો ટાઢ અને તાપ
 સહે છે.
 તેને બ્રાહ્મણ કહીય છીય જે,
 કોઈ જીવને હળતો નથી.
 કોણ ક્યાંથી આવેલો છે ?
 માણસો શરીરના ક્ષેમ માટે
 તપે છે.
 પંડિતો હર્ષવડે દુઃખ સહે છે.

સર્વ શિષ્યો માથાવડે આ-
 ચાર્યને નમે છે.
 હું વધાંઓને માટે ચંદન
 ઘસું છું.
 જે, તેનાથી ગભરાય છે તે
 મંડ નથી.
 બદ્ધ અને આસક્ત પુરુષો
 કર્મવીજવડે સંસારમાં
 ફર્યા કરે છે.
 અમે વીજાઓનું મંગલ ઇ-
 ચ્છીય છીય.
 તે પોતાના દોષોને જુષ છે.
 જહા જુઘાઈ કટ્ટાઈ હવ્વ-
 વાહો પમત્થતિ તહા
 જુઘે દોસે સમણો દહહ
 જસ્સ મોહો હો તસ્સ
 ન હોઈ દુક્ખં
 સવ્વેસિં પાણાણં મૂઆણં
 દુક્ખં મહબ્ભયં તિ વેમિ
 'સવ્વે વિ પાણા ન હંત-
 વ્વા' एवं જે પહુપ્પન્ના
 જિણા તે સવ્વે વિ આ-
 ઇક્ખંતિ

હાથીથી હુણાયેલો સ્નેહિત
 ભયથી ધ્રુજે છે.
 તેના આંગણમાં વધાં વા-
 ળકો રમે છે.
 જે મૂઢ શિષ્યો, આચાર્યને
 વાંદતા નથી તેઓ દુઃખ
 સહે છે.
 વીતરાગ પુરુષ સર્વવાં ઉત્તમ
 બ્રાહ્મણ છે.
 વીતરાગ સર્વ ભૂતોને સરસ્વાં
 જુષ છે.
 જે ઇયં જાણઈ સે સવ્વં
 જાણઈ
 પમત્તસ્સ સવ્વતો મયં
 વિજ્ઞઈ ^{૫૮}ઈઅ મહાવીરો
 ભાસતે
 જસ્સ મોહો ન હોઈ તસ્સ
 દુક્ખં હયં
 ઇયેસિં માણવાણં આઠયં
 અપ્પં સ્વલુ
 અધીરેહિં પુરિસેહિં ઇમે કામા
 ન સુજહા

૫૮ વાક્યની આદિમાં 'ઈતિ' ને બદલે 'ઈઅ' વપરાય છે. વ્યંજ-
 નાંત શબ્દથી લાગેલા 'ઈતિ' ને બદલે 'તિ' થાય છે અને સ્વાંત શબ્દથી
 લાગેલા 'ઈતિ' ને બદલે 'તિ' આવે છે:-ઈઅ મહાવીરો ભાસતે. મહબ્ભયં+
 ઇતિ=મહબ્ભયં તિ. આગઓ+ઈતિ=આગઓ તિ.

पुरिमाओ, दाहिणाओ, उ-
त्तराओ कत्तो आगओ
सि न जाणइ जीवो
जे सव्वं जाणइ से एगं
जाणइ
समो य जो सव्वेसु भूएसु
स वीतरागो

जेहिं बद्धो जीवो संसारे
परियट्ठइ ते रागा य
दोसा य कम्मवीथं
जेण मोहो हओ न सो सं-
सारे परियट्ठइ
सव्वे पाणा पिआउआ सुह-
मिच्छंति

पाठ ९ मो

तुम्ह, अम्ह, इम अने एअनां रूपारूयानो

तुम्ह (युष्मद्) तुं (त्रणे जाति)

एकवचन

बहुवचन

१ तुं, तुमं, तं (त्वम्)

तुम्हे, तुम्ह, तुम्मे (यूयम्)

२ „ „ „ तुमे, तुए
(त्वाम्)

„ „ तुम्मे, तुज्झ (युष्मान्)
वो (वः)

३ ते, तइ, तए, तुमं, तुमइ
तुमए, तुमे (त्वया)

तुम्हेहि, तुम्हेहिं, तुम्हेहिं
(युष्माभिः)

तुम्मेहि, तुम्मेहिं, तुम्मेहिं
(युष्मेभिः ?)

४ तुह, तुज्झ, तुव, तुम,
ते, तुव (तव, ते)
तुहं (तुभ्यम्)

उम्हेहि, उम्हेहिं, उम्हेहिं
तुमाण, तुमाणं (युष्माकम्)

तुम्हाण, तुम्हाणं
तुज्झाण, तुज्झाणं

तुम्हाहिं+

वो (वः)

- ५ तुवत्तो, तुवाओ, तुवाउ, तुम्हत्तो, तुम्हाओ, तुम्हाउ,
 तुवाहि, तुवाहितो, तुवा तुम्हाहि, तुम्हेहि
 (त्वत्) तुम्हाहितो, तुम्हेहितो
 तुमत्तो, तुमाओ, तुमाउ, तुम्हासुंतो, तुम्हेसुंतो
 तुमाहि, तुमाहितो तुमा तुय्हात्तो, तुय्हाओ, तुय्हाउ,
 तुज्झत्तो, तुज्झाओ, तुज्झाउ, तुय्हाहि, तुय्हेहि
 तुज्झाहि, तुज्झाहितो, तुज्झा तुय्हाहितो, तुय्हेहितो,
 तुहत्तो, तुहाओ, तुहाउ, तुय्हासुंतो, तुय्हेसुंतो
 तुहाहि, तुहाहितो तुहा (युष्मत्)
 तुम्हत्तो, तुम्हाओ, तुम्हाउ,
 तुम्हाहि, तुम्हाहितो, तुम्हा
- ६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे
- ७ तुवम्मि, तुवंसि, तुवस्सि तुवेसु, तुवेसुं (युष्मासु)
 तुमे, तुमम्मि, तुमंसि, तुमस्सि तुवसु, तुवसुं
 तुमेसु, तुमेसुं
 तुहम्मि, तुहंसि, तुहस्सि तुमसु, तुमसुं
 तुम्हम्मि, तुम्हंसि, तुम्हस्सि तुहेसु, तुहेसुं
 तुम्मि, तइ तण, (त्ययि) तुहसु, तुहसुं
 तुम्हेसु, तुम्हेसुं
 तुम्हसु, तुम्हसुं
 तुसु, तुसुं

अम्ह (अस्मद्) हुं (त्रणे जाति)

- १ हे, अहं, अहयं (अहम्) मो, अम्ह, अम्हे, अम्हो
 म्मि, अम्हि, अम्मि (वयम्)
 २ म्मि, अम्मि, अम्ह, मं, " " (अस्मान्)
 ममं, मिमं (माम्) णे (जः)

३ ममप, ममाइ, मयाइ,
मइ, मप मि, मे (मया)

अम्हेहि. अम्हाहि.
(अस्माभिः)

अम्ह, अम्हे,
णे

४ मे, मइ, मम, मज्झ,
मज्झं, (मह्यम्, मम, मे)
अम्ह अम्हं महं.

मज्झ, अम्ह, अम्हं, अम्हे,
अम्हो, अम्हाण, अम्हाणं,
(अस्माकम्)

ममाण, ममाणं,
मज्झाण, मज्झाणं,
महाण, महाणं, णो (नः)

५ ममत्तो, ममाओ, ममाउ,
ममाहि, ममाहितो, ममा,
(मत्)
मइत्तो, मईओ, मईउ,
मईहितो,
महत्तो, महाओ, महाउ,
महाहि महाहितो, महा
मज्झत्तो, मज्झाओ, मज्झाउ,
मज्झाहि, मज्झाहितो, मज्झा,

ममत्तो, ममाओ, ममाउ,
ममाहि, ममेहि, ममाहितो,
ममेहितो, ममासुतो, ममेसुतो
अम्हत्तो, अम्हाओ अम्हाउ
(अस्मत्)

अम्हाहि, अम्हेहि
अम्हाहितो अम्हेहितो,
अम्हासुतो, अम्हेसुतो

६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे

७ ममंसि, ममस्सि, ममम्मि,
महंसि, महस्सि, महम्मि,
मज्झंसि, मज्झस्सि, मज्झम्मि,
अम्हंसि अम्हस्सि, अम्हम्मि,
मे, ममाइ, मि, मप, मइ(मयि)

अम्हेसु, अम्हेसुं, (अस्मासु)
अम्हसु, अम्हसुं
ममसु, ममसुं,
ममेसु ममेसुं,
महसु, महसुं,

महेसु, महेसुं,
मज्झसु, मज्झसुं,
मज्झेसु, मज्झेसुं.

इम (इदम्) आ-(नरजाति)

- १ अयं, इमो, इमे (अयम्) इमे (इमे)
- २ इमं, इणं, णं (इमम्) इमे, इमा (इमान्)
णे, णा.
- ३ इमेण, इमेणं, इमिणा इमेहि, इमेहिं, इमेहिं
णेण, णेणं (अनेन) णेहिं णेहिं, णेहिं
एहि, एहिं, एहिं (एभिः)
- ४ इमस्स, से, अस्स (अस्य) सिं, इमेसिं, (एषाम्)
इमाण, इमाणं.
- ५ इमत्तो, इमाओ, इमाउ, इमत्तो, इमाओ, इमाउ,
इमाहि, इमाहिंतो, इमा इमाहि, इमेहि (एभ्यः)
(अस्मात्) इमाहिंतो, इमेहिंतो,
इमासुंतो, इमेसुंतो.
- ६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे.
- ७ इमंसि, इमस्सि, इमस्मि इमेसु, इमेसुं, एसु, एसुं, (एषु)
इह, अस्सि (अस्मिन्)

नान्यतरजाति

- १ इणं, इणमो, इदं (इदम्) इमाणि, इमाइं, इमाइं (इमानि)
 - २ " " " " " " " "
- बाकीनां नरजाति प्रमाणे.

एअ (एतद्)-ए (नरजाति)

- १ एस, एसो, एसे (एषः) एष (एते)
इणं, इणमो
- २ एअं (एतम्) एष, एआ, (एतान्)
- ३ एएण एएणं, (एतेन) एएहि, एएहिं, (एतैः-एतेभिः)
एइणा . एएहिं
- ४ से, एअस्स (एतस्य) सिं, एएसिं (एतेषाम्)
एआण, एआणं
- ५ एत्तो, एत्ताहे, एअत्तो, एआओ, एआउ,
एअत्तो, एआओ, एआउ एआहि, एएहि (एतेभ्यः)
एआहि एआहिंतो, एआहिंतो, एएहिंतो,
एआ (एतस्मात्) एआसुंतो, एएसुंतो.
- ६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे.
- ७ एत्थ, अयम्मि, ईअम्मि एएसु, एएसुं, (एतेषु)
एअंसि, एअसिं, (एतस्मिन्)
एअम्मि

नान्यतरजाति

- १ एस, एअं, इणं, इणमो, एआणि, एआहं, एआहँ,
(एतत्) (एतानि)
- २ , , , , , , , ,
- बाकीनां नरजाति प्रमाणे.
-

सामान्य शब्दो

नरजाति

दुम (दुम) दुम-झाड़

भमर (भ्रमर) भमरो

रस (रस) रस

जणय (जनक) जनक-पिता

साव (शाप) शाप-श्राप

भारहर (भारहर) भार लइ जनार
-मजूर

लाह } (लाभ) लाभ-लावो
लाभ }

अलाह } (अलाभ) अलाभ-अप्राप्ति
अलाभ }

कयविक्रय (कयविक्रय) खरीदवुं
-वेचवुं-कयविकय करवो

जम्म (जन्मन्^{५९}) जन्म

छत्त (छात्र) छात्र-विद्यार्थी

वद्धमाण (वर्धमान) वर्धमान-

महावीरनुं नाम

परावण (एंरावण) ऐरावण- मोटो
हाथी

लोअ } (लोक) लोक-जगत्-लोको
लोग }

मुहुत्त (मुहूर्त) मुरत-वखत-थोडो
समय-मोडुं

नह (नभस्) नभ-आकाश

महादोस (महादोष) महादोष-
मोटो दोष

नास (नाश) नाश

नास (न्यास) न्यास-धापण

सूअर (शूकर) शूकर-भुंड

काल (काल) काल-समय

खत्तिय (क्षत्रिय) क्षत्रिय

नमिराय (नमिराज) नमिराज-
ते नामनो मिथिलानो एक
राजर्षि

पमाद (प्रमाद) प्रमाद-असावधानता
-आलस

संग (संग) संग-सोवत

असमण (अश्रमण) श्रमण नहि ते
तेअ (तेजसु) तेज

तस (त्रास) त्रास पाप्मी गति
करी शके देवा प्राप्पी

थावर (स्थावर) स्थिर रहेनार-गति
न करी शके ते प्राणी-
वनस्पति वगेरे.

पव्वय (पर्वत) पर्वत

५९ शब्दना अंत्य व्यञ्जननो
तमस्=तम. यावत्=जाव. तावत्=ताव.

लोप थाय छे: । जन्मन्=जम्म.

તવ (તપસ્^{૬૦}) તપ-તપશ્ચર્યા
નહ (નહ) નહ
અય (અયસ્) અયસ્-લોહું

જાયતેય (જાતતેજસ્) જેમાં તેજ
છે તે-અગ્નિ
પાય (પાદ) પા-ચોથો ભાગ
ઉટ્ટ (ઉષ્ટ્ર) ઉટ્ટ

નાન્યતરજાતિ

પાવ (પાપ) પાપ
પાવગ (પાપક) પાપ
ફંદણ (સ્પન્દન^{૬૧}) ફાંદવું-ફરકવું-
થોડું થોડું હલવું
જુજ્ઞા } (યુદ્ધ) યુદ્ધ-લડાઈ
જુદ્ધ }
કારણ (કારણ) કારણ
પય (પદ) પદ-પગલું
સ્થ (શસ્ત્ર) શસ્ત્ર-હળવાનું
હથીઆર-તરવાર વગેરે
મહાભય } (મહાભય) મોટો ભય
મહાભય }
રય (રજસ્) રજ-પાપ, ધૂલ, મેલ
અરવિંદ (અરવિન્દ) અરવિંદ-
ઉત્તમ કમલ
દાણ (દાન) દાન

અભયપ્પયાણ (અભયપ્રદાન)
અભયદાન-પ્રાણીઓ નિર્ભય
રહે-બને-તેવી પ્રવૃત્તિ
અસાય } (અસાત) શાતા નહિ
અસાત } -સુખ નહિ તે
રજ્જ (રાજ્ય) રાજ્ય-રાજ
સરણ (શરણ) શરણ-આશરો
ધીરત્ત (ધીરત્વ) ધીરત્વ-ધીરપણું
-ધૈર્ય
પુષ્પ (પુષ્પ^{૬૧}) પુષ્પ-ફૂલ
અત્થ (અત્થ) અત્થ-ફેફવાનું
હથીઆર-બાળ વગેરે
સ્થ (શાસ્ત્ર) શાસ્ત્ર
ચેદ્ધ (ચૈત્ય) ચિતા ઊપર
ચળેલું સ્તારક ચિહ્ન-ઓટલો,
છત્રી, પગલાં, વૃક્ષ, કુંડ,
મૂર્તિ વગેરે

૬૦ 'સ્' છેડાવાલું અને 'ન્' છેડાવાલું નામ પ્રાયઃ નરજાતિમાં
વપરાય છે: યશસ્=જસો. તપસ્=તવો જન્મન્=જન્મો. મર્મન્=મર્મો. ૬૧
શબ્દની આદિના 'ષ્પ' અને 'સ્પ'નો 'ફ' થાય છે અને શબ્દની અંદરના
'ષ્પ' અને 'સ્પ'નો 'પ્ફ' થાય છે: સ્પન્દન=ફંદણ. બૃહસ્પતિ=વિહપ્ફદ્.
પુષ્પ=પુષ્પ.

छत्त (छत्र) छत्र-छत्री

ब्रम्हचर } (ब्रह्मचर्य) ब्रह्मचर्य-
बंभचर } सदाचारवाली वृत्ति-
ब्रह्ममां परायण रहेवुं ते

सच्च (सत्य) सत्य-साचुं

साय } (सात) शाता-सुख
सात }

गुरुकुल (गुरुकुल) सदाचारवाळा
गुरुओ ज्यां रहे छे ते स्थान

सुत्त (सूत्र) सूत्र-सूतर, सूत्ररूप
टुकुं वाक्य

अव्यय

अलं ६२ (अलम्) बस-सर्युं-थयुं

तथो } (ततः) तेथी, त्यारपछी
तत्तो }

अवरिं } (उपरि) उपर
उवरिं }

मुसं }
मुसा } (मृषा) मिथ्या-खोटुं
मूसा }
मोसा }

हु }
खु } (खलु) निश्चय
खो }

एगया (एकदा) एकवार-एक वखत

धुवं (ध्रुवम्) ध्रुव-चोकस

अज्झत्थं } (अध्यात्म) आत्माने
अज्झप्पं } लगतुं-अंदरनुं

सततं } (सततम्) सतत-
सययं } निरंतर

इइ }
इअ } (इति) इति-ए प्रमाणे,
त्ति }
ति } समाप्ति सूचक
इति }

विशेषण

अवज्ज (अवय) अवय-न वदी-कही
-शकाय तेवुं काम-पाप-दोष

अणवज्ज } (अनवय) पापरहित
अनवज्ज } -निर्दोष

दुरणुचर (दुरनुचर) जेनुं
आचरण कठण लागे ते

सुत्त (सुप्त) सुतेछुं

सुत्त (सूक्त) सूक्त-सारी उक्ति-
सुभाषित

वद्धमाण (वर्धमान) वधतुं

गढिय (गृद्ध) अतिशय लालचु

अहम (अधम) अधम-हलकुं-नीच

६२ 'अलं'नी साथे आवता नामने त्रीजी विभक्ति लागे छे: अलं
झुद्धेणं. अलं तवेणं. ६३ 'इति'ना उपयोग माटे जुओ टिप्पण ५८ सुं.

जिह्न्दिय (जितेन्द्रिय) इन्द्रियो
ऊपर जय मेळवनार
निरद्वय (निरर्थक) निरर्थक-नकामुं
धीर (धीर) धीर-धीरजवाळुं
अणारिय (अनार्य) अनार्य-आर्य
नहि ते-अनाडी
पिय (प्रिय) प्रिय-वहाळुं
दुष्पूरिय (दुष्पूर्य) मुदकेलीशी
पूराय-भराय-तेवुं
सयल (सकल) सकल-सघळुं
कुसल (कुशल) कुशल-चतुर

दुरतिक्रम (दुरतिक्रम) न मटे
तेवुं
मड } (मृत) मृत-मरेळुं
मय }
सेठ (श्रेष्ठ) श्रेष्ठ-उत्तम
दंत (दान्त) जेणे तृष्णाने दमी
छे ते, दमेळुं -शांत
कड } (कृत) करेळुं
कय }
विविह (विविध) विविध-जात
जातुं

धातु

भास् (भाष्) भाखवुं-भाषण करवुं
प+माय् (प्र+माय) प्रमाद करवो
जूर (जुर) जूरवुं
तिप् (तिप्) टपकवुं-गळवुं
पिटट् (पिट्ट) पीटवुं-मारवुं-पीडवुं
परि+तप् (परि+तप्) परिताप
पामवो-दुःखी थवुं
समा+यर् (सम्+आ+चर) आ-
चरण करवुं
अणु+तप् (अनु+तप्) अनुताप
करवो-पश्चात्ताप करवो.
प+यय् (प्र+यत्) प्रयत्न करवो.
अभि+नि+क्खम् (अभि+निष्+
क्खम्) हमेशेने माटे घरशी
नीकळवुं-संन्यास लेवो

परिहर (परि+हर) परहरवुं-तजवुं
तच्छ (तक्ष) तासवुं-छोडवुं-
पातळुं करवुं
कप् (कल्प) खपवुं-उचित होवुं
वज्ज (वर्ज) वर्जवुं-छोडवुं
चय् (त्यज) तजवुं
चर् (चर) चरवुं, चालवुं
सं+जल् (सं+ज्वल्) जळवुं-
तपवुं-क्रोध करवो
अभिप्पत्थ } (अभि+प्र+अर्थ)
अभिपत्थ } प्रार्थना करवी
अभि+ जाण् (अभि+जाना)
अहिजाणवुं-ओळखवुं
खण् (खन्) खणवुं-खोदवुं
परि+च्चय् (परि+त्यज) परि-
त्याग करवो

આચાર્યોં કુશલ માટે નિરંતર
પ્રયાસ કરે છે.

સંસારમાં પાપનો ભાર વધે છે.

જેમ જેમ વાસના વધે છે

તેમ તેમ લોભ વધે છે.

યુદ્ધને વચ્ચે ધૈર્ય દુર્લભ
હોય છે.

અમે નિર્થક બોલતા નથી.

મમરાઓ પુલોમાં દોડે છે.

શ્વાહો પાણી પીય છે અને

તાપ સહે છે.

નમિરાજ યુદ્ધને તજે છે.

ક્ષત્રિયો શસ્ત્રો અને અસ્ત્રો

વડે નિર્દોષ મનુષ્યનાં માથાં

કાપે છે.

છાત્રો હમેશાં ગુરુકુલમાં

રહે છે.

તેના આંગણમાં સૂરજનું તેજ

દીપે છે.

તેઓ તમને વારંવાર યાદ

કરે છે.

અમે મહેલની ડૂબર છીપ.

અમારામાં તે એક જિતેન્દ્રિય

પંડિત છે.

તમે અને વારંવાર વાંદો છો.

પણ, તમે અને અમે દૂધ

પીય છીપ.

પાપી બ્રાહ્મણ સર્વમાં હલકો છે.
સંસારમાં કોઈ, કોઈનું શરણ
નથી.

તમે અંદરનું જાણો છો તેથી
પ્રમાદ કરતા નથી.

અમે, તમે અને તેઓ વધા,
સંસારના પાશને કાપીય
છીપ.

શ્રમણો પાણી વડે વસ્ત્રોને
શુદ્ધ કરે છે.

કુશલ પુરુષો નિર્દોષ વચનને
ઉત્તમ કહે છે.

તપોમાં બ્રહ્મચર્ય શ્રેષ્ઠ છે.

ક્ષત્રિયોનું લક્ષણ ધૈર્ય અને
વીર્ય છે.

જિતેન્દ્રિય પુરુષો બુદ્ધની અને
મહાવીરની સેવા કરે છે.

વધા જીવો લોભથી પાપને
માર્ગે ચાલે છે.

ધીર ક્ષત્રિયો મનુષ્યોનું
કુશલ ઇચ્છે છે.

તમે ધૈર્ય વડે લોભને
જિતો છો.

શ્વાહો વધે છે અને કરમાય
છે તેથી તેમાં જીવ છે.

આચાર્યોં જાગે છે અને
ધ્યાય છે.

બ્રાહ્મણો અને શ્રમણો શાસ્ત્રો
વડે લડે છે.

ચૈત્યમાં મહાવીરનાં અને
બુદ્ધનાં પગલાં છે.

મારો भाई ટાઢથી ધૂજે છે.
આ બ્રાહ્મણ, ય લોકોને શાપ
આપે છે.

આ સાગર ખલ્લભલે છે.
તે અને હું લાકડાં છોલીય
છીય.

કેટલાકો નિરર્થક કોપે છે.
તમે, તેને, મને અને યને
જિતો છો.

સાચા બ્રાહ્મણ વિના વીજું
કોણ ઉત્તમ છે ?

કોઈ બ્રાહ્મણ, જન્મ વડે
બ્રાહ્મણ થતો નથી.

સંસારમાં બધા, બધાનાં શર-
ણરૂપ છે.

યગો હં નત્થિ મે કો વિ
નાહમન્નસ્સ કસ્સ વિ
ધીરો વા પંડિતો મુહુત્તમવિ
નો પમાયય

इमे तसा पाणा, इमे थावरा
पाणा न हंतव्या इति सब्बे
आयरिया भासंति
अणेगचित्ते खलु अयं पुरिसे

સંસારમાં ચારે બાજુ ત્રસ
અને સ્થાવર જીવો છે.
શ્રમણો પાપરૂપ કર્મોનો ત્યાગ
કરે છે.

શ્રમણોમાં વર્ધમાન શ્રેષ્ઠ છે.
દાનોમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે.
પગથી અગ્નિને હણો છો.

પર્વતને તમે નચોથી યણો છો
પુણ્યોમાં અરવિંદ શ્રેષ્ઠ છે.

થોડું પણ અસત્ય મહાભય-
રૂપ છે

તપ વડે વધતા વર્ધમાન
મનુષ્યોના ક્ષેમ માટે
સંન્યાસ લે છે.

દાંતોથી લોઢાને યાઓ છો.
મજૂરો રૂપા માટે પહાડને
ચોદે છે.

વાપના ચોઢામાં પુત્ર
આઢોટે છે.

विविहेहिं दुक्खेहिं जूरइ
तओ से पगया पासेहिं दिव्वाइ
कोहेण, मोहेण, लोहेण वा
चित्तं खुब्भइ तत्तो अलं
तव पपहिं

अयं पुरिसे गढिप सोयइ,
जूरइ, तिप्पइ, पिट्ठइ,
परितप्पइ

अज्झत्थं जाणति ते
 बहिया वि जाणति
 बालस्स संगेणं
 णं मग्गो दुरणुचरो
 ते कामे जहाइ
 नेण कम्मेण पुणो पुणो
 लहो जायति
 पमादेण कुसलस्स
 ओ न हरिसेइ, न कुप्पइ
 णं असातं महब्भयं दुक्खं
 थ जीवस्स नासो सि
 णं अप्पाणे दुप्पूरिप
 त्थे
 णाणं कयविक्रयो महा-
 सो न कप्पइ
 सच्चं समणं तहा सच्चं
 हणं न गरिहइ
 ण मे' 'घणं मे' भोयणं
 मे' ति गढिय पुरिसे मुज्झइ

ते पुत्ता तव ताणाए नालं,
 तुमं पि तेसिं सरणाए नालं
 होसि
 एस लोणे संसारंसि गिज्झए
 तं वयं बूम माहणं जो एग-
 मवि पाणं न हणेज्जा
 पुरिसा ! तुममेव तुमं मित्तं
 किं बहिया मित्तमिच्छसि ?
 जहा अंतो तहा बाहिं एव
 पासंति पंडिता
 कामा खलु दुरतिक्रमा
 असमणा सया सुत्ता, समणा
 सया जागरंति
 कडेहिंतो कम्मेहिंतो केसि-
 मवि न मोक्खो अत्थि
 मूढस्स पुरिसस्स संगेण अलं
 लाभो ति न मज्जेज्जा,
 अलाभो ति न सोएज्जा
 सततं मूढे धम्मं ६४ नाभि-
 जाणति

६४ न+अभिजाणति=नाभिजाणति. न+अत्थि=नात्थि=नत्थि. प्राकृ-
 णिं बे पदो वच्चे ज संधि करवानी पद्धति छे अने ते पण विकल्पे.
 पदमां पण सामसामा अव्यवहित स्वरो आवे छे छतां तेओ वच्चे
 थतो नथी. कारण के प्राकृतना स्वरप्रधान शब्दोमां ते रीते संधि
 बाधी अर्थनी अस्पष्टता अने उच्चारणनी क्लिष्टता वगेरे अनेक दूषणो
 थाय छे.

हरव के दीर्घ अ, इ, उ पछी अनुक्रमे ह्रस्व के दीर्घ अ, इ, उ

જિજ્ઞા અલોમેણ લોભં જયંતિ
સંસારે પરોસિ માણવાણં
અપ્યં ચ સ્વલુ આત્યં
જહા કુમસ્ત્સ પુષ્કેસુ ભમરો
આશિશ્વર રસં

સત્તિયા ધમ્મેણં જુજ્ઞં જુજ્ઞંતિ
જહા લાહો તહા લોહો લાહા
લોહો પવહ્ન
સમણા સલ્લેસિ પાણાણં
સુહમિચ્છંતિ^{૬૫}

પાઠ ૧૦ મો

ભૂતકાલ-પ્રત્યયો

સ્વરાંત ધાતુઓને લગાડવાના

}	૧	પુ. ૦	સી, હી, હીઅ	(સીત્ ^{૬૬})
	૨	" "	" "	" "
	૩	" "	" "	" "

૧. એકવચન-બહુવચન

‘પા’ ધાતુનાં રૂપો

}	સર્વ પુરુષ	પાસી [પા+સી],	પાઅસી [પા+અ+સી]
	સર્વ વચન	પાહી [પા+હી],	પાઅહી [પા+અ+હી]
		પાહીઅ [પા+હીઅ],	પાઅહીઅ [પા+અ+હીઅ]

આવે. તો તે વચ્ચેને સ્થાને એક સજાતીય ધીર્ઘસ્વર આવે છે:

}	અ+અ	}	ઇ+ઇ	}	ઉ+ઉ
અ+આ	ઇ+ઇ		ઉ+ઊ		
આ+અ	ઇ+અ		ઊ+ઉ		
આ+આ	ઇ+અ		ઊ+ઊ		
	=આ		=ઇ		=ઊ

૬૫ સુહમ્+ઇચ્છંતિ=સુહમિચ્છંતિ—જુઓ પૃ. ૩૧ નિ. ૨

૬૬ પ્રાકૃતમાં વપરાતો ભૂતકાલનો ‘સી’ પ્રત્યય અને સંસ્કૃતમાં વપરાતો ભૂતકાલનો ‘સીત્’ પ્રત્યય વચ્ચે સમાન છે. ‘અગ્રાસીત્’ ‘અગ્રાસીત્’ બંને સંસ્કૃત રૂપોમાં વપરાયેલો ‘સીત્’ [તૃતીય પુ. ૦. ૧૬૦] ભૂતકાલને દર્શાવે છે, પ્રાકૃતમાં તે વ્યાપક થઈ સર્વ પુરુષ અને સર્વ વચનને દર્શાવે

પ્રકવચન-બહુવચન

વ્યંજનાંત ધાતુઓને લગાડવાના } ઈઅ (ઈત્^{૬૭})
 ૧ પુ૦ ૨ પુ૦ ૩ પુ૦ } ,,

વંદ્-વંદીઅ [વંદ્+ઈઅ] હસ્-હસીઅ [હસ્+ઈઅ]

કર્-કરીઅ [કર્+ઈઅ]

સ્વાસ કરીને આર્ષ પ્રાકૃતમાં વપરાયેલા પ્રત્યયો:

પ્રાયઃ તૃતીય પુરુષ-પ્રકવચન } તથા (ઈષ્ટ^{૬૮})
 ઇત્યા
 ઇત્ય

પ્રાયઃ તૃતીય પુરુષ-બહુવચન } ઇત્ય (ઈષ્ટ)^{૬૯}
 ઇસુ (ઈષુઃ)^{૭૦}
 અંસુ

છે. 'હી' અને 'હીઅ' એ બંને પળ 'સી' ના જ રૂપાંતરો છે. ૬૭ 'ઈઅ' અને સંસ્કૃતનો ભૂતકાલસૂચક 'ઈત્' બંને સમાન છે. 'અમાળીત્' 'અવા-લીત્' વગેરે સંસ્કૃત ક્રિયાપદોમાં આવેલો 'ઈત્' [તૃ૦ પુ૦ એક૦] ભૂતકાલને દર્શાવે છે, પ્રાકૃતમાં તે, સર્વ પુરુષ અને સર્વ વચનમાં આવે છે.

૬૮ આ 'ઈત્ય' પ્રત્યય અને સંસ્કૃતનો 'ઈષ્ટ' પ્રત્યય બંને સમાન છે. ઇષ્ટ-ઈદ્-ઈત્ય, ઇત્યા, તથા. અજનિષ્ટ, અભવિષ્ટ વગેરે સંસ્કૃત રૂપોમાં આવેલો 'ઈષ્ટ' [તૃતીય પુ૦ એક૦] ભૂતકાલનો સૂચક છે. પ્રાકૃતમાં પણ તે; પ્રાયઃ તૃતીય પુરુષના એક વચનને સૂચવે છે. ૬૯ જુઓ ટિપ્પણ ૬૮મું. ૭૦ આ 'ઈસુ' અને 'અંસુ' તથા સંસ્કૃતનો ભૂતકાલ-દર્શક 'ઈષુઃ' એ બધા સમાન છે. 'અવાદિષુઃ' 'અવાજિષુઃ' વગેરે સંસ્કૃત ક્રિયાપદોમાં વપરાતો ઇષુઃ [તૃ૦ પુ૦ બહુવ૦] ભૂતકાલનો સૂચક છે અને તે પ્રાકૃતમાં પણ પ્રાયઃ તે જ કાલ, પુરુષ અને વચનને સૂચવે છે.

ધાતુ-	રૂપાણ્યાન
હો	હોત્થા [હો+ત્થા]
રી	રીઠ્ઠા [રી+ઠ્ઠા]
પ+હાર્	પહારિત્થ } [પહાર્+ઠ્ઠા]
	પહારેત્થ }
મુંજ્	મુંજિત્થા [મુંજ્+ઠ્ઠા]
વિ+હર્	વિહરિત્થા [વિહર્+ઠ્ઠા]
સેવ્	સેવિત્થા [સેવ્+ઠ્ઠા]
પુચ્છ	પુચ્છિસુ [પુચ્છ્+ઈસુ]
ગચ્છ	ગચ્છિસુ [ગચ્છ્+ઈસુ]
કર્	કરિસુ [કર્+ઈસુ]
નચ્ચ	નચ્ચિસુ [નચ્ચ્+ઈસુ]
આહ	આહંસુ [આહ+અંસુ]

કેટલાંક અનિયમિત રૂપો

અસ્—અત્થિ, અહેસિ, આસિ [સર્વ પુરુષ સર્વ વચન]
 આસિમો, અસિમુ (આસ્મ) રૂપ, પ્રથમ પુરુષના વહુવચનાર્થે
 આર્ષ પ્રાકૃતમાં ક્વચિત્ વપરાયેલું મળે છે.

વદ્—‘વદ્’ ધાતુનું ‘વદીઅ’ રૂપ થયું યોગ્ય છે છતાં
 આર્ષ પ્રાકૃતમાં ‘વદીઅ’ ને વદલે અનેક સ્થળે ‘વદાસી’
 અને ‘વયાસી’^{૭૧} રૂપનો ઉપયોગ થયેલો છે અર્થાત્ ઉક્ત
 ‘સી’ પ્રત્યય સ્વરાંત ધાતુને લગાડવાનો છે તે, આર્ષ પ્રાકૃ-
 તમાં ક્વચિત્ વ્યંજનાંત ધાતુને પણ લાગેલો છે, વદ+સી
 વદાસી-આર્ષપ્રાકૃત હોવાને કારણે ‘વદ’નું ‘વદા’ થયું છે.

કર—ભૂતકાળમાં ‘કર’ ને વદલે ‘કા’ પણ થાય છે:

કર+ઈઅ=કરીઅ

૭૧ ‘વદાસી’ ડગરથી ‘વયાસી’—ટિપ્પણ ૩૧ મું.

‘કર’ નો } કા+સી=કાસી
 ‘કા’ થયો } કા+હી=કાહી
 ત્યારે } કા+હી=કાહીઅ

આર્ષ પ્રાકૃતમાં વપરાયેલાં બીજાં કેટલાંક અનિયમિત રૂપો:—

કર્-અકરિસ્સં (અકાર્ષમ્)	૧ પુ૦	૧૬૦
કર્=કા-અકાસી (અકાર્ષીત્)	૩ પુ૦	,,
બૂ-અબ્બવી (અબ્રવીત્)	,,	,,
વચ્-અવોચ (અવોચત્)	,,	,,
અસ્-આસી (આસીત્)	,,	,,
બૂ-આહ (આહ)	,,	,,
,, આહુ (આહુ)	,,	બહુ૦
દશ-અદક્ષ્વ (અદ્રાક્ષુઃ)	,,	,,
મૂ } અમૂ (અમૂત્ કે અમુવન્)	,,	૧૬૦, બહુ૦
હ } અહ		

ઉક્ત આર્ષરૂપો, સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત એમ બે ભિન્ન ભિન્ન ભાષાના અસ્તિત્વનો સ્પષ્ટ રીતે નિષેધ કરે છે. ૫ બધાં રૂપો માત્ર ઉચ્ચારણમેદના નમૂના છે.

નરજાતિ

આરિય (આર્ય) આર્ય—સજ્જન	દેસ (દેશ) દેશ
જ્ઞાયસુત } (જ્ઞાતસુત ^{૭૨}) જ્ઞાતવંશનો	મિલિચ્છ (મ્લેચ્છ) મ્લેચ્છ
જ્ઞાયસુય } પુત્ર—મહાવીર	ઉત્સવ (ઉત્સવ) ઉત્સવ
છગલય (છાગ) છાહું—બકરું	
નાતપુત્ર } (જ્ઞાતપુત્ર) જ્ઞાતવંશનો	
જ્ઞાતપુત્ર } પુત્ર—મહાવીર	
નાયપુત્ર }	

૭૨ શબ્દની આદિના ‘જ’ નો ‘ન’ કે ‘ળ’ થાય છે અને શબ્દની અંદરના ‘જ’ નો ‘જ’ કે ‘ણ’ થાય છે:—જ્ઞાતસુત=જ્ઞાયસુત, નાયસુત. જ્ઞાતપુત્ર=જ્ઞાયપુત્ર, નાતપુત્ર. વિજ્ઞાન=વિજ્ઞાણ, વિજ્ઞાણ. સંજ્ઞા=સંજ્ઞા, સંજ્ઞા.

મમ^{૭૩} (મૃગ) મૃગ-હરણ
 મયંક (મૃગાઙ્ક) મૃગના નિશાન
 વાલો-ચંદ્ર
 પજ્જુણ } (પ્રયુઞ્ન^{૭૪}) પ્રયુઞ્ન
 પજ્જુન્ન } નામનો કૃણનો પુત્ર
 વચ્છ } (વત્સ^{૭૫}) વત્સ-વચ્છુ-
 પુત્ર
 ઉચ્છાહ (ઉત્સાહ) ઉત્સાહ
 રિચ્છ (૭૬ ઋક્ષ) રીંછ
 ગોતમ } (૭૭ ગૌતમ) ગૌતમ
 ગોયમ } ગૌતમ મુનિ
 પવંચ (પ્રપચ્ચ) પ્રપંચ
 સંસ (શઙ્ગ) શંસ

કંટગ (કણ્ઠક) કાંટો
 પંથ (પન્થ) પંથ-માર્ગ
 કલંચ (કદમ્બ) કદંબનું સાહ
 સપ્પ (સર્પ) સાપ
 મંજાર (માજરિ) મળજર-બિલાડો
 દુકાલ (દુષ્કાલ) દુકાલ
 વમ્મહ (૭૮ મન્મથ) મનને મથ-
 નાર-કામદેવ
 પળહ (પ્રશ્ન^{૭૯}) પ્રશ્ન
 કળહ (કૃણ) કૃણ-કાન
 પળહુઅ (પ્રસ્તુત) પાનો
 પુવ્વળહ (પૂર્વાહ) દિવસનો પૂર્વ-
 ભાગ

૭૩ શબ્દની અંદરના પ્રથમ ‘ઋ’ નો ‘અ’ થાય છે:- મૃગ=મમ.
 મૃગાઙ્ક=મયંક.

૭૪ શબ્દની આદિના ‘મ્ન’ નો ‘ન’ કે ‘ણ’ થાય છે અને
 શબ્દની અંદરના ‘મ્ન’ નો ‘ન્ન’ કે ‘ણ્ણ’ થાય છે:- પ્રયુઞ્ન=પજ્જુન્ન,
 પજ્જુણ. નિમ્ન=નિન્ન, નિણ્ણ.

૭૫ હસ્વથી પર આવેલા ‘ત્સ’ ‘શ્ચ’ ‘શ્વ’ અને ‘પ્સ’ નો ‘ચ્છ’
 થાય છે:- વત્સ=વચ્છ. ઉત્સાહ=ઉચ્છાહ. પથ્ય=પચ્છ. મિથ્યા=મિચ્છા.
 આશ્ચર્ય=અચ્છેર. પશ્ચાત્=પચ્છા. જુગપ્સ=જુગુચ્છ. લિપ્સ=લિચ્છ.

૭૬ શબ્દની આદિના વ્યંજન વગરના એકલા ‘ઋ’ નો ‘રિ’ થાય
 છે:- ઋક્ષ=રિચ્છ. ઋદ્ધિ=રિદ્ધિ.

૭૭ ‘ઔ’ ને બદલે ‘ઓ’ વપરાય છે:- ગૌતમ=ગોતમ, ગોયમ.

૭૮ ‘ન્મ’ નો ‘મ્મ’ થાય છે:- મન્મથ=વમ્મહ. મન્મન=મમ્મણ

૭૯ શબ્દના ‘ઇન’ ‘બ્ણ’ ‘સ્ન’ ‘હ’ અને ‘હ્’ નો ‘ળહ’ થાય છે:-
 પ્રશ્ન=પળહ. કૃણ=કળહ. સ્નાત=પળહા. પ્રસ્તુત=પળહુઅ. વહ્નિ=વળિહ. પૂર્વાહ=પુવ્વળહ.

હેમંત (હેમન્ત) હેમંત ઋતુ-
શિખાલો

મૂસઅ } (મૂષક)મૂષક-ઉંદર
મૂસય }

પલ્હાઅ } (પ્રહ્લાદ) પ્રહ્લાદ નામનો
પલ્હાદ } ભક્ત રાજપુત્ર

મોહનદાસ (મોહનદાસ) એ
નામનો વીરપુરુષ-મોહનદાસ ગાંધી
રદ્ધધર્મ (રાષ્ટ્રધર્મ) રાષ્ટ્રનો ધર્મ-
સમગ્ર દેશનું હિત કરનારી
પ્રવૃત્તિ.

ગામ (ગ્રામ) ગામ

દેવિંદ (દેવેન્દ્ર) દેવોનો હિન્દ-
દેવોનો સ્વામી

મોર } (મયૂર) મોર
મયૂર }

હરિપસબલ (હરિકેશબલ) મૂલ
ચંડાલ કુલમાં જન્મેલો એક
જૈન મુનિ

વિંછિઅ (વૃશ્ચિક) વીંછી

નાન્યતર

ગમણ (ગમન) ગમન-જવું

પાણીય } (પાનીય) પાણી,

પાણીઅ } પીવાનું

દુદ્ધ (દુગ્ધ) દૂધ

રાયગિહ (રાજગૃહ) બિહારમાં
આવેલું હાલનું રાજગિર-મગધ
દેશની રાજધાની

કુસગ્ગપુર (કુશાગ્રપુર) રાજગૃ-
હનું બીજું નામ

વિજ્ઞાણ } (વિજ્ઞાન) વિજ્ઞાન
વિજ્ઞાણ }

ભારહવાસ (ભારતવર્ષ) ભારતદેશ
હિંદુસ્થાન

મહાવિજ્ઞાલય (મહાવિદ્યાલય)
મોટું વિદ્યાલય-કોલેજ

પાટલિપુત્ત (પાટલિપુત્ર) પાટલિ-
પુત્ર-પટના શહેર

૮૦ શબ્દની અંદરના ઙ, જ્, ણ, ન અને મ્ પછી કોઈ પણ વ્યંજન આવે, તો તે દરેકનો અનુસ્વાર થાય છે અને તે અનુસ્વારને સ્થાને, અનુસ્વારની પછી જે વર્ગનો વ્યંજન આવ્યો હોય તે વર્ગનો છેલ્લો વ્યંજન પણ આવે છે:-મુગાઙ્ગ=મયંક, મયઙ્ક. શઙ્ગ=સંઘ, સઙ્ક. પ્રપઙ્ગ=પવંચ, પવઙ્ક. કઙ્ક=કંટગ, કઙ્કગ. હેમન્ત=હેમંત, હેમન્ત. પન્થ=પંથ, પન્થ. કલંબ=કલંબ, કલમ્બ.

चंडालिय (चाण्डालिक) चंडालनो
स्वभाव-क्रोध
नाण (ज्ञान) ज्ञान

पवहण (प्रवहण) वाहन, बहाण
अच्छेर (आश्चर्य) आश्चर्य-अचरज

विशेषण

महद्दिय } (महर्धिक) मोटी
महिद्दिय } कद्विवाळु-धनाढ्य
वाघायकर (व्याघातकर) व्याघात
करनार-विष्ण करनार
महग्घ (महार्घ) मोघुं
सग्घ (स्वर्घ) सोंघुं
केरिस (कीदृश) केवुं
नवीण } (नवीन^{८१}) नवीन-
णवीण } नवुं
अज्जयण } (अद्यतन) आजनुं
अज्जतण } -ताजुं
सरस (सरस) सरस
पच्छ (पथ्य) पथ्य-रस्तामां हितकर

जुगुच्छ (जुगुप्स) जुगुप्सा कर-
नार-घृणा करनार
सण्ह } (सूक्ष्म) सूक्ष्म-सूक्ष्म-नानुं
सुहुम } सनुं
सुखुम }
सहल (सफल) सफल
विहल (विफल) विफल
विलिअ (व्यलीक) विशेष अलीक
-खोटुं
वीलिअ (वीडित) वीलो-भोटो
पुराण } (पुराण) पुराणुं-जुनुं
पुराअण } (पुरातन)
निण्ण } (निम्न) निम्न-नीनुं
नेण्ण } नानुं-नेनुं^{८२}

अव्यय

तेण (तेन) ते तरफ
जेण (येन) जे तरफ
अवस्सं (अवश्यम्) अवश्य
एव } (एवम्) एम-ए प्रमाणे
एवं }

सुट्ठु (सुष्ठु) सारी रीते
दुट्ठु (दुष्ठु) दुष्ट रीते
खिप्पं (क्षिप्रम्) खेप-जल्दी^{८३}
पच्छा (पश्चात्) पछी
इहेव (इहैव) अहीं ज

८१ जुओ टिप्पण २१ मुं. ८२ 'नेनुं' ए प्रांतिक उच्चारण छे.
नेनुं=नानुं ८३ सरखावो-‘खिप्प’ ऊपरथी खेपियो-खेप करनारो-त्वरानी
कागळ पहोंवाडनारो.

અસઈ (અસકૃત) વારંવાર
 ગામાણુગામં } (ગ્રામાનુગ્રામમ્)
 ગામાણુગામં } ગામે ગામ-દરેક
 ગામડે

નમો } (૯૫નમઃ) નમસ્કાર
 નમો }
 પગે (પ્રગે) પ્રાગડવાડ્યે-પ્રાતઃકાલે
 મા (મા) મા-નહિ

ધાતુ

અચ્ (અર્ચ) અર્ચયું-પૂજયું
 ઉવ+દિસ્ (ઉપ+દિશ) ઉપદેશયું-
 ઉપદેશ કરવો.
 નચ્ (નૃત્ય) નાચયું
 પ+હાર (પ્ર+ધાર) ધારયું-સંકલ્પ
 કરવો.
 ને } (ની) લઈ જયું-દોરયું
 ને }
 આ+ને (આ+ની) આણયું-લાવયું.

સેવ્ (સેવ) સેવયું
 હસ્ (હસ) હસયું
 પઢ્ (પઠ) પાઠ કરવો-પઢયું
 પુચ્છ્ (પૃચ્છ) પૂછયું
 ભળ્ (ભળ) ભળયું
 રીય્ (રીય) નીકળયું
 વિ+હર્ (વિ+હર) વિહરયું-ફરયું
 અણુ+ભવ્ (અનુ+ભવ) અનુભવયું
 -ભોગવયું.

હું ગામમાં ગયો અને સાથે
 ચકરાને લઈ ગયો.
 આર્ય પુરુષોપ મહાવીરને
 અનેકવાર વાંધા.
 મેઘ વરસ્યો અને મોરો નાચ્યા
 'મહાવીરનું શીલ કેવું છે'-
 એમ બ્રાહ્મણોપ પૂછ્યું.
 તેમણે ઘણાં સારાં કામો
 કર્યાં અને જીવનને સફળ
 કર્યું.

મહાવીર હેમંત રતુમાં
 નીકળ્યા.
 જ્યારે તેણે પૂછ્યું ત્યારે તમે
 છોડું બોલ્યા.
 અમે સત્યનો જાપ કર્યો.
 તેઓપ પાણી પીધું અને
 અમોપ દૂધ પીધું.
 પાણી નીચું જાય છે એમ
 કોણ નથી જાણતું ?

૮૪ વિસર્ગને બદલે 'ઓ' ધાય છે:-નમઃ=નમો. તમઃ=તમો. મનઃ=
 મનો. તતઃ=તતો.

જ્ઞાન વહે હું ક્રોધને અવશ્ય
હણું હું.

તેણે દુષ્ટ રીતે સંકલ્પ કર્યો.
અમે બેપ સારી રીતે સેવા કરી.

આજનું દૂધ સરસ હતું
સવારે અને પછી પણ બાલકો
આંગણામાં રમ્યા.

શ્રમણો મોઘાં વસ્ત્રોને અડ-
કતા નથી.

લોકોપ જ્ઞાન માટે પંડિતોને
પૂજ્યા.

અમે સાચું બોલ્યા.

રાજા અને ઇંદ્ર વિનયપૂર્વક
બોલ્યા.

જ્યા પ્રાણીઓ હળવાલાયક
હે' એમ અનાર્યોએ કહ્યું.

હું અને તું મહાવિદ્યાલયમાં
ગયા અને રાષ્ટ્રધર્મને ભળ્યા.

બાલા ધાર્વિસુ
મા ય ચંડાલિયં કાસી
તંસિ દેર્સસિ દુક્કાલો હોસી
મિચ્છા તે એવમાહંસુ
તવસ્સ ઘાઘાયકરં વયણં
વયાસી
ઇમં પળં ઉદાહરિત્થા

'કોઈ' પણ પ્રાણી હળવાયોગ્ય
નથી' એમ આર્યોએ કહ્યું.
મોહનદાસ મહાપુરુષે ગામે
ગામ વિહાર કર્યો અને રાષ્ટ્ર
ધર્મને ઉપદેશ્યો.

પ્રદ્યુમ્નનો શિષ્ય પાટલિપુત્ર
ગયો.

દુકાલમાં દેશના માણસોએ
દુઃખ ભોગવ્યું.

મોંઠા શિષ્યો હસતા નથી.

તમે શિષ્યોને શીઘ્ર પૂછ્યું.

હોટું વચન શા માટે બોલ્યો ?

પુરાણું સાચું છે એમ નથી
અને નવું હોટું છે એમ પણ
નથી.

આર્યોને નમસ્કાર.

દિવસના આગલા ભાગમાં
સૂર્યને પૂજ્યો.

હિંદુસ્થાનના લોકો મોંઘું
અન્ન જાય છે.

ગોયમો સમળ મહાવીરં એવં
વયાસી

સીલં કહં નાયસુતસ્સ

આસી ?

નમિરાયો દેવિદમિણમ્બવી

અંગણમ્મિ બાલા મોરા ય

નચ્ચિસુ

તે પુત્તો જણયં ફળં વયણં
 કહિંસુ
 વજ્રમાળો જિણો અભૂં
 સો દુઃખં પાસી
 તુમં છગલયં ગામં નેહી
 માણવા હસીઅ
 જિણા પવં કહિંસુ
 આસિ અમ્હે મહિઠ્ઠિયા
 તેણં કાલેણં તેણં સમપણં
 પાડલિપુત્તે નયરે હોત્થા
 જેણેવ સમણે મહાવીરે તેણેવ
 ગોયમો ગચ્છીય
 પુચ્છિંસુ ણં સમણા માહણા ય
 સો પુરિસો પાડલિપુત્તં નયરં
 ગમણાપ પહારેત્થ
 રાયગિહે નયરે હોત્થા
 અહ્ઠ જિણા, અત્થિ જિણા
 સન્ને વિ જિણા ધમ્મમ્મિ
 સચ્ચમુત્તમં આહંસુ

તે પાળીયં પાહી
 બાલો હસીઅ
 તુમ્હે તત્થ ઠાહીઅ
 આસિમુ બંધવા દોવિ
 સો ફમં વયણમચ્ચવી
 અત્થિ ફહેવ ભારહવાસે કુસ-
 ગાપુરં નામ નયરં
 સીસે વિણયેણં આયરિયે
 સેવિત્થા
 તંસિ હેમતે નાયપુત્તે મહાવીરે
 રીહત્થા
 જે આરિયા તે પવં વયાસી
 સમણે મહાવીરે ગામાણુગામં
 વિહરિત્થા
 હરિપસબલો નામ જિહંદિઓ
 સમણો આસિ
 કિં અમ્હે અસચ્ચં ખાસીઅ ?

પાઠ ૧૧ મો

ફકારાંત અને ઉકારાંત (નરજાતિ)

પકવ૦

૧ રિસિ=રિસી (ઋષિઃ)

બહુવ૦

રિસિ+અઝ=રિસઝ

રિસિ=અઓ=રિસઓ

રિસિ+અયો=રિસયો (ઋષયઃ)

રિસિ+ણો=રિસિણો

રિસિ=રિસી

- २ रिसि+म्=रिसि (ऋषिम्) रिसि-रिसी (ऋषीन्)
रिसि+णो=रिसिणो
- ३ रिसि+णा=रिसिणा(ऋषिणा) रिसि+हि=रिसीहि, रिसीहि,
रिसीहिं (ऋषिभिः)
- ४ रिसि+अये=रिसये (ऋषये) रिसि+ण=रिसीण,
रिसि+स्स=रिसिस्स रिसीणं (ऋषीणाम्)
रिसि+णो=रिसिणो
- ५ रिसि+त्तो=रिसित्तो(ऋषितः) रिसि+त्तो=रिसित्तो (ऋषितः)
रिसि+ओ=रिसीओ (,,) रिसिओ=रिसीओ (,,)
रिसि+उ=रिसीउ (,,) रिसि+उ=रिसीउ (,,)
रिसि+णो=रिसिणो रिसि+हितो=रिसीहितो
रिसि+हितो=रिसीहितो (ऋषिभ्यः)
- ६ रिसि+स्स=रिसिस्स (ऋषेः) रिसि+ण=रिसीण,
रिसि+णो=रिसिणो रिसीणं (ऋषीणाम्)
- ७ रिसि+°सि=रिसिसि रिसि+सु=रिसीसु, रिसीसु
(ऋषिस्मिन् ? ऋषौ) (ऋषिषु)
रिसि+म्मि=रिसिम्मि
- सं० रिसि=रिसि ! (ऋषे !) रिसि+अउ=रिसउ (ऋषयः)
रिसि=रिसी ! रिसि+अओ=रिसओ ”
रिसि+अयो=रिसयो ”
रिसि+णो=रिसिणो !
रिसि=रिसी !

भाणु (भानु)

- १ भाणु=भाणू (भानुः) भाणु+अवो=भाणवो (भानवः)
 भाणु+अवे=भाणवे^{५१} (,,)
 भाणु+अओ=भाणओ (,,)
 भाणु+अउ=भाणउ (,,)
 भाणु+णो=भाणुणो
 भाणु=भाणू
- २ भाणु+म्+भाणुं (भानुम्) भाणु+णो=भाणुणो
 भाणु=भाणू (भानून्)
- ३ भाणु+णा=भाणुणा (भानुना) भाणु+हि=भाणूहि, भाणूहिं
 भाणूहिं (भानुभिः)
- ४ भाणु+अवे=भाणवे (भानवे) भाणु+ण=भाणूण (भानूनाम्)
 भाणु+णो=भाणुणो भाणूणं
 भाणु+स्स=भाणुस्स
- ५ भाणु+त्तो=भाणुत्तो भाणु+त्तो=भाणुत्तो (भानुतः)
 भाणु+ओ=भाणूओ (,,)
 भाणु+उ=भाणूउ (,,)
 (भानुतः, भानोः) भाणु+हितो=भाणूहितो
 भाणु+णो=भाणुणो (भानुभ्यः)
 भाणु+हितो=भाणूहितो भाणु+सुंतो=भाणूसुंतो
- ६ भाणु+स्स=भाणुस्स (भानोः) भाणु+ण=भाणूण } (भानूनाम्)
 भाणु+णो=भाणुणो भाणूणं }
- ७ भाणु+सि=भाणुंसि भाणु+सु=भाणूसु (भानुषु)
 भाणु+स्मि=भाणुस्मि भाणूसु
 (भानुस्मिन् ? , भानौ)

८५ प्रथमा-बहुवचनना 'अवे' प्रत्ययतो उपयोग आर्ष प्राकृतमां
 ठीक ठीक थयेलो छे.

सं० भाणु=भाणु (भानो !) भाणु+धवो=भाणवो (भानवः)

भाणु=भाणू भाणु+अओ=भाणओ (,,)

भाणु+अउ=भाणउ (, ,)

भाणु+णो=भाणुणो

भाणु=भाणू

અકારાંત નામનાં રૂપોની સાધનામાં જે પ્રત્યયો વપરાયેલા છે તે જ પ્રત્યયો ઉપર્યુક્ત રૂપોની સાધનામાં વધારે પ્રમાણમાં વપરાયેલા છે અને તદ્દન નવાં રૂપો બહુ થોડાં છે :

१. प्रथमाना અને સંબોધનના એક તથા બહુવચનમાં તથા દ્વિર્તીયાના બહુવચનમાં ઇકારાંત અને ઉકારાંત મૂલ અંગ પક્ત દીર્ઘ કરીને પણ વાપરવાનું છે:— રિસિ+રિસી

२ प्रथमाना, संबोधनना अने चतुर्थीना स्वरदि प्रत्ययो लगाडी पूर्व स्वरनो पटले अंगना अंत्य 'इ' के 'उ' नो लोप करवानो छे:- रिसि+अओ=रिस्+अओ=रिसओ. भाणु+अवो=भाण्+अवो=भाणवो. रिसि+अये=रिस्+अये=रिसये. भाणु+अवे=भाण्+अवे=भाणवे. (जुओ टिप्पण-१० मुं)

૩ નવાં રૂપોમાં તૃતીયા એકવચન, 'જો' પ્રત્યયવાળાં બધાં રૂપો અને ચતુર્થીનું એકવચન છે પરંતુ તે બધાંની સાધના ઉપર જણાવેલા વિભાગ ઉપરથી સમજાય તેવી જ છે.

સંસ્કૃતમાં ‘ઇન્’ હેડાવાળાં (ઢ્વિન્, માલિન્) નામોનાં પ્રથમા-દ્વિતીયા બહુવચનમાં અને પંચમી-ષષ્ઠી એકવચનમાં ઢ્વિન્, માલિન્ રૂપો પ્રસિદ્ધ છે. ય રૂપોનું પ્રાકૃત રૂપાંતર ઢ્વિન્, માલિન્ થાય છે. આ જોતાં અહીં જણાવેલાં રિસિન્, માણિન્ રૂપોની ઘટના સદ્ધર્મમાં સમગ્રી શકાય તેમ છે. વળી ‘ઇન્’ હેડાવાળાં નામોનાં બધાં રૂપો લગભગ શકારાંત નામની જેવાં થાય છે.

इकारांत अने उकारांत नान्यतर अंगनां, तृतीयाची सप्तमी सुधीनां बधां रूपोनी साधना इकारांत अने उकारांत नरजाति अंगनां रूपोनी समान छे अने प्रथमा, द्वितीया तथा संबोधननां रूपोनी साधना, अकारांत नान्यतर अंगनां रूपोनी जेबी छे:—

वारि (वारि)

१-२ वारि+म्=वारि (वारि).....वारि+णि=वारीणि
 वारि+इं=वारीइं
 वारि+ईं=वारीईं } वारीणि

सं० वारि ! (वारि !)

” ” ” (,,)

(जुओ पाठ छट्टानो प्रारंभ)

महु (मधु)

१-२ महु+म्=महुं (मधु)...महु+णि=महुणि
 महु+इं=महुइं
 महु+ईं=महुईं } (मधुनि)

सं० महु ! (मधु !)

” ” ” (”)

चतुर्थीना एकवचनमां वारिणे, वारिस्स. महुणे, महुस्स रूपो समझवानां छे पण ‘वारये’ के ‘महुवे’ रूपो समझवानां नथी.

इकारांत अने उकारांत नाम (नरजाति)

मुणि (मुनि) मुनि-मनन करनार-

मौन राखनार संत

सउणि (शकुनि) शकुनि-पक्षी

पइ (पति) पति-स्वामी-धणी-
 मालिक

घरवइ (गृहपति) घरनो पति
 गहवइ (गृहस्थ)

रिसि } (ऋषि) रुषि
 इसि }

भूवइ (भूपति) भू-पृथ्वी-नो

पति-भूपति-भूपत-राजा

गणवइ (गणपति) गणोनो पति
 -गणपति

अमुणि-(अमुनि) मुनि नहि ते
 -बडबड करनार

कोहदंसि (क्रोधदर्शिन्) क्रोधने
जोनार-क्रोधी
दुःखदंसि (दुःखदर्शिन्) दुःखने
जोनार-दुःख पामनार
भोगि } (भोगिन्) भोगी-
भोइ } भोगोने भोगवनार
उदहि (उदधि) उद-पाणी-ने
धारण करनार-समुद्र
साधु (साधु) साधक-साधन
करनार, साधु पुरुष, सज्जन, शाहुकार

जंतु (जन्तु) जंतु-प्राणी
सिसु (शिशु) शिशु-बालक
मच्चु } (मृत्यु) मृत्यु-मोत-मरण
मिच्चु }
विंदु (विन्दु) विंदु-मीडुं, टीपुं
भाणु (भानु) भानु-भाण-सूरज
वाउ } (वायु) वायु-वा
वायु }
विण्डु (विष्णु) विष्णु
हत्थि (हस्तिन्) हाथी
कुलवइ (कुलपति) कुलनो पति
-आचार्य
नरवइ (नरपति) नरोनो पति
नरपति-नरपत-राजा

अकारांत (नरजाति)

वसह (वृषभ) वृषभ-बलद
कोसिअ (कौशिक) कौशिक
गोत्रवाळो इंद्र अथवा चंड-
कौशिक सर्प

भूमिवइ (भूमिपति) भूमिनो
पति-राजा

उवाहि (उपाधि) उपाधि
सेट्टि (श्रेष्ठिन्) श्रेष्ठी-शेठ
गम्भदंसि (गर्भदर्शिन्) गर्भने
जोनार-जन्म धारण करनार

अभोगि } (अभोगिन्) अभोगी-
अभोइ } भोगोने नहि भोगवनार
पक्खि (पक्षिन्) पंखी-
पांखवाळुं

सोमिन्ति (सौमित्रि) सुमित्रानो
पुत्र-लक्ष्मण

भिक्षु (भिक्षु) भिक्षु
चक्खु (चक्षुष) चक्षु-आंख
सयंभु (स्वयंभू) स्वयं थनार-
ब्रह्मा, ते नामनो समुद्र

संसारहेउ (संसारहेतु) संसारनो
हेतु-संसार वधवानुं कारण
गुरु (गुरु) गुरु-वडिल माता
पिता वगेरे

तरु (तरु) तरु-द्रु-झाड
बाहु (बाहु) बाहु-बांय-हाथ

आहार (आहार) आहार-खावानुं
ण्हाविअ } (नापित) नवरावनारो-
नाविअ } नावी-हजाम
मअ (मृग) मृग-वनपशु-हरण

भार (भार) भार
 कुमारवर (कुमारवर) उत्तम कुमार
 आहार (आधार) आधार
 गरुल (गरुड) गरुड
 रण्यवास (अरण्यवास) अरण्यमां
 वसवुं-वनमां रहेवुं
 सखसंग (सर्वसङ्ग) सर्व प्रका-
 रनो संग-संबंध-आसक्ति
 महासव (महास्रव) मोटो
 आस्रव-पापोनो मोटो मार्ग

महप्रसाय (महाप्रसाद) मोटा
 प्रसादवाळो-सुप्रसन्न-कृपालु
 मास (मास) मास-महीनो
 पख (पक्ष) पक्ष-पखवाडियुं,
 पंख-पांख, पख-तरफदारी
 वेसाह (वैशाख) वैशाख मास
 उवासग (उपासक) उपासक-
 उपासना करनार
 कोववर (कोपपर) कोपमां तत्पर
 -कोपी-क्रोधी
 सोवाग (श्वपाक) चांडाळ

अकारांत (नान्यतरजाति)

आभरण (आभरण) आभरण-घरेणुं
 घर (गृह) घर
 पंजर (पञ्जर) पांजरुं
 उदग } (उदक) उदक-पाणी
 उदय }
 हुअ (हुत) होम

रूव (रूप) रूप
 कुल (कुल) कुल-कुळ
 घय (घृत) घी
 तण (तृण) तरणुं-घास
 मित्रत्तण (मित्रत्व) मित्रत्व-
 मित्रता-भाईबंधी

विशेषण

बुद्ध (बुद्ध) बोधवाळो-ज्ञानी
 हुत (हुत) होमेळुं-दहन करायेळुं
 सेट्ट (श्रेष्ठ) श्रेष्ठ-सारं
 संभूअ (संभूत) संभवेलो-थयेलो
 चउत्थ } (चतुर्थ) चोथुं
 चतुत्थ }
 तिण्ण (तीर्ण) तरी गयेळुं

सुत्त (सुप्त) सुतेळुं-आळसु
 अप्पणिय (आत्मीय) आपणुं
 पासग (दर्शक-पश्यक?) द्रष्टा
 समझनारो-विचारक
 परिसोसिय } (परिशोषित)
 परिसोसिअ } परिशीषित-
 तदन सुकायेळुं
 बिइज्ज (द्वितीय) बीजुं

અવ્યય

તાઘ } (તાઘત્) તો, ત્યાંસુધી
 તા }
 યગયા (એકદા) એક વખત-
 એકવાર
 સયા (સદા) સદા-હમેશા

જાઘ } (યાઘત્) જો, જ્યાં સુધી
 જા }
 યત્થ (અત્ર) અહીં
 ચિરં (ચિરમ્) ધિરં-લાંબા
 કાલ સુધી

ઘાતુઓ

અવમન્ (અપ+મન્ય) અપ-
 માનવું-અપમાન કરવું
 આ+ઘા (આ+ઘ્યા) આઘ્યાન
 : કરવું-કહેવું
 જાઘ (યાચ) નાચવું-યાચના
 કરવી-માગવું
 ધ+વઘ્ (પ્ર+વદ) વદવું-કહેવું
 પૂઘ્ } (પૂજ) પૂજવું
 પૂઘ }
 ધ્વઘ્ (ત્યજ) તજવું-છોડવું
 મળ્ (મળ) મળવું, બોલવું, કહેવું
 ઢઘ્ (દશ) ઢસવું-ઢંચ મારવો

રક્ષ (રક્ષ) રક્ષવું-રાક્ષવું-
 સાચવવું-રક્ષણ કરવું
 જાઘર્ (જાઘર્) જાગવું
 વિ+રાઘ } (વિ+રાજ) વિરાજવું
 વિ+રાજ્ } -શોભવું
 ઝ+ઙી (ઝત્-ઙી) ઝઙવું
 નિ+મન્ (નિ+મન્ત્ર) નિમંત્રણ
 કરવું-નોતરવું
 તાઢ્ } (તાઢ) તાડન કરવું
 તાઙ્ } -માણું
 વિ+ચર્ (વિ+ચર) વિચરવું-
 ફરવું

વાક્યો

પ્રકાર સાધુઓ બ્રાહ્મણને
 ઘરે ગયા.
 મિશ્રુઓ ઉપાધિઓને છોડે
 હે અને સ્વયંભૂતું ધ્યાન
 કરે છે.
 તપશી સુકાયેલા મુનિને
 અનાયો હસે છે.

બ્રાહ્મણોપ મિશ્રુઓનું અપ-
 માન કર્યું.
 હે મુને ! તું સંસારને
 તરેલો છે.
 કર્મ વડે ઉપાધિ થાય છે.
 મારે બધા ભૂતોમાં મિત્રપણું
 છે, કોઈની પળ સાથે
 વૈર નથી.

અમુનિઓ હમેશા સુતેલા
છે અને મુનિઓ હમેશા
જાગે છે.

શ્રમણ મહાવીરને ચણ્ડ-
કૌશિક સર્પ ડસ્યો.

કોઈ પણ પુરુષ કુલપતિના
ચલ્લને અને મૃગને હણતો
નથી.

ચલ્લદો અને મૃગને તૃણ
ચાચ છે અને મુનિઓ
ધી પીપ છે,

મહાવીરના ઉપાસક શેઠે
વૈશાલ્ય માસમાં તપ કર્યો.

વધાં આશ્રયો ભાર છે.

કુલપતિય શ્રમણ મહાવીરને
ઋષ્ટુઃ કુમારવર ! અહીં
ઋષિઓનો મઠ છે.

સૌમિત્રિ રામને નમે છે.

મુનિઓ આહાર માટે વધાં
કુલોમાં ફરે છે

ગ્રીષ્મને વીજે માસે અને
શ્વેતે પક્ષે મહાવીર બુદ્ધ
થયા.

જે ક્રોધદર્શી છે તે ગર્ભ-
દર્શી છે અને જે ગર્ભદર્શી
છે તે દુઃખદર્શી છે.

હે પંડિતો ! હું વધા પ્રકારે
લોભને તણું છું.

ચંડકૌશિક સર્પમાં અને દેવે-
ન્દ્રમાં મહાવીરે મિત્રપણું
રાખ્યું.

વાયુ વડે વૃક્ષો કંપ્યા અને
પાણીનાં બિંદુઓ ઉડ્યાં.

શું વિચારકને સ્પાધિ
હોય છે ?

કૌશિક દેવેન્દ્રે શ્રમણ મહા-
વીરને પૂજ્યા.

સમુદ્રના હાથીય પાણી પીંડું.
લોભ સંસારનો હેતુ છે.

સુપ્રસન્ન મુનિઓ ક્રોધદર્શી
હોતા નથી.

પ મિશ્નુ શેઠના કુલ્લનો હતો.
હે મિશ્નો ! મારા ઘરમાં દૂધ

નથી, ઘી નથી પણ પાણી છે.
પ ગૃહસ્થને એ વાલ્લક હતાં.

તેઓપ હાથવડે પાંજરાને
ફેંક્યું.

કોને આંખો નથી ?

પક્ષી પાંજરામાં કાંપ્યું અને
હસ્યા કર્યું.

શેઠ રાજાને નમ્યો અને રાજા
ગણપતિને નમ્યો.

તમે પાણી ઇચ્છો છો ?

મુનિઓના પતિ મહાવીર
રાજગૃહમાં વિહ્યાં.

मुणिणो सया जागरंति अमुणी
 सया सुत्ता संति
 'घयं पिबामि'त्ति साहुस्स
 णो भवइ
 चक्खुं रुवस्स गहणं वयंति
 पक्खीसु वा उत्तमे गरुले
 विराजइ
 पगे भिक्खुणो उदगेण
 मोक्खं पवयंति
 सउणी पंजरंसि उड्ढेइ
 ते उवासगा भिक्खुं निमंत-
 यंति
 बहवे गहवइणो भिक्खुं वंदंते
 मच्चू नरं णेइ हु अंतकाले
 गहवई मुणिणो दुद्धं दिज्ज
 भूवई, घरवई य दोवि गुरुं
 वंदंति
 महरिसी ! तं पूजयामु
 न मुणी रण्णवासेण किंतु
 नाणेण मुणी होइ
 नमी भूमिवई कयावि न
 चंडालियं कासी

भिक्खू धम्मं आइक्खेज्जा
 लोहेण जंतुणो दुक्खाणि
 जायंति
 सिसुणो किं किं न छिंदिरे ?
 जहा सयंभू उदहीण सेट्ठे,
 इसीण सेट्ठे तह वद्धमाणे
 अन्ने मुणिणो हुपण मोक्खं
 उदाहरिरे
 भिक्खू सव्वसंगे महासवे
 परिजाणीअ
 भोगिणो संसारे भमीअ
 अभोगी चयइ रयं
 हत्थीसु परावणमाहु सेट्ठं
 पगया पाटलिपुत्तस्स नर-
 वई ण्हाविओ होत्था
 महप्पसाया इसिणो हवंति
 न हु मुणी कोववरा हवंति
 महासवं संसारहेउं वयंति
 बुद्धा
 बुद्धो भयं मच्चुं च तरीअ
 गणवई हत्थिस्स सिसुं
 रक्खीअ

પાઠ ૧૨ મો

ભવિષ્યકાલ

પ્રત્યયો

એકવચન

બહુવચન

પુ० ૧ સ્તામિ (ધ્યામિ)	સ્તામો, સ્તામુ, સ્તામ (ધ્યામઃ)
હામિ	હામો, હામુ, હામ
હિમિ	હિમો, હિમુ, હિમ
સ્સં	હિસ્સા, હિત્થા
પુ० ૨ સ્સસિ (ધ્યસિ)	સ્સહ, સ્સથ, (ધ્યથ)
સ્સસે (ધ્યસે)	
હિસિ,	હિત્થા, હિહ (ધ્યધ્વે)
હિસે	
પુ० ૩ સ્સહ, સ્સતિ (ધ્યતિ)	સ્સંતિ, (ધ્યન્તિ)
સ્સપ, સ્સતે (ધ્યતે)	સ્સંતે (ધ્યન્તે)
હિહ, હિપ	હિંતિ, હિંતે, હિહરે
હિતિ, હિતે	
સર્વ પુરુષ- {	જા, જા
સર્વ વચન {	

- ૧ ભવિષ્યકાલના પ્રત્યયો લગાડતાં ધાતુના મૂળ અંગના અંત્ય ' અ ' નો ' ય ' અને ' હ ' વારાફરતી થાય છે:-ભળ+અ=ભળ+સ્તામિ=ભળેસ્તામિ, ભળિસ્તામિ વગેરે

રૂપાણ્યાન

પુ० ૧ ભળિસ્તામિ, ભળેસ્તામિ	ભળિસ્તામો, ભળેસ્તામો
ભળિહામિ, ભળેહામિ	ભળિસ્તામુ, ભળેસ્તામુ
ભળિહિમિ, ભળેહિમિ	ભળિસ્તામ, ભળેસ્તામ

भणिस्सं, भणेस्सं

भणिहामो, भणेहामो
 भणिहामु, भणेहामु
 भणिहाम, भणेहाम
 भणिहिमो, भणेहिमो
 भणिहिमु, भणेहिमु
 भणिहिम, भणेहिम
 भणिहिस्सा, भणेहिस्सा
 भणिहित्था, भणेहित्था

पु० २ भणिस्ससि, भणेस्ससि
 भणिस्ससे, भणेस्ससे
 भणिहिसि, भणेहिसि
 भणिहिसे, भणेहिसे

भणिस्सह, भणेस्सह
 भणिस्सथ, भणेस्सथ
 भणिहित्था, भणेहित्था
 भणिहिह, भणेहिह

पु० ३ भणिस्सइ, भणेस्सइ
 भणिस्सति, भणेस्सति
 भणिस्सप, भणेस्सप
 भणिस्सतै, भणेस्सतै
 भणिहिइ, भणेहिइ
 भणिहित्ति, भणेहित्ति
 भणिहिप, भणेहिप
 भणिहित्ते, भणेहित्ते

भणिस्संति, भणेस्संति
 भणिस्संते, भणेस्संते
 भणिहित्ति, भणेहित्ति
 भणिहित्ते, भणेहित्ते
 भणिहिइरे, भणेहिइरे

सर्वं पुरुष } भणिज्ज, भणेज्ज
 सर्वं वचन } भणिज्जा, भणेज्जा

बीजा પુરુષના બહુવચનનો 'હિત્થા' અને પ્રથમ પુરુષન
 બહુવચનનો 'હિત્થા' પ બન્ને પ્રત્યયો સમાન છે અને તેથી
 પ બન્નેનો સેઝમેઝ થઈ ગયેલો હોવો જોઈએ.

સ્સામિ, હામિ, સ્સામો, હામો વગેરે પ્રત્યયો તો 'સ'-
 કારના ઉચ્ચારણ મેદને લીધે પ્રચલિત થયા હોય એમ કેમ
 ન કહેવાય ?

इकारांत अने उकारांत शब्दो

अग्नि (अग्नि) आग
 गणि (गणिन्) गण-समूहने
 साचवनार-आचार्य
 गिहि (गृहिन्) गृहस्थ
 मणि (मणि) मणि
 सव्वण्णु (सर्वज्ञ) सर्व जाणनार
 किसानु (कृशानु) अग्नि
 जणहु (जह्नु) ते नामनो सागरपुत्र
 भिक्खु (भिक्षु) भिक्षु
 उच्छु (इक्षु) ईख-शेरडी
 महेसि {महा+ऋषि-} व्यास वगेरे
 महर्षि महर्षि
 रायरिसि {राज-ऋषि-} राजर्षि
 जीवाउ (जीवातु) जीवननुं औषध
 दयालु (दयालु) दयालु
 कवि (कवि) कवि
 कवि (कपि) कपि-वानर
 चाइ (त्याग्निन्) त्यागी
 नमि (नमि) ते नामनो एक
 राजर्षि-नमिराज
 पाणि (पाणि) पाणि-हाथ

पाणि (प्राणिन्) प्राणी
 बंभयारि (ब्रह्मचारिन्) ब्रह्मचारी
 मेहावि (मेघाविन्) मेघावाळो-
 बुद्धिमान
 वणप्फइ } (वनस्पति) वनस्पति
 वणस्सइ }
 करेणु (करेणु) करी-हाथी
 कुंथु (कुन्थु) कंथवो-एक नानो
 जीवडो
 विज्जत्थि (विद्यार्थिन्) विद्यानो
 अर्थी-विद्यार्थी
 विहु (विधु) चंद्र
 कमंडलु (कम्पण्डलु) कम्पण्डल
 मंतु (मन्तु) अपराध, शोक
 तरु (तरु) तरु-द्रु-झाड
 जंबु (जम्बु) जांबु, जांबुनुं झाड
 विडवि (विटपिन्) वीड-झाड
 साणु (सानु) शिखर
 बंधु (बन्धु) बंधु-भांडु-भाई
 पीलु (पीलु) पील, पीलुनुं झाड
 ऊरु (उरु) ऊरु साथळ
 पावासु (प्रवासिन्) प्रवासी

विशेषण

कयण्णु (कृतज्ञ) कृतज्ञ-कदरदान
 गुरु (गुरु) गुरु-भारे मोडूं
 लहु (लघु) लघु-हळ्वं नानुं

मिउ (मृदु) मृदु-कोमळ-नरम
 दुहि (दुःखिन्) दुःखी
 दुग्गंधि (दुर्गन्धिन्) दुर्गन्धी चीज

चारु (चारु) सारु-सुंदर
 सुखि (सुखिन्) सुखी
 साउ (स्वादु) स्वादु-स्वादवाळुं
 खलपु (खलपु) खळुं साफ करनार
 दिग्घाउ (दीर्घायुष्) दीर्घ आयु-
 प्यवाळो

सुह (शुचि) शुचि-पवित्र
 सुगंधि (सुगन्धिन्) सुगंधी वस्तु
 बहु (बहु) बहु-वणु
 गामणि (ग्रामणी) ग्रामनो नेता

इकारांत अने उकारांत [नान्यतरजाति]

अक्खि } (अक्षि) आंख
 अच्छि }
 अट्टि (अस्थि) हड्डी-हाडकुं-हाड
 जउ (जतु) जतु-लाख
 वत्थु (वस्तु) वस्तु
 दहि (दधि) दही

धणु (धनुष्) धनुष
 जाणु (जातु) जान-जांघ-साथळ
 वारि (वारि) वारि-पाणी
 महु (मधु) मध
 खाणु (स्थाणु) स्थाणु-खीलो-तुंडुं

सामान्य शब्दो [नरजाति]

जर (ज्वर) ज्वर-ताव
 अंब (आम्र) आंबो
 कोकिल } (कोकिल) कोयल
 कोइल }
 तिल (तिल) तल
 लोहार (लोहकार) ल्हार-ल्हार
 सोवणिय (सौवर्णिक) सोनी-
 सोनुं घडनार.
 गंधिअ (गान्धिक) गांधी-गंध-
 वाळी वस्तुने वेचनार
 वाणिज्जार (वाणिज्यकार) वण-
 जारो-वणज करनारो-वेपारी

कांबलिअ (काम्बलिक) काम-
 लीयो-कांबलीओने वेचनार वा
 ओढनार
 मोचिअ (मौचिक) मोची-मोर्जा
 सीवनार
 कुडुंबी (कुटुम्बिन्) कणबी
 कौडुंबिअ (कौटुम्बिक) कणबी,
 राजांनु कामकाज करनार
 साड (शाट) साडलो-साडी
 साडय (शाटक) „ „
 सोरहिअ (सौरभिक) सरैयो-
 सुरभि-सुगन्धी-तेल वगेरेने वेचनार
 कस (कश) चाबुक
 सुत्तहार (सूत्रधार) सुतार

તેલિઅ (તૈલિક)તેલી-તેલ વેચનાર
 માલિઅ (માલિક) માલી-માલા
 વેચનાર
 દોસિઅ (દૌધિક) દોશી-દૂધ્ય
 -વસ્ત્ર-વેચનાર
 ઉણ્હાલ (ઉણકાલ) ઉનાઠો
 સીઆલ (શીતકાલ) શિયાઠો

તંબોલિઅ (તામ્બૂલિક) તંબોઠી
 દંડ (દણ્ડ) દંડ-ઢાંડો-લાકઠી
 જોઈસિઅ (જ્યોતિષિક) જોશી
 સાડવી } (શાટવિન્) સાઠવી-
 સાલવી } સાઠી વળનાર
 મણિઆર (મણિકાર) મણિયાર
 કાચનો સામાન વેચનાર

સામાન્ય શબ્દો [નાન્યતરજાતિ]

લોહ (લોહ) લોહું
 વાણિજ્ઞ (વાણિજ્ય) વળજ-વેપાર
 તેલ (તૈલ) તેલ
 તંબોલ (તામ્બૂલ) તંબોઠ-નાગર-
 વેલનું પાન
 મલીર (મલયચીર) મલય દેશનું
 કોમઠ, ફીણું અને આહું કાપડ
 કંટયરક્ષ (કણ્ટકરક્ષ) કાંટારહું
 -કાંટાથી રક્ષણ કરનાર-જોડા
 કંબલ (કમ્બલ) કંબલ-કામઠ
 ચેલ (ચેલ) ચેલ-વસ્ત્ર
 બીઅ (બીજ) બી-બીજ
 જીવણ (જીવન) જીવન-જિંદગી
 પાયત્તાણ (પાયત્રાણ) પાદત્રાણ-
 જોડા
 પગરક્ષ (પદકરક્ષક) પગરહાં-
 પગનું રક્ષણ કરનાર
 વત્થ (વસ્ત્ર) વસ્ત્ર-વસ્ત્ર
 પટ્ટોલ (પટ્ટૂલ) પટોહું

ખેત્ત } (ક્ષેત્ર) ક્ષેત્ર-ક્ષેતર
 ક્ષિત્ત }
 મિહિલાનયર (મિથિલાનગર)
 મિથિલા નામનું નગર
 ઘરચોલ (ગૃહચોલ) ઘરચોહું
 પમ્હપડ (પક્ષ્મપટ) પક્ષ્મ-પાંપણ-
 જેવું ફીણું કાપડ-પાંખડી
 વિત્ત } (વેત્ર) વેત્ર-નેતરની સોટી
 વેત્ત } -વેત
 સુવણ્ણ (સુવર્ણ) સોનું
 રયય (રજત) રજત-રૂપું
 રૂપ (રુક્મ) રૂપું
 રૂપ (રૌપ્ય) ,,
 લોમપડ } (લોમપટ) રૂંવાટાનું
 } (રોમપટ) વસ્ત્ર-લોખંડી
 પમ્હ (પક્ષ્મન્) પાંપણ
 નેટ્ટ } (નીડ)નિલય-નીડ-માઠો
 ણેટ્ટ }

सामान्य शब्द [विशेषण]

घट्ट (घृष्ट) घसेलुं-सुंवालुं करेलुं,
वाटेलुं

मट्ट (मृष्ट) मांजेलुं-शुद्ध

अंतिअ (अन्तिक) पासे-नजीकमां

चंड (चण्ड) प्रचंड-क्रोधी

लहुअ } (लघुक) लघु-हळवुं-
हलुअ } हळुं-नातुं

नाय (ज्ञात) जाणितुं-प्रसिद्ध

अम्हारिस (अस्माद्दश) अमा-
रीशुं-अमारा जेवुं

सचेलय (सचेलक) चेळ-वख-
वालुं-कपडावालुं

अचेलय } (अचेलक) एलक-
अपलय } कपडा विनातुं

अव्यय

सव्वत्थ (सर्वत्र)सर्वत्र-बधे स्थळे

मज्झे (मध्ये) मध्ये-वच्चे-महीं-मां

जं (यत्) जे-के

सक्खं (साक्षात्) साक्षात्-प्रत्यक्ष

सययं (सततम्) सतत-निरंतर

अह (अथ) अथ-हवे प्रारंभसूचक

मणा } (मनाक्) मणा-थोडुं-
मणयं } खामीदर्शक

सइ (सदा) सदा

अभिवक्खणं (अभिक्षणम्) क्षणे
क्षणे-वारंवार

अहुणा (अधुना) हमणां

धातु

जुंज् (युज्) योजवुं-जोडवुं-अडा-
वुं-संवंध करवो

सोह् (शोध्) सोवुं-शोधवुं

सिन्व् (सीव्य्) सीवुं

हण् (हन्) हणवुं

मन्न् (मन्य्) मानवुं

ओण् (अर्प) पाणी-आपवुं-चडा-
वुं-ओपवुं

पवस् (प्र+वस्) प्रवास करवो

उवचिट्ठ् (उप+तिष्ठ्) उपस्थित
रहेवुं-सेवामां हाजर रहेवुं

ताव् (ताप) तपाववुं-तपवुं

विक्के (वि+क्री) वेचवुं-वेचावुं

अण् } (अर्प) आपवुं
ओण् }

पील् } (पीड) पीडवुं-पीलवुं
पीड् }

फल् (फल) फळवुं-फळ आववां

चित् (चिन्त) चितववुं

वीसर् (वि+स्मर्) वीसरवुं-
भूली जवुं

संमहर (सं+स्मर) संभारवुं-
याद करवुं

સ્વખ્ (સ્વન) સ્વખવું-સ્વોદવું
 પાપ્ (પ્ર+આપ્) પામવું-પ્રાપ્ત કરવું
 વક્ષાણ્ (વિ+આ+હ્યાન) વ્રજાણવું - વિસ્તારથી
 કહેવું-વ્રજાણ કરવાં
 તક્ષ્ (તક્ષ) તાસવું-છોલવું

અણુસાસ્ (અનુ+શાસ્) શિક્ષણ
 આપવું-સમજાવવું
 સંબુઙ્ (સં+બુઙ્) સમજવું
 વણ્ (વન) વણવું-ભાત પાકીને
 વણવું
 કૂઞ (કૂજ) કૂક કરવું-કૂહ
 કૂઙ કરવું

વાક્યો

કુંભારનું કુલ પળ ઉત્તમ થશે.
 વળજારો ગામેગામ પ્રવાસ
 કરશે અને વસ્તુઓ વેચશે.
 લૂદાર લોદાને ઘડશે.
 નમિ, વિદ્યાર્થીઓને અને
 ઋષિઓને મધ આપશે.
 સાલ્લી પટોલાં, મલીર અને
 ઘરચોલાંને વેચશે.
 સુતાર લાકડાંને છોલશે અને
 પછી ઘડશે.
 ગૃહસ્થો, બ્રાહ્મણને અને સાધુ-
 ઓને અન્ન આપશે.
 શ્રમણ મહાવીર, કુંભારને
 અને મોચીને ધર્મ સમજાવશે
 સરૈયો સુગંધી વસ્તુને
 વ્રજાણશે.
 મોચી, મારા માટે પગરખાં
 સીવશે.

કુશલ તરનારો તલાવને
 પોતાના બે હાથે તરશે.
 કામલીયાના શરીર ઉપર
 કામલ અને લોબડી શોભશે.
 ત્યાગી પુરુષો પણ આગથી
 મુંઝાશે.
 ઝનાઝના દિવસોમાં કોયલ
 આંવા ઉપર કુહ કુહ કરશે.
 વધા ધર્મના મહર્ષિઓ પમ
 કહ્યું કે વનસ્પતિમાં અને
 પાણીમાં જીવ છે.
 ગુરુ વિદ્યાર્થીઓને તેમનો
 પાઠ સમજાવશે.
 તેલી તલને પીલશે અને તેલ
 વેચશે.
 સોની સોનાનાં અને રૂપાનાં
 ઘરેણાં ઘડશે અને તેમને
 તાસશે.

મિશ્રુઓ અને બ્રાહ્મણો, નાના
કંથવાને પળ મારશે નહિ.
મારા દુઃખી જીવનનું ઔષધ
ધર્મ થશે.

માઠી શેઠને ઘરે તેના બગી-
ચાના ફૂલો લઈ જશે.
હું પહાડના શિખરે ચંદ્રને
જોઈશ.

તઢાવમાં ઢાડનાં પાંદડાં
પડ્યાં તેથી તેનું પાણી
સારું નથી.

મિથિલા નગરી અગ્નિ વડે
બઢી અને તે નમિ રાજાપ
જોયું.

વાંદરાઓ આંબાના ઢાડમાં
કૂદશે.

ઝનાઢામાં સૂર્યનો પ્રચંડ તાપ
તપશે.

તંબોઢી તંબોઢ બેચશે અને
અમે તંબોઢ ખાઈશું.

વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે આચાર્યો
શોભશે.

વિજ્ઞાત્રી મિક્ત્રૂ ય સયા
ગુરું ડવચિટ્ટિસ્સઈ

ગુરુળમંતિપ સીસો ઝરુળા
સહ ઝરું ન ઝુંજિસ્સઈ

આ આંબો શિયાઢામાં ફઢશે.
તમે બે દયાઢુ અને કૃતઢ્ઢ
થશે.

ઋષિઓ કમંડઢથી શોભશે.

આ રાજામાં કાંઈ મળા નથી.

જેઓ પોતાના મોગોને
છોડશે તેઓને લોકો ત્યાગી
કહેશે.

મારો સોની ઘરેણાંને ઓપશે.

સર્વજ્ઞનું મન કોમઢ હોય છે.

કેટલીક વનસ્પતિઓ ઝના-
ઢામાં ફઢશે અને તેમને
તું ખાઈશ.

કળત્રી સ્વેતરને વારંવાર
ખોદશે.

હવે હું પાન ખાઈશ, તે તેનો
પાઢ સમઢ્ઢશે અને તમે
પાણી પીશો.

ત્યાં વધે પીલુનાં વૃક્ષો શોમે
છે અને તેમની નીચે અમે
બેસીપ છીપ.

મિઝં પિ ગુરું સીસા ચંડં
પકરંતિ

હત્રીસુ પરાવળં નાયમાહુ
મચ્છૂ ણરં પેઢ હુ અંતકાલે

रिसी रायरिसि इमं वयण-
 मव्ववी
 सव्वे साहुणो, गुरुणो अणु-
 सासणं कल्लाणं मन्निस्संति
 'अहं अचेलप सचेलप वा'
 इइ भिक्खू न चित्तिस्सइ
 सव्वे जणा अंबस्स तरुं
 वक्खाणिस्संति
 मज्झे मज्झे तुं बोल्लिस्ससि,
 तुमे नच्चिस्सह, सो य
 गाइस्सति
 वाणिज्जारा अम्हे गामे गामे
 वाणिज्जं करेहामो वत्थूइं
 च विक्केहिमु
 अम्हे लोहारा लोइं तावि-
 हिस्सा तस्स च सत्थाणि
 घडेहिमो
 मांहणा पाणिणो पाणे न
 हणिस्संति

अह अम्हे समणं वा माहणं
 वा निमंतिस्सामो
 सो सक्खं मूढो किमवि न
 संबुज्झिहिइ
 तुमं वत्थं सिव्विस्ससि, अहं
 च पट्टोलं वणिस्सं
 अहं सोवणिणओ सुवणं
 सोहिहामि तस्स च आभ-
 रणाइं घडिहिमि
 आसी भिक्खू जिइदियो
 दंडेहि वित्तेहि, कसेहि चेव
 अणारिया तं रिसिं तालयंति
 ताहे सो कुलवती समणं
 महावीरं अणुसासति,
 भणति य-कुमारवर ! स-
 उणी ताव अण्णणियं णेइं
 रक्खति
 रायरिसिम्मि नमिम्मि नि-
 क्खंते मिहिलानयरे सव्वत्थ
 सोगो आसी

पाठ १३ मो

भविष्यकाळ (चालु)

स्वरांत धातुनां भविष्यकाळनां रूपो साधतां त्रीजा-
 पाठमां फक्त स्वरांत धातु माटे जे विशेष साधनिका बतावी
 छे तेनो उपयोग करवो. ते साधनिका प्रमाणे प्रत्येक स्वरांत

ધાતુનાં છ અંગો બને છે અને ૫ અંગોથી ભવિષ્યકાળના પ્રત્યયો લાગે છે.

છ અંગોની સમજા:—

વિકરણ વિનાનું

૧ હો

પા

ને

જા અને જાવાલું

વિકરણવિનાનું

૨ હોજા, ૪ હોજા

પાજા, પાજા

નેજા, નેજા

વિકરણ વાલું

૨ હોઅ

પાઅ

નેઅ

જા અને જાવાલું

વિકરણવાલું

૫ હોપજા ૬ હોપજા

પાપજા પાપજા

નેપજા, નેપજા વગેરે

રૂપાધ્યાન [ઉદાહરણ]

૧ પુ૦ હોસ્સં, હોઈસ્સં, હોજિસ્સં, હોજાસ્સં હોપજિસ્સં
હોપસ્સં, હોજેસ્સં, હોજસ્સં હોપજેસ્સં
હોપજાસ્સં, હોપજસ્સં

આ પ્રમાણે સર્વ ધાતુનાં ઉક્ત છ અંગો બનાવી ઉપર્યુક્ત રીતે સર્વ પુરુષનાં રૂપાધ્યાનો સમજી લેવાં.

કેટલાંક અનિયમિત રૂપાધ્યાનો

કર્-ભવિષ્યકાળમાં 'કર્' ને બદલે 'કા' પળ વપરાય છે અને તેનાં વધાં રૂપો સ્વરાંત ધાતુની સરખાં થાય છે તથા પ્રથમ પુરુષના પદ્યવચનમાં 'કાહં' રૂપ વધારે થાય છે. જેમકે; ૩ પુ૦ કાહિહિ. ૨ પુ૦ કાહિસિ. ૧ પુ૦ કાહિમિ, કાહં વગેરે

દા-‘દા’ ધાતુનાં ભવિષ્યકાળ સંબંધી વધાં રૂપો સ્વરાંત ધાતુની સરખાં થાય છે. પદ્ય પ્રથમ પુરુષના પદ્યવચનમાં

‘દાહં’ રૂપ વધારે થાય છે. જેમકે: ૩ પુ૦ દાહિહ. ૨ પુ૦ દાહિસિ. ૧ પુ૦ દાહિમિ, દાહં વગેરે.

સોચ્છ (શ્રોષ્ય) સાંભળવું

રોચ્છ (રોત્સ્ય) રોવું

મોચ્છ (મોક્ષ્ય) મુકાવું-છુટું થવું

ભોચ્છ (ભોક્ષ્ય) ભોજન કરવું,
ભોગવવું

વોચ્છ (વક્ષ્ય) કહેવું-બોલવું

વેચ્છ (વેત્સ્ય) વેદવું-અનુભવવું-
જાણવું

મેચ્છ (મેત્સ્ય) મેદવું-ટુકડા કરવા

છેચ્છ (છેત્સ્ય) છેદવું

દચ્છ (દ્રક્ષ્ય) જોવું-દેખવું

ગચ્છ (ગંસ્ય) જવું-પામવું

માત્ર આ ઉપર્યુક્ત દસ ધાતુઓને ‘હિ’ આદિવાળા (હિમિ, હિસિ, હિમો, હિમ, હિહ વગેરે) પ્રત્યયો લગાડતાં તેમની આદિનો ‘હિ’ વિકલ્પે લોપાય છે. જેમકે:—

સોચ્છ+હિમિ=સોચ્છિમિ, સોચ્છેમિ, સોચ્છિહિમિ, સ્તો-
ચ્છેહિમિ-વગેરે

વળી, માત્ર પ્રથમ પુરુષના એકવચનમાં જ એ દસે ધાતુઓનું અનુસ્વારવાળું પળ એક રૂપ વધારે થાય છે. જેમકે:—
સોચ્છં, સોચ્છિસ્સં. વેચ્છં, વેચ્છિસ્સં. દચ્છં, દચ્છિસ્સં. વગેરે
બાકીની બધી સાધનિકા ‘ભળ’ ધાતુની સમાન છે.

રૂપમ્ભ્યાન [ઉદાહરણ]

એકવચન—

૧ પુ૦ સોચ્છં, સોચ્છિમિ, સોચ્છિસ્સામિ
સોચ્છિસ્સં, સોચ્છેમિ, સોચ્છેસ્સામિ
સોચ્છેસ્સં, સોચ્છિહિમિ, સોચ્છિહામિ
સોચ્છેહિમિ, સોચ્છેહામિ

૨ પુ૦ સોચ્છિસિ, સોચ્છેસિ, સોચ્છિહિસિ, સોચ્છેહિસિ
સોચ્છિસે, સોચ્છેસે, સોચ્છિહિસે, સોચ્છેહિસે

૩ પુ૦ સોચ્છિહ, સોચ્છેહ, સોચ્છિહિહ, સોચ્છેહિહ
 સોચ્છિપ, સોચ્છેપ, સોચ્છિહિપ, સોચ્છેહિપ इत्यादि.
 આર્ષ પ્રાકૃતમાં વપરાયેલાં બીજાં કેટલાંક અનિયમિત રૂપો:

(ભોક્ષ્યામઃ) — ભોક્ષ્વામો
 (ભવિષ્યતિ) — ભવિસ્સહ
 (કરિષ્યતિ) — કરિસ્સહ
 (ચરિષ્યતિ) — ચરિસ્સહ
 (ભવિષ્યામિ) — ભવિસ્સામિ
 (ભૂ-ભો+પ્યામિ) — હોક્ષ્વામિ

[યાદીઃ કાશી મિથિલા અને નવદ્વીપ તરફના લોકો
 ‘ષ’ ને બદલે ‘સ્વ’ નું ઉચ્ચારણ કરે છે પથી ‘પ્યામિ’ નું
 ‘શ્યામિ’ ઉચ્ચારણ થતાં ઉક્ત ‘હોક્ષ્વામિ’ રૂપ નીપજ્યું
 જણાય છે: ‘ષ’ અને ‘સ્વ’ લખવામાં સરસા હોવાથી પ
 બંનેના ઉચ્ચારણમાં પળ સમાનતા આવી ગયેલી લાગે છે.]

અમુ (અદસ્) આ [નરજાતિ]

૧ અહ	અમુણો	}	(અમી)
અમૂ	અમવો		
અસો (અસૌ)	અમઝ		
	અમઓ		
	અમૂ		
૨ અમું (અમુમ્)	અમુણો	}	(અમૂન)
	અમૂ		
૭ અયમ્મિ	}	}	(અમીષુ)
હઅમ્મિ			
અમુમ્મિ			

વાકી બધાં ‘માણુ’ની પ્રમાણે.

सामान्य शब्दो [नरजाति]

मग (मार्ग) मार्ग-माग
 मार (मार) मारनारो-तृष्णा
 दुस्सीस } (दुश्शिष्य) दुष्ट शिष्य-
 दुस्सिस्स } विद्यार्थी
 ववहारिअ (व्यवहारिक) वहेवारी-
 वेपारी
 थेर (स्थविर) स्थिर बुद्धिवालो-
 पाकट-वयोवृद्ध संत
 गग (गार्ग्य) गर्गनो पुत्र-ते
 नामनो एक ऋषि
 वेवाहिअ (वैवाहिक) वेवाइ
 ववहार (व्यवहार) व्यवहार-वेवहार
 -वेपार
 कंसआर } (कंस्यकार) कंसारो
 कंसार }
 लेहसालिअ (लेखशालिक) निशा-
 लिओ-निशाळे भणवा जनार

सुमिण }
 सिमिण } (स्वप्न) स्वप्न-सपनुं-
 सुविण } सोणुं
 सिविण }
 गणहर } (गणधर) गणने धारण
 गणधर } करनार-समूहनी
 व्यवस्था करनार-आचाय
 अणागम } (अन्+आगम) न
 अनागम } आवडुं ते-अनागमन
 कण्ण (कर्ण) कान, कानो
 विराग (विराग) रागथी विरुद्ध भाव
 -वैराग्य
 विप्परियास (विपर्यास) विपर्यास-
 विपरीतता-भ्रांति
 सढ (शठ) शठ-लुब्धो
 अकम्म (अकर्मन्) कर्मरहित-
 निर्मल-पवित्र

सामान्य शब्दो (नान्यतरजाति)

रुव (रूप) रूप-वस्तु-पदार्थ
 कम्म (कर्मन्) कर्म-पुण्यपापनी
 प्रवृत्ति
 कुंपल (कुड्मल) कुंमल-फणगो
 जाण (यान) यान-वाहन
 मच्चुमुह (मृत्युमुख) मृत्युनुं मुख-
 मोतनुं मोडुं

जुम्म } (युग्म) युग्म-जोडुं-जोडी
 जुग्ग } -जुमलो
 छणपय } (क्षणपद) हिंसा-
 छणपअ } हिंसानुं स्थान
 मरण (मरण) मरण-मोत
 धम्मजाण (धर्मयान) धर्मरूप वाहन
 -धर्मनुं वाहन, धर्मस्थान
 ऊपर लइ जवानुं वाहन

महब्भय (महाभय) मोटो भय-
मोटी बीक
पुच्छ (पुच्छ) पूछही

वयण (वचन) वचन-वेण
वयण (वदन) वदन-मुख

विशेषण

तिम्म } (तिम्म) तीक्ष्ण-तेजदार
तिग्ग } -तेग
पुण्ण (पुण्य) पुण्य-पवित्र काम
पंत (प्रान्त) अंतनुं-छेवटनुं-वापरतां
वधेलुं
विब्भल } (विहल) विहल-भां-
विहल } भलो-गभरायेल
जोइअ } (योजित) जोडेळुं
जोइय }

डज्झमाण (दद्यमान) दाझनुं-बळनुं
पुण्ण (पूर्ण) पूर्ण भरेलो-संपत्ति-
वाळो
तुच्छ (तुच्छ) तुच्छ-रांक-अधूरो
पन्नत्त (प्रज्ञप्त) प्रज्ञापेलुं-जणावेलुं
लुक्ख } (रूक्ष) लूखुं, आसक्ति
लूह } विनानुं
सीलभूअ (शीलभूत) शीलभूत-
सदाचाररूप

अव्यय

इत्थं (इत्थम्) ए प्रकारे
तु (तु) तो
ईसि } (ईषत्) ईषत्-थोडुं इशारा-
ईसि } मात्र
इह (इह) आमां-अहीं
दाणि }
दाणि } (इदानीम्) हमणां-
इयाणि } आजकाल
इयाणि }

एअं (एतत्) ए
उत्तिपि }
अवरि } (उपरि) ऊपर
उवरि }
उवरि }

धातु

विहर (वि+हर) विहरनुं-फरनुं
डस् (दंश) डसनुं-करडनुं
पगळ् (प्र+गल्भ) प्रगल्भ थनुं-
बडाइ मारवी

अमराय् } (अमराय) अमरनी पेढे
अमरा } रहेवुं-पोतानी जातने
अमर मानवी

અહવાઅ (અતિ+પાત) અતિપાત
કરવો-હળવું

વિસીઅ (વિ+વીદ) વિષાદ પામવો-
લેદ કરવો

કત્થ (કથ) કથવું-કહેવું, વચ્ચાણવું
ફુદદ (સ્ફુટ) સ્ફુટ થવું-લીલવું-
ફુટી નીકળવું

વિચિત્ (વિ+ચિન્ત) ચિતવવું-
વિશેષ ચિતવવું

વિધ્ (વિધ્ય) વીધવું

ઉકકુદ્ (ઉત્+કૂર્દ) ડુંચે કૂદવું
અદર ડલ્લવું

મજ્જ } (મજ્જ) માંજવું-માંગવું
મંજ્ }

પંડિતો દરજાશે નહિ અને
કોપ કરશે નહિ.

નિર્દોષ પુરુષ ઉપાધિની પાસે
નહિ જશે.

બુદ્ધ પુરુષો છેવટનું અને
તૂલું અજ્ઞ જ્ઞાશે.

અમે બે, ૫ પ્રકારે આત્મા-
ર્યને વારંવાર કહીશું.

૫ વિદ્યાર્થી બડાઈ મારશે
નહિ પણ સંયમ રાખશે.

મારથી દૂર રહેનારો મર-
ણથી મુકાશે.

મહાશ્રદ્ધાવાળો તું વિદ્વલ
ન થઈશ.

અવસીઅ (અવ+સીદ) અવસાદ
પામવો-લુંચવું

લિપ્પ (લિપ્ય) લેપાવું-લેખાવું
સંજમ્ (સં+યમ) સંજમવું-સંયમ
કરવો

પડિકૂલ્ (પ્રતિ+કૂલ) પ્રતિકૂલ
થવું-વિપરીત થવું

સર્ (સ્મર) સ્મરણ કરવું

પમુચ્ચ (પ્ર+મુચ્ય) પ્રમુક્ત થવું-
તદન છૂટી જવું

સેવ્ (સેવ) સેવવું

વિજ્ઞ વિચ વિચમાન હોવું

હિંસ્ (હિંસ) હિંસા કરવી-હળવું
ઉચ્ચે (ઉપ+ઇ) પાસે જવું-પામવું

હું ૫ સાચું કહીશ.

સારથી બલ્લદોને સાચવશે
અને વાહનમાં જોડશે.

રાજા ધર્મયાનવડે સાધુના
મઠ તરફ જશે.

તેઓ બે, પશુના કાન વીધ-
શે નહિ.

તેણે વારંવાર પાણી પીધું.

તમે બે, ૫ મધ અને ઘી ન
જાશે

જે તમે કહેશે તે હું જોઈશ
અને સાંભળીશ.

તેઓ બેપ રોજ દહિં જાધું.

તપસ્વી યોગી, વ્યાધિઓથી
 થીશે નહિ.
 મૂઢ પુરુષો દુઃખને લીધે
 વિપર્યાસ પામે છે.
 ઘરસાદ આવશે ત્યારે છેત-
 રમાં ફળગા ફૂટશે.
 ગાર્ગ્ય મુનિ ગણધર થશે.
 તે કહીશ અને હું સાંભળીશ.
 વીર પુરુષ હિંસાથી લેપાશે
 નહિ.
 તપસ્વી, મહાતપસ્વી સાધુ-
 ઓને નમશે.
 વનનો કેસરી વનના હાથીને
 તેના માથામાં છેદશે.
 આચાર્ય, પૂર્ણ અને તુચ્છ
 બન્નેને ધર્મ કહેશે.
 સત્યને જોનાર શંભુ ધનને
 ઇચ્છશે નહિ.

જોહેલા શઠ બલ્લદો ઘાહનમે
 માંગી નાલશે.
 દુષ્ટ શિષ્યો ગુરુ પાસે જશે
 નહિ અને સ્વેદ પામશે.
 તમે બે તીક્ષ્ણ વચન ન
 કહેશે.
 'બધાઓને જીવિત પ્રિય છે'
 એમ કોણ નહિ અનુભવશે.
 મરણનો અનાગમ નથી.
 ચક્રચર્તીનો મંત્રી ધનુષ્યવદે
 શોભશે.
 વરદર્શી જિનોષ સત્યનો માર્ગ
 જણાવેલો છે.
 બાલકોના સંગથી સર્વ.
 હું કદી રોઈશ નહિ.
 દુષ્ટ શિષ્યો મળશે નહિ પણ
 નિરંતર બડાઈ મારશે અને
 કૂદશે.

સમળે મહાવીરે જહા પુણ્ણસ્સ
 કત્થિહિં તહા તુચ્છસ્સ-
 કત્થિહિં
 ધમ્મં વેચ્છં
 સુહં મોજ્ઞં
 યગે ડસહ પુચ્છમ્મિ, પગે
 વિધહ અભિક્કલ્લણં

દુક્કલં મહમ્મયં તિ વોચ્છં
 જિણસ્સ વયણાહં કણ્ણેહિં
 સોચ્છં
 દાણં દાહં, પુણ્ણં કાહં તતો
 ય દુક્કલં વેચ્છં
 રુવેસુ વિરાગં ગચ્છં
 ધમ્મેણ મરણાઓ મોચ્છં

વીરો મહો જુહં કાહિહ^{૮૬}
 રાયગિહં ગચ્છં, મહાવીરં
 વંદિસ્સં
 નવરઈં વગ્ધે પસૂ વસૂ ય
 દાહિહ
 ગુરુણો સચ્ચમાહંસુ
 અકમ્મસ્સ વવહારો ન વિજ્ઞહ
 તુમં કિં કિં પાવં, પુણ્ણં ચ
 કાસી
 સહે ઉક્કુહિહિપ, પગઘ્મિ-
 સ્સતિ ચ
 તસ્સ મુહં દચ્છં તેણ ય સુહં
 પાવિસ્સં
 જોહયા ધમ્મજાણમ્મિ તં
 મજ્ઞંતિ દુસ્સિસ્સા

વીરે છળપણેઈસિમવિ ન
 લિપ્પિહિહ
 જેહિં અહં વિસીપસ્સામિ તેહિં
 દુદ્ધસીસેહિં કિં મજ્ઞ ?
 કયાવિ સુવિણે વિ ન રોચ્છં
 સીલભૂઓ મુળી જગે વિહ-
 રિસ્સહ
 અહ સો સારહી વિચિંતેહિહ
 જં વોચ્છં તં સોચ્છિસે
 નાણાગમો મચ્ચુમુહસ્સ અત્થિ
 તવેણં પાવાહં મેચ્છં
 દુદ્ધો વિજ્ઞત્થી તુ આયરિયાણં
 વયણમભિક્કલણં પડિકૂલેહ
 સો દુદ્ધં પાસી ઘયમવિ
 મહાસઢ્ઢી અમરાયહ

પાઠ ૧૪ મો

ઋકારાન્ત શબ્દો

ઋકારાન્ત નામોની બે જાત છે-કેટલાંક ઋકારાન્ત નામ
 સંબંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ છે. અને કેટલાંક ઋકારાન્ત નામ
 માત્ર વિશેષણરૂપ છે.

૮૬ સંધિ તો બે પદોમાં જ થાય છે છતાં એક પદમાં પણ સંધિ
 થયેલા કેટલાક પ્રયોગો મળે છે:- કાહિ+હ=કાહી, કાહિહ. દાહિ+હ=
 દાહી, દાહિહ વગેરે જુઓ ટિપ્પણ ૬૪ મું.

સંબંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ — જામાતૃ, પિતૃ, ભ્રાતૃ વગેરે.

માત્ર વિશેષણરૂપ — કર્તૃ, દાતૃ, ભર્તૃ વગેરે.

ઋકારાંત — (સંબંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ)

૧ પ્રથમા અને દ્વિતીયાના એકવચન સિવાય બધી વિભક્તિઓમાં સંબંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ ઋકારાંત નામના અંત્ય 'ઋ' નો વિકલ્પે 'ઉ' થાય છે. જેમકે—પિતૃ=પિતુ, પિડ. જામાતૃ=જામાતુ, જામાડ. ભ્રાતૃ = ભાતુ, ભાડ.

૨ સંબંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ ઋકારાંત નામના અંત્ય 'ઋ'નો બધી વિભક્તિઓમાં 'અર' થાય છે. જેમકે—જામાતૃ=જામાતર, જામાયર. પિતૃ = પિતર, પિયર. ભ્રાતૃ = ભાતર, ભાયર.

૩ માત્ર પ્રથમાના એકવચનમાં ઉક્ત નામના અંત્ય 'ઋ' નો 'આ' વિકલ્પે થાય છે. જેમકે — પિતૃ = પિતા, પિયા. જામાતૃ = જામાતા, જામાયા. ભ્રાતૃ=ભાતા, ભાયા.

૪ ફક્ત સંબોધનના એકવચનમાં એ નામોના અંત્ય 'ઋ' નો 'અ' અને 'અરં' એ બન્ને વિકલ્પે થાય છે. જેમકે—

પિતૃ = પિત ! પિતરં ! પિતરો ! પિતરા !

પિય ! પિયરં ! પિયરો ! પિયરા !

જામાતૃ=જામાત ! જામાતરં ! જામાતરો ! જામાતરા !

જામાય ! જામાયરં ! જામાયરો ! જામાયરા !

ભ્રાતૃ = ભાત ! ભાતરં ! ભાતરો ! ભાતરા !

ભાય ! ભાયરં ! ભાયરો ! ભાયરા !

ઋકારાન્ત (વિશેષણસૂચક)

૧ ઉક્ત નિયમ પેલો અને ત્રીજો — સંબંધસૂચક વિશેષ્ય-રૂપ ઋકારાંત નામને લગતો છે તે, આ વિશેષણસૂચક ઋકારાંત નામોને પણ લગાડવાનો છે. જેમકે—

દાતૃ=દાતુ, દાડ. કર્તૃ=કત્તુ. ભર્તૃ=ભત્તુ } નિયમ પેલા પ્રમાણે
 દાતા, દાયા. કત્તા. ભત્તા } નિયમ ત્રીજા પ્રમાણે.

૨ વિશેષણરૂપ ઋકારાંત નામના અંત્ય 'ઋ'નો બધી
 વિભક્તિઓમાં 'આર' થાય છે. જેમકે--દાતૃ=દાતાર, દાયાર.
 કર્તૃ=કત્તાર. ભર્તૃ=ભત્તાર.

૩ ફક્ત સંબોધનના એકવચનમાં આ વિશેષણરૂપ ઋકારાંત નામોના અંત્ય 'ઋ'નો 'અ' વિકલ્પે થાય છે. જેમકે--

દાતૃ = દાય ! દાયાર ! દાયારો ! દાયારા !

કર્તૃ = કત્ત ! કત્તાર ! કત્તારો ! કત્તારા !

ભર્તૃ = ભત્ત ! ભત્તાર ! ભત્તારો ! ભત્તારા !

ઉક્ત બન્ને પ્રકારનું ઋકારાંત નામ ઊપર જણાવેલી સાધનિકા પ્રમાણે પ્રથમાથી સપ્તમી સુધીની બધી વિભક્તિઓમાં અકારાંત અને ઉકારાંત બને છે તેથી તેના અકારાંત અંગનાં રૂપાખ્યાનોની સાધનિકા 'વીર'ની પેઠે સમગ્રી લેવી અને ઉકારાંત અંગનાં રૂપાખ્યાનોની સાધનિકા 'ભાણુ'ની પેઠે સમગ્રી લેવી.

રૂપાખ્યાનો

પિડ, પિઅર (પિતૃ)

એકવચન

બહુવચન

૧ પિઅરો, પિઆ (પિતા)	પિઅરા (પિતરઃ)
	પિડળો, પિઅવો, પિઅઓ
	પિઅડ પિડ
૨ પિઅરં (પિતરમ્)	પિઅરે, પિઅરા, પિડળો,
	પિડ (પિતૃન્)
૩ પિઅરેણ, પિઅરેણં	પિઅરેહિ, પિઅરેહિં, પિઅરેહિં
પિડળા (પિત્રા, પિતૃળા ?)	પિડહિ, પિડહિં, પિડહિં
	(પિતૃભિઃ)

४ पिअरस्स	पिअराण, पिअराणं
पिउणो, पिउस्स	पिऊण, पिऊणं (पितृणाम्)
(पितुः, पितृणः ?)	
५ पिअरत्तो, पिअराओ,	पिअरत्तो, पिअराओ, पिअराउ,
पिअराउ, पिअराहि,	पिअराहि, पिअरेहि,
पिअराहिंतो, पिअरा	पिअराहिंतो, पिअरेहिंतो,
	पिअरासुंतो, पिअरेसुंतो
पिउणो, पिउत्तो,	पिउत्तो, पिऊओ, पिऊउ, (पितृतः)
पिऊओ, पिऊउ	पिऊहिंतो (पितृभ्यः)
(पितृतः, पितुः, पितृणः?)	पिऊसुंतो
पिऊहिंतो	
६ पिअरस्स	पिअराण, पिअराणं
पिउणो, पिउस्स,	पिऊण, पिऊणं (पितृणाम्)
(पितुः, पितृणः ?)	
७ पिअरंसि, पिअरम्मि,	पिअरेसु, पिअरेसुं
पिअरे, (पितरि)	
पिउंसि, पिउम्मि	पिऊसु. पिऊसुं (पितृषु)
सं० पिअरं ! पिअ ! (पितः)	पिअरा ! (पितरः)
पिअरो ! पिअरा ! पिअर !	
	पिउणो ! पिअवो, पिअओ,
	पिअउ, पिऊ

दाउ, दायार (दातृ)

१ दायारो, दाया (दाता)	दायारा (दातारः) दाउणो,
	दायवो, दायओ, दायउ, दाऊ
२ दायारं (दातारम्)	दायारे, दायारा
	दाउणो, दाऊ (दातृन्)

૩ દાયારેણ, દાયારેણં દાઝણા, (દાઝા, દાતૃણા)	દાયારેહિ, દાયારેહિં, દાયારેહિં દાઝહિ, દાઝહિં, દાઝહિં
૪ દાયારસ્સ દાઝણો, દાઝસ્સ (દાતુઃ, દાતૃણઃ)	દાયારાણ, દાયારાણં દાઝણ, દાઝણં (દાતૃણામ્)
૫ દાયારત્તો, દાયારાઘો, દાયારાઝ દાયારાહિ, દાયારાહિંતો, દાયારા	દાયારત્તો, દાયારાઘો, દાયારાઝ, દાયારાહિ, દાયારેહિ દાયારાહિંતો, દાયારેહિંતો દાયારાસુંતો, દાયારેસુંતો
દાઝણો, દાઝત્તો, દાઝઘો (દાતૃતઃ દાતુઃ, દાતૃણઃ) દાઝઝ, દાઝહિંતો	દાઝત્તો, દાઝઘો, દાઝઝ (દાતૃતઃ) દાઝહિંતો, દાઝસુંતો, (દાતૃભ્યઃ)
૬ દાયારસ્સ દાઝણો, દાઝસ્સ (દાતુઃ દાતૃણઃ)	દાયારાણ, દાયારાણં દાઝણ, દાઝણં, (દાતૃણામ્)
૭ દાયારંસિ, દાયારમ્મિ, દાયારે (દાતરિ) દાઝંસિ, દાઝમ્મિ	દાયારેસુ, દાયારેસું દાઝસુ, દાઝસું (દાતૃષુ)
સં૦ દાયાર ! દાય ! (દાતઃ) દાયારો ! દાયારા !	દાયારા ! (દાતારઃ) દાઝણો, દાયઘો, દાયઘો, દાયઝ, દાઝ

ઊપરઊપરથી જોનાર પમ સમજશે કે, ઋકારાંત નામનાં
સંસ્કૃત રૂપાખ્યાનો અને આ-ઋકારાંતનાં પ્રાકૃત-રૂપાખ્યાનો

વચ્ચે બહુ થોડું મલતાપણું છે. પળ खरी રીતે તેમ નથી. કારણ કે ક્રકારાંતનાં સંસ્કૃત રૂપાખ્યાનોની સાધનિકાને વ્યાપકરૂપમાં લઈપ તો તેને જ મૂળ આધાર તરીકે અવલંબીને ઉક્ત બધાં રૂપો ઉચ્ચારણના મેદથી તૈયાર થયાં છે. જેમકે— સંસ્કૃતમાં વિશેષણવાચક ક્રકારાંત નામના અંત્ય ‘ક્ર’ નો ‘આર’ થાય છે અને સંબંધવાચક વિશેષ્યરૂપ ક્રકારાંત નામના અન્ય ‘ક્ર’ નો ‘અર’ થાય છે તે જ પદ્ધતિ પ્રાકૃતમાં છે. માત્ર તે ‘આર’ અને ‘અર’ સંસ્કૃતમાં પ્રથમાર્માં અને દ્વિતીયાના એકવચન-દ્વિવચનમાં થાય છે અને ‘અર’ સપ્તમીના એકવચનમાં પણ થાય છે ત્યારે પ્રાકૃતમાં, તે બન્ને (આર-અર), વિભક્તિમાત્રમાં થાય છે.

વઢી, પ્રાકૃતમાં ‘ક્ર’ નું ઉચ્ચારણ જ નથી તેથી ‘પિતૃ’ કે ‘દાતૃ’ વગેરે શબ્દોના અંત્ય ‘ક્ર’ નો ‘ડ’ થતાં તેનાં ‘પિતૃ’ કે ‘દાતૃ’ વગેરે અંગો બને છે અને તેમાંનો ‘ત્’ લોપાતાં ‘પિડ’ કે ‘દાડ’ અંગો પણ થાય છે. આ રીતે ‘પિડ’ કે ‘દાડ’ વગેરેનો ‘પિતૃ’ વા ‘દાતૃ’ વગેરે શબ્દો સાથે સીધો સંબંધ છે.

તથા, સંસ્કૃતમાં નાન્યતરજાતિવાળા વિશેષણવાચક ક્રકારાંત શબ્દનાં ‘દાતૃણા’ ‘દાતૃણઃ’ વગેરે ‘ણ’ વાળાં વૈકલ્પિક રૂપો નીપજે છે અને તે રૂપોની સાથે ‘દાડણા’ ‘દાડણો’ વગેરે ‘ણ’ વાળાં પ્રાકૃત રૂપોની ઠીક ઠીક સમાનતા છે એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. અથવા આગળ (પૃ૦ ૭૮) હકારાંત ઉકારાંત રૂપોની સાધનિકામાં જે રીતે ‘ણો’ ની ઉપપત્તિ સમજાવી છે તે રીતે પણ એ દાડણા, દાડણો વગેરે રૂપો સંસ્કૃત રૂપો સાથે ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે. એ રૂપોનો સંસ્કૃત રૂપો સાથેનો ગાઢ સંબંધ નીચેનાં ઉદાહરણોથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે :

सं०	प्रा०	सं०	प्रा०
पिता	पिआ	दाता	दाया
पितरः	पिअरा	दातारः	दायारा
पितरम्	पिअरं	दातारम्	दायारं
पितृन्	पितृ, पिऊ	दातृन्	दातृ, दाऊ
पितृभिः	पितृहि, पिऊहि	दातृणा	दातृणा, दाऊणा
पितृणाम्	पितूण, पिऊण	दातृभिः	दातृहि, दाऊहि
पितरि	पिअरे	दातृणः	दातृणो, दाऊणो
पितः	पित !, पिअ !!	दातृणाम्	दातृण, दाऊण
		दातरि	दायारे
		दातः	दात ! दाय !

[यादी:-पिआ, पिअरं वगैरे रूपोमां 'आ' के 'अ' ने स्थाने 'या' के 'य' तुं पण चलण छे. पिआ, पिया. पिअरं, पियरं. पिअरे, पियरे वगैरे]

संबंधवाचक ऋकारांत [नरजाति]

भाउ } (भातृ) भाई	पिउ } (पितृ) पिता
भायर }	पियर }
जामाउ }	
जामायर }	(जामातृ) जमाइ

विशेषणवाचक ऋकारांत [नरजाति]

दाउ } (दातृ) दातार	भत्तु } (भर्तृ) भर्ता-
दायार }	भत्तार }
	भरतार—
	पोषण करनार
कत्तु }	
कत्तार }	(कर्तृ) करनार

ऋकारांत [नान्यतरजाति]

ऋकारांतनां 'कत्तार' वगैरे अकारांत अंगनां रूपाख्यानों

પેલી બે વિભક્તિમાં 'કમલ'ની જેવાં સમશ્વનાં છે અને 'કન્તુ' વગેરે ઉકારાંત અંગનાં રૂપાલ્યાનો માત્ર પેલી બે વિભક્તિના બહુવચનમાં 'મદુ'ની જેવાં સમશ્વનાં છે તથા બાકી બધાં સંબોધનસહિત રૂપાલ્યાનો નરજાતિક રૂપાલ્યાનો પ્રમાણે સાધી લેવાનાં છે. જેમકે—

અકારાંત અંગ-દાયાર

૧ દાયારં	દાયારાણિ, દાયારાહં, દાયારાહૈ
૨ દાયારં	દાયારાણિ, દાયારાહં, દાયારાહૈ
સં० દાય ! દાયર !	દાયારાણિ, દાયારાહં, દાયારાહૈ

બાકી બધાં નરજાતિ પ્રમાણે

ઉકારાંત અંગ-દાડ

[યાદી: ઉકારાંત અંગ પદવચનમાં વપરાતું નથી. જુઓ પાઠ ૧૪ નિ० ૧]

૧-૨	} દાડણિ, દાડહં, દાડહૈ (દાડણિ)
સં०	

અકારાંત અંગ-સુપિઅર (સુપિત્)

૧ સુપિઅરં	સુપિઅરાણિ, સુપિઅરાહં, સુપિઅરાહૈ
૨ સુપિઅરં	સુપિઅરાણિ, સુપિઅરાહં, સુપિઅરાહૈ
સં० સુપિઅરં, સુપિઅર !	સુપિઅરાણિ, સુપિઅરાહં, સુપિઅરાહૈ

સુપિઅ !

ઉકારાંત અંગ-સુપિડ (સુપિત્)

૧-૨	} સુપિડણિ, સુપિડહં, સુપિડહૈ (સુપિત્ણિ)
સં०	

सामान्य शब्दो [नरजाति]

कुक्खि } (कुक्षि) कूख
 कुच्छि }
 वाणिअ (वाणिज) वाणिओ
 धणि (धनिन्) धनवाळो-धणी
 बहिणीवइ (भगिनीपति) बनेवी
 नेहालु (स्नेहालु) नेहाल-स्नेहाळ
 -स्नेहवाळो
 छाइलु } (छायालु) छायाळ-
 छायालु } छायावाळुं
 जडालु (जटाल) जटालुं-जटावाळुं
 रसालु } (रसालु) रसाळ-रसवाळुं
 रसालु }
 अग्गि (अग्नि) अग्नि-आग
 रस्सि (रदिम) राश-लगाम
 झुणि (ध्वनि) झण-झणझणाट,
 अवाज-ध्वनि
 अच्चि (अर्चिस्) आंच-जाळ
 आस (अश्व) अश्व-घोडो
 पोठ्ठिय (पौष्टिक) पोठिओ-महादे-
 वनो पोठियो
 कवइ (कपर्द) कोडो-कोडी
 गइह } (गर्दभ) गधेडो
 गइह }

धन्न (धान्य) धान्य
 उट्ट (उष्ट्र) उंट
 वच्छ (वत्स) बच्चुं-संतान-वाछडो
 वच्छयर (वत्सतर) वच्छेरो
 अंध } (अन्ध) आंधलो
 अंधल }
 देवर (देवर) देवर-देर-दियर
 जेट्ट (ज्येष्ठ) मोटो, जेठ
 रुक्ख (वृक्ष) रुख-झाड
 मरहट्ट (महाराष्ट्र) मोटो देश,
 महाराष्ट्र देश
 मरहट्ठीअ (महाराष्ट्रीय) महाराष्ट्रनो
 वतनी-मराठी लोक
 मूअ (मूक) मूंगो
 घोडअ (घोटक) घोडो
 तुरंगम (तुरंगम) तरत जनार-
 तुरंग-घोडो
 अक्क (अर्क) सूर्य, आकडानुं झाड
 नग्ग (नम) नागो, लुच्चो
 सुरट्ट (सुराष्ट्र) सोरठ देश
 सुरट्ठीअ } (सुराष्ट्रीय) सोरठनो
 सोरट्ठीअ } (सौराष्ट्रीय) वतनी-
 सोरठी लोक

सामान्य शब्दो [नान्यतरजाति]

अंसु (अश्रु) आंसु
 लोहिअ (लोहित) लोही

सत्थिल्ल } (सन्निध) साथळ
 सत्थि }

તાલુ (તાલ) તાલવું
 દારુ (દાર) દારુ-લાકડું
 દાર } (દ્વાર) દાર-દારણું
 દુવાર }
 ણલાલ (લલાટ) નિલાટ-લલાટ
 માલ (માલ) માલ-કપાલ-લલાટ
 વરિસ (વર્ષ) વરસ
 દિન (દિન) દિન-દન-દનિયું-
 દિવસ

જોવ્વણ (યૌવન) જોબન-યૌવન
 દીવેલ } (દીપતૈલ) દીવેલ-
 દીવતેલ } દીવો બાલવાનું તેલ
 કોહલ (કૂમાળ) કોહું
 દહણ (દહન) દેણ-દહન-આગ-
 બઠવું
 તેલ (તૈલ) તેલ
 તંબ (તામ્ર) તાંબું
 કંજિય (કામ્બિક) કાંજી

વિશેષણ

પદમ (પ્રથમ) પ્રથમ-પરથમ
 બિહય }
 બિહજ } (દ્વિતીય) બીજું-દૂજું
 દુહય }
 દુહજ }
 તહય } (તૃતીય) ત્રીજું
 તહજ }
 ચતુથ (ચતુર્થ) ચોથું
 પંચમ (પચ્ચમ) પાંચમું
 છટ્ટ (ષષ્ઠ) છટ્ટું
 સપ્તમ (સપ્તમ) સાતમું
 અટ્ટમ (અષ્ટમ) આઠમું
 નવમ (નવમ) નવમું
 દશમ (દશમ) દશમું

સવાય (સપાદ) સવાયું-સવા.
 દિયડ્ઢ } (દ્વિતીયાર્થ) જેમાં એક
 આણું અને બીજું
 દિવડ્ઢ } અડધું છે તે-દોઢ
 અડ્ઢીઅ } (અર્ધતૃતીય) જેમાં
 અડ્ઢાઅ } બે આણું અને ત્રીજું
 અડ્ઢાઅજ્જ } અડધું છે તે-અડ્ઢી
 અધુડ્ઢ (અર્ધચતુર્થ) જેમાં ત્રણ
 આણું અને ચોથું અડધું છે
 તે-ચંઠ-સાડાત્રણ
 રત્ત (રક્ત) રાતું-રંગેલું
 ઠડ્ઢ (સ્તબ્ધ) ટાઢો-ઠંઢો-સ્તબ્ધ
 -જડ-થંભી ગયેલું

અન્યય

અઢય } (અથવા) અથવા
અઢવા }

અવસ્સં (અવસ્યમ્) અવસ્ય-અચૂક

અત્થં (અસ્તમ્) આપ્તમ્-અદર્શન

અગ્યા (અકદા) અકવાર

અહિ, અહિં (કુત્ર) ક્યાં-કહી

આમ (આમ) આ-સ્વીકાર

અંતો (અન્તર) અંદર

આઓ (આતઃ) આથી, આથી, વાક્યનો
આરંભ, આ વાક્યથી

એવલં (એવલમ્) એવલ-નકર

તહિ, તહિં (તત્ર) ત્યાં-તહી

ધાતુઓ

અચ્ચે (અતિ+ઇ) અતીત થવું-
પાર પામવું

પઢિવજ્ઞ (પ્રતિ+પય) પામવું-
સ્વીકારવું

કોષ્ (કોપ) કોપ કરવો, કુપિત
કરવું

આગમ્ (આ+ગમ) આવવું

અહિદ્ (અધિ+સ્થા-તિષ્ઠ) અધિ-
ષ્ઠાન મેલવવું-ઊપરી થવું

અણ (અણ) અણના કરવી-શોધવું

પરિવ્રજ્ય (પરિ+વ્રજ) પરિવ્રજ્યા
લેવી-બંધન રહિત થઈ ચારે કોર
ફરવું

સંપાડણ્ (સંપ્રાપ્ત-સમ્+પ્ર+આપ્ત)
સારી રીતે પામવું

આયય (આ+દય) આદાન કરડે
પ્રહણ કરવું

પરિવેવ્ (પરિ+દિવ) લેવું કરવો

વિહિદ્ } (વિ+પ્રટ) વગડવું-નાશ
વિષિદ્ } પામવો

પક્ષાલ્ (પ્ર+ક્ષાલ) પક્ષાલવું-ધોવું

સમારંભ (સમ્+આ+રંભ) સમા-
રંભ કરવો-હળવું

ણિવિવ્રજ્ઞ (નિર્+વિવ્ર) નિર્વેદ
પામવો

વાક્યો

મરાઠાઓ ઠંડા નથી
તેઓનો પ ગઘેડો રંગેલો છે
ઘોડો, પોઠિયો અને ડંટ
ધાન્ય લાશે

મારો વાપ જટાવાલા મુનિને
પાણી આપશે
અમારા બનેલીનો પુત્ર વરસે
વરસે ધન પામશે

તમારા ભાઈપ પોતાના
 જમાઈને સવાયું આપ્યું
 મારા બાપના ભાઈનો ઘોડો
 દોડ્યો અને પડ્યો
 અમારા ભાઈઓમાં સ્નેહ નથી
 તે મુંગાના ભાઈને તારા
 ભાઈપ પસાળ્યો
 અઢી વરસે, સાડા ત્રણ માસે
 અને દોઢ દિવસે અમે
 આવશું
 તમારો જમાઈ દિવસે દિવસે
 નિર્વેદ પામે છે તેથી
 તમારું કુટુંબ છેદ પામે છે
 પાંચમે કે આઠમે દિવસે તે
 જશે

મુનિ મરણનો પાર પામ્યો
 અમે પિતાને કુપિત નહિ કરીશું
 તેનો ભાઈ અને જમાઈ લુચ્છા છે
 સોરઠી લોકો સ્નેહાળ છે
 ચોથાની અંદર સાડા ત્રણ છે
 અમે શબ્દોને તાલવા વહે
 બોલીશું
 આગની આંચમાં દીવેલ પડશે.
 સુરઠીઆ કોહં ન કાર્હિતિ
 તુમ્હે સોરઠીપ ઘોડપ
 ષક્ષાણેહ
 સ્વેચ્છિણો વહ્ણાંસિ તંબં
 સ્ત્રિવિત્થા

તારો બાપ અને તેનો ભાઈ
 કેવલ લાકડા માટે લડ્યા.
 તાંબા અને લોઢામાં લોદું
 ઉત્તમ છે.
 તેના અને તારા કપાળમાં
 અથવા સાથળમાં મેં
 સારાં લક્ષણો જોયાં.
 ત્યાં આકડાના શાકની પાસે
 બીજું છાયાવાલું અને
 રસવાલું એક શાક છે.
 એકવાર સાતમે વરસે તે
 દાતારે બધું ધન આપ્યું.
 ઘરમાં કાંજી ક્યાં હશે ?
 મરાઠા લોકો જ્ઞાનને ગ્રહણ
 કરે છે.
 ઘોડાની લગામ કૂવામાં
 પડી ગઈ.
 રાતો ઘોડો અને રંગેલું ડંટ
 માર્ગમાં દોડશે.
 તમારા ભાઈપ પ્રવ્રજ્યા લીધી
 અને મારો ભાઈ સોરઠમાં
 ઝૂપરી થયો.
 મૂઓ કેવલં કંજિઅં પાહિદ
 દુવારંસિ કોહલં પહિદિદ
 ગહુદો તુરંગમો ય દોષ્ણિ
 ભાયરા સંતિ

દિને દિને તુમં આસં ચ
 પક્ષ્વાલિસ્સં
 તેલ્લેણ દીવા દીવેહિંતિ
 સૌ તુજ્ઞ ભાયા તસ્સ જામા-
 ઝહિં સહ મચ્છીઅ
 તસ્સ પિણ્ણો ભાણ્ણો ય
 જોવ્વણં વિઘડીઅ
 મરહટ્ઠીઆ લોહં ચયંતિ
 સત્તમંસિ વરિસંસિ આગમિસ્સં

મમ ભાણ્ણો ભાલં વિસાલ-
 મત્થિ
 તસ્સ છટ્ઠો ભાયરો ન પરિ-
 વ્વયિહિંપ
 અહં વિહજ્જે દિને દીવેહં
 પાપહિમિ
 મમ બહિણીવર્ફ પગયા ધણં
 સંપાણિત્થા
 પિઅ ! મમ વયણં ન સુણિ-
 હિસિ ?

પાઠ ૧૫ મો વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થ પ્રત્યયો

પક્વચન

બહુવચન

૧ પુ० મુ

મો^{૮૭}

૮૭ 'મુ' અને 'મો' આ બન્ને પ્રત્યયો વર્તમાનકાલના બહુવચનના પ્રત્યયોને મળતા આવે છે (જુઓ પાઠ ૨ જો) ભાષાની પ્રાકૃતતાને લીધે જ વર્તમાનકાલના પ્રત્યયો પણ વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થના ભાવમાં મેળાઈ ગયા છે. સંસ્કૃતમાં તો વર્તમાનકાલ, વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થના પ્રત્યયો તદ્દન જુદા જુદા છે, તે વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થના સંસ્કૃત પ્રત્યયો સાથે આ 'મુ' 'મો' પ્રાકૃત-પ્રત્યયોની નહિ જેવી જ સમાનતા છે માટે એ બે બંનેની સરસામણી અહીં નથી જણાવેલી.

૨ પુ૦ સુ (સ્વ)

હ (ધ્વમ્, ત)

હિ (હિ)

ઇજ્ઞસુ

ઇજ્ઞસિ, ઇજ્ઞાસિ

ઇજ્ઞહિ, ઇજ્ઞાહિ^{૮૮}

ઇજ્ઞે

૩ પુ૦ ડ, તુ (તુ)

ન્તુ (અન્તુ, અન્તામ્)

પ (પત્)

પત, પય (ઈત)

ધાતુ

વજ્ઞ (વર્જ) વર્જવું-તજી દેવું

કોવ્ (કોપ્) કોપાવું

સેવ્ (સેવ) સેવવું-ધારણ કરવું
આશ્રય લેવોહિદ્ (હિનદ્) હેદવું-હણવું-
મારવું

લભ્ (લભ્) લાભવું-મેલવું

ભવ્ (ભવ્) થવું-હોવું

ગવેસ્ (ગવેષ્) ગવેષવું-શોધવું

વિકિર્ } (વિ+કિર્) વેરવું

વિહર્ }

વિપ્પજહ્ (વિ+પ્ર-જહા) ત્યાગ

કરવો-દૂર કરવું

૮૮ કયાંય કયાંય આર્ષપ્રાકૃતમાં બીજા પુરુષના એકવચનમાં ‘જ્ઞાણિ’ પ્રત્યય વપરાયેલો છે તે, આ ‘ઇજ્ઞાહિ’ પ્રત્યયના ઉલટાસુલટા ઉચ્ચારણનું પરિણામ જણાય છે. જેમકે:-“મમ તે સાલિઅક્ષ્ણ પઢિનિજ્ઞાણિ”-“મારા તે ચોખા પાછા આપ” આમાં પઢિ+ની+એજ્ઞાહિ=પઢિનિએજ્ઞાહિ થવાને બદલે ‘પઢિનિજ્ઞાણિ’ થયું છે. ઇજ્ઞસિ, ઇજ્ઞાસિ, ઇજ્ઞહિ, ઇજ્ઞાહિ અને ઇજ્ઞે આ પ્રાંચે પ્રત્યયો લાગે છે તો જુદા જુદા પળ વિચાર કરતાં તે પાંચેનું મૂળ એક જ જણાય છે. એક ‘ઇજ્ઞાસિ’ પ્રત્યયને પળ એ પાંચેનું મૂળ કલ્પી શકાયેલો, પાલિભાષામાં પ્રાકૃત ‘ઇજ્ઞાસિ’ અર્થમાં ‘એઝ્ઞાસિ’ પ્રત્યયનો ઉપયોગ છે અને ‘ઇજ્ઞાસિ’ તથા ‘એઝ્ઞાસિ’ એ બન્ને તો તદ્દન મળતા જ છે, પ્રા. હસેજ્ઞાસિ અને પા. હસેઝ્ઞાસિ-એ બન્નેમાં કશો ભેદ જ ક્યાં છે ?

કપ્ (કલ્પ) સ્વપવું-ઉપયોગમાં લેવું
હણ (હન્) હણવું
કુઘ્ (કુરુ) કરવું
પાસ્ } (સ્પશ્-પશ્ય) જોવું
પસ્સ }
સંજલ્ (સં+જ્વલ્) બઠવું-કોપ
 કરવો
પમ્ (एष) एषવું-શોધવું
ગચ્છ (गच्छ) જવું-પામવું
અહિદ્ (अधि+ष्टा) અધિષ્ઠિત થવું-
 અધિકાર મેળવવો
મા (भी) બીવું

જિણ (जि) જીતવું-જય મેળવવો
સ્વલ્ (स्वल्) સ્વલિત થવું-દૂર થવું
નિદુળ્ (निर्+धुना) સંસ્કરવું-દૂર
 કરવું
વસ (वस्) વસવું-રહેવું
સંપાઊળ્ (संप्राप्नु=सम्+प्र+आप्+नु)
 સંપ્રાપ્ત કરવું-પામવું
પમાય્ (प्र+माद्य) પ્રમાદ કરવો-
 આલસ કરવી
વિણસ્સ્ (वि+नश्य) વણસી જવું-
 નષ્ટ થવું-બગડવું

૧ ઉપર્યુક્ત વધા પ્રત્યયો લાગતાં ધાતુના અકારાંત અંગનાં
 અંત્ય 'અ' નો 'એ' વિકલ્પે થાય છે. જેમકે:—હસ્+અ-
 હસ્+અ+અ=હસેઅ, હસઅ. હસ્+મો-હસ્+અ+મો=હસેમો,
 હસમો. ['અ' વિકરણ માટે જુઓ પાઠ ૧ નિ० ૧]

૨ પ્રથમ પુરુષના પ્રત્યયો લાગતાં ધાતુના અકારાંત અંગના
 અંત્ય 'અ' નો 'આ' તથા 'ઈ' વિકલ્પે થાય છે. જેમકે—
 હસ્+મુ-હસ્+અ+મુ=હસામુ, હસિમુ, હસમુ

૩ બીજા પુરુષના સ્વરથી શરૂ થતા (इज्जसु વગેરે) પ્રત્યયો
 અકારાંત અંગને જ લાગે છે. જેમકે:—

હસ્+અ+इज्जસુ=હસેજ્જસુ | જા+સુ=જાસુ } પ્રત્યુદાહરણ
 હસ્+અ+इज्जसि=હસેજ્જસિ | જા+હિ=જાહિ

[યાદી: જેમને છેડે 'અ'કાર નથી પણ જા' વગેરે ધાતુઓને
 'इज्जસુ' વગેરે પ્રત્યયો નથી લાગતા]

૪ અકારાંત અંગને લાગતા 'હિ' પ્રત્યયનો પ્રાય: લોપ થાય

છે અને કયાંય પ અંગના અંત્ય 'અ' નો 'આ' પળ થાય છે :

હસ્+અ+હિ=હસં. ગચ્છ+અ+હિ=ગચ્છાહિ

૫ કોઈક જ પ્રયોગમાં ત્રીજા પુરુષનો (પ્રકવચનનો) 'ઉ' કે 'તુ' પ્રત્યય લાગતા પૂર્વના 'અ' નો 'આ' પળ થાય છે :

સુન્+અ+ઉ=સુણાઉ, સુણઉ, સુણેઉ

રૂપાખ્યાન

પ્રકવૃૃ

વહુવૃ

૧ પુૃ હસમુ, હસામુ

હસમો, હસામો

હસિમુ, હસેમુ

હસિમો, હસામો

૨ પુૃ હસસુ, હસેસુ

હસહ, હસેહ

હસાહિ, હસહિ, હસ

હસિજ્ઞસુ, હસેજ્ઞસુ

હસિજ્ઞસિ, હસેજ્ઞસિ

હસિજ્ઞાસિ, હસેજ્ઞાસિ

હસિજ્ઞહિ, હસેજ્ઞહિ^{૮૯}

હસિજ્ઞાહિ, હસેજ્ઞાહિ

હસિજ્ઞે, હસેજ્ઞે

૩ પુૃ હસઉ, હસેઉ

હસંતુ, હસેંતુ, હસિંતુ

હસતુ, હસેતુ

હસે, હસપ

હસેત

હસેય

સર્વપુરુષ } હસેજ્ઞ, હસેજ્ઞા
સર્વવચન }

[જ્ઞ, જ્ઞા માટે જુઓ પાઠ ૩ નિૃ ૬]

હો

૮૯ હસ્+અ+હિજ્ઞહિ=હસેજ્ઞહિ [સ્વરલોપ અને 'ઈ' ના 'ઐ' માટે જુઓ ટિૃ ૧૦ મું અને ૫ મું]

૧૩મા પાઠમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રત્યેક સ્વરાંત ધાતુનાં છ અંગો બનાવવાં અને ૫ તૈયાર થયેલાં અંગો દ્વારા પ્રસ્તુત વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થનાં રૂપો સાધી લેવાં જેમકે:—
અંગ—

હોઅ-હોઅમુ, હોઆમુ	હોઅમો, હોઆમો
હોઇમુ, હો૫મુ	હોઇમો, હો૫મો
હો૫જ્ઞ } હો૫જ્ઞમુ, હો૫જ્ઞામુ	હો૫જ્ઞમો, હો૫જ્ઞામો
હો૫જ્ઞા } હો૫જ્ઞિમુ, હો૫જ્ઞેમુ	હો૫જ્ઞિમો, હો૫જ્ઞેમો
હો- હોમુ	હોમો
હોજ્ઞ } હોજ્ઞમુ, હોજ્ઞામુ	હોજ્ઞમો, હોજ્ઞામો
હોજ્ઞા } હોજ્ઞિમુ, હોજ્ઞેમુ	હોજ્ઞિમો, હોજ્ઞેમો

[વિકરણ 'અ' તથા જ્ઞ, જ્ઞા માટે જુઓ પાઠ ૩ નિ० ૭-૮]

પૂર્વે પ્રમાણે 'હો' વગેરે બધા સ્વરાંત ધાતુઓનાં છ અંગો બનાવી વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થનાં બધાં રૂપો સાધવાનાં છે.

સામાન્ય શબ્દો

નરજાતિ

આચાર્ય (આચાર્ય) આચાર્ય-ધર્મ- ગુરુ, વિદ્યાગુરુ	
પાણ (પ્રાણ) પ્રાણ-જીવ	
પ્રાણિ (પ્રાણિન્) પ્રાણી	
અસંજમ (અસંયમ) અસંયમ	
અપ્પ (આત્મન્) આત્મા-આપ- પોતે	
હરિણ (હરિણ) હરણ	
દાડિમ (દાડિમ) દાડમ	
તિલ (તિલ) તલ	
છેઅ (છેદ) છેડો	

નાન્યતરજાતિ

સાવજ્ઞ (સાવય) પાપપ્રવૃત્તિ	
સાસુરય (શ્વાશુરક) સાસરું-સાસ- રાનું ઘર	
નિવાણ (નિપાન) નવાણ-જ્વલાશય	
વિહાણ (વિભાન) વહાણું-પ્રાતઃ- કાઠ-સવાર	
અંડય (અળ્ડક) ઇંડું	
પહ્લાણ (પર્યાણ) પલ્લાણ	
સલ્લ (શલ્ય) સાલ	
ચઝવ્વટ્ટય (ચતુર્વર્ત્તક) ચૌડું- ચાર રસ્તા	

બોકડ (બર્કર) બોકડો-બકરો
 ગબ્બ (ગર્ભ) ગામ્મો
 પાયય (પાદક) પાયો
 વંસઅ (વંશક) વાંસો-પીઠ
 વોજ્જા (વજ્ય) વોજો
 ભારય (ભારક) ભારો
 ચિત્ત (ચિત્ર) એક સારથિનું નામ

ચેણ્હ (ચિહ્ન) ચેન-ચાઝા
 છિદ્દય (છિદ્રક) છીંડું
 મોત્તિઅ (મૌક્તિક) મોતી
 અમિઅ (અમૃત) અમી-અમૃત
 ઘય (ઘૃત) ઘી

વિશેષણ

લણ્હ (શ્રક્ષ્ણ) નાનું
 પોઅ (પ્રોત) પરોવ્યું-પરોવેલું
 પત્ત (પ્રાપ્ત) પહોત્યું-પહોચ્યું
 ચઝરંસ } (ચતુરસ) ચોરસ
 ચઝરસ્સ }

તિણ્હ (તીક્ષ્ણ) તીણું-અણીદાર
 અહિનવ (અભિનવ) અવનવું-નવીન
 ઝચ્છિટ્ટ (ઝચ્છિષ્ટ) ઇટું-અજીટું
 તંસ (ત્ર્યસ) ત્રાંસું-ત્રિકોણ

અવ્યય

ણવર -નર્યું-કેવલ
 ણાણા (નાના) અનેક પ્રકારનું
 બહિદ્દા (બહિર્ધા) બહાર

તર્હિ (તત્ર) ત્યાં-તંદે
 જર્હિ (યત્ર) ઝ્યાં-જંદે
 કર્હિ (કુત્ર) ક્યાં-કંદે

વાક્યો

તું ઇંડાને ન હણજે.
 તે પાપપ્રવૃત્તિને ન કરે.
 હે ચિત્ર ! જા અને હરણને
 શોધ.
 મુનિ અસંજમને વર્જે.
 તું ચૌટામાં જા અને દાડ-
 મને લાવ.

પોતે પોતાને શોધ બહાર
 ન ભમ.
 તેનાં બધાં શલ્યો બઢો.
 સવારમાં તમે સાસરાને ઘેર
 જજો.
 ગાભામાંથી બ્રાહ્મણના તલ
 ઘેરાયા.

તેને માથે ગાભાનો ભાર મૂક.
 પાપોનો છેડો ક્યાં છે ?
 તેની ત્રાંસી આંખમાં તીણું
 શલ્ય પડ્યું.
 બાગના છીંડામાંથી હરણો
 અને બોકડા આવશે.
 બ્રાહ્મણ ! બોકડાનો હોમ ન
 કર પણ તલનો હોમ કર.
 સર્વે ભૂતોમાં પ્રેમ કરો.
 પ્રાણીના પ્રાણ ન હણો.
 સો ગામં પત્તો
 સાવજ્ઞં વજ્રપ મુખી
 ણ કોવપ આયરિયં
 ન હણે પાણિણો પાણે.
 સંનિહિં ન કુવિજ્ઞામાહણો
 સંવુડો નિધુણે પાવસ્સ રજં
 સવ્વં ગંથં કલહં ચ વિપ્પ-
 જહેત ભિક્ખૂ
 કિં નામ હોજ્ઞ તં કમ્મયં
 જેણાહં ણાણા દુક્ખં ન
 ગચ્છેજ્ઞા

ઘરના પાયામાં ધી નાચ.
 પરોવેલાં નવાં મોતીનો દારજો.
 ઘોડા ઊપર પલાણ રાચ.
 પાણીનાં નવાણ તો સૌ બાંધે
 છે તમે ધીનાં નવાણ બાંધો.
 બકરો ચાલા કરે છે અને
 પટું સ્વાય છે.
 તેના વાંસામાં નાનો તલ છે.
 જ્યાં ત્યાં ઘોરસ ચોટામાં
 મજૂરો બોજો વહે છે.

ગચ્છાહિ ણં તુમં ચિત્તા !
 વિત્તેણ તાણં ન લમે પમત્તે
 ઉત્તમટ્ટં ગબેસપ
 વસે ગુરુકુલે નિચ્ચં
 અસંજમં ન સેવેજ્ઞા ણવર
 ભિક્ખૂ ન કમવિ છિંદે
 બાલસ્સ બાલત્તં પસ્સ
 બાલાણં મરણં અસાં ભવે
 સુયં અહિટ્ટિજ્ઞા
 ગોયમ ! સમયં મા પમાયપ
 અવિ પયં વિણસ્સુ અન્નપાણં
 ન ય ણં દાહામુ તુમં નિયંઠા !

પાઠ ૧૬ મો

વિધ્યર્થ [ચાલુ]

સર્વપુરુષ } જ્ઞહ
સર્વવચન }

પક માત્ર વિધ્યર્થે બતાવવા માટે 'જ્ઞહ' પ્રત્યય પળવપ-
રાય છે અને તેની પૂર્વના અંગના અંત્ય 'અ' નો 'ય' થાય છે.

જેમકે:—હસ્+જ્ઞહ=હસ્+અ+જ્ઞહ=હસેજ્ઞહ

હો+જ્ઞહ=હો+અ+જ્ઞહ=હોણજ્ઞહ

હો+જ્ઞહ=હોજ્ઞહ

આર્ષે પ્રાકૃતમાં વપરાયેલાં બીજાં કેટલાંક અનિયમિત રૂપો—

(કુર્યાત્) }	કુજ્ઞા	(સ્યાત્)	{ સિયા
(કુર્યાઃ) }			{ સિઆ
(નિદધ્યાત્)	નિદ્દે	(આચ્છિન્ધ્યાત્)	અચ્છે
(અભિતાપયેત્)	અભિતાવે	(આભિન્ધ્યાત્)	અબ્મે
(અભિભાષેત)	અભિભાસે	(હન્યાત્)	હણિયા

વિધ્યર્થસૂચક આ આર્ષરૂપો, સંસ્કૃત સિદ્ધરૂપોનાં મિષ્ઠ
મિષ્ઠ ઉચ્ચારણોમાંથી સધાયેલાં છે. પ દ્વકીકત, તેમની સામે
આપેલાં સંસ્કૃત રૂપો જ જણાવી આપે છે.

ઘાતુ

હવળી (ઉપ+ની) પાસે લઈ જવું

પષ્ટપિપળ (પ્રત્યર્પણ-પ્રતિ+અર્પણ)

પાછું સોંપવું

પડિની } (પ્રતિ+ની) પાછું દેવું—

પડિણી } સામું દેવું—બદલે દેવું

ઘર્ (ટ) વરવું—સ્વીકારવું—વરદાન

લેવું

ઘાવ્ (વાપ્) વાવવું, વવરાવવું

તૂર્ (ત્વર) ત્વરા કરવી—જાપાટાબંધ જવું

સંવિસ્ (સમ+દિશ્) સંદેશો આ-
પવો—સૂચન કરવું

ઉવદંસ્ (ઉપ+દર્શ) દેખાડવું—પાસે
જડને બતાવવું

અણુજાણ્ (અનુ+જાના) અનુજ્ઞા	સંવડ્ઢ્ (સં+વર્ધ્) સંવર્ધન કરવું- પોષવું-સાચવવું
આપવી-સંમતિ આપવી	
ચિણા (ચિનુ) ચળવું-ઘેરવું કરવું	

ક્રિયાતિપત્તિ

જ્યારે પરસ્પર સંકેતવાળાં બે વાક્યોનું પદ સંયુક્ત વાક્ય બનેલું હોય અને તેમાં જણાતી બન્ને ક્રિયાઓ કોઈ માત્ર સાંકેતિક ક્રિયા જેવી અશક્ય માસતી હોય ત્યારે ક્રિયાતિપત્તિનો પ્રયોગ થાય છે. ક્રિયાતિપત્તિ પટલે ક્રિયાની અતિપત્તિ-અસંભવિતતા. ક્રિયાની અસંભવિતતાને સૂચવવા જ ક્રિયાતિપત્તિનો ઉપયોગ થાય છે.

પ્રત્યયો

સર્વ પુરુષ સર્વ વચન — ન્તો, માણો, જ્ઞ, જ્ઞા,

પદવચન

બહુવચન

મણ-મણંતો, મણમાણો

મણંતા, મણમાણા

હો-હોઅંતો, હોઅમાણો

હોઅંતા, હોઅમાણા

હોંતો, હોમાણો

મણ્-મણેજ્ઞ, મણેજ્ઞા

હો-હોપજ્ઞ, હોપજ્ઞા, હોજ્ઞ, હોજ્ઞા

[યાદી:—ક્રિયાતિપત્તિનો બહુવચની પ્રયોગ વાંચવામાં કે જોવામાં નથી આવ્યો છતાં અહીં જે બહુવચની રૂપ બતાવ્યાં છે તે માત્ર કલ્પનાથી સમજાવાનાં છે.]

આકારાંત ઇકારાંત ૠકારાંત ઉકારાંત અને ડકારાંત

નામો [નારીજાતિ]

પ્રાકૃતમાં આકારાંત નામો બે જાતનાં છે:—કેટલાંક આકારાંત નામોનું મૂળરૂપ અકારાંત હોય છે અને નારીજા-

तिने लीधे तेओ आकारांत बनेलां होय छे त्यारे बीजां केट-
लांक आकारांत नामोनुं मूळ रूप तेवुं-अकारांत-नथी होतुं
पण तेओ बीजी रीते आकारांत थयेलां होय छे.

आ नीचे ए बळे जातनां आकारांत नामोनां रूपो
आपेलां छे. जेओ मूळथी अकारांत नथी तेमनुं संबोधननुं
एकवचन प्रथमा विभक्ति जेवुं ज थाय छे त्यारे जेओ मूळथी
अकारांत छे तेमनुं संबोधननुं एकवचन करतां तेमना अंत्य
'आ' नो विकल्पे 'ए' करवामां आवे छे-ए बेय नामोनां
रूपोमां बीजो कशो मेद नथी.

जेमके:-ननान्द-नणंदा-हे नणंदा !

अप्सरस्-अच्छरसा-हे अच्छरसा !

सरित्-सरिया-हे सरिया !

सरिआ-हे सरिआ !

वाच्-वाया-हे वाया !

मूळ अकारांत	{	माल-माला-हे माले ! हे माला !
		रम-रमा-हे रमे ! हे रमा !
		कान्त-कान्ता-हे कांते ! हे कांता !
		देवत-देवता-हे देवते ! हे देवता !
		मेध-मेधा-हे मेहे ! हे मेहा !

रूपाख्यान

माला [मूळ अकारांत]

एकवचन

बहुवचन

१ माला=माला (माला)

माला+उ=मालाउ
माला+ओ=मालाओ
माला=माला (माला:)

२ माला+म्=मालं (मालाम्)

माला+उ=मालाउ
माला+ओ=मालाओ
माला=माला (माला:)

- ३ माला+अ=मालाअ (मालया) माला+हि=मालाहि (मालाभिः)
 माला+इ=मालाइ माला+हिं=मालाहिं
 माला+ए=मालाप माला+हिँ=मालाहिँ
- ४ माला+अ=मालाअ माला+ण=मालाण (मालानाम्)
 माला+इ=मालाइ माला+णं=मालाणं
 माला+ए=मालाप (मालायै)
- ५ माला+अ=मालाअ (मालायाः)
 माला+इ=मालाइ
 माला+ए=मालाप
 माला+त्तो=मालत्तो (मालातः) माला+त्तो=मालत्तो (मालातः)
 माला+तो=मालातो (,) माला+तो=मालातो
 माला+ओ=मालाओ (,) माला+ओ=मालाओ
 माला+उ=मालाउ (,) माला+उ=मालाउ
 माला+हितो=मालाहितो माला+हितो=मालाहितो
 (मालाभ्यः)
 माला+सुंतो=मालासुंतो
- ६ माला+अ=मालाअ माणा+ण=मालाण (मालानाम्)
 माला+इ=मालाइ (मालायाः) माला+णं=मालाणं
 माला+ए=मालाप
- ७ माला+अ=मालाअ(मालायाम्)माला+सु=मालासु (मालासु)
 माला+इ=मालाइ माला+सुं=मालासुं
 माला+ए=मालाप
- सं० माला=माले ! (हे माले !) माला+उ=मालाउ
 माला=माला ! माला+ओ=मालाओ
 माला+माला (मालाः)

वाया (वाक्) [मूल अकारांत नहि]

‘वाया’ नां बधां रूपो ‘माला’ जेवां ज करवानां छे.

विशेषता मात्र संबोधनमां छे: हे वाया ! ए एक ज रूप थाय
पण 'वाये !' 'वाया !' एवां वे रूपो न थाय.

इकारांत

बुद्धि

१ बुद्धी (बुद्धिः)	बुद्धि+उ=बुद्धीउ
बुद्धि+ओ=बुद्धीओ (बुद्धयः)
बुद्धि=बुद्धी
२ बुद्धि (बुद्धिम्)	बुद्धि+उ=बुद्धीउ
बुद्धि+ओ=बुद्धीओ
बुद्धि=बुद्धी (बुद्धीः)
३ बुद्धीअ	बुद्धीहि
बुद्धि+आ=बुद्धीआ (बुद्धया)	बुद्धीहिं (बुद्धिभिः)
बुद्धीइ	बुद्धीहिं
बुद्धीए	
४ बुद्धीअ	बुद्धीण (बुद्धीनाम्)
बुद्धीआ	बुद्धीणं
बुद्धीइ (बुद्धयै)	
बुद्धीए (बुद्धये)	
५ बुद्धीअ	
बुद्धीआ (बुद्धयाः)	
बुद्धीइ	
बुद्धीए (बुद्धेः)	
बुद्धितो (बुद्धितः)	बुद्धितो (बुद्धितः)
बुद्धितो („)	बुद्धितो („)
बुद्धीओ („)	बुद्धीओ („)
बुद्धीउ („)	बुद्धीउ („)

बुद्धीहितो	बुद्धीहितो (बुद्धिभ्यः)
	बुद्धीसुतो
६ बुद्धीअ	
बुद्धीआ (बुद्ध्याः)	बुद्धीण (बुद्धीनाम्)
बुद्धीइ	बुद्धीणं
बुद्धीए (बुद्धेः)	
७ बुद्धीअ	बुद्धीसु (बुद्धिषु)
बुद्धीआ (बुद्धयाम्, बुद्धौ)	बुद्धीसुं
बुद्धीइ	
बुद्धीए	
सं० बुद्धी, बुद्धि (बुद्धे !)	बुद्धीउ, बुद्धीओ, बुद्धी (बुद्धयः)

ईकारान्त

नदी

१ नदी (नदी)	नदी, नदी+आ=नदीआ
	नदीउ, नदीओ (नद्यः)
२ नदि (नदीम्)	नदीआ, नदीउ, नदीओ
	नदी (नदीः)
३ नदीअ	नदीहि (नदीभिः)
नदीआ (नद्या)	नदीहिं
नदीइ	नदीहिँ
नदीए	
४ नदीअ	नदीण (नदीनाम्)
नदीआ	नदीणं
नदीइ	
नदीए (नद्ये)	

५ नदीअ

नदीआ (नद्याः)

नदीइ

नदीए

नदित्तो (नदीतः)

नदितो ”

नदीओ ”

नदीउ ”

नदीहितो

नदित्तो (नदीतः)

नदीउ ”

नदीतो ”

नदीओ ”

नदीहितो (नदीभ्यः)

नदीसुंतो

६ नदीअ

नदीआ (नद्याः)

नदीइ

नदीए

७ नदीअ

नदीआ (नद्याम्)

नदीई

नदीए

सं० नदि ! (नदि !)

नदीण (नदीनाम्)

नदीणं

नदीसु (नदीषु)

नदीसुं

नदीआ नदीओ (नद्यः)

नदीउ नदी

उकारांत

धेणु (धेनु)

१ धेणू (धेनुः)

धेणू, धेणूउ

धेणूओ (धेनवः)

२ धेणुं (धेनुम्)

धेणूउ धेणूओ

धेणू (धेनूः)

- ३ धेणूअ धेणूहि
 धेणूआ (धेन्वा) धेणूहिं (धेनुभिः)
 धेणूइ धेणूहिं
 धेणूए
- ४ धेणूअ धेणूण (धेनूनाम्)
 धेणूआ धेणूणं
 धेणूइ
 धेणूए (धेनवे, धन्वै.)
- ५ धेणूअ
 धेणूआ (धेन्वाः, धेनोः)
 धेणूइ
 धेणूए
 धेणुत्तो (धेनुतः) धेणुत्तो (धेनुतः)
 धेणूतो „ धेणुतो „
 धेणूओ „ धेणूओ „
 धेणूउ „ धेणूउ „
 धेणूहितो धेणूहितो (धेनुभ्यः)
 धेणूसुंतो
- ६ धेणूअ
 धेणूआ (धेन्वाः, धेनोः) धेणूण (धेनूनाम्)
 धेणूइ धेणूणं
 धेणूए
- ७ धेणूअ धेणूसु (धेनुषु)
 धेणूआ (धेन्वाम्, धेनौ) धेणूसुं
 धेणूइ
 धेणूए
- सं० धेणू, धेणु (धेनो !)...धेणूउ, धेणूओ (धेनवः)
 धेणू

ऊकारांत

वह (वधू)

१ वह (वधूः)

वहउ, वहओ (वध्वः)

वह

२ वहुं (वधूम्)

वहउ, वहओ

वह (वधूः)

३ वहअ

वहहि (वधूभिः)

वहआ (वध्वः)

वहहि

वहइ

वहहि

वहए

४ वहअ

वहण (वधूनाम्)

वहआ

वहणं

वहइ

वहए (वध्वै)

५ वहअ

वहआ (वध्वाः)

वहइ

वहए

वहसो (वधूतः)

वहसो (वधूतः)

वहतो "

वहतो "

वहओ "

वहओ "

वहउ "

वहउ "

वहहितो

वहहितो (वधूभ्यः)

वहसुंतो

६ वहअ

वहण (वधूनाम्)

वहआ (वध्वाः)

वहणं

वहइ

વહુપ
 ૭ વહુઅ વહુસું
 વહુઆ (વધ્વામ્) વહુસું
 વહુઈ
 વહુપ

સં૦ વહુ (વધુ !)વહુઓ, વહુઝ (વધ્વઃ)
 વહુ

નામનું અંગ અને પ્રત્યયનો અંશ પ બન્ને છૂટા પાઠીને જ જણાવેલાં છે અને સાથે પ ઊપરથી સાધિત થતાં દરેક રૂપો પળ જુદાં જુદાં બતાવેલાં છે.

આકારાંત, ઇકારાંત, ૠકારાંત, ઉકારાંત અને ઊકારાંત-નારીજાતિ-નામોનાં બધાં રૂપો તદ્દન સરખાં છે. જે ફેર છે તે નહિ જેવો છે, પથી મૂળ અંગ અને પ્રત્યયોનો વિભાગ-પ પદ્ધતિ એક જ સ્થળે મૂકી પ બધી સાધનિકા સમજાવેલી છે.

દીર્ઘ ૠકારાંત નામોને પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુ-વચનમાં એક 'આ' પ્રત્યય નવો લાગે છે તથા આકારાંત સિવાય ઉક્ત બધાં નામોને તૃતીયાથી સપ્તમી સુધીના એક વચનમાં પણ 'આ' પ્રત્યય વધારે લાગે છે-આપેલાં રૂપો જ આ ફેરફાર બતાવી આપે છે.

પ ચારે પ્રકારનાં નામોનાં બધાં રૂપો તદ્દન સરખાં છે છતાં સંસ્કૃત સાથેની સરસામણી બતાવવા અને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા તે દરેકનાં સર્વ રૂપો જણાવેલાં છે તથા પ રૂપો દ્વારા ભાષાનાં પ્રચલિત રૂપોની સરસામણીનું પણ ખાન ધ્યય એમ છે.

૧ 'ત્તો' અને 'મ્' પ્રત્યય સિવાયના બીજા બધા પ્રત્યયો ક્ષાગતાં પૂર્વનો સ્વર લીર્ઘ થાય છે: બુદ્ધીઓ, ષેષૂઓ.

૨ 'મ્' પ્રત્યય લાગતાં પૂર્વનો સ્વર હ્રસ્વ થાય છે:
નદિં. વહું.

૩ જ્યાં મૂળ અંગ જ વાપરવાનું છે ત્યાં તેને દીર્ઘ કરીને
વાપરવાનું છે: બુદ્ધી, ઘેણૂ.

૪ ઈકારાંત ઉકારાંતનું સંબોધનનું પક્વચન વિકલ્પે દીર્ઘ
થાય છે: બુદ્ધિ ! બુદ્ધી ! ઘેણુ ! ઘેણૂ.

૫ ઈકારાંત ઉકારાંતનું સંબોધનનું પક્વચન હ્રસ્વ થાય
છે: નદિ !. વહુ !

ઉક્ત પ્રત્યયોમાં તૃતીયાથી સપ્તમી સુધીના બધા પક્વ-
ચની પ્રત્યયો પક્વ સરસા છે ત્યારે પ જ વિભક્તિઓના બધા
બહુવચની પ્રત્યયો અકારાંત નામની જેવા છે અને પ્રથમા
દ્વિતીયાના બહુવચની પ્રત્યયો ઈકારાંત નરજાતિક નામની
સરસા છે પ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંતોમાં ઉચ્ચારણોની વિવિધતા પ્રચલિત
છે તેથી સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત બંનેમાં પક્વ જ વિભક્તિનાં પળ
અનેક રૂપો થવા પામ્યાં છે છતાં પ બન્ને ભાષાનાં રૂપોનું
મૌલિક સમાનપણું જતું રહ્યું નથી પ સમજાવા જેવું છે- પ
સમાનપણું ઉક્ત રૂપો ઉપરથી જ જણાઈ આવે છે:—

૩ ઘેન્વા-ઘેનુવા-ઘેણુઆ- ૪ ઘેન્વૈ-ઘેનુવૈ-ઘેણુપ- ૫
નદૈ-નદીયૈ-નદીપ.

શબ્દો

સદ્ધા (શ્રદ્ધા) શ્રદ્ધા

મેદ્ધા (મેધા) મેધા-બુદ્ધિ

પજ્ઞા (પ્રજ્ઞા) પ્રજ્ઞા

સજ્ઞા (સંજ્ઞા) સંજ્ઞા-સાન-સમજ

સંજ્ઞા (સંખ્યા) સાંજ

વંજ્ઞા (વંધ્યા) વાંજ-વાંજળી

મુક્ષા (બુધ્ધિ) મૂલ

તિસા (તૃષા) તરસ-લાલચ

तण्हा (तृष्णा) तृष्णा
 सुण्हा } ^{१०}(स्तुष्णा) स्तुष्ण-पुत्रवद्ध
 ण्हुंसा }
 पुच्छा (पृच्छा) प्रश्न-पूछा
 चिंता (चिन्ता) चिंता
 आणा (आज्ञा) आज्ञा-आण
 कुहा (क्षुधा) भूख
 कउहा (ककुभा) दिशा
 निसा (निशा) निशा-रात्री
 दिसा (दिशा) दिशा-दश
 नावा (नौका) नाव
 गउआ (गोका) गाय
 सल्लाया (शलाका) सल्ला
 मट्टिआ (मृत्तिका) माटी
 मखिआ } (मखिका) माखी-माछी
 मच्छिआ }
 कलिआ (कलिका) फली
 विज्जुला (विश्रुत) बीजली
 जिम्मा } ^{११}(जिह्वा) जीभ
 जीहा }

अच्छरसा (अप्सरस्) ^{१२}अप्सरा
 आसिसा (आशिष्) आशिष-
 आशीर्वाद
 धूआ (दुहिता) बीकरी
 नणंदा (ननान्द) नणंद
 पिउच्छा } (पितृष्वसा) पितानी
 पिउसिआ } बहेन-फई
 माउसिआ } (मातृष्वसा) मांसी-
 माउच्छा } मातानी बहेन
 बांहा (बाहु) बाहु-हाथ-धौय
 माआ (मातृ) माता-जननी
 माअसा } (मातृ) देवी, माता
 मांयरा }
 ससा (स्वसृ) स्वसा-बेन
 बाया (वाच्) ^{१३}वाचा-वाणी
 सरिआ } (सरित्) सरिता-
 सरिया } नदी
 पाडिवआ } (प्रतिपदा) पडवो
 पडिवयम } तिथि
 गिरा (गिद्) ^{१४}मिरा-वाणी

१० जुओ टिप्पण ७९. ११ आदिना 'ह' नो विकल्पे 'भ' थाय छे अने शब्दनी अंदरना 'ह' नो विकल्पे 'ब्भ' थाय छे: जिहा जिम्मा, जीहा. विहलः-विब्भलो, विहलो. १२ जुओ टिप्पण ७५. १३ स्त्रीलिङ्गी व्यंजनांत नामना अंत्य व्यंजननो 'या' के 'आ' थाय छे: वाच्-वाया, वाआ. सरित्-सरिया, सरिआ. प्रतिपद्-पाडिवया, पाडिवआ. संपद्-संपया, संपआ. अपवाद: विश्रुत-विज्जु के विज्जुला. १४ स्त्रीलिङ्गी 'र' कारांत नामना अंत्य 'र' नो 'रा' थाय छे: गिद्-गिरा. पुर-पुरा. धुर-धुरा.

पुरा (प्र) पुरी-नगर-नगरी
 संपया } (संपदा) संपदा-
 संपभा } संपत्ति
 चंदिआ } (चन्द्रिका^{१५}) चांदनी,
 चंद्रिआ } चांदी-रूपं
 चंदिमा (चन्द्रिका) चन्द्रमानी
 चांदनी
 रच्छा (स्थ्या^{१६}) रथ चाले तेवी
 पहोळी शेरी-शेरी
 जुत्ति (युक्ति) जुक्ति-योजना
 रत्ति (रत्नि) रात
 माइ (मातृ) मा-माइ
 भूमि (भूमी) भूमि-भों
 जुवइ (युवति) युवति
 धुलि (धूलि) धूळ
 रइ (रति) प्रेम-राग
 मइ (मति) मति
 दिहि } (धृति) धैर्य
 धिइ }
 सिप्पि (शुक्ति) छीप
 सत्ति (शक्ति) शक्ति
 सत्ति (स्मृति) स्मृति-सरत

दित्ति (दीप्ति) दीप्ति-तेज
 पंति (पङ्क्ति) पंक्ति-पंगत-पांत
 थुइ (स्तुति) स्तुति-थोय
 कित्ति (कीर्ति) कीर्ति-कीरत
 सिद्धि (सिद्धि) सिद्धि
 रिद्धि (ऋद्धि) रथ-ऋद्धि
 संति (शान्ति) शान्ति
 कंति (कान्ति) कान्ति
 खंति (क्षान्ति) क्षम
 कंति (कान्ति) खांत-इच्छा-होश्
 गउ (गो) गाय-गउ
 कच्छु (कच्छु) खाज-खरज
 विज्जु (विद्युत्) वीजळी
 उज्जु (ऋजु) सरळ
 माउ (मातृ) माता
 दहु (दद्रु) धाधर-दादर
 चंचु (चञ्चु) चांच
 गाई(गो) गाय
 वावी (वावी) वाव
 कयली (कदली) केळ
 नारी (नारी) नारी-नार

१५ 'द्र' मां रहेला 'र' कारनो लोप विकल्पे थाय छे: चन्द्रिका-
 चंदिआ, चंद्रिआ. चन्द्र:-चंद्रो, चंद्रो. द्रह:-दहो. द्रहो समुद्र:-समुद्रो,
 समुद्रो. द्रुम:-द्रुमो, द्रुमो. १६ जुओ टिप्पण ७५.

[यादी: 'अच्छरसा'थी मांडीने 'संपया' सुधीनां नामो
 मूळ अकारांत नथी, प ध्यानमां राखवानुं छे.]

રચ્છી (રજની) રજની-રેણ
 રાઈ (રાત્રી) રાત
 ધાઈ (ધાત્રી) ધાઈ-ધવરાવનારી માતા
 કુમારી (કુમારી) કુંવારી
 તરુણી (તરુણી) તરુણ સ્ત્રી
 સમણી (શ્રમણી) સાધ્વી
 સાહુવી } (સાધ્વી ૧૭) ,,
 સાહુણી }
 તણુવી (તન્વી) પાતળી
 હાથી } (સ્ત્રી) સ્ત્રી-તિરિયા
 થી }
 બહિણી (ભગિની) બહેન

વારાણસી. (વારાણસી) વારાણસી-
 બનારસ નગર
 પિચ્છી (પૃથ્વી) ૧૮ પૃથ્વી
 પુહ્વી (પૃથ્વી) ,,
 સાડી (શાટી) સાડી
 મિત્તી (મૈત્રી) મિત્રતા-મૈત્રી વૃત્તિ
 અજ્ઞ (આર્યા) સાસુ-આજી
 કણેરુ (કર્ણેરુ) હાથળી
 કર્કંધૂ (કર્કન્ધૂ) બોરડી
 અલાઝ } (અલાઝ) તુંબડી-
 લાઝ } લડા
 વહૂ (વધૂ) વહૂ

વાક્યો

તેની જીભ ઊપર અમૃત છે
 અને તારી જીભ ઊપર શ્વેર છે.
 તેની સાસુ મને આશિષ
 આપશે કે ' તારું કલ્યાણ
 થાઓ.'
 ગાય અને હાથળી ફૂલની
 માલાવડે શોભશે.
 કીર્તિ અને કાર્યની સિદ્ધિ
 માટે પ્રયત્ન કરો.

જેને વિવેકની સમજ નથી
 તે પશુ છે.
 મારી આજ્ઞાને પાછી આપો.
 હે બેન ! તારી નનંદની
 આંખને સઠી ન અડે તેમ
 તું બેસ
 આજે પડવો છે તેથી બ્રાહ્મણો
 નહિ ભળે.

૧૭ સંયુક્ત ' વી ' છેડાવાળા સ્ત્રીલિંગી નામના અંતિમ ' વી 'ને બદલે
 'ઉવી'નો પ્રયોગ પ્રચલિત છે: સાધ્વી-સાહુવી. તન્વી-તણુવી. લધ્વી-લહુવી.
 મૃદ્વી-મડવી. ગુર્વી-ગુરુવી. પૃથ્વી-પુહુવી. પદ્વી-પડુવી. ૧૮ કોઈ કોઈ
 પ્રયોગમાં 'થ્વ'ને બદલે 'ચ્છ'નો વ્યવહાર ચાલુ છે: પૃથ્વી-પિચ્છી

પુત્ર ભણે તો પંડિત થાય.
 [ક્રિયાતિ૦]
 આકાશમાં વીજળી હ્રમણાં
 જ્વલકશે પમ જોશીય કહ્યું.
 મેઘ વરસે તો ઘાસ થાય
 [ક્રિયાતિ૦]
 તારી પુત્રવધૂ મારી બેનના
 સુખની પૂછા કરશે.
 તું શ્રમણ થા તો હું શ્રમણ
 થાઉં [ક્રિયાતિ૦]
 કુમાર કુમારીને વરશે અને
 સાડી આપશે.
 દિશાઓમાં ચારે બાજુ ચાંદની
 ફેલાય છે.
 યુવતિ સ્ત્રી શ્રમણીની સ્તુતિ
 કરે છે.
 રાત્રીઓ અને દિવસો જ્વપા-
 ટાબંધ જાય છે.
 મમરો ફૂલની કઢીનો રસ
 પીશે.
 વઢૂની સાડી ઊપર ધૂલ પડે છે.
 પંડિતો ક્ષમા રાખે.
 તેની પુત્રી વાંજળી ન થાઓ.
 મારી પુત્રવધૂ અને બેન
 પરસ્પર મૈત્રી રાખે છે.
 તમે દાન દ્યો તો અમે વિવાહ
 કરીય [ક્રિયાતિ૦]

મેઘા અને પ્રજ્ઞા ચંદ્રિકાની
 જેમ પ્રકાશે છે.
 આ રાજા રાજ્ય તજે તો હું
 તેનો પુત્ર રાજા થાઉં.
 [ક્રિયાતિ૦]
 બનારસ નગરમાં ગંગા નદી
 વહે છે અને તેમાં નાવો
 ચાલે છે.
 ધીર પુરુષો દુઃખને સમયે
 પળ શ્રદ્ધાને તજતા નથી
 મારી માણીની શેરીમાં તારી
 ફરેતું ગોઝતું ગાહું આવ્યું.
 મારા અંગરખાની બાંય અને
 મારો હાથ સરખાં નથી.
 હંદ્રો પાસે અપ્સરાઓ નાચી.
 મૂંઝ અને તરસ શ્રમણોને
 પળ પીડા આપશે.
 માણીની પાતળી પાંચ
 સુંવાળી છે.
 મહાવીરે પૃથ્વીના રાજ્યનો
 મોહ છોડ્યો.
 દેવી માતાની પાસે ગાયને
 લઈ જાઓ અને જીવિત
 આપો.
 વાવની પાસે કેળો વાવો.
 ધોળાં મોતીઓની પંક્તિ
 છીપમાં શોમે છે.

अच्छे कालो तूरंति राईओ
वरेहि वरं

हे धूआ ! जहेव देवस्स
वट्टिजासि तहेव पणो
वट्टिजासि

कीस एवं सगडं नेहि ?

खमह जं मप अवरद्धं
दीवो हौतो तया अंधयारो
नस्संतो

रावणो सीतं रक्खंतो तया
समो तं रक्खेज्ज

वीरो बलं कुणंतो तया संगमो
सुरो तं न षणमेज्ज

वण, देहि से संवेसं मा रुयह
गच्छह णं तुज्जे देवाणुप्पिया !

११ आहारमिच्छे मियसेसणिज्जं

समणो गिद्धां न कुव्विज्जा
पंडिओ खंति सेवेज्ज

मियं कालेण भक्खप

तुम्हे मच्छंतो तया अम्हे
गच्छमाणा

तसो तस्स मा भाहि
परं पव मम वरं देहि
अहं मेत्ति आयरंतो तया
सव्वे जीवा मप सद्धिमेत्ति
आयरंता

पवं होउ

उट्ठेह, वच्चाओ

अद्दालुहं देवाणुप्पिया ! मा
पडिबंधं करेह

तहा चेड्डु जेण मम जुव-
ईप सह संजोगो होउ

लोमं मा मारेह

पवहणं जुत्तमेव उवणेहि

संदिस्तु णं देवाणुप्पिया !
जं अम्हाणं कज्जं

माउसिआ असच्चं परिहरे
गिरं

जेण सिद्धिं संपाउणिज्जासि
तं उज्जमं कुण

११ आहारम्+इच्छे-आहारमिच्छे, आहारं इच्छे. मियस्+एसणिज्जं-
मियसेसणिज्जं, मियं एसणिज्जं जुओ टिप्पण ६५.

પાઠ ૧૭ માં

પ્રેરક મેદ

પ્રેરક પ્રત્યયો

અ } (અય)

આવ } (આપય)

મૂળ ધાતુને અ, પ, આવ અને આવે પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું પ્રેરક અંગ તૈયાર થાય છે: કર્+અ-કાર. કર્+પ-કારે. કર્+આવ-કારવ. કર્+આવે-કારાવે.

૧ મૂળ ધાતુના ઉપાંત્યમાં રહેલા 'હ' નો પ્રાય: 'પ' અને 'ડ'નો પ્રાય: 'ઓ' થાય છે: દુહ્+દોહ્. સુસ્-સોસ્. ઘુસ્-ઘોસ્.

૨ ઉપાંત્યમાં ગુરુ અક્ષરવાળા (સ્વરાદિ કે વ્યંજનાદિ) ધાતુ માત્રને ઉક્ત પ્રેરક પ્રત્યયો ઉપરાંત એક 'અવિ' પ્રત્યય ઘણ સંધાને લાગે છે: ચૂસ્+અવિ-ચૂસવિ. ચૂસ્+અ-ચૂસ. ચૂસ્+પ+ચૂસે. ચૂસ્+આવ-ચૂસાવ. ચૂસ્+આવે-ચૂસાવે. દુહ્-દોહ્+અવિ-દોહવિ. દોહ્+અ-દોહ. દોહ્+પ-દોહે. દોહ્+આવ-દોહાવ. દોહ્+આવે-દોહાવે.

૩ 'અ' અને 'પ' પ્રત્યય લાગતાં ધાતુના ઉપાંત્ય 'અ' નો 'આ' થાય છે:— સ્વમ્+અ-સ્વામ. સ્વમ્+પ-સ્વામે.

૪ એક માત્ર 'ભમ' ધાતુનું પ્રેરક અંગ ભમાડ [ભમ્+આડ] પણ થાય છે: ભમ્+અ-ભામ. ભમ્+પ-ભામે. ભમ્+આવે-ભમાવે. ભમ્+આડ-ભમાડ.

[યાદી:— 'ભમાડ' માં 'આડ' પ્રેરક પ્રત્યય છે. આપણી ગુજરાતી ભાષામાં ય ઘણાં પ્રેરક ક્રિયાપદો 'આડ' પ્રત્યય-

વાળાં પળ દેખાય છે:— ચાટવું-ચટાડવું. સૂવું-સુવાડવું. જાગવું-જગાડવું. ડુંગવું-ડુંગાડવું. જીવવું-જિવાડવું. ન્હાવું-ન્હવાડવું. ભમવું-ભમાડવું વગેરે]

૫ આર્ષપ્રાકૃતના કોઈ કોઈ પ્રયોગોમાં પ્રેરણાસૂચક 'અવે' પ્રત્યય પળ લાગેલો જણાય છે અને તે 'અવે' પ્રત્યય લાગતાં ધાતુના ઉપાંત્ય 'અ'નો 'આ' થયેલો છે:— કર્+અવે=કારવે (કારાપય)

ધાતુનાં પ્રેરક અંગોના નમૂના

કર—કાર્ , કારે (કારય) કરાવ, કરાવે (કારાપય) કારવે.

હસ—હાસ્ , હાસે (હાસય) હસાવ, હસાવે (હાસાપય)

સ્વમ્—સ્વામ્ , સ્વામે (સ્વામય) સ્વમાવ, સ્વમાવે (સ્વામાપય)

દરિસ્—દરિસ્ , દરિસે (દર્શય) દરિસાવ, દરિસાવે (દર્શાપય)

ભમ્—ભામ્ , ભામે (ભ્રામય) ભમાવ, ભમાવે (ભ્રમાપય) ભમાડ

દુહ્—દોહ , દોહે (દોહય) દોહાવ, દોહાવે (દોહાપય) દોહવિ

ચૂસ્—ચૂસ્ , ચૂસે (ચૂષય) ચૂસાવ, ચૂસાવે (ચૂષાપય) ચૂસવિ

મુહ્—મોહ , મોહે (મોહય) મોહાવ, મોહાવે (મોહાપય) મોહવિ

ઉક્ત રીતે ધાતુમાત્રનાં પ્રેરક અંગો સાધી લેવાનાં છે અને તે રીતે સધાયેલાં પ્રેરક અંગોને તે તે કાલના પુરુષ-બોધક પ્રત્યયો લગાડવાથી તેમનાં દરેક પ્રકારનાં રૂપાખ્યાનો તૈયાર થાય છે. ૫ રૂપાખ્યાનો સાધવાની બધી પ્રક્રિયા આગલા પાઠોમાં આવી ગઈ છે છતાં ઉદાહરણરૂપે અહીં એક એક રૂપ આપવામાં આવે છે:—

પ્રેરક અંગ

રૂપ

વર્તમાનકાલ

એકવ૦

બહુવ૦

સ્વામ—

સ્વામમિ,

સ્વામો, સ્વામામો

	खामामि	खामिमो,
	खामेमि	खामेमो
खामे—	खामेमि	खामेमो
खमाव—	खमावमि, खमावामि	खमावमो, खमावामो
	खमावेमि	खमावेमो, खमावेमो
खमावे—	खमावेमि	खमावेमो. इत्यादि.
सर्वपुरुष	}	खामेज्ज, खामेज्जा
सर्ववचन		खमावेज्ज, खमावेज्जा

भूतकाल

खामसी, खामही, खामहीअ, खामंसु, खामिसु, खामित्थ
 खामेसी, खामेही, खामेहीअ,
 खमावसी, खमावही, खमावहीअ, खमावंसु, खमाविसु, खमावित्थ
 खमावेसी, खमावेही, खमावेहीअ

भविष्यकाल एकव०

खाम—	खामिस्सं,	खामेस्सं
	खामिस्सामि,	खामेस्सामि
	खामिहामि,	खामेहामि
	खामिहिमि,	खामेहिमि
खामे--	खामेस्सं,	खामेस्सामि, खामेहामि, खामेहिमि
खमाव--	खमाविस्सं,	खमाविस्सामि, खमाविहामि, खमाविहिमि
	खमावेस्सं	खमावेस्सामि, खमावेहामि, खमावेहिमि
खमावे--	खमावेस्सं	खमावेस्सामि, खमावेहामि, खमावेहिमि
सर्वपुरुष	}	खामेज्ज, खामेज्जा
सर्ववचन		खमावेज्ज, खमावेज्जा
		विध्यर्थ-आज्ञार्थ

खाम-

एकव०

खामसु, खामेसु
 खामिज्जसु, खामेज्जसु
 खामिज्जसि, खामेज्जसि
 खामिज्जासि, खामेज्जासि
 खामिज्जहि, खामेज्जहि
 खामिज्जाहि, खामेज्जाहि
 खामिज्जे, खामेज्जे
 खामाहि. खामहि, खाम
 खामे-खामेसु
 खामेहि

खमाव--

खमावसु, खमावेसु
 खमाविज्जसु, खमावेज्जસુ
 खमाविज्जસિ, खमावेज्जસि
 खमाविज्जासि, खमावेज्जाસિ
 खमाविज्જહિ, खमावेज्જહિ
 खमाविज्જાહિ, खमावेज्જાહि
 खमाविज्जे खमावेज्जे
 खमावाहि, खमावहि, खमाव

खमावे-खमावेसु
 खमावेहि

सर्वपुरुष } खामेज्ज, खामेज्जा, खामेज्जइ
 सर्ववचन } खमावेज्ज, खमावेज्जा, खमावेज्जइ

क्रियातिपत्ति

खाम— खामंतो, खामेंतो, खामितो
 खाममाणो, खामेमाणो.

खामे— खामेंतो, खामितो, खामेमाणो.

खमाव— खमावंतो, खमावेंतो, खमावितो
 खमावमाणो, खमावेमाणो.

खमावे— खमावेंतो, खमावितो, खमावेमाणो

આ પ્રકારે પ્રત્યેક પ્રેરક અંગને બધી જાતના પુરુષ-
 બોધક પ્રત્યયો લગાડી તેમનાં રૂપો સાધી લેવાનાં છે.

પ્રેરક સહ્યમેદ અને બધી જાતનાં પ્રેરક કૃદંતો બનાવવાં
 હોય ત્યારે પણ પ્રેરક અંગને જ તે તે સહ્યમેદી અને
 કૃદંતના પ્રત્યયો જોડી રૂપાસ્થાનો સમઘવાનાં છે. સહ્યમેદ
 વગેરેના પ્રત્યયોની સમજ દેશે પછીના પાઠોમાં આવનારી છે.

धातु

उच+दस् (उप+दर्शय) देखाडवुं-
पासे जहने बताववुं

आ+सार (आ+सृ-सार) आमतेम
अफळाववुं-आमतेम लइ जघुं

अक्खोइ (आ+क्षोद्) खोववुं-
कापवुं

उल्लव् (उत्+ल्प्) बोलवुं

जाव् (याप) बीताववुं-यापन करवुं

आभोअ (आ+भोग) ध्यानपूर्वक
जोघुं

परिनिब्बा (परि+निर्+बा) शाति
करवुं-ओल्लवुं

अग्घं (अर्घ) मूलववुं-मूल्य
कराववुं

कील (कीड) कीडा करवी-रमत
रमवी

छोल्ल-छोल्लवुं

ताव (तापय) ताववुं-तपाववुं

शाम-बाल्लवुं

किण (कीणा) खरीदवुं-वेचातुं
लेवुं

आढा (आ+ढ) आदर करवो

पणव् (प्रज्ञापय) जणाववुं

संघ् (सं+ख्या) कहेवुं

पज्जर (प्र+उत्+चर्-प्रोच्चर)
कहेवुं

वज्जर (वि+उत्+चर-व्युच्चर) कहेवुं

चव् (वच्)

जप् (जल्प)

पिसुण् (पिशुनय) चाबी करवी

मुण् (मन्) जाणवुं

पिल् (पीय) पीवुं

उंघ्-उंघवुं

अब्भुत् (अवभृथ) अबोटवुं-
आभडवुं-नहावुं

उट्ठ (उत्+स्था) उल्लवुं

छाय } (छाद्) छावुं-ढीकवुं
छाअ }

मेलव् (मेलय) मेळववुं-मेळववुं-
एकमेक करवुं

दक्खव् (दश्) दाखववुं-देखाडवुं-
कही बताववुं

पणाम् (प्र+णाम) आपवुं-सेवामां
रज्जु करवुं

ओग्गाल् (उद्+गार) ओग्गाल्लवुं

आरोव् (आ+रोप) आरोपवुं

भर् } (स्मर्) स्मरण करवुं
भल् }

चय् (शक्) शकवुं

जीह् (जिही) लाजवुं

अण्ह् (अश्ना) अशन करवुं-
जमवुं-खावुं

આઢવ્ (આ+રઘ્) આરંભવું-શરૂ
કરવું
ચુક્ક (ચ્યુતક) ચૂકવું-અષ્ટ થવું
પુલોઅ } (પ્ર+લોક્) પ્રલોકવું-જોવું
પુલઅ }
પુલઆઅ (પુલકાય) પુલકિત
થવું-ઉલ્લસવું
વલગ્મા (વિ+લગ્ન) વલગવું-ચડવું
પક્ષ્વાલ્ (પ્ર+ક્ષાલ્) પક્ષાલવું-
ધોવું
સિહ્ (સ્ટિહ) સ્ટિહા કરવી
પઢવ્ (પ્ર+સ્થાપ્) પાઠવું
વિણ્ણવ્ (વિ+જ્ઞપ્) વીનવવું
અલ્લિવ્-આલવું
ઓમ્વાલ્ (ઉન્+પ્લાવ) પ્લાવિત
કરવું
વગોલ્ (વિ+ઉદ્+ગાર-વ્યુદ્ગાર)
વાગોલ્લવું

પરિઆલ્ (પરિ+વાર) પરિવૃત
કરવું-વીંટવું
પયલ્લ (પ્ર+સર્) ફેલવું
નીહર્ (નિર્+સર્) નીહરવું-
નીસરવું
સમાર્ (સમ્+આ+સ્) સમારવું
સૂડ્ } (ધૂદ) સૂડવું-નાશ કરવો
સૂર્ }
ગઢ્ (ઘટ) ઘડવું
જમ્મા (જૃમ્મ) બગાસું ખાવું
તુવર્ (ત્વર) ત્વા કરવી
પેન્છ (પ્ર+ઈક્ષ) જોવું
ચોપ્પડ્-ચોપડવું
અહિલંખ્ } (અભિ+લપ્) અભિલપવું
અહિલંચ્ } -ઈચ્છા કરવી
ચડ્ (ચદ) ચડવું
નિ+ક્ષ્વાલ્ } (નિ+ક્ષાલ્) નીલા-
નિ+ક્ષ્વાર્ } રવું-ધોવું
વિચ્છલ્ (વિ+ક્ષલ) વીંછલવું-ધોવું

સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ

‘સઘ્વી’ ‘સઘ્વા’ ‘તી’ ‘તા’ ‘જી’ ‘જા’ ‘કી’ ‘કા’ ‘ઈમ્ફી’
‘ઈમા’ ‘પઈ’ ‘પઆ’ અને ‘અમુ’ વગેરે સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ
શબ્દોના રૂપો ‘માલા’ ‘નદી’ અને ‘ધેણુ’ ની જેવાં યોજી
લેવાનાં છે.

વિશેષતા આ પ્રમાણે છે:

તી, તા } (તત્-તા)
ળી, ણા }

- ७ जाहिं (जस्याम्) जासु (यासु)
 जीअ, जीआ, जीइ, जीप जासुं
 जाअ, जाइ, जाप

की, का (किम्-का)

- १ का (का) कीआ, कीउ, कीओ, की
 काउ, काओ का, (काः)
 ३ कं (काम्) " " " "
 " " " (काः)
 ४ } किस्सा, कीसे कास (कासाम्)
 अने } (कस्ये, कस्याः) काण, काण (कानाम् ?)
 ६ }
 कीअ, कीआ, कीइ, कीप
 काअ, काइ, काप
 ७ काहिं (कस्याम्)
 कीअ, कीआ, कीइ, कीप कीसु, कीसुं (कासु)
 काअ, काइ, काप (कायाम् ?) कासु, कासुं

इमा, इमी (इदम्-इमा)

- १ इमिआइ, इमा, इमी (इयम्) इमीआ, इमीउ, इमीओ इमी
 इमाउ, इमाओ, इमा (इमाः)
 ३ इमीअ इमीआ, इमीइ, इमीप इमीहि, इमीहिं, इमीहिँ
 इमाअ, इमाइ इमाप (इमया ? अनया)
 इमाहि, इमाहिं इमाहिँ
 (इमाभिः ?)
 आहि आहिं आहिँ
 (आभिः)

૪	{	સે,	સિં (આસામ)
અને		હમીઅ, હમીઆ, હમીહ, હમીઅ	હમીણ, હમીણં
૬		હમાઅ, હમાહ, હમાઅ	હમાણ, હમાણં
		(અસ્યૈ હમાયૈ ?)	(હમાનામ્ ?)

પઆ, પઈ (પતત્-પતા)

૧	પસા, પસ, હણં, હણમો	પઈઆ, પઈઉ, પઈઓ, પઈ
	(પષા)	પઆઉ, પઆઓ, પઆ(પતાઃ)

૪	{	સે	સિં (પતાસામ્)
અને		પઈઅ, પઈઆ, પઈહ, પઈઅ	પહ્ણ, પહ્ણં
૬		પઆઅ, પઆહ, પઆઅ	પઆણ, પઆણં
		(પતસ્યૈ પતસ્યાઃ પતાયૈ ?)	(પતાનામ્ ?)

[યાદીઃ ઉક્ત રૂપોમાં ઈકારાંત અને આકારાંત અંગનાં
બધાં રૂપો નથી આપેલાં પણ તે બધાંય સમગ્રી લેવાનાં છે]

અમુ (અદસ)

૧	અહ, અમૂ	અમૂઉ, અમૂઓ, અમૂ
		(અમૂઃ)

બાકીનાં ' ધેણુ ' વત્

૧૦૦ કેટલાક શબ્દો અતિપ્રાચીન હોવાને લીધે તેમની વ્યુત્પત્તિ કહી શકાતી નથી અથવા વ્યુત્પત્તિ કહાતાં છતાં ય જેમનો કવિસાહિત્યમાં વિશેષ પ્રચાર નથી, એવા શબ્દોને દેશી શબ્દો કે દેશ્ય શબ્દો કહેવામાં આવે છે. હવે પછીના પાઠોમાં એવા પણ કેટલાક શબ્દો આપવામાં આવ્યા છે. આ શબ્દોને જ દેશ્યપ્રાકૃત તરીકે ગણવામાં આવે છે. આચાર્ય હેમચંદ્રે પોતાના દેશીશબ્દસંગ્રહમાં એવા અતિપ્રાચીન શબ્દોનો સારો એવો સંગ્રહ આપેલો છે.

कैटलाक	देस्य शब्दो [नरजाति]
अग्घाड - अघेडानुं झाड	छेअ - छेडो
अहेल्ल } अल्लाह-ईश्वर	जवरअ - जुबारा
अहिल्ल }	झंखर - झांखरं-सूकुं झाड
अगिअ (आमिक) आगियो	टप्परअ - टापरो-खराब कानवाळो
आमोडो - अंबोडो	टार - टारडो
उड्ड (उड़) ओड जातना लोक	हुंउ - हुंठो
उडिद - अडद	डव्व } डवुं-डाबो हाथ
ओहरिस (अवघर्ष) ओरसियो	डाव }
कच्छर - कचरो	डोल - डोळो-आंखनो डोळो
कक्किड - काकीडो	हुंय - डोम-चांडाळ
कडइअ - कडीओ-घर चणनार	हुंघ - हुंघो-होको
काहार (क+हार) कहार-पाणी भरनार	हुंगर - हुंगरो
कुक्कुस - कुशका	डोअ - डोयो-पाणी काढवानो डोयो
कोथल - कोथलो, कोठलो	णक्क - नाक
कोइल - कोयला	द्वर - दोरो
कोलिअ (कौलिक) करोळिओ	पण्हअं (प्रलव) पानो-पोतानुं बाळक
खट्टिक (घातक) खाटकी	जोइने माताने पानो आवे ते
खोसलअ - खोखळदंतो	परियट्ट - परीट-धोबी
खोड - खोडो-लंगडो	पंडरंग (पाण्डुराङ्ग) पांडुरंग-महादब
खोल (खर) खोलकुं-गधेडानुं बच्चुं	पिणाअ - पराणे
गढ - गढ	पेडइअ - फडियो-दाणानो वेपारी
चास - चास-खेतरमां चास करवा ते	घण्ण - बाप
चिच्च? } - चीबो	बइल्ल - बेल-बळद
चिव्व }	बोक्कड - बोकडो
छइल्ल (छेक) चतुर-छेल	मक्कड - मकडी-करोळीयो
छंट - छांटो-छांट	मुग्ग } मोभ
	मोग्ग }

રખ્ખ - રાખડો
 રવઅ - રવાયો
 રોલ - રોલો-કલહ
 વડુ - વડો

વપ્પીઅ } બપૈયો
 વપ્પીહ }
 વહોલો - પાણીનો વહેલો
 વોજ્ઞઅ - વોજો

સામાન્ય શબ્દો [નરજાતિ]

ખડગ (ખડ્ગ^{૧૦૧}) ખડગ-તરવાર
 ઉપ્પાઅ (ઉત્પાદ) ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ
 રસ્સિ (રસિમ^{૧૦૨}) રાશ-બલદની
 કે ઘોઢાની રાશ
 મુદંગ } (મૃદન્ગ^{૧૦૩}) મૃદંગ
 મિદંગ }
 વિચુઅ (વૃશ્ચિક) વીંછી

મિંગ (મૃન્ગ) મૃંગ-ભમરો
 સિંગાર (શૃન્ગાર) શૃંગાર-શણગાર
 નિવ (નૃપ) નૃપ-રાજા
 છપ્પઅ } (ષટ્પદ) છપગો-ભમરો
 છપ્પય } અથવા છપ્પો
 સજ્જ (ષડ્જ) ષડ્જ-એક પ્રકારનો
 સર

૧૦૧ સંયુક્ત વ્યંજનમાં પૂર્વવર્તી એવા ક, ગ, ટ, ઢ, ત, દ, પ, શ, ષ અને સ નો પ્રાય: લોપ થઈ જાય છે અને લોપ થતાં બાકી રહેલો અનાદિભૂત વ્યંજન બેવડાય છે:—ભુક્ત-ભુત-ભુત્ત. ષટ્પદ-છપય-છપ્પય. દુગ્ધ-દુધ-દુદ્ધ. ખડ્ગ-ખગ-ખગ. ઉત્પલ-ઉપલ-ઉપ્પલ. મદ્ગુ-મગુ-મમ્ગુ. સુત્ત-સુત-સુત્ત. નિશ્ચલ-નિચલ-નિચ્ચલ. ગોષ્ઠી-ગોઠી-ગોઠ્ઠી. સ્તવ-તવ-તવ. સ્તવન-તવણ-તવણ.

૧૦૨ સંયુક્ત વ્યંજનમાં પરવર્તી મ, ન અને ય નો પ્રાય: લોપ થઈ જાય છે અને લોપ થતાં બાકી રહેલો અનાદિભૂત વ્યંજન બેવડાય છે: સ્મર-સર. રસિમ-રસિ-રસિસ. નમ્ર-નગ-નમ્ગ. લમ્પ-લગ-લમ્ગ. કુઙ્ઘ-કુડ-કુઙ્ઘ. વ્યાધ-વાહ.

૧૦૩ કેટલાક શબ્દોમાં આવેલા આદિભૂત 'ઋ' નો 'ઈ' થાય છે અને 'ઉ' પળ થાય છે:—ઋષિ-ઈસિ. ઋદ્ધિ-ઈદ્ધિ. નૃપ-નિવ. શૃગાલ-સિઆલ. મૃદન્ગ-મિદંગ. ઋષભ-ઉસહ. ઋજુ-ઉજ્જુ. પિતૃ-પિડ. પ્રવૃત્તિ-પરત્તિ. મૃદન્ગ-મુદંગ વગેરે.

इसि (ऋषि) रुषि

तव (स्तव) स्तव-स्तुति

नेह (स्नेह) स्नेह-नेह

सर (स्मर) कामदेव

पाउस (प्रावृष) पाउस-पावस-

वरसादनी ऋतु

वुत्तंत (वृत्तान्त) वृत्तांत-समाचार

नत्तुअ } (नप्तृक) नाती-पौत्र
नत्तिअ }

वुड्ड (वृद्ध) वूढो-घरडो

जामाउअ (जामातृक) जमाइ

मग्गु (मद्गु) एक प्रकारनी माछली

कंद (स्कन्द) स्कन्द-गणपति

हरिअंद (हरिश्चन्द्र) हरिचंद राजा

[नान्यतरजाति]

दुद्ध (दुग्ध) दूध

सित्थ (सिक्थ) सीथ

आमलय (आमलक) आमलुं-

आंबलुं

बिंबय (बिम्बक) बिंब-प्रतिबिंब-

बीबुं

कुंडलय (कुण्डलक) कुंडल-कुंडालुं

उप्पल (उत्पल) उत्पल-कमल

मसाण (श्मशान) मसाण

अहिच्चाण (अभिज्ञान) एंधाण

चम्म (चर्मन्) चाम-चामडुं

पुडुय (पृष्ठक) पूठं

[नारीजाति]

गोटी (गोष्ठी) गोठ-गोठडी

विट्ठी } (विष्टि) वेठ
वेट्ठी }

घत्ती (धात्री) धात्री

किवा (कृपा) कृपा

घिणा (घृणा) घिण-घृणा

सामा (श्यामा) युवति-स्त्री

गोरी (गौरी) गौरी-पार्वती,
गौरी स्त्री

रेखा }

रेहा } (रेखा) रेखा-लीह-लीटो
लेहा }

किया (क्रिया) क्रिया-विधि-विधान

किसरा (कृसरा) खीचडी

समिद्धि (समृद्धि) समृद्धि

[विशेषण]

मुत्त (मुक्त) मुक्त-छूटे

सत्त (शक्त) शक्तिमान्

भुत्त (भुक्त) भुक्त-भोगवेलुं

नग्ग (नम्र) नागो

સત્ત (સક્ત) આસક્ત

કિલિન્ન (ક્લૃન્ન^{૧૦૪}) ગીલું-મીલું-

મીંજાયેલું

કિલિત્ત (ક્લૃત્ત) ક્લૃત્ત

નિશ્ચલ (નિશ્ચલ) નિશ્ચલ

નિદ્દુર (નિષ્દુર) નઠોર

છદ્દ (ષષ્ઠ) છદ્દું

ગુત્ત (ગુત્ત) ગોપવેલું-મુરક્ષિત-ગુપ્ત

સુત્ત (સુત્ત) સૂતેલું

મુદ્ધ (મુગ્ધ) મુગ્ધ

પાઠ ૧૮ મો

ભાવે પ્રયોગ અને કર્મણિ પ્રયોગ

પ્રત્યયો

ઈઅ } (ય)
ઈય }
ઈજ્ઞ }

કોઈ પળ ધાતુનું ભાવપ્રધાન કે કર્મપ્રધાન અંગ બનાવવું હોય ત્યારે તેને ઈઅ, ઈય અથવા ઈજ્ઞ-પ વ્રણમાંથી ગમે તે એક પ્રત્યય લગાડવાનો છે.

પ વ્રણે પ્રત્યયો ફક્ત વર્તમાનકાલ, વિષ્યર્થ, આજ્ઞાર્થ કે હાસ્તનભૂતકાલમાં જ વાપરી શકાય છે. તેથી ભવિષ્ય-કાલ, ક્રિયાતિપત્તિ વગેરે અર્થમાં ભાવેપ્રયોગ અને કર્મણિ-પ્રયોગ, કર્તરિપ્રયોગની જેમ સમજાવાનો છે.

ભાવ પટલે ક્રિયા. જે પ્રયોગ મુખ્યપણે ક્રિયાને જ બતાવે તે ભાવેપ્રયોગ.

અકર્મક ધાતુઓનો ભાવેપ્રયોગ થાય છે. ગૂજરાતી વ્યા-કરણમાં રોઘું, જળું, સૂળું, ડંઘળું, લાજળું વગેરે ધાતુઓ જ

૧૦૪ લૂ ને બદલે 'ઈલિ' નો પ્રયોગ થાય કે:—ક્લૃન્ન-કિલિન્ન. ક્લૃત્ત-કિલિત્ત.

इसि (ऋषि) रुषि
 तव (स्तव) स्तव-स्तुति
 नेह (स्नेह) स्नेह-नेह
 सर (स्मर) कामदेव
 पाउस (प्रावृष्) पाउस-पावस-
 वरसादनी ऋतु
 वुत्तंत (वृत्तान्त) वृत्तांत-समाचार

नत्तुअ } (नप्तुक) नाती-पौत्र
 नत्तिअ }
 वुद्ध (वृद्ध) बूढो-घरडो
 जामाउअ (जामातुक) जमाइ
 मग्गु (मद्गु) एक प्रकारनी माछली
 कंद (स्कन्द) स्कन्द-गणपति
 हरिअंद (हरिश्चन्द्र) हरिचंद राजा

[नान्यतरजाति]

दुद्ध (दुग्ध) दूध
 सित्थ (सिक्थ) सीथ
 आमलय (आमलक) आमलुं-
 आंबलुं
 बिंबय (बिम्बक) बिंब-प्रतिबिंब-
 बीबुं

कुंडलय (कुण्डलक) कुंडल-कुंडालुं
 उप्पल (उत्पल) उत्पल-कमल
 मसाण (श्मशान) मसाण
 अहिघ्नाण (अभिज्ञान) एंधाण
 चम्म (चर्मन्) चाम-चामडुं
 पुट्टय (पृष्ठक) पूठुं

[नारीजाति]

गोट्टी (गोष्ठी) गोठ-गोठडी
 विट्ठी } (विष्टि) वेठ
 वेट्ठी }
 धत्ती (धात्री) धात्री
 किवा (कृपा) कृपा
 घिणा (घृणा) घिण-घृणा
 सामा (श्यामा) युवति-स्त्री

गोरी (गौरी) गौरी-पार्वती,
 गौरी स्त्री
 रेखा }
 रेहा } (रेखा) रेखा-लीह-लीटो
 लेहा }
 किया (क्रिया) क्रिया-विधि-विधान
 किसरा (कृसरा) खीचडी
 समिद्धि (समृद्धि) समृद्धि

[विशेषण]

मुत्त (मुक्त) मुक्त-छुटुं
 सत्त (शक्त) शक्तिमान्

भुत्त (भुक्त) भुक्त-भोगवेळुं
 नग्ग (नम) नागो

સક્ત (સક્ત) આસક્ત

કિલિન્ન (ક્લૃન્ન^{૧૦૪}) ગીલું-મીલું-
મીંજાયેલું

કિલિત્ત (ક્લૃત્ત) કલૃત્ત

નિશ્ચલ (નિશ્ચલ) નિશ્ચલ

નિદ્દુર (નિષ્ઠુર) નઠોર

છટ્ટ (ષ્ટ) છટ્ટું

ગુત્ત (ગુત્ત) ગોપવેલું-સુરક્ષિત-ગુપ્ત

સુત્ત (સુત્ત) સૂતેલું

મુદ્ધ (મુગ્ધ) મુગ્ધ

પાઠ ૧૮ મો

ભાવે પ્રયોગ અને કર્મણિ પ્રયોગ

પ્રત્યયો

ૠઅ }
 ૠય } (ય)
 ૠજ્ઞ }

કોઈ પણ ધાતુનું ભાવપ્રધાન કે કર્મપ્રધાન અંગ બનાવવું હોય ત્યારે તેને ૠઅ, ૠય અથવા ૠજ્ઞ-પ્રયોગમાંથી ગમે તે એક પ્રત્યય લગાડવાનો છે.

પ્રયોગ પ્રત્યયો ફક્ત વર્તમાનકાળ, વિધ્યર્થ, આજ્ઞાર્થ કે હાસ્તનભૂતકાળમાં જ વાપરી શકાય છે. તેથી ભવિષ્ય-કાળ, ક્રિયાતિપત્તિ વગેરે અર્થમાં ભાવેપ્રયોગ અને કર્મણિ-પ્રયોગ, કર્તૃપ્રયોગની જેમ સમજવાનો છે.

ભાવ પડેલે ક્રિયા. જે પ્રયોગ મુખ્યપણે ક્રિયાને જ બતાવે તે ભાવેપ્રયોગ.

અકર્મક ધાતુઓનો ભાવેપ્રયોગ થાય છે. ગૂજરાતી વ્યાકરણમાં રોવું, જણવું, સૂવું, ઉંઘવું, લાજવું વગેરે ધાતુઓ જ

૧૦૪ લૂ ને બદલે 'હલિ' નો પ્રયોગ થાય કે:—ક્લૃન્ન-કિલિન્ન. કલૃત્ત-કિલિત્ત.

અકર્મક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ત્યારે અહીં તો જે ધાતુઓ સકર્મક હોય છતાં પ્રયોગમાં જેમનું કર્મ ન કહેવાયું હોય-અધ્યા-હારમાં હોય-તેઓ પણ અકર્મક ગણાય છે. તેથી જ खावुं, पीवुं, जोवुं, घडवुं. કરવું વગેરે સકર્મક ધાતુઓ પણ તેમના કર્મની અવિવક્ષાની અપેક્ષા અકર્મક તરીકે લેવાય છે. ૫ વન્ને પ્રકારના અકર્મક ધાતુઓનો ભાવેપ્રયોગ થાય છે.

કર્તા, ક્રિયા દ્વારા જેને વિશેષપણે ઇચ્છે તે કર્મ-નાની મોટી વધી ક્રિયાઓનું ફલ. જે પ્રયોગ મુખ્યપણે કર્મને જ સૂચિત કરે તે કર્મણિપ્રયોગ.

ભાવે અને કર્મણિપ્રયોગનાં અંગો

ભાવસૂચક અંગો

बीह्-बीहीअ, बीहिज्. उंघ-उंघीअ, उंघिज्. कह्-कहीअ, कहिज्. खा-खाईअ, खाइज्. लज्-लजीअ, लजिज्. बुड्-बुड़ीअ, बुड़िज्. बोल्ल्-बोलीअ, बोल्लिज्. हो-होईअ, होइज्.

કર્મસૂચક અંગો

पा-पाईअ, पाइज्. ला-लाईअ, लाइज्. दा-दाईअ, दाइज्. झा-झाईअ, झाइज्. पढ्-पढीय, पढिज्. कड्-कड़ीअ, कडिज्. घड्-घड़ीय, घडिज्. खा-खाईय, खाइज्. कह्-कहीय, कहिज्. बोल्ल्-बोलीय, बोल्लिज्.

૫ રીતે ધાતુમાત્રનાં ભાવવાચી અને કર્મવાચી અંગો બનાવી લેવાનાં છે અને તૈયાર થયેલાં અંગને તે તે કાળના પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડી તેમનાં રૂપો સાધી લેવાનાં છે:

વર્તમાનકાળ

ભાવપ્રધાન

बीहीअइ, बीहिज्अइ (भीयते)

बीह्+ईअ+इ-बीही-अइ, -एइ-अए, -एए,

बीह्+इ+ज्अइ-बीहि-ज्अइ, -ज्जेइ, -ज्अए, -ज्जेए

सर्वपुरुष { बीहीपज्ज, बीहीपज्जा
सर्ववचन { बीहिज्जेज्ज, बीहिज्जेज्जा

भावप्रधान प्रयोगोमां भाव-क्रिया-ज मुख्य होय छे.
प्रथम के द्वितीय पुरुष पमां संभवतो नथी तेम बे त्रण वा
तेथी अधिक संख्या पण संभवी शकती नथी माटे ते द्वारा
ते ते पुरुषोनुं वा एकथी अधिक संख्यानुं सूचन थइ शकतुं
नथी. साधारण रीते भावेप्रयोग, त्रीजा पुरुषना एकवचन-
द्वारा व्यवहारमां आवे छे.

कर्मप्रधान

भणीयइ, भणिज्जइ गंथो (भण्यते ग्रन्थः) ग्रंथ भणाय छे.

भण्+ईअ+इ-भणी-अइ, -एइ, -अप, एप

भण्+इज्ज+इ-भणि-ज्जइ, -ज्जेइ, ज्जप, ज्जेप

भणीयंति गंथा (भण्यन्ते ग्रन्थाः) ग्रंथो भणाय छे.

भणिज्जंति

भण्+ईय+न्ति—भणी-यंति, -येंति, -यंते, -येंते, -यइरे, -येइरे

भण्+इज्ज+न्ति—भणि-ज्जंति, ज्जेंति, -ज्जंते, -ज्जेंते, ज्जइरे, ज्जेइरे

सर्वपुरुष { भणीपज्ज, भणीपज्जा

सर्ववचन { भणिज्जेज्ज, भणिज्जेज्जा

पुच्छीयसि तुमं (पृच्छयसे त्वम्) तुं पूछाय छे.

पुच्छिज्जसि

पुच्छ्+ईय+सि—पुच्छी-यसि, -येसि, -यसे, -येसे

पुच्छ्+इज्ज+सि—पुच्छि-ज्जसि, ज्जेसि, -ज्जसे, ज्जेसे

पुच्छीयामि अहं (पृच्छये अहम्)-हुं पूछाउं छुं.

पुच्छिज्जामि

पुच्छ्+ईय+मि—पुच्छी-यमि, -यामि, -येमि

पुच्छ्+इज्ज+मि—पुच्छि-ज्जमि, -ज्जामि, -ज्जेमि

सर्वपुरुष { पुच्छीयेज्ज, पुच्छीयेज्जा
सर्ववचन { पुच्छिज्जेज्ज, पुच्छिज्जेज्जा

विध्यर्थ-आह्वार्थ

पुच्छी-यउ, -येउ, पुच्छि-ज्जउ, ज्जेउ

पुच्छी-यंतु, -येंतु, पुच्छि-ज्जंतु, -ज्जेंतु

सर्वपुरुष { पुच्छीयेज्ज, पुच्छीयेज्जा
सर्ववचन { पुच्छिज्जेज्ज, पुच्छिज्जेज्जा
पुच्छीयेज्जइ
पुच्छिज्जेज्जइ

भूतकाल

भणीअसी, भणीअही, भणीअहीअ

भणीयइत्था, भणीयइत्थ, भणीइंसु, भणीअंसु

भणिज्जसी, भणिज्जही, भणिज्जहीअ

भणिज्जइत्था, भणिज्जइत्थ, भणिज्जिसु, भणिज्जंसु

अद्यतन भूतकाल

भणीअ, भणित्था, भणित्थ, भणिसु

भविष्यकाल

भणिहिइ, भणिहिइ, वगेरे बधां कर्तरि प्रमाणे

[जुओ पाठ १२ मो]

क्रियातिपत्ति

भणंतो, भणमाणो, भणेज्ज, भणेज्जा

प्रेरक भावेप्रयोग अने कर्मणिप्रयोग

धातुनं प्रेरक भावप्रयोगी के कर्मणिप्रयोगी रूप करवुं
होय त्यारे मूल धातुने प्रेरणासूचक एक मात्र 'आवि' प्रत्यय

લગાડવો અને 'આવિ' પ્રત્યય લાગેલા તે તૈયાર થયેલ અંગને
ભાવે અને કર્મણિ પ્રયોગના સૂચક ઉક્ત ેઅ, ેય અથવા
હજ્જ પ્રત્યય પૂર્વોક્ત સાધનિકાને અનુસારે લગાડવા.

૨ અથવા પ્રેરણાસૂચક કોઈ પળ પ્રત્યય ન લગાડી
માત્ર મૂળ ધાતુના ઉપાન્ત્ય 'અ' નો 'આ' કરવો અને ય 'આ'
વાળા અંગને ઉક્ત ેઅ, ેય કે હજ્જ પ્રત્યય પૂર્વ પ્રમાણે
લગાડવા, ય રીતે પળ પ્રેરક ભાવેપ્રયોગનાં અને પ્રેરક કર્મ-
ણિપ્રયોગનાં રૂપો બનાવી શકાય હે.

[યાદી: આ સિવાય બીજી કોઈ રીતે પ્રેરક ભાવેપ્રયોગ
કે પ્રેરક કર્મણિપ્રયોગનાં અંગો બની શકતાં નથી.]

અંગ—

અંગના રૂપાખ્યાન—

કરાવીઅહ (કારાપ્યતે)

કર્+આવિ-કરાવિ+ૈઅ-કરાવીઅ—કરાવી-અહ, -અપ, -અસિ,
અસે ૈત્યાદિ

કર્—કાર+ૈઅ-કારીઅ—કારી-અહ, -અપ (કાર્યતે)

કારી-અસિ, કારી-અસે (કાર્યસે)

કર્+આવિ-કરાવિ-હજ્જ-કરાવિજ્જ—કરાવિ-જ્જહ, -જ્જપ
(કારાપ્યતે)

કર્-કાર-હજ્જ-કારિજ્જ-કારિ-જ્જહ, -જ્જપ, (કાર્યતે)

કાર-હજ્જ-કારિજ્જ—કારિ-જ્જસિ, -જ્જસે (કાર્યસે)

ય રીતે ધાતુ માત્રનાં પ્રેરકભાવે અને પ્રેરકકર્મણિનાં અંગો
તૈયાર કરી સર્વકાલનાં રૂપો ઉક્ત સાધનિકા પ્રમાણે સાધી
જવાં જોઈપ.

ભવિષ્યકાલ

કરાવિહિહ, કરાવિહિપ કરાવિસ્સતે (કારાપયિષ્યતે)

[જુઓ પાઠ ૧૨ મો]

કરાવિહિસિ, કરાવિહિસે

(કારાપયિષ્યસે)

કરાવિસ્સામિ, કરાવિહામિ, કરાવિસ્સં (કારાપયિષ્યે)
કારિસ્સતે, કારિહિપ (કારયિષ્યતે) ઇત્યાદિ

કેટલાંક અનિયમિત અંગો અને તેનાં ઉદાહરણરૂપ
રૂપાખ્યાન

મૂળ ધાતુ—ભા૦ક૦નું અંગ— રૂપાખ્યાન—

દરિસ— ૧૦૫ દીસ- દીસઈ (દૃશ્યતે) દીસડ, દીસસી
દીસિજઈ, દીસિજડ

ચ-વુચ્ચ-વુચ્ચઈ (ઉચ્ચતે) વુચ્ચડ, વુચ્ચસી. વુચ્ચિજઈ, વુચ્ચિજડ
ચિન્— } ૧૦૬ ચિવ્વ-ચિવ્વઈ (ચીયતે) પ્રે૦ચિવ્વાવિઈ ચિવ્વાવિહિઈ
} ચિમ્મ-ચિમ્મઈ પ્રે૦ચિમ્માવિઈ, ચિમ્માવિહિઈ

હળ-હમ્મ-હમ્મઈ (હન્યતે) હમ્માવિઈ, હમ્માવિહિઈ

ક્ષળ-ક્ષમ્મ-ક્ષમ્મપ (ક્ષન્યતે) ક્ષમ્માવિઈ, ક્ષમ્માવિહિઈ

દુહ-દુબ્મ-દુબ્મતે (દુહ્યતે) દુબ્માવિઈ, દુબ્માવિહિઈ

લિહ્-લિબ્મ-લિબ્મપ (લિહ્યતે) લિબ્માવિઈ, લિબ્માવિહિઈ

વહ્-વુબ્મ-વુબ્મપ (ઉહ્યતે) વુબ્માવિઈ, વુબ્માવિહિઈ

રુમ્-રુબ્મ-રુબ્મપ (રુહ્યતે) રુબ્માવિઈ, રુબ્માવિહિઈ

ડહ્-ડજ્ઞ-ડજ્ઞપ (દહ્યતે) ડજ્ઞાવિઈ, ડજ્ઞાવિહિઈ

બંધ્-બજ્ઞ-બજ્ઞપ (વહ્યતે) બજ્ઞાવિઈ, બજ્ઞાવિહિઈ

સં+રુધ્-સંરુજ્ઞ-સંરુજ્ઞપ (સંરુહ્યતે) સંરુજ્ઞાવિઈ, સંરુજ્ઞાવિહિઈ

અણુ+રુધ્-અણુરુજ્ઞ-અણુરુજ્ઞપ (અનુરુહ્યતે) અણુરુજ્ઞાવિઈ,

અણુરુજ્ઞાવિહિઈ

ઉવ+રુધ્-ઉવરુજ્ઞ-ઉવરુજ્ઞપ (ઉપરુહ્યતે) ઉવરુજ્ઞાવિઈ,

ઉવરુજ્ઞાવિહિઈ

૧૦૫ દીસ અને વુચ્ચ-આ બે અંગો માત્ર વર્તમાન, વિષ્યર્થ, આજ્ઞાર્થ
અને ઘસ્ટનભૂતમાં જ વપરાય છે. ૧૦૬ 'ચિવ્વ' થી માંઢીને 'પુવ્વ'
સુધીનાં અંગો સદ્યમેદ સિવાય કયાંય વપરાતા નથી.

गह्—घेप्प-घेप्पते (गृह्यते) घेप्पाविइ, घेप्पाविहिइ
छिक्—छिप्प-छिप्पते (स्पृश्यते) छिप्पाविइ, छिप्पाविहिइ
सिक्—{सिप्प-सिप्पते (सिच्यते) सिप्पाविइ, सिप्पाविहिइ
निह्—(स्निह्यते)
आ+रभ्—आढप्प-आढप्पते(आरभ्यते)आढप्पाविइ, आढप्पाविहिइ
जिण्—जिक्व-जिक्वते (जीयते) जिक्वाविइ, जिक्वाविहिइ

૧૦૭ 'વિઢપ્પ' એ અંગ 'અર્જ' ધાતુના અર્થમાં વપરાય છે પણ તેનું મૂળ સ્વરૂપ 'અર્જ' માં નથી. 'અર્જ-અર્જ' અને 'વિઢપ્પ' એ વચ્ચે કશી સમાનતા જણાતી નથી.

सुण्—सुव्व-सुव्वते (क्षयते) सुव्वाविह, सुव्वाविहिह
हुण्—हुव्व-हुव्वते (ह्वयते) हुव्वाविह, हुव्वाविहिह
थुण्—थुव्व-थुव्वते (स्तूयते) थुव्वाविह, थुव्वाविहिह
लुण्—लुव्व-लुव्वते (लूयते) लुव्वाविह, लुव्वाविहिह
धुण्—धुव्व-धुव्वते (धूयते) धुव्वाविह, धुव्वाविहिह
पुण्—पुव्व-पुव्वते (पूयते) पुव्वाविह, पुव्वाविहिह

केटलाक देश्य शब्दो [नारीजाति]

अम्मा (अम्बा) मा-अम्मा
अआलि-एली-अकाले वादळां थवां
अलिया (अलिका) सखी
अवाळुया-अवाळु-दांतना पेढा
राडी (राटि) राड
उंवी-पाकेला घउंनी जुंडी
उत्थळा-उथलो-उथळवुं-उथली
जवुं
उत्थळपत्थळा-उथलपाथळ
उत्तरिविडी-उतरेडं-वासणनी मांड
ओण्पा-ओप
ओज्झरी-होजरी
ओसरिआ-ओशरी
ओसा-ओस
कत्ता-कत्ता-पासा-जुगारनी आंधळी
कोडी
कट्टारी-कटार
कुक्खी (कुक्षि) कूख
कुहिणी (कफोणि) कोणी
खड्डा (गर्ता) खाड-खाडो

खली-खोल
खणुसा-खणस-इच्छा
खडक्की-खडकी
गड्डी (गन्त्री) गाडी
गंडीरी-गंडेरी-शेरडीनी कातळीओ
गडयडी-गडगडाट
गायरी-गागर
गोली-गोळी
चोटी-चोटली
चवेडी-चपटी वगाडवी
चिरिहिटी- } चणोठी
चिणोटी- }
छल्ली-छाल
छवडी-चामडी
छासी-छाश
छंडी-छींडी
जाडी-झाडी
जोवारी-ज्वार-जार
झडी-वरसादनी झडी
झंटी-झटियां-माथाना वाळ

झोलिका झोळी
 डाली-डाल-शाखा
 ढंकणी-ढांकणी
 ढेंका-ढिंकवो
 णत्था-नाकनी नथ, बळदनी नाथ
 णहरी-नेरणी
 णिदिणी-नीदवुं-नकासुं घास कापवुं
 णीसणिआ-नीसरणी
 दअरी-दारु
 पड्डी-पाडी
 परडा-परडकुं
 पड्डुआ-पाडु
 पक्खरा-पाखर-हाथी घोडानो सामान
 पारिहट्टी-(परेण्डु) पारेठ-बहु
 वखतथी वीआयेली गाय के भेंश
 पूणी-पूणी
 फग्गू-फाग
 फोंफा } फुंफाडो
 फुंफा }

बब्बरी-बाबरी-माथानी बाबरी
 बिग्गाइ-बगाय
 बोहारी-बुहारी-सावरणी
 भाउज्जा-भातृजाया-भोजाई
 भुक्खा-(बुभुक्षा) भूख
 मम्मी } (मामकी) मामी
 मामी }
 रल्ला-राळ
 वट्टा-(वर्त्म) वाट-रस्तो
 वाडिया-(वाटिका) वाडी
 वाडी-वाड
 सुहेल्ली (सुखकेली) सहेल
 सिंदु-छिंदरी
 सुंघिय (सुघ्रात) सुंघेळुं
 हुड्डा-होड-सरत
 हत्थोडी-हाथनुं हथीआर-हथोडी
 वियाउआ (विपादिका) वीया-
 पगनी वीया फाटवी ते

सामान्य शब्दो [नरजाति]

कैवट्ट (कैवर्त)^{१०८} कैवर्त-केवट-
 होडी हांकनार

जट्ट (जर्त) जाट जातनो माणस
 धुत्त (धूर्त) धूर्त धूतारो

१०८ 'त' ने बदले 'ट्ट' नो प्रयोग थाय छे:—कैवर्त-केवट्ट. वर्ती-
 वट्टी. वार्ता-वट्टा, वत्ता. नर्तकी-नट्टई. वर्त्म-वट्ट. वर्तुल-वट्टुल.
 [यादी:-केटलाक शब्दोमां 'त' नो 'त्त' पण थाय छे:—धूर्त-धुत्त. मुहूर्त-
 मुहुत्त. कर्तरी-कत्तरी. कीर्ति-कित्ति. मूर्त-मुत्त. मूर्ति-मुत्ति. कार्तिक-
 कत्तिभ. प्रवर्तक-प्रवत्तय वगैरे]

મુહૂત્ત (મુહૂર્ત) મુહરત
 સંવત્તમ (સંવર્તક) સંવર્તક વાયુ
 સચ્હ (સહ્ય)^{૧૦૯} સહ્ય નામનો
 પહાડ, સહી શકાય તે
 ગુચ્હ (ગુહ્ય) ગુહ્યક-યક્ષ, ગુહ્ય-ગૂઢ
 કલાવ (કલાપ)^{૧૧૦} કહપલો-સમૂહ
 સાવ (શાપ) શ્રાપ
 સવહ (શપથ) શપથ-સોગન
 પહ્હાઅ (પ્રહ્લાદ)^{૧૧૧} પ્રહ્લાદ કુમાર
 આલ્હાઅ (આહ્લાદ) આહ્લાદ-આનંદ
 પજ્જ (પ્રજ્ઞ)^{૧૧૨} પ્રજ્ઞ-ઢાઘો

સવ્વજ્જ (સર્વજ્ઞ)-સર્વજ્ઞ+વધું
 જાણનાર
 દેવજ્જ (દૈવજ્ઞ) દૈવને જાણનાર-
 જોશી
 કિલેસ (ક્લેશ)^{૧૧૩} કલેશ
 પિલોસ (પ્લોષ) દાહ
 સિલોઅ } (શ્લોક) શ્લોક, કીર્તિ
 સિલોગ }
 સિલિમ્હ (શ્લેષ્મન્) શ્લેષ્મા
 કાસવ (કાશ્યપ) કાશ્યપ ગોત્રનો
 ઋષિ, ઋષભદેવ
 કવિલ (કપિલ) કપિલ ઋષિ

૧૦૯ 'હ્ય' ને બદલે 'ચ્હ' નો પ્રયોગ થાય છે:—સહ્ય-સચ્હ. ગુહ્ય-ગુચ્હ.
 ૧૧૦ અસંયુક્ત 'પ' જ્યારે અવર્ણ [અ કે આ] થી પછી આવેલો હોય
 ત્યારે તેનો 'વ' જ થાય છે:—કલાપ-કલાવ, કાશ્યપ-કાસવ. શાપ-સાવ.
 શપથ-સવહ. ૧૧૧ 'હ્' ને બદલે 'લ્હ' વપરાય છે:—આહ્લાદ-આલ્હાદ.
 ૧૧૨ આદિભૂત 'જ્ઞ' નો 'જ' અને અનાદિભૂત 'જ્ઞ' નો 'જ્ઞ' પળ થાય
 છે:—પ્રજ્ઞ-પજ્જ, પળ્ણ. સર્વજ્ઞ-સવ્વજ્જ, સવ્ણ્ણ.

૧૧૩ સંયુક્ત 'લ્' ને બદલે 'હ્લ્' નો પ્રયોગ થાય છે:—

કલેશ-[ક્+લ્+એશ]-ક્+હ્લ્+એસ-કિલેસ.

પ્લોષ-[પ્+લ્+ઓષ]-પ્+હ્લ્+ઓસ-પિલોસ.

શ્લોક-[શ્+લ્+ઓક]-શ્+હ્લ્+ઓઅ-સિલોઅ.

પાઠ ૧૧ મો

વ્યંજનાંત શબ્દો

પ્રાકૃતમાં રૂપાલ્પ્યાનને પ્રસંગે કોઈ શબ્દ, વ્યંજનાંત સંભવી શકતો નથી, યથી યનાં બધાં રૂપો પૂર્વોક્ત સ્વરાંત શબ્દની પેઠે સમજાવાનાં છે.

શરત્ અને મિષક્ વગેરે શબ્દોના અંત્ય વ્યંજનનો 'અ' થાય છે: શરત્-સરઅ-સરઓ, સરઅં, સરપણ વગેરે.

મિષક્-મિસઅ-મિસઓ, મિસઅં, મિસપણ વગેરે.

'અત્' અને 'અન્' છેડાવાળાં નામોનાં રૂપોમાં જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે:

નામને છેડે આવેલા 'અત્' પ્રત્યયને સ્થાને 'અંત' નો વ્યવહાર થાય છે:

અત્—ભવત્-ભવંત

મત્—ભગવત્-ભગવંત

ગચ્છત્-ગચ્છંત

ગુણવત્-ગુણવંત

નયત્-નયંત, નૈંત

ધનવત્-ધણવંત

ગમિષ્યત્-ગમિસ્સંત

જ્ઞાનવત્-} નાણવંત
 } ણાણવંત

ભવિષ્યત્-ભવિસ્સંત

નીતિમત્-} નીઈવંત
 } ણીઈવંત

'અંત' છેડાવાળાં ૫ બધાં નામોનાં રૂપો અકારાંત નામની જેવાં સમજાવાનાં છે:—

ભગવંતો, ભગવંતં, ભગવંતેણ इत्यादि 'વીર' પ્રમાણે.
ભવંતો, ભવંતં ભવંતેણ इत्यादि 'સબ્વ' પ્રમાણે.

'અત્' છેડાવાળા નામોનાં અનિયમિત રૂપો

ભગવત્

પ્ર૦ ૫૦ ભગવં (ભગવાન્)

प्र० ब० भगवतो (भगवन्तः)

तृ० प० भगवया (भगवता)

च०, ष० प० भगवओ (भगवतः)

भवत्

प्र० प० भवं (भवान्)

द्वि० प० भवंतं (भवन्तम्)

द्वि० ब० भवतो (भवतः)

भवओ

तृ० प० भवता (भवता)

भवया

च०, ष० प० भवतो (भवतः)

भवओ („)

च०, ष० ब० भवयाण (भवताम्)

‘अन्’ छेडावाळां नकारांत नामोना ‘अन्’ नो विकल्पे

‘आण’ धाय छे:—

अध्वन्-[अध्व्+अन्=अध्व्+आण-अद्वाण] अद्वाण, अद्.

आत्मन्-अप्पाण, अप्प. ब्रह्मन्-बम्हाण, वम्ह.

उक्षन् } उच्छाण, उच्छ. मघवन्-मघवाण, मघव.
 } उक्खाण, उक्ख

ग्रावन्-गावाण, गाव. मूर्धन्-मुद्वाण, मुद्.

युवन्-जुवाण, जुव. राजन्-रायाण, राय.

तक्षन्— } तच्छाण, तुच्छ. श्वन्-साण, स.
 } तक्खाण, तक्ख. सुकर्मन्-सुकम्माण, सुकम्म.

पूषन्— पूसाण, पूस.

ए बधां नामोनां रूपो अकारांत नामनी जेम साधी
लेवानां छे:

{ अद्वाणो, अद्वाणं, अद्वाणेण
{ अद्दो, अद्दं, अद्देण

{ साणो, साणं, साणेण
{ सो, सं, सेण

{ रायाणो, रायाणं, रायाणेण
 { रायो, रायं, रायेण वगैरे.

छेडाना 'अन्' नो 'आण' न थाय त्यारे प जातनां
 नामोनां वधारानां केटलांक रूपो जुदी रीते थाय छे:

राय (राजन्)

१ राया (राजा)	राइणो, रायाणो (राजानः)
२ राइणं (राजानम्)	„ „ रण्णो (राज्ञः)
३ राइणा, रण्णा (राज्ञा)	राईहि, राईहिं, राईहिं
(राजभिः)
४ राइणो, रण्णो (राज्ञः)	राईण, राईणं (राज्ञाम्)
राइण, राइणं
५ राइणो, रण्णो (राज्ञः)	राइत्तो, राइतो, राईओ
राईउ (राजतः)
राईहि, राईहितो (राजभ्यः)
६ राइणो, रण्णो (राज्ञः)	राईण, राईणं (राज्ञाम्)
राइण, राइणं
७ राइंस्ति, राइस्मि (राज्ञि)	राईसु, राईसुं (राजसु)
सं० हे राया ! (राजन्)	राइणो, रायाणो (राजानः)

अप्प (आत्मन्)

१ अप्पा (आत्मा)	अप्पाणो (आत्मानः)
२ अप्पिणं (आत्मानम्)	„ „
३ अप्पणिआ, अप्पणइआ	अप्पेहि, अप्पेहिं, अप्पेहिं
(आत्मभिः)
अप्पणा (आत्मना)	
४-६ अप्पाणो (आत्मनः)	अप्पिणं, अप्पिणं
(आत्मनाम्)
५ अप्पाणो (आत्मनः)	अप्पत्तो, अप्पतो (आत्मतः)
वगैरे

પૂસ (પૂષન્)

- ૧ પૂસા (પૂષા) પૂસાણો (પૂષણઃ)
- ૨ પૂસિણં (પૂષણમ્) „ (પૂષ્ણઃ)
- ૩ પૂસણા (પૂષ્ણા) પૂસહિ, પૂસહિં, પૂસહિં (પૂષભિઃ)
- ૪-૬ પૂસાણો (પૂષ્ણઃ) પૂસિણ, પૂસિણં (પૂષ્ણામ્)
- ૫ „ „ પૂસત્તો, પૂસતો (પૂષતઃ) વગેરે

મઘવ } મઘવન્
મઘવ }

- ૧ મઘવં, મઘવા (મઘવા) મઘવાણો (મઘવાનઃ)
વગેરે 'પૂસ'ની પેઠે

સાધનિકાની સમઙ્ગ-પ્રત્યયો

	૧૬૩	૧૬૪
૧	+	ણો
૨	ઈણં	ણો
૩	ણા	
૪-૬	ણો	ઈણં
૫	ણો	
સં.	+	ણો

+ આ નિશાન છે ત્યાં અર્થાત્ પ્રથમા અને સંબોધનના ૧૬૩-૧૬૪માં રાય, પૂસ, મઘવ વગેરે નામોનો અંત્ય સ્વર દીર્ઘ થાય છે : રાય=રાયા. મઘવ=મઘવા. પૂસ=પૂસા.

'ણ' પ્રત્યય સિવાયના 'ળ'કારાદિ પ્રત્યયો લાગતાં પૂસ વગેરે શબ્દોનો અંત્ય સ્વર દીર્ઘ થાય છે : પૂસ+ણો=પૂસાણો. રાય+ણો=રાયાણો

અપવાદ

પ્રથમા અને સંબોધન સિવાયના 'ળ'કારાદિ પ્રત્યયો

લાગતાં 'રાય'ને બદલે 'રાઈ' અને 'રણ્'નો ઉપયોગ થાય છે:—
રાય+ણા=રાઈણા, રણ્ણા. રાય+ણો=રાઈણો, રણ્ણો.

પ્રથમા અને સર્વોધનના બહુવચનનો 'ણો' લાગતાં તો 'રાય' ને સ્થાને એક માત્ર 'રાઈ' વપરાય છે.

'ઈણં' પ્રત્યય લાગતાં 'રાય' નો 'ય' લોપ પામે છે.

રાય+ઈણં=રાઈણં (રાજાનમ્) રાય+ઈણં=રાઈણં (રાજામ્)

[યાદી: રાઈ+ણ=રાઈણ, રાઈણં એ રૂપમાં 'ઈણં' પ્રત્યય નથી પણ ષષ્ઠી બહુવચનનો 'ણ' પ્રત્યય છે]

'અન્' છેડાવાળા કોઈ કોઈ શબ્દને તૃતીયાના એક વચનમાં 'ઉણા' અને પંચમી ષષ્ઠીના એકવચનમાં 'ઉણો' પ્રત્યય લાગે છે. જેમકે:—

કર્મ (કર્મન્)

કર્મ+ઉણા-કર્મુણા (કર્મણા) કર્મ+ઉણો-કર્મુણો (કર્મણઃ)

કેટલાંક અનિયમિત રૂપો

મણસા (મનસા) મણસો (મનસઃ) મણસિ (મનસિ)

વયસા (વચસા) સિરસા (શિરસા) કાયસા (કાયેન)

કાલધર્મુણા (કાલધર્મેણ)

કેટલાક તદ્વિત પ્રત્યયોની સમજ

૧ 'તેનું આ' એ અર્થમાં નામને 'કેર' પ્રત્યય લાગે છે :

અમ્હ+કેરં=અમ્હકેરં (અસ્માકમ્ હિદમ્-અસ્મદીયમ્) અમારું

તુમ્હ+કેરં=તુમ્હકેરં (યુષ્માકમ્ હિદમ્-યુષ્મદીયમ્) તમારું

પર+કેરં=પરકેરં (પરસ્ય હિદમ્-પરકીયમ્) પારકું

રાય+કેરં=રાયકેરં (રાજઃ હિદમ્-રાજકીયમ્) રાજાનું

૨ 'હણ' અને 'હણ' પ્રત્યય 'તેમાં થયેલ' અર્થને સૂચવે છે :

- ગામ+ઇલ્લ-ગામિલું (ગ્રામે ભવમ્) ગામમાં થયેલું
 ઘર+ઇલ્લ ઘરિલું (ગૃહે ભવમ્) ઘરેલુ-ઘરમાં થયેલું
 અપ્પ+ઉલ્લ-અપ્પુલું (આત્મનિ ભવમ્) આત્મામાં થયેલું
 નયર+ઉલ્લ-નયરુલું (નગરે ભવમ્) નગરમાં થયેલું
- ૩ ' તેની જેવું ' એવો ભાવ સૂચવવા 'વ્વ' પ્રત્યયનો પ્રયોગ
 કરવો: મહુર વ્વ પાડલિપુત્તે પાસાયા (મથુરાવત્ પાટલિપુત્રે
 પ્રાસાદાઃ)
- ૪ હમા, ત્ત અને ત્તળ પ્રત્યય 'પણું'ના ભાષને બતાવે છે:
 પીળ+હમા=પીળિમા (પીનિમા-પીનત્વમ્) પીનપણું-પુષ્ટતા.
 દેવ+ત્ત=દેવત્તં (દેવાત્વમ્) દેવપણું.
 બાલ+ત્તળ=બાલત્તળં (બાલત્વમ્) બાલપણું
- ૫ ' વાર ' અર્થને બતાવવા ' હુત્તં ' અને ' સ્વુત્તો ' પ્રત્યયનો
 ઉપયોગ કરવો: પગ+હુત્તં=પગહુત્તં. (પકૃત્વઃ-પકવારમ્)
 એક વાર. તિ+હુત્તં=તિહુત્તં (ત્રિકૃત્વઃ-ત્રિવારમ્) ત્રણ વાર.
 તિ+સ્વુત્તો=તિસ્વુત્તો (ત્રિકૃત્વઃ- , ,) ત્રણ વાર.
 તિસ્વુત્તો)
- ૬ આલ, આલુ, હત્ત, હર, હલ્લ, ઉલ્લ, મળ, મંત અને વંત
 એ બધા પ્રત્યયો 'વાલું' અર્થને સૂચવે છે :
- આલ—રસ+આલ=રસાલો (રસવાન્) રસાલ
 જટા+આલ=જટાલો (જટાવાન્) જટાવાલો
 આલુ—દયા+આલુ=દયાલૂ (દયાલુઃ) દયાલુ-દયાવાલું
 લજ્જા+આલુ=લજ્જાલૂ (લજ્જાલુઃ) લાજાલ-લાજવાલું
 હત્ત—માન+હત્ત=માણહત્તો (માનવાન્) માનવાન
 હર—રેઢા+હર=રેહિરો (રેઢાવાન્) રેઢાવાન
 ગવ્વ+હર=ગવ્વિરો (ગર્વવાન્) ગર્વવાન
 હલ્લ—સોમા+હલ્લ=સોમિલ્લો (શોમાવાન્) શોમાવાન
 ઉલ્લ—સદ્+ઉલ્લ=સદ્દુલ્લો (શબ્દવાન્) શબ્દવાન

મળ—ધળ+મળ=ધળમળો (ધનવાન્) ધનવાન
 સોહા+મળ=સોહામળો (શોભાવાન્) સોહામળો
 બીહા+મળ=બીહામળો (ભયવાન્) બીહામળો

મંત—ધી+મંત=ધીમંતો (ધીમાન્) ધીમંત

ઘંત—ભક્તિ+ઘંત=ભક્તિઘંતો (ભક્તિમાન્) ભક્તિઘંત

૭ 'ત્તો' પ્રત્યય પંચમી વિભક્તિના અર્થને સૂચવે છે:

સઘ્વ+ત્તો=સઘ્વત્તો (સર્વતઃ) સર્વથી, સર્વ પ્રકારે. ક+ત્તો=કત્તો (કુતઃ) કયાંથી, શાથી. જ+ત્તો=જત્તો (યતઃ) જેથી. ત+ત્તો=તત્તો (તતઃ) તેથી. ઇ+ત્તો=ઇત્તો (ઇતઃ) આથી.

૮ 'હિ' 'હ' અને 'ત્થ' પ્રત્યય સપ્તમીના અર્થને સૂચવે છે:

જ+હિ=જહિ. જ+હ=જહ. જ+ત્થ+જત્થ. (યત્ર) જહિં-જ્યાં. ત+હિ=તહિ. ત+હ=તહ. ત+ત્થ=તત્થ. (તત્ર) તહિં-ત્યાં. ક+હિ=કહિ. ક+હ=કહ. ક+ત્થ+કત્થ. (કુત્ર) કહિં-ક્યાં

૯ 'તેનું તેલ' એવા અર્થને સૂચવવા 'પ્લ' (તૈલ)^{૧૪} પ્રત્યય વપરાય છે: કઢુઅ+પ્લ=કઢુપ્લ (કટુકસ્ય તૈલમ્-કટુકતૈલમ્)

કડવું તેલ

દીવ+પ્લ=(દીપસ્ય તૈલમ્-દીપતૈલમ્) દીવેલ દીવાનું તેલ
 પરંડ+પ્લ=પરંડેલ (પરણ્ડસ્ય તૈલમ્-પરણ્ડતૈલમ્)

પરંડેલ-પરંડાનું તેલ

ધૂપ+પ્લ=ધૂપેલ (ધૂપસ્ય તૈલમ્-ધૂપતૈલમ્) ધૂપેલ-

ધૂપયુક્ત તૈલ

૧૦ સ્વાર્થને સૂચવવા 'અ' 'હલ્લ' અને 'ઉલ્લ' પ્રત્યયનો વ્યવહાર વિકલ્પે થાય છે:

૧૧૪ દીપસ્ય તૈલમ્-દીપતૈલમ્ એ શબ્દમાંનો 'તૈલ' શબ્દ જ કોઈ કાળે પોતાનું વ્યક્તિત્વ खोई પ્રત્યયરૂપે થયેલો છે. માટે જ ભાષામાં 'ધૂપેલ તેલ' શબ્દનો વ્યવહાર પ્રચલિત છે.

चंद्र+अ=चंद्रओ, चंद्रो (चन्द्रकः) चांदो. पल्लव+इल्ल=पल्ल-
विल्लो, पल्लवो (पल्लवकः) पालवडो-पालव, छेडो.
हृत्थ+उल्ल=हृत्थुल्लो (हस्तकः) हाथो-हाथलो.

११ केटलांक अनियमित तद्धितो

एक+सि=एकसि
एक+सिअं+एकसिअं } (एकदा) एक वखत
एक+इआ=एकइआ

भू+मया=भुमया } (भूः) भवां
भू+मया=भमया }

सणै+इअं=सणिअं (शनैः) धीमे धीमे

उवरि+ल्ल=अवरिल्लो (उपरितनः) ऊपलुं-ऊपरनुं

ज+एत्तिअ+जेत्तिअं. ज+एत्तिल=जेत्तिलं. ज+एहह=जेहहं.
(यावत्) जेटलुं.

त+एत्तिअ=तेत्तिअं. त+एत्तिल=तेत्तिलं. त+एहह=तेहहं.
(तावत्) तेटलुं.

क+एत्तिअ=केत्तिअं. क+एत्तिल=केत्तिलं. क+एहह=केहहं.
(कियत्) केटलुं.

पत+एत्तिअ=पत्तिअं. पत+एत्तिल=पत्तिलं. पत+एहह=पहहं.
(पतावत्) (इयत्) पटलुं.

पर+क= { परकं (परकीयम्) पारकुं
पारकं

राय+क=रायकं (राजकीयम्) रायकुं-राजालुं.

अम्ह+एच्चय=अम्हेच्चयं (अस्मदीयम्) अमारुं-आमचा

तुम्ह+एच्चय=तुम्हेच्चयं (युष्मदीयम्) तमारुं-तुमचा

सव्वंग+इअ+सव्वंगिअं (सर्वाङ्गीणम्) सर्व अंगमां व्यापेल्लुं

पह+इअ=पहिओ (पथिकः) पथिक-प्रवासी

अप्प+णय=अप्पणयं (आत्मीयम्) आपणुं

केटलांक वैकल्पिक रूपो

नव+लु=नवल्लो, नवो (नवकः) नवल्लुं, नवुं
 एक+लु=एकल्लो, एको (एककः) एकल्लुं
 मनाक्+अयं=मणयं (मनाक्) मणा-खामी
 मनाक्+इयं=मणियं, " "
 मिस्स+आलिअ=मीसालिअं, मीसं (मिश्रम्) मिश्र-मेळेलुं.
 दीघ+र=दीघरं, दीहरं, दीघं, दिग्घं (दीर्घम्) दीर्घ-लांबुं
 विज्जु+ल=विज्जुला (विद्युत्) विजली
 पत्त+ल=पत्तलं, पत्तं (पत्रम्) पातलुं
 पीत+ल=पीअलं पीतलं पीवलं पीअं (पीतम्) पीलुं
 अन्ध+ल=अंधलो (अन्धः) आंधलो

तद्धितांत-शब्दो

घणि (धनिन्) धनी-धनवालो
 अत्थिअ (आर्थिक) अर्थ सं-
 बन्धी-अर्थने लगतुं.
 आरिस (आर्ष) ऋषिए कहेलुं
 मईय (मदीय) मां.
 कोसेय (कौशेय) कौशेय-
 रेशमी वस्त्र.
 हेट्टिल्ल (अधस्तन) हेळुं.
 जया (यदा) ज्यारे.
 अण्णया (अन्यदा) अन्य समये
 तपस्सि (तपस्विन्) तपस्वी
 मणंसि (मन्तस्विन्) बुद्धिमान्
 काणीण (कानीन) व्यास ऋषि

वम्मय (वाङ्मय) वाङ्मय-शास्त्र
 पिआमह (पितामह) बापनो बाप
 उवरिल्ल (उपरितन) ऊपरुं-ऊपरुं
 कया (कदा) क्यारे
 सव्वया (सर्वदा) सर्वे वखते
 रायण्ण (राजन्य) राजपुत्र
 अत्थिअ (आस्तिक) आस्तिक
 भिक्ख (भैक्ष) भिक्षु
 पीणया (पीनता) पुष्टपणुं
 मायामह (मातामह) मानो बाप
 सव्वहा (सर्वथा) सर्व प्रकारे
 तया (तदा) त्यारे

केटलाक देइय शब्दो (नान्यतर जाति)

आरोगिय-आरोगेलुं-खाधेलुं	णिव्व } (नीव्र) नेवुं-छापरावुं
उल्लुट्ट-उलटुं	निव्व } नेवुं
उज्जड-ऊजड	तग-तागडो-त्रागडो
ऊसय-ओशीकुं	तुंद (तुन्द) दुंद-पेट
ओचुल-ओलोचूलो	पद्र-पादर
ओक्किय-ओकेलुं	पद्धर-पाधरं
उंड-ऊंड	परिहण (परिधान) पहेरण
कंटोल } कंकोडुं-कंकोडानुं	पंगुरण-पागरण
कंकोड } शाक	पिंजिय-पींजेलुं
कोडिय-कोडियुं	पोट्ट-पोट-पेट
कुलड-कूलडुं-कूलडी	पोच्च-पोचुं
खट्ट-खाटुं	लाहण-लाणुं
खड-खड-घास	वरुअ-वरु
खुट्ट-खूटेलुं	रंदुअ-रांढवुं
खुत्त-खुतेलुं	रुअ-रु
गवत्त-गवत-घास	लककुड-लाकडुं
घग्घर-घाघरो	वंग-वांगी-वेंगण
चंग-चंग-सारं	छिक्क-छीक
चउक्क-चोक	जिमिय-जमेलुं
छिल्लर-छिल्लर-पाणीनुं	संखलय-शंखलुं
खाबोचीयुं	खिंदुरय-छिंदरं
जेमणय-जमणुं	सोल्ल-मांसना सोळा
झुट्ट-झुटुं	वहल-वादळ
टिक्क-टिकी-टीलुं-तिलक	संपडिय-सांपडेलुं
	हड्ड-हाड-हाडकुं
	हल्लिअ-हालेलुं-चालेलुं

સામાન્ય શબ્દો

વિક્લવ (વિકલવ ^{૧૧૫}) વિકલવ— ન્યૂનતા	અલાઘૂ } (અલાઘૂ) દૂધી અલાઘૂ }
વિપ્પવ (વિપ્લવ) વિપ્લવ—તોફાન	અક્ક (અર્ક) અર્ક-સૂર્ય, આકડો
ધઝ (ધ્વજ) ધજા-ધ્વજ	વર્ગ (વર્ગ) વર્ગ
લુઝ્ઝ (લુઝ્ઝક) લોઘો	ગહ (ગ્રહ) ગ્રહ
કીલઝ (કીલક) કીલો	સહ (શબ્દ) શબ્દ-સાદ
વળયર (વનચર) વળિયર-જંગલી જનાવર	અહ (આદ્ર) આહું-મીતું
દાર }	વિઝળ (દ્વિગુણ) વમળું
ઘાર }	દીપ (દ્વીપ) દ્વિપ-વેટ
	સવલ }
	સવલ } (શબલ ^{૧૧૬}) ચિત્રવિચિત્ર

કેટલાક નામધાતુઓ

સંસ્કૃતમાં પ્રેરક પ્રક્રિયા ઉપરાંત વીજી પળ અનેક પ્રક્રિયાઓ છે. જેવી કે—સન્નંત, યડંત, યડ્લુવંત અને નામ-ધાતુપ્રક્રિયા. પરંતુ પ્રાકૃતમાં એ માટે ઘાસ કાંઈ વિશેષ વિધાન નથી. આર્યપ્રાકૃતમાં એ પ્રક્રિયાઓનાં રૂપાલ્યાનો વપરાયેલાં મળે છે, તે બધાંને વર્ણવિકાર વા ઉચ્ચારણમેદના નિયમોદ્વારા સાધિત કરવાનાં છે.

સન્નંત-સુસસહ (શુશ્રૂષતિ) સાંમલવાને ઇચ્છે છે, શુશ્રૂષા-
સેવા-કરે છે. વીમંસા (મીમાંસા) વિચાર કરવો
યડ્ઝન્ત-લાલળ્પહ (લાલળ્પયતે) લપલપ કરે છે-બોલબોલ કરે છે

૧૧૫ સંયુક્ત લ, વ, બ અને ર પૂર્વવર્તી હોય કે પરવર્તી હોય બન્ને ઠેકાણે લોપ પામે છે. અને લોપ થતાં બાકી રહેલો અનાદિભૂત વ્યંજન બેવડાય છે:—પૂર્વવર્તી—ઉલ્કા-ઉકા-ઉકા. શબ્દ-સદ-સહ. અર્ક—અક-અક્ક. પરવર્તી—વિકલવ-વિકવ-વિક્કવ. શ્લેષ્ણ-સળ્હ-સળ્હ. ધ્વજ-ધઝ-ધઝ. ચક્ર—ચક-ચક્ક. ગ્રહ—ગહ-ગહ. ૧૧૬ બ ને બદલે ‘વ’ નો પળ વ્યવહાર પ્રચલિત છે:—શબલ-સવલ, સબલ, અલાઘૂ—અલાઘૂ અલાઘૂ.

ચક્ષુર્લુપ્ત-ચંકમઙ્ (ચક્ષુર્ક્રમીતિ) ચંક્રમણ કરે છે-ફર્યા કરે છે
 ચંકમણ (ચક્ષુર્ક્રમણમ્) ચંક્રમણ-ફર્યા કરવું
 નામધાતુ-ગરુઆઙ્ } (ગુરુકાયતે) ગુરુની જેમ રહે છે, ગુરુની
 ગરુઆઙ્ } જેવો ડોલ કરે છે.
 અમરાઙ્ } (અમરાયતે) અમરવત્ આચરે છે, પોતાની
 અમરાઙ્ } જાતને અમર સમજે છે
 તમાઙ્ } (તમાયતે) તમ-અંધારા જેવું છે
 તમાઙ્ }
 ધૂમાઙ્ } (ધૂમાયતે) ધૂમને ઉદ્ગમે છે-ધૂમને કાઢે છે
 ધૂમાઙ્ }
 સુહાઙ્ } (સુહાયતે) સુહાય છે-ગમે છે
 સુહાઙ્ }
 સદાઙ્ } (શબ્દાયતે) સાદે છે-સાદ કરે છે
 સદાઙ્ }

નામધાતુનાં ઉક્ત સંસ્કૃત રૂપોમાં જે 'ય' દેખાય છે, પ્રાકૃતરૂપોમાં તેનો વિકલ્પે લોપ થાય છે. ય નિયમ માત્ર નામધાતુ પૂરતો છે.

પાઠ ૨૦ મો

કૃદંત

હેત્વર્થ કૃદંત

મૂળ ધાતુને 'તું' અને 'ત્તપ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું હેત્વર્થ કૃદંત બને છે.

'તું' અને 'ત્તપ' પ્રત્યય લાગતાં પૂર્વના 'અ' નો 'ઈ' કે 'એ' થાય છે.

૧૧૭ હેત્વર્થ કૃદંત કરવા સારું વૈદિક સંસ્કૃતમાં 'તવે' પ્રત્યયનો ઉપયોગ થયેલો છે. પ્રાકૃતનો 'ત્તપ' અને વૈદિક 'તવે' એ બન્ને તદ્દન સમાન પ્રત્યયો છે. 'ત્તપ' પ્રત્યયવાળાં રૂપો આર્યપ્રાકૃતમાં વિશેષ મળે છે.

તું— {ભણિતું^{૧૧૮}, ભણેતું} (ભણિતુમ્) ભણવા માટે
 ભણ + તું— {ભણિં, ભણેં}

હસ્ + તું— {હસિતું, હસેતું} (હસિતુમ્) હસવા માટે
 {હસિં, હસેં}

હો + તું— {હોઈતું, હોપતું} (ભવિતુમ્) થવા માટે
 {હોઈં, હોપં}

હો + તું— {હોતું} (ભવિતુમ્) થવા માટે
 {હોં}

સુસ્સસ્ + તું— {સુસ્સસિતું, સુસ્સસેતું} (શુશ્રૂષિતુમ્) શુશ્રૂષા
 {સુસ્સસિં, સુસ્સસેં} કરવા માટે

ચંકમ્ + તું— {ચંકમિતું, ચંકમેતું} (ચક્રમિતુમ્) ચંક્રમણ
 {ચંકમિં, ચંકમેં} કરવા માટે

પ્રેરક હેતુર્થ કૃદંત

[મૂળધાતુનું પ્રેરક અંગ કરવા માટે જુઓ પાઠ ૧૮મો નિ० ૧-૨]

ભણ-ભણાવિ+તું— {ભણાવિતું} (ભણાપયિતુમ્) ભણાવવા માટે
 {ભણાવિં}

કર્-કરાવિ+તું— {કરાવિતું} (કારાપયિતુમ્) કરાવવા માટે
 {કરાવિં}

હસ્-હાસિ+તું— {હાસિતું} (હાસયિતુમ્) હસાવવા માટે
 {હાસિં}

કર્-કારિ+તું— {કારિતું} (કારયિતુમ્) કરાવવા માટે
 {કારિં}

ત્તપ-

કર્+ત્તપ—કરિત્તપ, કરેત્તપ (કર્તવે-કર્તુમ્) કરવા માટે

ગમ્ + ત્તપ—ગમિત્તપ, ગમેત્તપ (ગન્તવે-ગન્તુમ્) ગમન કરવા
 માટે—જવા માટે

૧૧૮ વ્યંજનાંત ધાતુને છેડે 'અ' લાગે છે અને સ્વરાંત ધાતુને
 છેડે 'અ' વિકલ્પે લાગે છે એ સાધારણ નિયમ છે: ભણ+તું-ભણ+તું-
 ભણિતું, ભણેતું. હો+તું-હો+તું-હોઈતું, હોપતું. હો+તું-હોતું.

વિહર્ + ત્તપ—વિહરિત્તપ, વિહરેત્તપ (વિહર્તવે - વિહર્તુમ્)

વિહાર કરવા માટે

આહર્ + ત્તપ—આહરિત્તપ, આહરેત્તપ (આહર્તવે-આહર્તુમ્)

આહાર કરવા માટે

દલ્+ત્તપ—દલહિત્તપ, દલપત્તપ (દાતવે-દાતુમ્) દેવા માટે

[‘આહરિત્તપ’ ને બદલે ‘આહારિત્તપ’ પણ વપરાય છે અને
‘દલ્+ત્તપ’માં ‘અહ’ ઉમેરાયો છે]

હો+ત્તપ—હોહિત્તપ, હોપત્તપ (ભવિતવે-ભવિતુમ્) થવા માટે

હો+ત્તપ—હોત્તપ (ભવિતવે-ભવિતુમ્) થવા માટે

સુસ્સૂસ્+ત્તપ—સુસ્સૂસિત્તપ, સુસ્સૂસેત્તપ (શુશ્રૂષિતવે-શુશ્રૂ-
ષિતુમ્) શુશ્રૂષા કરવા માટે

ચંકમ્+ત્તપ—ચંકમિત્તપ } (ચઙ્કમિતવે-ચઙ્કમિતુમ્) ચંક્રમણ
ચંકમેત્તપ } કરવા માટે

ભળ્-ભળાવિ+ત્તપ-ભળાવિત્તપ-(ભળાપયિતવે-ભળાપયિતુમ્)

ભળાવવા માટે

કર્ - કરાવિ+ત્તપ-કરાવિત્તપ (કારાપયિતવે-કારાપયિતુમ્)

કરાવવા માટે

કર્ - કારિ + ત્તપ—કારિત્તપ (કારયિતવે-કારયિતુમ્)

કરાવવા માટે

અનિયમિત હેત્વર્થ કૃદંત

કર્ + તું-કાતું. કાઠું. કઢું (કર્તુમ્) કરવા માટે

ગેળ્ + તું-ધેતું (ગ્રહીતુમ્) ગ્રહણ કરવા માટે

દરિસ્ + તું-દટ્ટું (દ્રષ્ટુમ્) દેખવા માટે-જોવા માટે

મુંજ્+તું-મોજું (મોક્તુમ્) ખાવા માટે-મોગવવા માટે

મુંઘ્+તું-મોઘું (મોક્તુમ્) છૂટવા માટે-છૂટા થવા માટે

રુદ્+તું-રોહું (રોદિતુમ્) રોવા માટે

વચ્+તું-વોહું (વક્તુમ્) બોલવા માટે

હો+તુઆણ—હોતુઆણ, હોડઆણ	(ભૂત્વા) થઈને
અ—હસ્+અ—હસિઅ, હસેઅ	(હસિત્વા) હસીને
હો+અ+અ—હોહઅ, હોપઅ	(ભૂત્વા) થઈને
હો+અ—હોઅ	(, ,) , ,
હત્તા—હસ્+હત્તા—હસિત્તા, હસેત્તા	(હસિત્વા) હસીને
હત્તાણ—હસ્+હત્તાણ—હસિત્તાણ હસેત્તાણ	, , , ,
આય—ગહ્+આય—ગહાય	(ગૃહીત્વા) ગ્રહણ કરીને
આપ—આય+આપ—આયાપ	(આદાય) , ,
સંપેહ્+આપ—સંપેહાપ	(સંપ્રેક્ષ્ય) સ્વૂંબ વિચારીને
['આય' અને 'આપ' પ્રત્યયનો ઉપયોગ જૈન આગમોની રચનામાં મળી આવે છે.]	

પ જ પ્રમાણે સુસ્સૃસિતું, સુસ્સૃસિતૂણ, સુસ્સૃસિતુઆણ
સુસ્સૃસિઅ, સુસ્સૃસિત્તા, સુસ્સૃસિત્તાણ (શુશ્રૂષિત્વા) શુશ્રુષા
કરીને વગેરે રૂપો સમઘવાનાં છે.

ચંકમિ-તું.-મિતૂણ,-મિતુઆણ,-મિઅ, મિત્તા, મિત્તાણ.
(ચક્રમિત્વા) ચંક્રમણ કરીને

પ્રેરકસંબંધક ભૂતકૃદંત—

મળાવિ-તું-વિતૂણ,-વિતુઆણ,-વિઅ,-વિત્તા,-વિત્તાણ
(મળાપયિત્વા) મળાવીને
હાસિ-તું-સિતૂણ,-સિતુઆણ,-સિઅ,-સિત્તા,-સિત્તાણ
(હાસયિત્વા) હસાવીને

અનિયમિત સંબંધક ભૂતકૃદંત

કર+તું-કાતું. કાઉં	}	(કૃત્વા) કરીને
,, તૂણ-કાતૂણ કાઠૂણ		
,, તુઆણ-કાઉઆણ, કાતુઆણ		
ગહ્+તું-ઘેતું	}	(ગૃહીત્વા) ગ્રહણ કરીને
,, તૂણ-ઘેતૂણ, ઘેતૂણ		
,, તુઆણ-ઘેતુઆણ, ઘેત્તઆણ		

દરિસ્+તું—દરદું
 „ તૂણ—દરદૂણ, દરદૂણં
 „ તુઆણ—દરદુઆણ, દરદુઆણં } (દષ્ટા) દેખીને
 મુંઝ+તું—મોઝું
 „ તૂણ—મોઝૂણ, મોઝૂણં
 „ તુઆણ—મોઝુઆણ, મોઝુઆણં } (મુક્ત્વા) મોજન કરીને,
 મોગવીને
 મુંષ્+તું—મોઝું
 મોઝૂણ, મોઝૂણં
 મોઝુઆણ, મોઝુઆણં } (મુક્ત્વા) મુકીને—તઝીને

ય જ પ્રમાણે રુદ્ ઉપરથી રોત્—રોતું, રોતૂણ, રોતુઆણ
 (રુદિત્વા) રોઈને

વઙ્ ઉપરથી વોત્—વોતું, વોતૂણ, વોતુઆણ (ઉક્ત્વા) વોલીને

વંદ્ ઉપરથી વંદિતું, વંદિતુ (વન્દિત્વા) વાંદીને

કર્ , કદ્દું, કદ્દુ (કૃત્વા) કરીને

[‘ વંદિતું ’ અને ‘ કદ્દું ’ માં ‘ તું ’ નો અનુસ્વાર
 લોપાય પળ છે.]

આયાય (આદાય) ગ્રહણ કરીને. ગચ્ચા, ગત્તા (ગત્વા)
 જઈને. કિચ્ચા. કિચ્ચાણ (કૃત્વા)'' કરીને. નચ્ચા, નચ્ચાણ
 (જ્ઞાત્વા) જાણીને. નત્તા (નત્વા) નમીને. બુજ્જા (બુદ્ધ્વા)
 ૧૨૦ બુઝીને, જાણીને. મોચ્ચા (મુક્ત્વા) મોગવીને, ખાઈને.
 મત્તા, મચ્ચા (મત્વા) માનીને. વંદિત્તા (વન્દિત્વા) વાંદીને.
 વિપ્પજહાય (વિપ્રજહાય? વિપ્રહાય) ત્યાગ કરીને. સોચ્ચા
 (શ્રુત્વા) સાંભળીને. સુત્તા (સુપ્ત્વા) સુઈને. આહચ્ચ (આહત્ય)
 આઘાત કરીને—પછાડીને. સાહદ્દુ (સંહત્ય) સંહાર કરીને,

૧૧૯ ‘ત્વ’ નો પ્રાય: ‘દ્વ’ થાય છે:—કૃત્વા—કિચ્ચા. જ્ઞાત્વા—
 જાણા. મુક્ત્વા—મોચ્ચા. ૧૨૦ ‘ધ્વ’ નો પ્રાય: ‘ઝ્ઞ’ થાય છે:—બુદ્ધ્વા—
 બુજ્જા. યુદ્ધ્વા—યુજ્જા.

लई जईने, बलात्कार करीने. हंता (हत्वा) हणीने. आहददु
(आहत्य) आहार करीने. परिभ्राय (परिभ्राय) बराबर
समझीने. चिन्हा, चेच्चा, चइत्ता (त्यक्त्वा) त्याग करीने.
निहाय (निधाय) स्थापीने, प्रवर्तावीने. पिहाय (पिधाय)
ढांकीने. परिच्चज्ज (परित्यज्य) परित्याग करीने. अभिभूय
(अभिभूय) अभिभव करीने. पडिवुज्ज (प्रतिबुध्य) समझीने.

उच्चारणना मेदथी नीपजेलां आ बधां अनियमित
रूपोनी साधनिका, सामे जणावेलां संस्कृत रूपोद्वारा ज
समझी शकाय पम छे. आ उपरांत बीजां घणां य अनिय-
मित रूपो छे तेमनी पण साधनिका, आ रूपोनी पेठे ज छे
भाटे प बधां रूपो नथी जणाव्यां.

विध्यर्थ कृदंत

मूल धातुने तव्व, अणीअ के अणिज्ज प्रत्यय लगाड-
वाथी विध्यर्थ कृदंत बने छे.

‘तव्व’ नी पूर्वना ‘अ’नो ‘इ’ के ‘प’ थाय छे.

तव्व—

हस्+तव्व—हसितव्वं, हसेतव्वं, हसिअव्वं, हसेअव्वं, (हसि-
तव्यम्) हसवा जेवुं, हसवुं जोईप.

हो+तव्व—होइतव्वं, होपतव्वं, होइअव्वं, होपअव्वं, होतव्वं,
होयव्वं, होअव्वं (भवितव्यम्) थवा योग्य, थवुं जोईप.

जा+तव्व नातव्वं, नायव्वं (ज्ञातव्यम्) जाणवा योग्य,
जाणवुं जोईप

चिव्व+तव्व—चिव्वितव्वं, चिव्वेतव्वं, चिव्विअव्वं, चिव्वेअव्वं
(चेतव्यम्) एकठुं करवा योग्य, एकठुं थवुं जोईप

अणीअ, अणिज्ज—

हस्+अणीअ—हसणीअं, हसणिज्जं हसणीयं (हसनीयम्)
हसवा जेवुं, हसवुं जोईप

प्रेरक विध्यर्थ कृदंत

हसावि+तव्व—हसावितव्वं, हसाविभव्वं, हसावियव्वं (हसा-
पयितव्यम्) हसाववा जेवुं, हसाववुं जोईए.

हसावि+अणीअ—हसावणीअं, हसावणिज्जं, हसावणीयं
(हसापनीयम्),

ए ज प्रमाणे वयणीयं, वयणिज्जं. करणीयं, करणिज्जं.
सुस्सुसितव्वं, सुस्सुसणिज्जं, सुस्सुसणीयं, चंकमितव्वं. वगोरे
रूपो समझी लेवानां छे.

अनियमित विध्यर्थ कृदंत

कज्ज (कार्यं) करवा योग्य
किच्च (कृत्य) कृत्य-करवा जेवुं
गोज्ज (ग्राह्य) ग्रहण करवा योग्य
गुज्ज (गुह्य) छूपाववा योग्य, गुंजुं
वज्ज (वर्ज्य) वर्जवा योग्य
वज्ज (वय) बोलवा योग्य
अवज्ज (अवय) नहि बोलवा
योग्य-पाप
वच्च (वाच्य) कहेवा योग्य
वक्क (वाक्य) वाक्य
जज्ज (जन्य) जणवा योग्य
भिच्च (भृत्य) पालवा योग्य-भृत्य
भज्जा (भार्या) भरण पोषण योग्य-
भारजा
अज्ज (अर्य) अर्य-वैश्य, स्वामी

अज्ज (आर्य) आर्य
पच्च (पाच्य) पचवा-रंधवा-योग्य
भव्व (भव्य) थवा योग्य-ठीक
घेत्तव्व (ग्रहीतव्य) ग्रहण करवा
जेवुं
वोत्तव्व (वक्तव्य) कहेवा जेवुं
रोत्तव्व (रुदितव्यम्) रोवुं-रुदन
कात्तव्व } (कर्तव्य) कर्तव्य-
कायव्व } करवा जेवुं
काअव्व }
भोत्तव्व (भोक्तव्य) भोजन करवा
जेवुं, भोगवक्क जेवुं
मोत्तव्व (मोक्तव्य) मूकवा जेवुं
वट्ठव्व (दृष्टव्य) देखवा जेवुं

वर्तमान कृदंत

मूल धातुने 'न्त' 'माण' अने 'ई' प्रत्यय लगाइवाथी
तेनुं वर्तमान कृदंत बने छे.

‘ई’ प्रत्यय तो फक्त स्त्रीलिङ्गमा ज वपराय छे.

‘न्त’ ‘माण’ अने ‘ई’ प्रत्यय लागतां पूर्वना ‘अ’ नो विकल्पे ‘ए’ थाय छे.

न्त—

भण्+न्त—भणंतो, भणेतो, भणितो (भणन्) भणतो
 भणंतं, भणेतं, भणितं (भणत्) भणतुं
 भणंती, भणेंती, भणिती, (भणन्ती) भणती
 भणंता, भणेंता, भणिता, १२० (भणन्ती) भणती

हो+अ=न्त—होअंतो, होअेतो, होइंतो, होंतो, हुतो(भवन्) थतो
 होअंती, होपंती, होइंती, होअंता, होअेंता, होइंता
 होंती, होंता, हुंती हुंता (भवन्ती) थती

माण—

भण्+माण—भणमाणो, भणेमाणो (भणमानः) भणतो
 भणमाणं भणेमाणं (भणमानम्) भणतुं
 भणमाणी भणेमाणी (भणमाना) भणती
 भणमाणा, भणेमाणा

हो+अ+माण—होअमाणो, होपमाणो, होमाणो(भवमानः) थतो
 होअमाणं, होपमाणं, होमाणं (भवमानम्) थतुं
 होअमाणी, होपमाणी, होअमाणा, होपमाणा
 होमाणा, होमाणी (भवमाना) थती

ई—

भण्+ई—भणई, भणेई (भणन्ती) भणती. हो+अ+ई=होअई,
 होपई, होई (भवन्ती) थती

१२० कोइ पण विशेषणदर्शक नामना अंत्य ‘अ’ नो वाराफरती
 ‘ई’ अने ‘आ’ करवाथी ते नाम स्त्रीलिङ्गी थाय छे:— भणन्-भणंत-भणंता,
 भणंती. नील-नीला, नीली. सर्व-सर्व-सर्वा-सर्वी. शूर्पणख-सुष्पणह-
 सूष्पणहा, सुष्पणही. साधन-साहण-साहणा, साहणी.

ए ज प्रमाणे कर्तरि प्रेरक अंग, साहुं भावे अंग, साहुं कर्मणिअंग अने प्रेरक भावे तथा कर्मणिअंगने पण उक्त त्रणे प्रत्ययो लगाडवाथी तेमनां वर्तमान कृदंतो बने छे.

कर्तरि प्रेरक वर्तमान कृदंत—

करावि+अ+न्त—करावंतो, करावेंतो (कारापयन्) करावतो
 कार+न्त-- कारंतो, कारेंतो (कारयन्) ”

करावि+अ+माण-करावमाणो, करावेमाणो (कारापयमानः) ,,

कार+माण--कारमाणो, कारेमाणो, (कारयमाणः) ,,

साहुं भावे वर्तमान कृदंत—

भण्+इज्ज+न्त—भणिज्जंतं, भण्+इज्ज+माण-भणिज्जमाणं, भण्+

ईअ+न्त-भणीअंतं, भण्+ईअ+माण-भणीअमाणं (भण्य-

मानम्) भणातुं-भणवामां आवतुं

साहुं कर्मणि वर्तमान कृदंत—

भणीअंतो, भणिज्जंतो ग्रंथो (भण्यमानः ग्रन्थः) भणातो ग्रंथ

भणीअमाणो भणिज्जमाणो सिलोगो (भण्यमानः श्लोकः), श्लोक

भणिज्जंती, भणीअंती गाथा (भण्यमाना गाथा) भणाती गाथा

भणिज्जमाणी, भणीअमाणी પંતી (भण्यमाना पङ्क्तिः) ,,पंक्ति

भणिज्जई, भणीअई ,,

प्रेरक भावे-

भणाविज्जंतं (भणाप्यमानम्) भणावातुं-भणाववामां आवतुं.

प्रेरक कर्मणि—

भणाविज्जंतो, भणाविज्जमाणो, भणावीअंतो, भणावीअमाणो

मुणी (भणाप्यमानः मुनिः) भणावातो मुनि

भणाविज्जंती, भणाविज्जमाणा, भणावीअंती, भणावीअमाणा,

भणाविज्जई, भणावीअई साहुणी (भणाप्यमाना साध्वी)

भणावाती साध्वी

ए ज प्रमाणे—

सुस्सूसंतो (शुश्रूषन्) सुस्सूसमाणो (शुश्रूषमाणः)
 सुस्सूसिजंतो, सुस्सूसिजमाणो सुस्सूसीअंतो सुस्सूसीअमाणो.
 (शुश्रूष्यमाणः)

चंकमतो (चङ्क्रमन्) चंकममाणो (चङ्क्रममाणः)
 चंकमिजंतो चंकमिजमाणो] चंकमीअंतो चंकमीअमाणो.
 (चङ्क्रम्यमाणः) आ बधां रूपो जाणी लेवां

भूतकृदंत

मूल धातुने 'त' के 'अ' प्रत्यय लगाडवाथी तेनुं
 भूतकृदंत बने छे.

ए बन्ने प्रत्ययो लागतां पूर्वना 'अ' नो 'इ' थाय छे:
 गम्+अ+त—गमितो. गम्+अ+अ—गमिओ (गतः) गयेलो
 भावे—गमितं, गमिअं (गतम्) जवुं—गति
 कर्मणि—गमितो गामो, गमिओ गामो (गतो ग्रामः) जवायेलुं गाम
 प्रेरक—करावितो (कारापितः) कारिओ (कारितः) करावा-
 येलो—करावेलो

अनियमित भूतकृदंत

गय (गत) गयेलुं, जवुं
 मय (मत) मानेलुं, मानवुं, मत
 कड (कृत) करेलुं, करवुं
 हड (हृत) हरेलुं, हरवुं
 मड (मृत) मरेलुं, मरवुं
 जिअ (जित) जितेलुं, जितवुं
 तत्त (तप्त) तपेलुं, तपवुं
 कय (कृत) करेलुं, करवुं
 दट्ट (दृष्ट) दीरुं—देखेलुं, देखवुं

मिलाण } (म्लान) म्लान थयेलुं
 मिलान } करमायेलुं, म्लान थवुं.
 अक्खाय (आख्यात) कहेलुं, कहेवुं
 निहिय (निहित) निहित—स्था-
 पेलुं, स्थापवुं
 आणत्त (आज्ञप्त) आज्ञा करेलुं,
 आज्ञा
 संखय (संस्कृत) संस्कारेलुं, संस्कार
 आकुट्ट (आक्रुष्ट) आक्रोश करेलुं,
 आक्रोश

વિનટ્ટ (વિનષ્ટ) વિનષ્ટ, વિનાશ .

પણટ્ટ (પ્રણષ્ટ) પ્રનષ્ટ, નાશ

મટ્ટ (મૃષ્ટ) શુદ્ધ, શોધન

હય (હત) હણેલું-હણાયેલું, હણવું

જાય (જાત) જાયેલું-થયેલું,

જળવું

ગિલાણ } (ગ્લાન) ગ્લાન થયેલું,
ગિલાન } ગ્લાન થવું

પરૂવિઅ (પ્રરૂપિત) પ્રરૂપેલું

જગાવેલું, પ્રરૂપવું

ઠિય (સ્થિત) સ્થિત, સ્થાન

પિહિય (પિહિત) ઢાંકેલું, ઢાંકવું,

પન્નત્ત } (પ્રજ્ઞાત) પ્રજ્ઞાપેલું,
પણ્ણત્ત } પ્રજ્ઞાપવું

પન્નવિય (પ્રજ્ઞાપિત) ,,

સક્કય (સંસ્કૃત) સંસ્કૃત

કિલિટ્ટ (કિલ્લટ્ટ) કલેશવાલું,
કિલ્લટ્ટ

સુય (સ્મૃત) સ્મરેલું, યાદ કરેલું

સુય (શ્રુત) સાંભળેલું, સાંભળવું

સંસટ્ટ (સંસૃષ્ટ) સંસર્ગવાલું, સંસર્ગ

ઘટ્ટ (ઘૃષ્ટ) ઘસેલું, ઘસવું

ઉચ્ચારણના ભેદથી નીપજેલાં આવાં અનેક રૂપોની સાધનિકા, વર્ણવિકારના નિયમોદ્વારા સમગ્રી લેવાની છે.

ભવિષ્યત્કૃદંત

મૂળ ધાતુને ઇસ્સંત, ઇસ્સમાણ અને ઇસ્સઈ (નારીજાતિ) પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું ભવિષ્યત્કૃદંત બને છે:—

કરિસ્સંતો (કરિષ્યન્) કરિસ્સમાણો (કરિષ્યમાણ:) કરતો હોઈશ
કરિસ્સન્તી, કરિસ્સઈ (કરિષ્યન્તી) કરતી હોઈશ

કરાવિસ્સમાણો (કારાપયિષ્યમાણ:) કરાવિસ્સંતો (કારાપ-
યિષ્યન્) કરાવતો હોઈશ इत्यादि.

કર્તૃદર્શક કૃદંત

મૂળ ધાતુને 'ઈર' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું કર્તૃદર્શક કૃદંત બને છે.

હસ+ઈર-હસિરો (હસનશીલ:) હસનારો. નવ+ઈર-નવિરો (નમ્રા:-નમનશીલ:) નમનારો. હસાવ+ઈર-હસાવિરો (હાસન-શીલ:) હસાવનારો. હસિરા, હસિરી (હસનશીલા) હસનારી. નવિરા, નવિરી (નમ્રા-નમનશીલા) નમનારી ઘગેરે.

अनियमित कर्तृदर्शक कृदंतो

पायग } (पाचक) पाक कर-
पायअ } नार-गंधनार
नायग } (नायक) नायक-
नायअ } नेता-दोरनार
नेउ } (नेतृ) नायक-नेता-
नेतु } दोरनार
विज्ज (विद्वस्^{१२३}) विद्वान्
कर्त्तु (कर्तृ) कर्ता-करनार
विकर्त्तु (विकर्तृ) विकार करनार
वक्तु (वक्तृ) वक्ता-बोलनार
हन्तु (हन्तृ) हणनार
छेत्तु (छेत्तृ) छेदनार
मेत्तु (मेत्तृ) मेदनार

कुंभभार (कुम्भकार) कुंभ
करनार-कुंभार
कम्मगर (कर्मकर) कर्म-काम-
करनार-कामगरो
भारहर (भारहर) भार लई
जनार
थणंधय (स्तनंधय) धावनार
बालक
परंतव (परंतप) शत्रुने तपा-
वनार-प्रतापी
लेहअ (लेखक) लखनार

केटलांक अव्ययो

अग्गे (अग्ने) आघे-आगळ
अकट्टु (अकृत्वा) नहि करीने
आईव } (अतीव) अतीव-विशेष
अतीव }
अग्गओ (अग्रतः) आगळथी
अओ } (अतः) आथी-एथी
अतो }
अणमण्णं (अन्योऽन्यम्) अन्यो-
अन्य-एकबीजाने
अत्थं (अस्तम्) आथमवुं
अत्थु (अस्तु) थाओ
अद्धा (अद्धा) समय

अण (अण्-अन) निषेध-विपरीत
अण्णहा (अन्यथा) तेम नहि तो
अणंतरं (अनन्तरम्) अन्तर विना,
तुरत
अदुवा } (अथवा) अथवा
अदुव }
अहुणा (अधुना) हमणां
अप्पेव (अप्येव) संशय
अभितो (अभितः) चारे बाजु
अम्मो-आश्चर्य
अलं (अलम्) सयु-निषेध पूरुं
अवस्सं (अवश्यम्) अवश्य

असहं (असकृत्) अनेकवार

उपरि }
अवरि } (उपरि) ऊपर
उवरि }

अहस्ता (अधस्तात्) नीचे

आह्वय (आहृत्य) बलात्कार

इओ } (इतः) आ तरफ, वाक्यारंभ
इतो }

इतरा (इतरथा) एम नथी-अन्यथा

ईसि (ईषत्) थोडं

उत्तरसुवे (उत्तरश्वः) आवती काल
पछी

पगया (एकदा) एकवार-एक दिवसे

पगंततो (एकान्ततः) एक तरफी

पत्थ (अत्र) अहीं

कलं (कल्यम्) काले

कह } (कथम्) केम-केवी रीते
कहं }

कालओ (कालतः) काले करीने, वखते

केवच्चिरं (कियच्चिरम्)

केटला लांबा समय सुधी

केवच्चिरेण (कियच्चिरेण) केटला

लांबा समये

सामान्य शब्दो-नरजाति

णिलाडवट्ट (ललाटपट्ट) निलवट

साधय (श्वापद) सावज

डंड (दण्ड) दंड, डंडो, डांडियो

बन्धु (बन्धु) भांडु-भाई

जरढय (जरठक) घरडो-जरडो

मूक, मूग (मूक) मुंगो

मउड (मुकुट) मोड, मुगट

अंबमउड (आम्रमुकुट) अंबोडो

काक } (काक) कागडो
काग }

बय, बग (बक) बगलो

अंबकाल } (आम्रकाल) आंबागाळो
अंबगाल }

विवाहकाल (विवाहकाल) विवाडो-

विवागाळो-लमसरा

बिडाल (बिडाल) बिलाडो

कणिआर (कर्णिकार) कणेर

फलाहार (फलाहार) फराळ

जवरय (यवांकुर) जुवार

महणव (महार्णव) महेरामण-समुद्र

मेरामण (मेरा+मतु-मेरा+मण-मेरा-
मर्यादा. मण-वाळो-) समुद्र

मेरा (मेरा) मर्यादा

ओहरिसो } (अवघर्ष) ओरसियो
ओघरिसो }

चित्तियार (चित्रकार) चितारो

सुत्तहार (सूत्रधार) सुतार

आसाढ (आषाढ) अशाड मास

पाघूणय } (प्राघूणक) प्राहुणो-

पाघूणय } अतिथि

देसवद् (देशपति) देशाई
 किमि (कृमि) कृमि-करमियुं
 भाइणेज्ज (भागिनेय) भाणेज
 घूअ (घूक) घूअड-घूड
 देवर (देवर) देर
 गोधूम (गोधूम) गोधम-घउं
 पूयर (पूतर) पोरो-पूरो
 लोहयार (लोहकार) ल्हार
 कोणय (कोणक) खणो
 सिआल (शृगाल) शियाळ
 गाहय (ग्राहक) घराक
 फेण (फेन) फीण
 बाध } (बाध) बांधो
 बाह }
 बप्फ (बाष्प) बाफ
 सद्द (शब्द) साद
 कच्छव (कच्छप) काचबो
 अरय (अरक) आरो पैडानो
 डंस (दंश) डंख
 सिलेसम (श्लेष्मन्) सळेखम
 वसभ (वृषभ) वरख राशी
 संतोस (संतोष) संतोक
 वेस (वेष) वेष-मेख
 कुडंबि (कुडुम्बिन्) कणबी
 छावय (शावक) छैयो-छोकरो
 छुहागुड (मुधागुड) छागोळ-
 चुनो अने गोळनुं मिश्रण

मसय (मशक) मच्छर
 किण्हसार (कृष्णसार) कालीयार मृग
 निंबु (निम्बु) लींबु
 मउल (मुकुल) मौर
 मुगारय (मुद्गारक) मगदळ-मोगरी
 हरिताल (हरिताल) हरताल
 कुढारय (कुठारक) कुहाडो
 कुहालय (कुहालक) कोदाळो
 पच्छाताव (पश्चात्ताप) पस्तावो
 अच्छ (अक्ष) आंस-हांस
 तरस (तरक्ष) तरस नामनुं जनावर
 आसंक (आशङ्क) आंचको
 मक्कडय (मर्कटक) मांकडो
 कोलिअ (कौलिक ?) करोळियो
 कोलिक } (कौलिक) कोळी-एक
 कोलिअ } जात
 कोल्हुअ-कोल्हु-सिचोडो
 कोइल-कोयला
 कोथल-कोथळो
 कुक्कुस-कुशका
 कडइअ-कडिओ-चणनार
 कडप्प-कडपलो-समूह
 ककिंड-काकिडो
 कच्छर-कचरो
 रवय-रवैयो
 कचड (कर्पद) कोडो
 कोल } (कोड) खोळो
 कोड }

सामान्य शब्दो-नारीजाति

आपत्ति (आपत्ति) ओपटी
 दाढा (दंष्ट्रा) दाढ
 गम्भिणी (गर्भिणी) गाभणी
 पतीति (प्रतीति) पतीज-विश्वास
 चुच्छुंदरिआ (चुच्छोन्दुरुका)
 छछुंदर
 कलसी (कलशी) कसली
 परिहावणिआ (परिधापनिका)
 पहेरामणी
 देवराणी (देवराणी) देराणी
 गोणी (गोणी) गुणी-अनाज भरवानी
 कहोणी (कफोणी) कोणी
 ओसरिया—ओशरी
 छेंडी (छिद्रिका) छींढी
 अलसी (अतसी) अलसी
 महिसी (महिषी) भेंश
 छासी—छाश
 छवि } (छवि) छबी
 छवी }
 हलदी, हलिद्दा (हरिद्रा) हळदर
 छाया, छाही (छाया) छाया
 सवत्तिका (सप्तनीका) शोक्य
 भीइआ } (भीतिका) बीक
 भीइका }
 छुहा (सुधा) छो-चुनो
 लालसा (लालसा) लालच

कंकतिआ (कङ्कतिका) कांचकी
 कुढारिया (कुठारिका) कुहाडी
 कुद्दालिया (कुद्दालिका) कोदाळी
 बारक्खरी (द्वादशाक्षरिका) बाराखडी
 मज्जाया (मर्यादा) माजा-मल्लाजो
 मंजूसा (मञ्जूषा) मजूह-पेटी
 पेडिआ (पेटिका) पेटी
 कच्छडिआ (कच्छटिका) काछडी
 लोमपडी (लोमपटी) लोबडी-
 भरवाडणने पहेरवानी साडी
 वत्ता (वार्ता) वात
 वत्ति (वर्ति) वाट-बत्ती
 तजा (त्वचा) तज
 लक्खा (लक्षा) लाख
 कक्खा (कक्षा) काख
 रक्खा (रक्षा) राख
 विभूति } (विभूति) भभूति-राख
 विभूइ }
 माला (माला) माला, माल
 लज्जा (लज्जा) लाज
 कडी (कटी) केड
 जङ्गा (जङ्गा) जांघ
 संदंसिआ (संदंशिका) सांडसी
 अंगुलि (अंगुलि) आंगळी
 भाउज्जाया (भ्रातृजाया) भोजाई
 -भाभी

बारिआ (द्वारिका) बारी
 भग्नी } (भगिनी) बहेन
 भगिनी }
 संझा (संझा) सांज
 रात्ति (रात्री) रात
 गोठ्ठी (गोष्ठी) गोठ, गोठ्ठी

वरगोष्ठी } (वरगोष्ठी) वरौठी
 वरोष्ठी }
 वरजत्ता } (वरयात्रा) बरात-जान
 वरअत्ता }
 जनी } (जनी) जान
 जणी }
 गोरी (गौरी) गोरी

सामान्य शब्दो—नान्यतर जाति

पावरणय (प्रावरणक) उपरणं
 बिगुणय } (द्विगुणक) बमणं
 बिउणय }
 तिगुणय } (त्रिगुणक) त्रमणं
 तिउणय }
 चउगुणय } (चतुर्गुणक) चोगणं
 चउगुणय }
 छगुणय (षड्गुणक) छगणं
 सत्तगुणय (सप्तगुणक) सातगणं
 अट्टगुणय (अष्टगुणक) आठगणं
 मिह्णफल } (मेढ्रफल) मीढळ-मीढोळ
 मिह्णहल }
 मयणफल } (मदनफल) मीढोळ
 मयणहल }
 उत्थिअ (उत्थित) उठणुं
 विस (विष) विख
 कोमलय (कोमलक) कूणं
 सावत्तक } (सापन्त्यक) सावकुं
 सावत्तय }
 सगडय (शकटक) छकडो-शकट

छट्टय (षष्ठक) छट्ठं
 अच्छब्भुय (अत्यद्भुत) अचंबो
 अद्ध (अर्ध) अडधुं
 सोरभ (सौरभ) सोडम
 तिमिर (तिमिर) तम्मर-अंधारं
 दालिद्द (दारिद्र्य) दळदर—
 दारिद्र्य
 रुक्खय (रूक्षक) लुखुं
 पलाल (पलाल) पराळ-चोखानुं घास
 लङ्गल (लाङ्गल) हळ-नांगर
 बयर (बदर) बोर-बेर
 वत्त } (वर्त्म) वाट-रस्तो
 वट्ट }
 कयल (कदल) केळुं
 नीलय (नीलक) नीलो-नीळुं
 वादित्त (वादित्र) वाजिन्न
 वाइत्त }
 कोटर (कोटर) कोतर
 तिलय (तिलक) टीळुं
 बिंदु (बिन्दु) मीडुं

દાહિણય (દક્ષિણક) ઢાઘું
 નિચ્છિઅય (નિશ્ચિતક) નક્કી
 ઉચ્છંચલય (ઉચ્છન્નલક) ઉચ્છં-
 ચલ-ઉછાંછલો
 ઉચ્ચંચલય (ઉચ્ચન્નલક) ઉછાંછલો
 તુચ્છ (તુચ્છ) તુચ્છ-જૂજ
 પગરણ (પ્રકરણ) પગરણ-પ્રારંભ
 નમિર (નમ્ર) નમ્ર-નરમ
 ચક્ક (ચક) ચક-ચરલો

માહર (માતૃગૃહ) માયરં-મહિયર
 લોહલંડ (લોહલ્પન્ડ) લોલંડ
 સિંગ (શૃંગ) સિંગડું
 ભયઘ્વાલય (ભયઘ્વાલુલક)
 બેબાકલો
 રોમય (રોમક) રૂવું-રોમ
 દંતપવણ (દન્તપવન) દંતવળ-
 દાતળ
 વિહજય (દ્વિતીયક) બીજું

પાઠ ૨૧ મો

સંખ્યાવાચક શબ્દો

વિશેષતા:—

અઢારસ (અષ્ટાદશ) સુધીના સંખ્યાવાચક શબ્દોને ષષ્ઠીના બહુવચનમાં 'ણ્' અને 'ણં' પ્રત્યય લાગે છે. પગણ્, પગણં (પક્ષેષામ્ પક્ષાનામ્ ?)

દુણ્, દુણં (દ્વયોઃ) ઉભયણ્, ઉભયણં { ઉભયેષામ્ } વગેરે
 { ઉભયાનામ્ ? }

પગ, પક્ક, રક્ક, પઅ (પક)

આ શબ્દનાં પુંલિંગી રૂપો 'સવ્વ' ની જેવાં થાય છે.
 સ્ત્રીલિંગી રૂપો 'માલા' ની જેવાં થાય છે અને નપુંસકલિંગી
 રૂપો નપુંસક 'સવ્વ'ની જેવાં થાય છે.

ઉમ, ઉહ (ઉમ)

પ૦— ઉમે, (ઉમે)

बी०—	उमे	(उमान्)
	उभा	
त०—	उमेहि	(उमेभिः, उमैः)
	उमेहिं	
	उमेहिँ	
च० छ०—	उभण्ह, उभण्हं	(उमेषाम्, उमानाम् ?)
प०—	उभत्तो, उभतो, उभओ, उभाओ, उभाउ	(उभतः)
	उभाहि, उमेहि	
	उभाहिँतो, उमेहिँतो	(उमेभ्यः)
	उभासुँतो, उमेसुँतो	
स०—	उमेसु, उमेसुं	(उमेषु)

	दु	(द्वि)	त्रणे लिङ्गानां रूपो
प०—	दुवे, दोण्णि	वेण्णि	दो, वे, वे (द्वौ)
	दुण्णि	विण्णि	(द्वे)
बी०—	„	„	„ „ „ „
त०—	दोहि, दोहिँ, दोहिँ		(द्वाभ्याम्)
	वेहि, वेहिँ, वेहिँ		
च० छ०—	दोण्ह दोण्हं, दुण्ह, दुण्हं		(द्वयोः द्वीनाम् ?)
	वेण्ह वेण्हं, विण्ह, विण्हं		
प०	दुत्तो, दुतो दोओ, दोउ		(द्वितः)
	दोहिँतो, दोसुँतो		(द्वाभ्याम्)
स०	दोसु, दोसुं		(द्वयोः द्विषु ?)
	वेसु, वेसुं		

ति (त्रि) त्रणे लिंगनां रूपो
 प० } तिणिण (त्रीणि)
 बी० }
 च० छ० तिण्ह, तिण्हं (त्रयाणाम् त्रीणाम्?)
 शेष बहुवचनी रूपो 'रिसि' नां बहुवचनी
 रूपो जेवां छे.

चउ (चतुर) त्रणे लिंगनां रूपो
 प० बी० चत्तारो, चउरो चत्तारि (चत्वारः चतुरः, चत्वारि)
 त० चऊहि चऊहिं चऊहिँ (चतुर्भिः)
 चउहि चउहिं चउहिँ
 च० छ०— चउण्ह, चउण्हं (चतुर्णाम्)
 शेष बहुवचनी रूपो 'भाणु'ना बहुवचनो रूपी
 जेवां छे.

पंच (पञ्च) त्रणे लिंगनां रूपो
 प० बी०— पंच (पञ्च)
 त०— पंचेहि, पंचेहिं पंचेहिँ (पञ्चभिः)
 पचहि, पंचहिं पंचहिँ
 च० छ०— पंचण्ह, पंचण्हं (पञ्चानाम्)
 स०— पंचसु, पंचसुं (पञ्चसु)
 शेष बहुवचनी रूपो 'जिण'नां बहुवचननी रूपो
 जेवां छे.

आ रीते पाछळ आपेला बीजा बधा शब्दोर्ना रूपो
 जाणवानां छे:

છ (ષટ્) છ	ચૌદસ } (ચતુર્દશ) ચૌદ
સત્ત (સપ્ત) સાત	ચૌદહ } (ચતુર્દશ) ચૌદ
અઠ્ઠ (અષ્ટ) આઠ	ચોદસ } (ચતુર્દશ) ચૌદ
નવ (નવન્) નવ	ચોદહ } (ચતુર્દશ) ચૌદ
દસ } (દશન્) દશ	પણ્ણરહ } (પચ્ચદશ) પચ્ચર
દહ } (દશન્) દશ	પણ્ણરસ } (પચ્ચદશ) પચ્ચર
પઆરહ } (અકાદશ) અગીયાર	સોલસ } (ષટ્+દશ-ષોડશ) સોઠ
પગારહ } (અકાદશ) અગીયાર	સોલહ } (ષટ્+દશ-ષોડશ) સોઠ
ઇઆરસ } (અકાદશ) અગીયાર	સત્તરસ } (સપ્તદશ) સત્તર
દુવાલસ } (દ્વાદશ) બાર	સત્તરહ } (સપ્તદશ) સત્તર
બારહ } (દ્વાદશ) બાર	અઠ્ઠારસ } (અષ્ટાદશ) અઠાર
બારસ } (દ્વાદશ) બાર	અઠ્ઠારહ } (અષ્ટાદશ) અઠાર
તેરહ } (ત્રયોદશ) તેર	
તેરસ } (ત્રયોદશ) તેર	

કઈ (કતિ)

પ૦ વી૦ } કઈ (કતિ)

ચ૦ છ૦ } કઈણહ, કઈણહં (કતીનામ્)

બાકી બધાં 'રિસિ'નાં બહુવચની રૂપો જેવાં જાણવાં.

નીચે જણાવેલા શબ્દોમાં જેઓ આકારાંત છે તેમનાં રૂપો 'વાયા' ની જેવા જાણવાનાં છે અને જે શબ્દો ફકારાંત છે તેમનાં રૂપો 'ગતિ'ની જેવાં સમજાવાનાં છે.

પગૂળવીસા (एकोनविंशति)

અગળવીસ

વીસા (विंशति) વીશ

પગવીસા } (एकविंशति)

ફકવીસા } એકવીશ

પકવીસા }

બાવીસા (द्वाविंशति) બાવીશ

તેવીસા (त्रयोविंशति) તેવીશ-ત્રેવીશ

ચૌવીસા } (चतुर्विंशति) ચોવીશ

ચોવીસા }

પણવીસા (पञ्चविंशति) પચ્ચીશ-

પચ્ચવીશ

छव्वीसा (षड्विंशति) छव्वीश
 सत्तावीसा (सप्तविंशति) सत्तावीश
 अट्ठावीसा } (अष्टाविंशति)
 अट्ठवीसा } अट्ठावीश
 अडवीसा }
 पगूणतीसा (एकोनविंशत्)
 ओगणत्रीश
 तीसा (त्रिंशत्) त्रीश
 पगतीसा }
 पक्कतीसा } (एकत्रिंशत्)
 इक्कतीसा } एकत्रीश
 बत्तीसा (द्वाविंशत्) बत्रीश
 तेतीसा } (त्रयविंशत्)
 तितीसा } तेत्रीश
 चउत्तीसा } (चतुस्त्रिंशत्)
 चोत्तीसा } चोत्रीश
 पणतीसा (पञ्चत्रिंशत्) पांत्रीश
 छतीसा } (षट्त्रिंशत्) छत्रीश
 छत्तीसा }
 सत्ततीसा (सप्तत्रिंशत्) साडत्रीश
 अट्ठत्तीसा } (अष्टत्रिंशत्)
 अडत्तीसा } आडत्रीश
 पगुणचत्तालिसा (एकोनचत्वा-
 रिंशत्) ओगणचालीश
 चत्तालीसा (चत्वारिंशत्) चाळीश
 पगचत्तालिसा }
 इक्कचत्तालिसा } (एकचत्वारिंशत्)
 पक्कचत्तालिसा } एकताळीश
 इगयाला }

बेचत्तालिसा }
 बेआलिसा } (द्विचत्वारिंशत्)
 वेआला } बेंताळीश
 दुचत्तालिसा }
 तिचत्तालिसा } (त्रिचत्वारिंशत्)
 तेआलिसा } त्रेंताळीश-
 तेआला } तेंताळीश
 चउचत्तालिसा } (चतुश्चत्वारि-
 चोआलिआ } शत्) चुंमाळीश
 चोआला } -चुंआळीश
 चउआला }
 पणचत्तालिसा } (पञ्चचत्वारिंशत्)
 पणयाला } पिस्ताळीश
 छचत्तालिसा } (षट्चत्वारिंशत्)
 छायाला } छेंताळीश
 सत्तचत्तालिसा } (सप्तचत्वा-
 सगयाला } रिंशत्)
 मूडताळीश
 अट्ठचत्तालिसा } (अष्टचत्वा-
 अडयाला } रिंशत्)
 अडताळीश
 पगूणपण्णासा (एकोनपञ्चाशत्)
 ओगणपञ्चाश
 पण्णासा }
 पण्णास } (पञ्चाशत्) पञ्चाश
 पञ्चासा }
 पगपण्णासा }
 इक्कपण्णासा } (एकपञ्चाशत्)
 पक्कपण्णासा } एकपञ्च
 पगावण्णा }

दुष्पण्णासा } (द्विपञ्चाशत्)
 बावण्णा } बावन
 तेवण्णा } (त्रिपञ्चाशत्)
 तिपण्णासा } त्रेपन

चोवण्णा } (चतुष्पञ्चाशत्)
 चउपण्णासा } चोपन

पणपण्णा } (पञ्चपञ्चाशत्)
 पणपण्णासा } पंचावन
 पंचावण्णा }

छप्पण्णा } (षट्पञ्चाशत्)
 छप्पण्णासा } छप्पन

सत्तावन्ना } (सप्तपञ्चाशत्)
 सत्तपण्णासा } सत्तावन

अट्ठावन्ना } (अष्टपञ्चाशत्)
 अडवन्ना } अट्ठावन
 अट्ठपण्णासा }

पगूणसट्ठि (एकोनषष्टि)
 ओगणसाठ

सट्ठि (षष्टि) साठ
 पगसट्ठि } (एकषष्टि) एकसठ
 इगसट्ठि }

बासट्ठि (द्विषष्टि) बासठ

तेसट्ठि (त्रिषष्टि) त्रेसठ

चउसट्ठि } (चतुष्षष्टि) चोसठ
 चोसट्ठि }

पणसट्ठि (पञ्चषष्टि) पांसठ

छासट्ठि (षट्षष्टि) छासठ

सत्तसट्ठि (सप्तषष्टि) सडसठ

अट्ठसट्ठि } (अष्टषष्टि) अडसठ
 अडसट्ठि }

पगूणसत्तरि (एकोनसप्तति)
 ओगणोशित्तेर

सत्तरि } (सप्तति) शित्तेर
 हत्तरि }

पगसत्तरि }
 पगहत्तरि } (एकसप्तति)
 एकसत्तरि } एकोतेर
 इकहत्तरि }

विसत्तरि }
 बासत्तरि } (द्विसप्तति) बाँतेर
 बिहत्तरि }
 बाहत्तरि }
 बावत्तरि }

तिसत्तरि } (त्रिसप्तति) तौतेर
 तिहत्तरि }

चोसत्तरि }
 चोहत्तरि } (चतुस्सप्तति)
 चउसत्तरि } चूओतेर
 चउहत्तरि }

पणसत्तरि } (पञ्चसप्तति)
 पणहत्तरि } पंचोतेर

छसत्तरि } (षट्सप्तति) छौतेर
 छहत्तरि }

सत्तसत्तरि } (सप्तसप्तति)
 सत्तहत्तरि } सत्थोतेर

अट्ठसत्तरि } (अष्टसप्तति)
 अट्ठहत्तरि } अठथोतेर

पगूणासीइ (एकोनाशीति) ओग-
प्याएंशी-अगप्याअंशी

असीइ (अशीति) अंशी

पगासीइ (एकाशीति) एकाशी

बासीइ (द्वयशीति) बाशी

तेसिइ (त्र्यशीति) त्राशी-त्र्याशी

चउरासीइ } (चतुरशीति)

चोरासीइ } चोर्याशी

पणसीइ } (पञ्चाशीति)

पञ्चासीइ } पंचाशी

छासीइ (षडशीति) छाशी

सत्तासीइ (सप्ताशीति) सत्याशी

अट्टासीइ (अष्टाशीति) अठ्याशी

नवासीइ (नवाशीति) नेवाशी

पगूणनवइ (एकोनवति) ,,

नवइ (नवति) नेवुं

पगणवइ } (एकनवति)

इगणवइ } एकाणुं

पगाणवइ

बाणवइ (द्विनवति) बाणुं

तेणवइ (त्रिनवति) त्राणुं

चउणवई } (चतुर्नवति) चोराणुं

चोणवइ

पणणवइ

पञ्चणवइ } (पञ्चनवति) पंचाणुं

पञ्चाणवइ

छणणवइ (षण्णवति) छणुं

सत्तणवइ } (सप्तनवति) सत्ताणुं

सत्ताणवइ

अट्टणवइ } (अष्टनवति) अट्टाणुं

अडणवइ } (नवनवति) नव्वाणुं

णवणवइ } (नवनवति) नव्वाणुं

नवणवइ } (नवनवति) नव्वाणुं

पगूणसय (एकोनशत) ,,

सय (शत) सो

दुसय } (द्विशत) वसो

बिसय } (द्विशत) वसो

बे सयाइं (द्वे शते) वसो

तिसय (त्रिशत) त्रणसो

तिणिण सयाइं (त्रीणि शतानि) त्रणसैं

चत्तारि सयाइं (चत्वारि शतानि) चारसैं

चत्तारि सयाइं (चत्वारि शतानि) चारसैं

चत्तारि सयाइं (चत्वारि शतानि) चारसैं

सहस्स (सहस्र) हजार

दससहस्स } (दशसहस्र) दश-

दहसहस्स } हजार

अयुत } (अयुत) ,,

अयुअ

लक्ख (लक्ष) लाख

दसलक्ख } (दशलक्ष) दस लाख

वहलक्ख }

पयुअ } (प्रयुत) दस लाख

पयुत }

कोडि (कोटि) कोड

कोडाकोडी (कोटाकोटि) कोडा-

नुकोड

सामान्य शब्दो

कुहालय } (कु+हालक) कोदालो
 कोहालय }
 खहर (खदिर) खेरुं झाड के लाकड़
 गिरिय-नर्यु-एकलुं-केवल
 धवल (धवल) धोलुं, धोल
 माधव (मा+धव) लक्ष्मीपति-कृष्ण
 उद्धव } (उद्धव) ओधव-कृष्ण
 ओद्धव }
 गुल } (गुड) गोल
 गुड }
 सूई } (सूचि) सूई-सोय
 सूइ }
 गुरु (गुरु) गोर
 पहर (प्रहर) पहोर, पोरो
 नहर (नखर) नहोर
 पिंड } (पिण्ड) पेंडो, पींडो
 पैंड }
 विहत्थी (वितस्ति) वेंत
 कयलय (कदलक) केळुं
 कयली (कदली) केळ
 पाइक (पदातिक) पायगा
 नयर (नगर) नेर-चांपानेर वांका-
 नेर, बीकानेर
 अहिनव (अभिनव) अवनवुं
 कवल (कवल) कोलीओ

फलाहार (फलाहार) फराल
 कवड्य (कर्पटक) कोडो
 कवडिया (कर्पटिका) कोडी
 कवित्थ (कपित्थ) कोठुं
 गवक्ख (गवाक्ष) गोंखलो-गोंख
 पिडुल } (पृथुल) पडोलुं
 पडुल }
 पइट्ट (प्रविष्ट) पेठो-पेठेलो
 कप्पडय (कर्पटक) कपडुं-कापडुं
 रट्टकूड } (रष्ट्रकूट) रठोड
 रट्टऊड }
 चित्तकूड } (चित्रकूट) चित्तोड
 चित्तऊड }
 कसवट्टिआ (कषपट्टिका) कसोटी
 घणयर (घनतर) घणेरुं-अधिक
 वच्छयर (वत्सतर) वच्छेरो
 मयगल (मदकल) मेंगल-मद
 झरतो हाथी
 गुहिलउत्त (गुहिलपुत्र) गुहिलोत
 दुवेइ (द्विवेदिन्) दवे, दुवे
 चउव्वेइ (चतुर्वेदिन्) चोबे-चोबा
 अव्यय
 सु० दि० (शुक्र दिवस) अज-
 वाळियुं
 व० दि० } (बहुल दिवस) अंधारियुं
 ब० दि० }

नाम [नरजाति]

अक (अक) सूर्य, आकडातुं झाड-
आकडो

अग्नि (अग्नि) अग्नि, आग

अग्निअ (अग्नि) आग्निओ

अग्घाड (अघेडातुं) झाड-अघेडो

अच्चि (अर्चिस्) आंच, जाळ

अच्छ (अक्ष) आंस-हांस

अणागम } (अन्+आगम) न

अनागम } आवतुं ते-अनागमन

अप्प (आत्मन्) आत्मा-आप-पोते

अप्पाण (आत्मन्) आत्मा-आप
पोते

अमुणि (अमुनि) मुनि नहि ते-

बडबड करनार

अम्ह (अस्मद्) हुं

अय (अयस्) अयस-लोढुं

अरय (अरक) आरो-पैडानो

अरिहंत (अरि+हन्त) वीतराग देव

अलाह } (अलाम) अलाम-

अलाम } अप्राप्ति

असमण (अश्रमण) श्रमण नहि ते

असंजम (असंयम) असंयम

अहेल्ल } अल्लाह-ईश्वर

अहिल्ल }

अंक (अङ्क) अंक-खोळो

अंध } (अन्ध) आंधळो
अंधल }

अंब (आम्र) आंबो

अंबकाल } (आम्रकाल) आंबागाळी
अंबगाल }

अंबमउड (आम्रमुकुट) अंबोडो

आइच्च (आदित्य) आदित्य-सूर्य

आमोडो अंबोडो

आयरिय (आचार्य) आचार्य-

धर्मगुरु, विद्यागुरु

आरिय (आर्य) आर्य-सज्जन

आस (अश्व) अश्व-घोडो

आसाढ (आषाढ) अषाढ मास

आसंक (आशङ्क) आंचको

अल्हाअ (आह्लाद) आह्लाद-

आनंद

आहार (आधार) आधार

आहार (आहार) आहार-खावातुं

इसि (ऋषि) ऋषि

इंद (इन्द्र) इन्द्र

उच्छाह (उत्साह) उत्साह

उच्छु (इक्षु) इक्ष-शेरणी

उट्ट (उष्ट्र) उष्ट्र

उडिद अडद

उडू (उडू) ओड जातना लोको

उण्हाल (उण्णकाल) उनाळो

उत्तर (उत्तर) उत्तरदिशा, उत्तरनुं

उदहि (उदधि) उद-पाणी-ने

धारण करनार-समुद्र

उद्धव, ओद्धव (उद्धव) ओधव-

कृष्ण

उप्पाथ (उत्पाद) उत्पाद-उत्पत्ति

ऊरु (ऊरु) ऊरु-साथळ

उवज्झाय (उपाध्याय) उपाध्याय

अध्यापरु-गुरु-ओझा

उवासग (उपासक) उपासक-

उपासना करनार

उवाहि (उपाधि) उपाधि-प्रपंच

ऊसव (उत्सव) उत्सव

एरावण (ऐरावण) ऐरावण-मोटो

हाथी

ओठ (ओष्ठ) ओठ-होठ

ओहरिसो } (अवघर्ष) ओरसियो

ओघरिसो }

काकिड काकीडो

कच्छर कचरो

कच्छव (कच्छप) काछवो

कडइअ कडीओ-घर चणनार

कडप्प कडपलो-समूह

कर्णिआर (कर्णिकर) कणेर

कर्ण (कर्ण) कान, कानो

कण्ह (कृष्ण) कृष्ण-कान

कमंडलु (कमण्डलु) कमंडळ

कयविक्रय (कयविक्रय) खरीदवुं

वेचवुं-कयविक्रय करवो

करेणु (करेणु) करी-हाथी

कलंब (कदम्ब) कदंबनुं झाड

कलह (कलह) कलह-कळो

कलाव (कलाप) कडपलो-समूह

कवडु (कदर्प) कोडो

कवि (कवि) कवि

कवि (कपि) कपि-वानर

कवित्थ (कपित्थ) कोठुं

कविल (कपिल) कपिल ऋषि

कस (कश) चाबुक

कसिबल (कृषिबल) खेडवाळो-

खेडुत

कंटग (कण्टक) कांटो

कंद (स्कन्द) स्कन्द-गणपति

कंसआर } (कांस्यकार) कंसारो

कंसार }

काग } (काक) कागडो

काक }

काम (काम) काम-तृष्णा-इच्छा

काय (काय) काया-काय-शरीर

काल (काल) काल-समय

कावडिअ (कापर्दिक) कावडियुं-

कोडो-कोडी

कासव (काश्यप) काश्यप गोत्रनो
ऋषि-ऋषभदेव

काहार (क+हार) कहार-पाणी
भरनार

कांबलिअ (काम्बलिक) कामळीयो,
कांबळीओने वेचनार वा
ओढनार

किण्हसार (कृष्णसार) कालीयार मृग

किलेस (क्लेश) क्लेश

किसाणु (कृशानु) अग्नि

कुक्खि, कुच्छि (कुक्षि) कूख

कुक्कुस कुशाको

कुडुम्बि (कुटुम्बिन) कणवी

कुठार (कुठार) कुठार-कुहाडो

कुठारय (कुठारक) कुहाडो

कुहालय (कुहालक) कोदाळो

कुमारवर (कुमारवर) उत्तम

कुमार

कुलवड (कुलपति) कुलनो पति-

आचार्य

कुंथु (कुन्थु) कंथवो-एक नानो

जीवडो

कुंभार (कुम्भकार) कुंभार

कैवट्ट (कैवर्त) कैवर्त-कैवट-होडी

ट्रंकनार

केसरि (केसरिन्) केसरवाळो-
याळवाळो सिंह-केसरी सिंह

कोइल कोयळा

कोइल } (कोकिल) कोकिल-
कोकिल } कोयळ

कोड (कोड) गोद-खोळो

कोणय (कोणक) खणो

कोथल कोयळो

कोल } (कोड) खोळो

कोड }

कोलिअ (कौलिक) करोळियो

कोलिक } (कौलिक) कोळी-

कोलिअ } एक जात

कोल्हुअ (कोल्हु) कोल्हु-सिचोडो

कोस (कोश) कोह-पाणी

काढवानो, कोश-खजानो

कोसिअ (कौशिक) कौशिक गोत्र-

वाळो इन्द्र अथवा चंडकौशिक सर्प

कोह (कोध) कोध

कोहदंसि (कोधदर्शिन्) कोधने

जोनार-कोषी

खग्ग (खड्ग) खड्ग-तलवार

खट्टिक (घातक) खाटकी

खत्तिय (क्षत्रिय) क्षत्रिय

खय (क्षय) खे-क्षय

खार } (क्षार) खारो

छार }

खोखलअ खोखलदंतो

खोड खोडो-लंगडो

खोल (खर) खोलकुं-गधेडानुं बन्नुं

खंध (स्कन्ध) कांध-खांध-भाग,

मोटी डाळ

गग्ग (गार्ग्य) गर्गनो पुत्र-ते नामनो

एक ऋषि

गडुह } (गर्दभ) गधेडो

गहह }

गढ गढ

गणधर } (गणधर) गणने धारण

गणहर } करनार-समूहनी-व्यवस्था

करनार आचार्य

गणवइ (गणपति) गणोनो पति-

गणपति

गणि (गणिन्) गण-समूहने

साचवनार आचार्य

गब्भ (गर्भ) गर्भ, गाभो

गब्भदंसि (गर्भदर्शिन्) गर्भने

जोनार-जन्म धारण करनार

गय (गज) गज-हाथी

गरुल (गरुड) गरुड

गवक्ख (गवाक्ष) गोखलो-गोख

गंध (गन्ध) गंध

गंधिअ (गान्धिक) गांधी-गंधवाळी

वस्तुने वेचनार

गाम (ग्राम) गाम

गाहय (ग्राहक) घराक

गिहि (गृहिन्) गृहस्थ

गुय्ह (गुह्य) गुह्यक-यक्ष, गुह्य-गूढ

गुरु (गुरु) गुरु-गोर, वडिल माता

पिता बगेरे

गुहिलउत्त (गुहिलपुत्र) गुहिलोत

गौतम } (गौतम) गौतम गोत्रनो

गोयम } मुनि

गोधूम (गोधूम) गोधम-घउं

घड (घट) घडो

घरवइ } (गृहपति) घरनो पति-

गहवइ } गृहस्थ

घूअ (घूक) घूअड-घूड

घोडअ (घोटक) घोडो

चउव्वेइ (चतुर्वेदिन्) चतुर्वेदी

चोबे, चोबा

चक्कवट्टि (चक्रवर्तिन्) चक्र फेर-

वनार-चक्रवर्ती राजा

चक्खु (चक्षुस्) चक्षु-आंख

चम्मर (चर्मकार) चमार

चंद (चन्द्र) चंद्र

चाइ (त्यागिन्) त्यागी

चास खेतरमां चास करवा ते

चित्त (चित्र) एक सारथिनुं नाम

चित्तकूड } (चित्रकूट) चितोड

चित्तऊड }

चित्तयार (चित्रकार) चितारो

છમલય (છાગ) છાલું-બકરું
 છત્ત (છાત્ર) છાત્ર-વિદ્યાર્થી
 છપ્પઅ } (ષટ્પદ) છપગો-ભમરો
 છપ્પય }

છાંટ છાંટો-છાંટ
 છાત્રય (શાવક) છૈયો-છોકરો
 છુદ્ધાગુહ (સુધાગુહ) છાગોલ-ચુનો
 અને ગોલનું મિશ્રણ

છેઅ (છેદ) છેડો
 જટ્ટ (જર્ત) જાટ નાતનો માળસ
 જડાલુ (જટાલ) જટાલું-જટાવાલું
 જળય (જનક) જનક-પિતા
 જળુ (જહ્નુ) તે નામનો સગરપુત્ર
 જન્મ (જન્મન્) જન્મ
 જર (જ્વર) જ્વર-તાવ
 જરઢય (જરઠક) ઘરડો-જરડો

જવરય (યવાંકુર) જુવારા
 જંતુ (જન્તુ) જંતુ-પ્રાણી-જીવજંત
 જંબુ (જમ્બુ) જાંબુ, જાંબું કાઢ
 જામાડય (જામાતૃક) જમાઈ
 જાયતેય (જાતતેજસ્) જેમાં તેજ
 છે તે-અગ્નિ

જિણ (જિન) જય પામનાર-વીતરાગ
 જીવ (જીવ) જીવ
 જીવાડ (જીવાલુ) જીવનનું ઔષધ
 જોઈસિઅ (જ્યોતિષિક) જોષી
 જોગિ (યોગિન્) યોગી-જોગી

જાંઘર જાંઘર-સૂકું
 જુનિ (ધ્વનિ) જાણજાણાટ-અવાજ-
 ધ્વનિ

ટપ્પરઅ ટાપરો-ઘરાબ કાનવાલો
 ટાર ટારડો
 ઢુંટ ઢુંટો
 ડંડ (દણ્ડ) દંડ, ડંડો, ડાંડિયો
 ડવ્વ } ડાલું-ડાલો હાથ
 ડાવ }

ડંસ (દંશ) ડંચ
 ઢુંગર ઢુંગરો
 ઢુંબ ઢોમ-ચાંડાલ
 ઢુંઘ ઢુંધો-હોકો
 ડોઅ ડોયો-પાળી કાઢવાનો ડોયો
 ડોલ ડોલો-આંચનો ડોલો

ણક નાક
 ણાતસુત } (જ્ઞાતસુત) જ્ઞાતવંશનો
 ણાયસુય } પુત્ર-મહાવીર

ણિલાહવટ્ટ (લલાટપટ્ટ) નિલવટ
 ણહાવિઅ } (નાપિત) નવરાવનારો-
 નાવિઅ } નાવી-હજામ

ત } (તદ્) - તે
 ણ }

તલાય (તડાગ) તલાવ
 તરસ (તરક્ષ) તરસ નામનું જનાવર
 તરુ (તરુ) તરુ-દુ-સાઢ
 તવ (તપસ્) તપ-તપશ્ચર્યા

तव (स्तव) स्तव-स्तुति
 तवस्सि (तपस्विन्) तपस्वी
 तस (त्रस) त्रस प्राणी-गति करी
 शके तेवा प्राणी

तंतु (तन्तु) तांतणो
 तंबोलिअ (ताम्बूलिक) तंबोली
 ताव (ताप) ताव-ताप-तडको
 तिल (तिल) तल

तुम्ह (युष्मद्) तुं
 तुरंगम (तुरंगम) तुरत जनार,
 तुरंग-घोडो

तेअ (तेजस्) तेज
 तेलिअ (तैलिक) तेली-तेल
 वेचनार

थावर (स्थावर) स्थिर रहेनार-
 गति न करी शके ते प्राणी-
 वनस्पति वगरे

थेर (स्थविर) स्थिर बुद्धिवाळो-
 पाकट-वयोवृद्ध-संत

दयालु (दयालु) दयालु
 दवर दोरो
 दंड (दण्ड) दंड-डांडो-लाकडी
 दंत (दन्त) दांत
 दाडिम (दाडिम) दाडम
 दास (दास) दास
 दाहिण } (दक्षिण) दक्षिण-
 दक्षिण } दक्षिणतुं

दिणयर (दिनकर) दिननो करनार
 -सुरज, शीकरो

दुकाल (दुष्काल) दुकाळ
 दुख्खदंसि (दुःखदर्शिन्) दुःखने
 जोनार-दुःख पामनार

दुम (दुम) दुम-झाड
 दुवेइ (द्विवेदिन्) दवे, दुवे
 दुस्सीस } (दुश्शिष्य)
 दुस्सिस्स } दुष्ट शिष्य-विद्यार्थी
 देवज्ज (दैवज्ञ) दैवने जाणनार-
 जोक्षी

देवर (देवर) देवर-देर-दियर
 देविंद (देवेन्द्र) देवोनो इन्द्र-
 देवोनो स्वामी

देस (देश) देश
 देसवइ (देशपति) देशाई
 दोस (दोष) दोष, द्वेष
 दोसिअ (दौष्यिक) दोशी-दुष्य-
 वल्ल वेचनार

धअ (ध्वज) धजा-ध्वज
 धणि (धनिन्) धानवाळो-धणी
 धन्न (धान्य) धान्य
 नड (नट) नट
 नमि (नमि) ते नामनो एक
 राजर्षि-नमिराज
 नमिराय (नमिराज) नमिराज-ते
 नामनो मिथिलानो एक राजर्षि

नयण (नयन) नेण-आंख
 नरवध (नरपति) नरोनो पति-नर-
 पति-नरपत-राजा
 नह (नख) नख
 नह (नभस्) नभ-आकाश
 नहर (नखर) नहोर
 नातपुत्त } (ज्ञातपुत्र) ज्ञातवंशनो
 णातपुत्त } पुत्र-महावीर
 नायपुत्त }
 नास (न्यास) न्यास-थापण
 नास (नाश) नाश
 निव (नृप) नृप-राजा
 नेह (स्नेह) स्नेह-नेह
 नेहालु (स्नेहालु) नेहाल-स्नेहाळ-
 स्नेहवाळो
 पद (पति) पति-स्वामी-धणी-
 मालीक
 पक्ख (पक्ष) पक्ष-पखवाडीयुं, पंख-
 पांख, तरफदारी
 पक्खि (पक्षिन्) पंखी-पांखवाळुं
 पच्छाताव (पश्चात्ताप) पस्तावो
 पज्ज (प्राज्ञ) प्राज्ञ-डाह्यो
 पज्जुण्ण } (प्रयुज्ज) प्रयुज्ज नामनो
 पज्जुज्ज } कृष्णनो पुत्र
 पडह (पटह) पडो-ढोल
 पण्हअ (प्रस्नव) पानो-पोतानुं
 बाळक जोइने माताने दूध आवे ते

पण्ह (प्रश्न) प्रश्न
 पण्हअ (प्रस्तुत) पानो
 पमाद (प्रमाद) प्रमाद
 भसावधानता-आळख
 परियट्ट परीट-धोबी
 पल्लाअ (प्रह्लाद) प्रह्लाद कुमार
 पवासि (प्रवासिन्) प्रवास करनार
 पवंच (प्रपंच) प्रपंच
 पव्वय (पर्वत) पर्वत
 पसु (पशु) पशु
 पहु (प्रभु) प्रभावशाली-समर्थ
 पंडरंग (पाण्डुराङ्ग) पांडुरंग-महादेव
 पंथ (पन्थ) पंथ मार्ग
 पाउस (प्रावृष्) पाउस-पावस
 वरसादनी ऋतु
 पाघूणय } (प्राघूणक) प्राहुणो-
 पाहूणय } अतिथि
 पाण (प्राण) प्राण-जीव
 पाणि (प्राणिन्) प्राणी
 पाणि (पाणि) पाणी-हाथ
 पाय (पाय) पा-चोथो भाग
 पाय (पाद) पाद-पग-पायो
 पायय (पादक) पायो
 पावासु (प्रवासिन्) प्रवासी
 पास (पाश) पाश-फांसो पाशलो
 फांसलो

प्रासाय (प्रासाद) प्रासाद-महेल
 पिणाअ परणे
 पिलोस (प्लोष) दाह
 पीलु (पीलु) पीलुं झाड
 पुरिम (पुरा+इम) पहेलानुं, पूर्व
 पुरिस (पुरुष) पुरुष
 पुव्व (पूर्व) पूर्व-पूर्वनुं
 पुव्वण्ह (पूर्वाह्न) दिवसनो पूर्व भाग
 पूयर (पूतर) पूरो-पोरो
 पेडइअ फडिओ-दाणानो वेपारी
 पोक्खर (पुक्कर) पोखर-तळाव
 पोट्टिय (पौष्टिक) पोठीयो-महादेवनो
 पोठीयो
 फलाहार (फलाहार) फराळ
 फास (स्पर्श) स्पर्श
 फेण (फेन) फीण
 बइल्ल बळद-बेल
 बक } (बक) बगलो
 बग }
 बप्प (वप्प) बाप
 बप्फ (वाष्प) बाफ
 बहिणीवइ (भगिनीपति) बनेवी
 बंधव (बान्धव) बांधव-भाई
 बंधु (बन्धु) बंधु-भांडु-भाई
 बंभण } (ब्राह्मण) ब्रह्म-वियाने
 बम्हण } जाणनार समझनार
 भाहण } पुरुष

बंभयारी (ब्रह्मचारिन्) ब्रह्मचारी
 बाध } (बाध) बांधो
 बाह }
 बाल (बाल) बाळ-बाळक
 बाहु (बाहु) बाहु-बांय-हाथ
 बिडाल (बिडाल) बिलाडो
 बिंदु (विन्दु) बिंदु, मींडु, टीपुं
 बुद्ध (बुद्ध) बुद्धदेव
 बुह (बुध) बुद्धिमान्-डाखो पुरुष
 बोकड (बर्कर) बोकडो-बकरो
 भड (भट) भड-शूर
 भमर (भ्रमर) भमरो
 भाइणेज (भागिनेय) भाणेज
 भाणु (भानु) भानु-भाण-सूरज
 भार (भार) भार
 भारय (भारक) भारो
 भारवह (भारवह) भार वहन कर-
 नार-मजूर
 भारहर (भारहर) भार लई जनार-
 मजूर
 भिंग (भृङ्ग) भृंग-भमरो
 भिक्खु (भिक्षु) भिक्षु
 भूअ (भूत) भूत-प्राण जीव
 भूमिवइ (भूमिपति) भूमिनो पति-
 राजा
 भूवइ (भूपति) भू-पृथ्वी-नो पति
 भूपति-भूपत-राजा

भोगि } (भोगिन्) भोगी-
भोइ } भोगोने भोगवनार

मअ (मृग) मृग-कपशु-हरण

मउड (मुकुट) मोड-मुगट

मउल (मुकुल) मोर

मकड मकडी-करोळीयो

मकडय (मर्कटक) मांकडो

मगग (मार्ग) मार्ग-मारग

मग्गु (मद्गु) एक प्रकारनी
माछली

मच्चु } (मृत्यु) मोत-मरण
मिच्चु }

मढ (मठ) मढी-मठ-संन्यासियोनुं
रहेछाण

मणि (मणि) मणि

मणिआर (मणिकार) मणियार
काचनो सामान वेचनार

मयगल (मदकल) मंगल-मद
झरतो हाथी

मयंक (मृगाङ्ग) मृगना निशानवाळो-
चन्द्र

मरहट्ट (महाराष्ट्र) मोटो देश-
महाराष्ट्र देश

मरहट्टअ (महाराष्ट्रीय) महाराष्ट्रनो
वतनी-मराठी लोक

मसथ (मशक) मच्छर

महण्णव (महार्णव) महेरामण
समुद्र

महण्णसाय (महाप्रसाद) मोटा
प्रसादवाळो-सुप्रसन्न-कृपालु

महातवस्सि (महातपस्विन्) मोटो
तपस्वी

महादोस (महादोष) महादोष-मोटो
दोष

महावीर (महावीर) महावीर देव

महासद्धि (महाश्रद्धिन्) मोटी
अचल श्रद्धावाळो

महासव (महासव) मोटो आश्रव-
पापोनो मोटो मार्ग

महेसि { महा+ऋषि } व्यास वगेरे
महर्षि } महर्षि

मंजार (मार्जार) मणजर-बिलाडो

मंति (मन्त्रिन्) मन्त्री-कारभारी

मंतु (मन्तु) अपराध-शोक

माधव (मा+धव) लक्ष्मीपति-
माधव-कृष्ण

मार (मार) मारनारो-तृष्णा

माराभिसंकि (माराभिशङ्किन्)

मार-तृष्णा-थी शंकित रहेनार-
दूर रहेनार-तृष्णाथी डरनारो

मालिअ (मालिक) माली-माळ
वेचनार

मास (मास) महीनो-मास
मिलिच्छ (म्लेच्छ) म्लेच्छ

मुद्ग } (मृदङ्ग) मृदङ्ग
मिद्ग }

मुग्गरय (मुद्गरक) मगदळ-
मोगरी

मुणि (मुनि) मुनि-मनन करनार
मौन राखनार-संत

मुग्ध } मोभ
मोग्ध }

मुद्गुत्त (मुद्गुर्त) मूरत-वखत-थोडो
समय

मूथ }
मूक } (मूक) मूगो
मूग }

मूसअ } (मूषक) मूषक-उंदर
मूसय }

मेरामण (मेरा+मतु-मेरा+मण)
महेरामण-समुद्र

मेह (मेघ) मे-मेघ-वरसाद

मेहावि (मेधाविन्) मेधावाळो
बुद्धिमान्

मोक्ख (मोक्ष) मोक्ष-छूटकारो

मोचिअ (मौचिक) मोची-मोजां
सीवनार

मोर } (मयूर) मोर-मयूर
मयूर }

मोह (मोह) मोह-मूढता

मोहणदास (मोहनदास) ते नाम्नो
वीर पुरुष-मोहनदास गांधी

रट्टकूड } (राष्ट्रकूट) राठोड
रट्टऊड }

रट्टधम्म (राष्ट्रधर्म) राष्ट्रनो धर्म-
समग्र देशनुं हित करनारी
प्रवृत्ति

रण्णवास (भरण्यवास) अरण्यमां
वसवुं-वनमां रहेवुं

रप्फ राफडो

रवय रवैयो

रस (रस) रस

रस्सि (रसिम) राश-बळदनी के
घोडानी राश

राग (राग) राग-आसक्ति

रायरिसि (राज+ऋषि) राजर्षि

रिच्छ (ऋक्ष) रीछ

रिसि } (ऋषि) रषि
इसि }

रुक्ख (ऋक्ष) रुख-झाड

लाह } (लाम) लाम-लावो
लाम }

लेहसालिअ (लेखशालिक) निशा-
लीओ-निशाळे भणवा जनार

लोअ } (लोक) लोक-जगत-
लोग } लोको

लोह (लोभ) लोभ
 लोहयार (लोहकार) लुहार
 लोहार (, ,) , , -लुवार
 वग्घ (व्याघ्र) वाघ
 वच्छ (वत्स) वच्चुं-संतान-वाछडो
 वच्छयार (वत्सतर) वछेरो
 वडु वडो
 वणप्फइ } (वनस्पति) वनस्पति
 वणस्सइ }
 वद्धमाण (वर्धमान) वर्धमान-
 महावीर
 वप्पीअ } बपैयो
 वप्पीइ }
 वम्मइ (मन्मथ) मनने मथनार-
 कामदेव
 वरदंसि (वरदर्शिन) उत्तम रीते
 जोनार
 ववहार (व्यवहार) वेवहार-वेपार
 ववहारिअ (व्यावहारिक) वहेवारी-
 वहेपारी
 वसभ (वृषभ) वरख राशी
 वसइ (, ,) वृषभ-बलद
 वसु (वसु) वसु-धन, पवित्र
 मनुष्य
 वहोलो पाणीनो वहेलो
 वंसअ (वंशक) वांसो-पीठ

वाउ } (वायु) वायु-वा
 वायु }
 वाणिअ (वाणिज) वाणीओ
 वाणिज्जार (वाणिज्यकार)
 वणजारो-वणज करनारो-वेपारी
 वाहि (व्याधि) व्याधि-रोग
 विज्जतिथि (विद्यार्थिन्) विद्यानो
 अर्थी-विद्यार्थी
 विडवि (विटपिन्) बीड-झाड
 विण्डु (विष्णु) विष्णु
 विप्परियास (विपर्यास) विपर्यास-
 विपरीतता-भ्रान्ति
 विराग (विराग) रागशी विरुद्ध
 भाव-वैराग्य
 विवाहकाल (विवाहकाल) विवाडो-
 लमसर
 विहु (विधु) विधु-चन्द्र
 विंचुअ (वृश्चिक) वींछी
 विंछिअ (, ,) वींछी
 वीस (विश्व) विश्व-बधुं
 वुड्ड (वृद्ध) बूढो-घरडो
 वुत्तंत (वृत्तान्त) वृत्तान्त-समाचार
 वेय (वेद) ऋग्वेद वगेरे वेद
 वेवाहिअ (वैवाहिक) वेवाई
 वेस (वेष) वेष-मेख
 वेसाइ (वैशाख) वैशाख मास
 वोज्झ (वस्य) बोजो

वोज्झअ बोजो
 स, सुव (स्व) स्व-पोते-पोतानुं
 स (श्वन्) श्वान-कृतरो
 सउणि (शकुनि) शकुनि-पक्षी
 सज्ज (षड्ज) षड्ज-एक प्रकारनो
 सुर
 सठ (शठ) शठ-लुब्धो
 सह (शब्द) शब्द-साद-अवाज
 सण्ण (सर्प) साप
 सम (सम) बंधुं
 समण (श्रमण) शुद्धि माटे श्रम
 करनार-संतपुरुष
 समत्तदंसि (सम्यक्त्वदर्शिन्) सत्यने
 जोनार-समजावनार-आचरनार
 समुद्द } (समुद्र) समुद्र-समुद्र
 समुद्र }
 सयंभु (स्वयंभू) स्वयं थनार-ब्रह्मा,
 ते नामनो समुद्र
 सय्ह (सह्य) सह्य नामनो पहाड,
 सही शकाय ते
 सर (स्मर) स्मर-कामदेव
 सवह (शपथ) शपथ-सोगन
 सव्व (सर्व) सर्व-सब-बंधु
 सव्वज्ज (सर्वज्ञ) सर्वज्ञ-बंधु जाणनार
 सव्वण्णु (, ,) सर्व जाणनार
 सव्वसंग (सर्वसङ्ग) सर्व प्रकारनो
 संग-संबन्ध-आसक्ति

संकु (शंकु) शंकु-खीलो
 संख (शङ्ख) शंख
 संग (संग) संग-सोबत
 संतोस (संतोष) संतोष
 संभु (शम्भु) शंभु-सुखनुं स्थान-
 महादेव
 संवत्तअ (संवर्तक) संवर्तक-वायु
 संसार (संसार) संसार-जगत्
 संसारहेउ (संसारहेतु) संसारनो
 हेतु-संसार वधवानुं कारण
 साणु (सानु) शिखर
 साड (शाट) साडलो-साढी
 साडय (शाटक) ,, ,,
 साडवी } (शाटविम्) साळवी-
 सालवी } साढी वणनार
 सारहि (सारथि) सारथि-रथ
 हांनारो
 साव (शाप) श्राप
 सावय (श्रापद) सावज
 साहु (साधु) साधक, साधन करनार
 -साधुपुरुष, सज्जन, शाहुकार
 सिआल (शृगाल) शिआल
 सिद्ध (सिद्ध) अदेही-वीतराग
 सिम (सिम) बंधु
 सिलिम्ह (स्लेष्मन्) स्लेष्म
 सिलेसम (, ,) सलेखम

सिलोअ } (श्लोक) श्लोक-कीर्ति
सिलोग }

सिसु (शिशु) शिशु-बाळक

सिंगार (शृङ्गार) शृङ्गार-शणगार

सीआल (शीतकाल) शियाळो

सीस } (शिष्य) शिष्य-विद्यार्थी
सिस्स }

सीह } (सिंह) सिंह
सिघ }

सुत्तहार (सूत्रधार) सुतार

सुमिण }
सिमिण } (स्वप्न) सपनुं-सोणुं
सुविण }
सिविण }

सुरट्ट (सुराष्ट) सोरठ देश

सुरट्टअ { सुराष्ट्रीय } सोरठनो
सोरट्टीअ { सौराष्ट्रीय } वतनी-
सोरठी लोक

सुअर (शूकर) शूकर-भुंड

सेट्टि (श्रेष्ठिन्) श्रेष्ठी-शेठ

सोवाग (श्वपाक) चांडाल

सोमिच्छि (सौमित्रि) सुमित्रानो पुत्र
-लक्ष्मण

सोरहिअ (सौरभिक) सरैयो-सुरभि-
सुगंधी-तेल बगेरेने वेचनार

सोवण्णिय (सौवर्णिक) सोनी-
सोनुं घडनार

हत्थ (हस्त) हाथ

हत्थि (हस्तिन्) हाथी

हर (हर) हर-महादेव

हरिअंद (हरिश्चन्द्र) हरिचंद राजा

हरिपसबल (हरिकेशबल) मूळ
चंडाल कुळमां जन्मेलो एक

जैन मुनि

हरिण (हरिण) हरण

हरिताल (हरिताल) हरताल

हरिस (हर्ष) हरख-हर्ष

हव्ववाह (हव्यवाह) हव्यवाह-अग्नि

हेमंत (हेमन्त) हेमंत ऋतु-

शिआळो

नाम [नारीजाति]

अआलि एलि-अकाळे वादळां थवां
 अच्छरसा (अप्सरस्) अपसरा
 अज्जू (आर्या) सासू-आजी
 अम्मा (अम्बा) मा-अम्मा
 अलसी (अतसी) अळशी
 अलाऊ } (अलाबू)
 लाऊ } तुंबडी-लउआ
 अवालुया अवालु-दांतना पेढा
 अंगुलि (अङ्गुलि) आंगळी
 आणा (आज्ञा) आज्ञा-आणा
 आपत्ति (आपत्ति) ओपटी
 आसिसा (आशिष) आशिष,
 आशीर्वाद
 इत्थी } (व्ही) व्ही-तिरिया
 यी }
 उथल्ला उथलो-उथळवुं-उथळी
 जवुं
 उंबी पाकेला घउंनी हुंडी
 उत्तरिविडी उतरेड-वासणनी मांड
 उथल्लपथल्ला उथलपाथल
 ओज्झरी होजरी
 ओप्पा ओप
 ओसरिया ओशरी
 ओसा ओस
 कउद्दा (ककुम्भ) दिशा

ककंधू (कर्कंधू) बोरडी
 कक्खा (कक्षा) काख
 कच्छडिया (कच्छटिका) काछडी
 कच्छु (कच्छु) खाज-खरज
 कट्टारी कटार
 कडी (कटी) केड
 कत्ता (कत्ता)पासा-जुगारनी आंधळी
 कोडी
 कयली (कदली) केळ
 कलसी (कलशी) कसली-कळशी
 कलिआ (कलिका) कळी
 कहोणी (कफोणी) कोणी
 कंकतिआ (कङ्कतिका) कांचकी
 कंति (कान्ति) कांति, खांत
 किंति (कीर्ति) कीर्ति-कीरत
 किया (क्रिया) क्रिया, विधि-विधान
 किवा (कृपा) कृपा
 किसरा (कसर) खीसडी
 कुक्खी (कुक्षि) कूख
 कुठारिया (कुठारिका) कुहाडी
 कुहालिया (कुहालिका) कोदाळी
 कुमारी (कुमारी) कुंबरी, कुंवारी
 कुहिणी (कफोणी) कोणी
 खडकी खडकी
 खड्डा (गती) खाडो

खणुसा खणस-इच्छा
 खली खोल
 खंति (क्षान्ति) क्षमा
 गउ (गो) गाय-गाउ
 गउआ (गौका) गाय
 गडयडी गडगडाटी
 गह्री (गन्त्री) गाडी
 गंडीरी गंडेरी-शेरडीनी कातळीओ
 गभिणी (गभिणी) गाभणी
 गाई (गो) गाय
 गायरी गागर
 गिरा (गिर) गिरा-वाणी
 गोह्री (गोह्री) गोठ-गोठडी
 गोणी (गोणी) गुणी-अनाज भर-
 वानी
 गोरी (गौरी) गौरी-पार्वती,
 गौरी ह्री
 गोली गोळी
 घिणा (घृणा) घिण-घृणा
 चवेडी चपटी वगाडवी
 चंचु (चञ्चु) चांच
 चंदिआ } (चन्द्रिका) चांदनी,
 चंद्रिआ } चांदी-रूपं
 चंदिमा (चन्द्रिका) चन्द्रमानी चांदनी
 चिरिहिट्टी } चणोळी
 चिणोड्टी }
 चिंता (चिन्ता) चिंता
 १४

चुच्छुंदरिया (तुच्छोन्दुरका) छु-
 दर
 चोह्री चोटली
 छह्री छाल
 छवडी चामडी
 छवि, छवी (छवि) छबी
 छाया, छाही (छाया) छाया
 छासी छाश
 छुहा (क्षुधा) भूख
 छुहा (सुधा) छो-चुनो
 छेंडी-छीडी
 जनी, जणी (जनी) जान
 जंघा (जंघा) जांघ
 जाडी झाडी
 जिम्मा } (जिह्वा) जीभ
 जीहा }
 जुत्ति (युक्ति) जुक्ति-योजना
 जुवइ (युवति) युवति
 जोवारी ज्वार-जार
 झडी वरसादनी झडी
 झंटी झाट्या-भाथाना वाळ
 झोलिका झोळी
 डाली डाळ-शाखा
 ढंकणी ढांकणी
 ढेंका ढिंकवो
 णत्था नाकनी नथ, बळदनी नाथ
 णहरी नेरणी

पिङ्गिणी नींदुं-नकासुं घास कापुं
 णीसरिआ नीसरणी
 तजा (त्वचा) तज
 तणुवी (तन्वी) पातळी
 तण्हा (तृष्णा) तृष्णा
 तरुणी (तरुणी) तरुण स्त्री
 तिसा (तृषा) तरस-लालच
 थुद (स्तुति) स्तुति-थोय
 दअरी दाद
 ददु (दद्रु) धाधर-दादर
 दित्ति (दीप्ति) दीप्ति-तेज
 दाढा (दंष्ट्रा) दाढ
 दिसा (दिशा) दिशा-दश
 दिहि } (धृति) धैर्य
 धिद }
 देवराणी (देवराणी) देराणी
 घसी } (धात्री) धात्री-धाई-
 धाई } धवराबनारी माता
 धुआ (दुहिता) बीकरी
 धूलि (धूलि) धूळ
 नणंदा (ननान्द) नणंद
 नारी (नारी) नारी-नार
 नावा (नौका) नाव
 निसा (निशा) निशा-रात्री
 पक्खरा पाखर-हाथी घोडानो
 सामान

पड्डुआ पाटु
 पड्डी पाडी
 पण्णा (प्रज्ञा) प्रज्ञा
 पतीति (प्रतीति) पतीज-विश्वास
 परडा परडकुं
 परिहावणिया (परिधापनिका) पहे-
 रामणी
 पंति (पङ्क्ति) पंक्ति-पंगत-पांत
 पाडिवआ } (प्रतिपदा) पडवो
 पाडिवया } तिथि
 पारिहट्टी पारेट-बहु वखतथी
 विआयेली गाय के भेश
 पिउच्छा } (पितृष्वसा) पितानी
 पिउसिआ } बहेन-फई
 पिच्छी (पृथ्वी) पृथ्वी
 पुच्छा (पृच्छा) प्रश्न-पूछा
 पुरा (पुर) पुरी-नगर-नगरी
 पुहवी (पृथ्वी) पृथ्वी
 पूणी पूणी
 पेडिआ (पेटिका) पेटी
 फग्गू फाग
 फोंफा } फुंफाडो
 फुंफा }
 खब्बरी बाबरी-माथानी बाबरी
 बहिणी (भगिनी) बहेन
 बारिआ (द्वारिका) बारी
 बाह्वा (बाहु) बाहु-हाथ-बांय

बिगगाइ बगाय
 बोहारी (बुहारी) सावरणी
 भइणी, भगिणी (भगिनी) बहेन
 भाउज्जा भोजाय
 भीइआ, भीइका (भीतिका) बीक
 भुक्खा भूख
 भूमि (भूमि) भूमि-भों
 मइ (मति) मति
 मक्खिआ } (मक्षिका) माखी-
 मच्छिआ } माछी
 मज्जाया (मर्यादा) माजा-मलाजो
 मट्टिआ (मृत्तिका) माटी
 मम्मी } मामी
 मामी }
 महिसी (महिषी) भेंश
 मंजुसा (मञ्जुषा) मज्जह-पेटी
 माअरा } (मातृ) देवी-माता
 मायरा }
 माआ (मातृ) माता-जननी
 माइ (मातृ) मा-माई
 माउ (, ,) माता
 माउत्तिआ } (मातृध्वसा) माशी-
 माउच्छा } मातानी बहेन
 माला (माला) माला, माळ
 मित्ती (मृत्ती) मित्रता-मैत्रीश्रुति
 मेहा (मेधा) मेधा-बुद्धि
 रह (रति) प्रेम-राग

रक्खा (रक्षा) राख
 रच्छा (रथ्या) रथ चाले तेवी
 पहोळी शेरी-शेरी
 रत्ति (रात्रि) रात
 रयणी (रजनी) रजनी-रेण
 रल्ला राळ
 राई (रात्री) रात
 राडी (राटि) राड
 रिद्धि (ऋद्धि) रध-ऋद्धि
 रेखा }
 रेहा } (रेखा) रेखा-लीह-लीटो
 लेहा }
 लक्खा (लक्षा) लाख
 लज्जा (लज्जा) लज्जा-लाज
 लालसा (लालसा) लालच
 लोमपडी (लोमपटी) लोबडी-भर-
 वाडणने पहेरवानी साढी
 वट्टा (वर्त्म) वाट-रस्तो
 वत्ता (वार्ता) वात
 वत्ति (वर्ति) वाट-बत्ती
 वरगोष्टी } (वरगोष्ठी) वरेंठी
 वरोष्टी }
 वरजत्ता } (वरयात्रा) बरात-
 वरअत्ता } जान
 वहू (वधू) बहु
 वंझा (वन्ध्या) वांझ-वांझणी
 वाडिआ (वाटिका) बाढी

वाडी वाड

वाया (वाच्) वाचा-वाणी

वारकखरी (द्वादशाक्षरिका) बारा-
खडी

वाराणसी (वाराणसी) वाराणसी-
बनारस नगर

वावी (वावी) वाव

विज्जु (विजुत्) विजळी

विट्टी } (विष्टि) वेठ
वेट्टि }

विभूति, विभूद् (विभूति) भभूति
-राख

वियाउया (विपादिका) वीया-पगनी
वीया फाटवी ते

विहत्था (वितस्ति) वेंत

सण्णा (संज्ञा) संज्ञा-सान-समझ

सति (स्मृति) स्मृति-सरत

सत्ति (शक्ति) शक्ति

सद्धा (श्रद्धा) श्रद्धा

समणी (श्रमणी) साध्वी

समिद्धि (समृद्धि) समृद्धि

सरिआ } (सरित्) सरिता-
सरिया } नदी

सलाया (शलाका) सळी

सवत्तिका (सपत्नीका) शोक्य

ससा (स्वसृ) स्वसा-बेन

संझा (संज्या) सांज

संति (शान्ति) शांति

संदंसिआ (संदंशिका) सांडसी

संपया } (संपदा) संपदा-
संपआ } संपत्ति
संपदा }

साडी (शाटी) साडी

सामा (श्यामा) युवति-स्त्री

साहुवी } (साध्वी) साध्वी
साहुणी }

सिद्धि (सिद्धि) सिद्धि

सिप्पी (शुक्ति) छीप

सिंदु छिंदरी

सुई, सुई (सूचि) सूइ-सोय

सुण्हा } (स्नुषा) स्नुषा-पुत्रवहू
ण्डुसा }

सुहेली } सहेल
सुखकेली }

हत्योडी हाथनुं हथीयार, हथोडी

हलही, हलिदा (हरिद्रा) हळदर

हुडा होड-सरत

नाम [नान्यतर जाति]

अक्षि } (अक्षि) आंख
अच्छि }

अच्छन्मुय (अत्यद्भुत) अचंबो

अच्छेर (आश्चर्य) आश्चर्य-अचरज

अजिण (अजिन) अजीन-चामडुं

अट्टि (अस्थि) हड्डी-हाडकुं-हाड

अत्थ (अस्त्र) अस्त्र-फेक्यातुं हथीयार
बाण वगेरे

अद्ध (अर्ध) अडधुं

अभयप्पयाण (अभयप्रदान)

अभयदान-प्राणीओ निर्भय रहे
-बने तेवी प्रवृत्ति

अमिय (अमृत) अमी-अमृत

अरविंद (अरविन्द) अरविंद-

उत्तम कमळ

असाय } (असात) शाता नहि-
असात } सुख नहि ते

अहिघ्णान (अभिज्ञान) एंधाण

अंगण (अङ्गन) आंगणुं

अंडय (अण्डक) इंडुं

अंसु (अश्रु) आंसु

आउय (आयुष्क) आयुष्य-जींदगी

आभरण (आभरण) आभरण-घरेणुं

आमलय (आमलक) आमलुं-

आंबलुं

उदग } (उदक) उदक-पाणी

उदय }

उप्पल (उत्पल) उत्पल-कमळ

ऊसय ओशीकुं

ओचुल ओलोचुलो

कट्ट (काष्ठ) काष्ठ-काट-काठ-काठी-
लाकडुं

कट्ट (कष्ट) कष्ट-दुःख

कप्पडय (कर्पटक) कपडुं-कापडुं-
कापड

कम्म (कर्म) काम-कार्य-सारी
नरसी प्रवृत्ति

कम्मबीअ (कर्मबीज) कर्मबीज

सत्-असत्-संस्कारनुं बीज

कयल (कदल) केळुं

कंबल (कम्बल) कंबल-कामळ

कंटोल } कंटोलुं-कंकोडुं-कंको-
कंकोड } डानुं शाक

कंजिय (काञ्जिक) कांजी

कंटयरक्ख (कण्टकरक्ष) कांटा-
रखुं-कांटाशी रक्षण करनार-जोडा

कारण (कारण) कारण

कुम्पल } (कुङ्मल) कुंपल-
कुंपल } फणगो

कुल (कुल) कुल-कुल

कुलड कुलडु-कुलडी

कुसगापुर (कुशाग्रपुर) राजगृहनं
बीजुं नाम

कुंडलय (कुण्डलक) कुंडल-
कुंडालं

कोटर (कोटर) कोतर

कोडिय कोडियुं

कोमलय (कोमलक) कूणं

कोसेय (कौशेय) कौशेय-रेशमी
वल्ल

कोहल (कूष्माण्ड) कोळुं

खड खड-घास

खाणु (स्थाणु) स्थाणु-खीलो-ढुंढुं

खीर } (क्षीर) क्षीर-खीर-दूध
छीर }

खेत्त } (क्षेत्र) क्षेत्र-खेतर
खित्त }

खेम (क्षेम) क्षेम-कुशल

गमण (गमन) गमन-जवुं

गल (गल) गळुं

गवत्त गवत-घास

गहण (ग्रहण) ग्रहण करवानुं साधन

गीअ } (गीत) गीत-गायेळुं
गीत }

गुत्त (गोत्र) गोत्र-वंश

गुरुकुल (गुरुकुल) सदाचारवाळा
गुरुओ ज्यां रहे छे ते स्थान

घग्घर घाघरो

घय (घृत) घी

घर (गृह) घर

घरचोल (गृहचोल) घरचोळुं

घाण (घ्राण) घ्राण-नाक-सुंघवानु
साधन

चउक्क (चतुष्क) चोक

चउव्वट्टय (चतुर्वर्त्मक) चौडुं-चार
रस्ता

चक्क (चक) चक-चरखो

चम्म (चर्मन्) चाम-चामडुं

चंग (चङ्ग) सारं

चंडालिअ (चाण्डालिक) चंडालनो
स्वभाव-क्रोध

चंदण (चन्दन) चंदननुं झाड-
लाकडुं

चारित्त (चारित्र) सच्चारित्र-
सद्वर्त्तन

चेइअ (चैत्य) चिता ऊपर चणेळुं
स्मारक-चिह्न-ओटाओ, छत्री,
पगलां, वृक्ष, कुंड, मूर्ति वगैरे

चेण्ह (चिह्न) चेन-चाळा

चेल (चेल) चेल-वल्ल

छणपय } (क्षणपद) हिंसा-
छणपअ } हिंसानुं स्थान

छत्त (छत्र) छत्र-छत्री

छिक्क छीक

छिद्दय (छिद्रक) छींङुं

छिल्लर (छिल्लर) पाणीनुं खाबोचीयुं

छीअ (क्षुत) छीक

जउ (जतु) जतु-लाख

जल (जल) जळ-पाणी

जाण (यान) यान-वाहन

जाणु (जानु) जानु-जांघ-साथळ

जीवण (जीवन) जीवन-जींदगी

जुग (युग) धोसर

जुज्ज } (युद्ध) युद्ध-लडाई
जुद्ध }

जुम्म } (युग्म) युग्म-जोडुं-जोडी
जुग्ग }

जेमणय जमणुं

जोळ्वणय (यौवन) जोवनक-यौवन

झुट्ट झुंङुं

टिक्क टिकी-टीळुं-तिलक

निलाट (ललाट) निलाट-ललाट

णयर }
णगर } (नगर) नगर-शहेर
नगर }
नयर }

णिक्क } (नीत्र) नेवुं-छापराणुं
निक्क } नेवुं

तग्ग तागडो-त्रागडो

तण (तृण) तरणुं-घास

तंब (ताम्र) तांबुं

तंबोल (ताम्बूल) तंबोळ-नागरवे-
लनुं पान

ताण (त्राण) रक्षण-शरण-आशरो

तालु (ताळ) ताळवुं

तिमिर (तिमिर) तम्मर-अंधकार

तिलय (तिलक) टीळुं

तेल (तैल) तेल

तुंद (तुन्द) दुंद-पेट

दहण (दहन) देण-दहन-आगे
बळवुं

दहिं (दधि) दही

दंतपवण (दन्तपवन) दंतवण-
दातण

दाण (दान) दान

दारु (दारु) लाकडुं

दालिद (दारिद्र्य) दळदर-
दारिद्र्य

दिण (दिन) दिन-दन-दनीयुं-
दिवस

दीवेल } (वीपतैल) वीवेल-
दीवतेल } वीवो बाळवानुं तेल

दुक्ख (दुःख) दुःख

दुद्ध (दुग्ध) दूध

धण (धन) धन

धनु (धनुष) धनुष
 धम्मजाण (धर्मयान) धर्मरूप
 वाहन, धर्मस्थान ऊपर लइ
 जवानुं वाहन

धीरत्त (धीरत्व) धीरत्व-धीरपणुं-
 धैर्य

नयण (नयन) नेण

नाण (ज्ञान) ज्ञान

निच्छिअय (निश्चितक) नक्की

निवाण (निपान) नवाण-जळाशय

नीलय (नीलक) नीलो-नीलुं

नेडु } (नीड) निलय-नीड-माळो
 नेडु }

पगरक्ख (पदकरक्ष) पगरखां-
 पणुं रक्षण करनार

पगरण (प्रकरण) पगरण-प्रारंभ

पट्टोल (पट्टकूल) पटोलुं

पद } (पद) पद-पगलुं
 पय }

पद्द पादर

पम्ह (पक्ष्मन्) पांपण

पम्हपट (पक्ष्मपट) पक्ष्म-पांपण-
 जेवुं झीणुं कापड-पांभडी

पय (पद) पद-पगलुं

परिहण (परिधान) पहेरण

पलाल (पलाल) पलाल-बोखानुं
 घास

पल्लाण (पर्याण) पल्लाण

पवहण (प्रवहण) वाहन-वहाण

पंगुरण पागरण

पंजर (पञ्जर) पांजरं

पाणीय } (पानीय) पाणी-
 पाणीअ } पीवानुं

पाडलिपुत्त (पाटलिपुत्र) पाटलि-
 पुत्र-पटणा शहेर

पायत्ताण (पादत्राण) पादत्राण-
 जोडा

पाव (पाव) पाप

पावग (पावक) पाप

पावरणय (प्रावरणक) उपरणुं

पास (पार्श्व) पासुं-पडखुं

पिच्छ (पिच्छ) पीछुं

पित्त (पित्त) पित्त

पिंजिय पीजेळुं

पुच्छ (पुच्छ) पूछडुं-पूछ

पुट्टय (पृष्ठक) पूठुं

पुण्फ (पुण्य) पुण्य-कूल

पोट्ट पोट-पेट

फल (फल) फल

फंदण (स्पन्दन) फांदबुं-फरकबुं-
 थोडुं थोडुं हळबुं

અમ્હચેર (બ્રહ્મચર્ય) બ્રહ્મચર્ય-સદા-
ચારવાલી વૃત્તિ-બ્રહ્મમાં પરાયણ
રહેવું તે

અચર (અદર) બોર-બેર

અરુચ અરુ

બાર } (દ્વાર) બાર-બારણું
બુવાર }

બિંદુ (વિન્દુ) મીંડું

બિંબિય (વિમ્બક) બિંબ-પ્રતિબિંબ-
બીંચું

બીઅ (બીજ) બી-બીજ

ભય (ભય) ભય-ભો

ભાયણ } (ભાજન) ભાજન-ભાણું-
ભાણ } પાત્ર

ભારહવાસ (ભારતવર્ષ) ભારતદેશ-
હિન્દુસ્તાન

માલ (માલ) માલ-કપાલ-લલાટ

ભોયણ (ભોજન) ભોજન-જમણ

મચ્ચુમુહ (મૃત્યુમુખ) મૃત્યુનું મુખ-
મોતનું મોઢું

મત્થય (મસ્તક) માથું

મયણફલ } (મદનફલ) મીંઢોલ
મયણહલ }

મરણ (મરણ) મરણ-મોત

મલીર (મલયચીર) મલયદેશનું
કોમઠ, શીણું અને આહું
કાપડ

મસાણ (અમશાન) મસાણ

મહાઅમય (મહામય) મોટો અમ-
મોટી બીક

મહાવિજ્ઞાલય (મહાવિદ્યાલય)
મોટું વિદ્યાલય-કોલેજ

મહુ (મધુ) મધુ

મંગલ (મન્ગલ) મંગલ

માંસ (માંસ) માંસ

માહુદર (માતૃગૃહ) માયરું-મહિયર

મિત્ર (મિત્ર) મિત્ર

મિત્રસાળ (મિત્રત્વ) મિત્રતા-
ભાઈવંધી

મિહિલાનયર (મિથિલાનગર)
મિથિલા

મુહ (મુખ) મુખ

મોત્તિઅ (મૌક્તિક) મોતી

રજ્જ (રાજ્ય) રાજ્ય-રાજ

રય (રજસ્) રજ-પાપ-ધૂલ-મેલ

રયય (રજત) રજત-રૂપું

રસાયલ (રસાતલ) રસાતલ-

પાતાલ

રંદુઅ રાંઠવું

રાયગિહ (રાજગૃહ) વિહારમાં

આવેહું-દાલનું રાજગિર-

મગધદેશની રાજધાની

રુપ્પ (રુક્મ) રૂપું

રુપ્પ (રૌપ્ય) રૂપું

रुअ रु

रुव (रूप) रूप-वस्तु-पदार्थ, रूपरंग

रोमय (रोमक) रूवुं-रोम-रुंवाटुं

लक्ष्ण } (लक्षण) लक्षण-
लच्छण } लखण-चिन्ह

लक्कुड लाकडुं

लाङ्गल (लाङ्गल) हळ

लावण } (लावण्य) लावण्य-
लायण } कांति

लाहण लाणुं

लोमपड } लोमपट } रुंवाटानुं
रोमपट } वल्ल-
लोबडी

लोहखंड (लोहखण्ड) लोखंड

लोह (लोह) लोडुं

लोहिअ (लोहित) लोही

वण (वन) वन

वत्थ (वल्ल) वल्ल-वस्तर

वत्थु (वस्तु) वस्तु

वहल वादळ

वयण (वदन) वदन-मुख

वयण (वचन) वचन-वेण

वरिस (वर्ष) वरस

वंग वांगी-वेंगण

वाणिअ (वाणिज्य) वणज वेपार

वादित्त, वाइत्त (वादित्र) वाजीत्र

वारि (वारि) वारि-पाणी

वित्त } (वेत्र) नेतर-नेतरनी
वेत्त } सोटी-बेंत

विघ्नाण } (विज्ञान) विज्ञान
विण्णाण }

विस (विष) विख

विहाण (विमान) वहाणु-प्रातःकाळ-
सवार

वीरिय (वीर्य) वीर्य-बळ-शक्ति
वेर (वैर) वेर-वैर

सगडय (शकटक) छकडो-शकट

सच्च (सत्य) सत्य-साचुं

सत्थ (शस्त्र) शस्त्र-हणवानुं हथी-
यार-तरवार वगेरे

सत्थ (शास्त्र) शास्त्र

सत्थिल्ल } (सक्थि) साथळ
सत्थि }

सयढ (शकट) छकडो-गाडुं-शकट

सरण (शरण) शरण-आशरो

सल्ल (शल्य) साल-शल्य

संखलय शंखलुं

साय } (सात) शाता-सुख
सात }

सावज्ज (सावय) पापप्रवृत्ति

सावत्तक } (सापत्न्यक) सावकुं
सावत्तय }

सासुरय (श्वाशुरक) सासरं, सास-
रातुं वर

સિત્થ (સિવ્થ) સીથ
 સિંગ (શઙ્ગ) શિંગદ્વં-શિંગું
 સિંદુરય છિદરું
 સીઅ (શીત) શીત-ડાઢ
 સીલ (સીલ) શીલ-સદાચાર
 સીસ (શીર્ષ) શીશ-માથું
 સુક્ષ્વ (સૌખ્ય) સુખ
 સુત્ત (સૂત્ર) સૂત્ર-સૂતર-સૂત્રરૂપ
 ટુંકું વાક્ય

સુવર્ણ (સુવર્ણ) સોનું
 સોઅ } (શ્રોત્ર) શ્રોત્ર-કાન-
 સોત્ત } સાંભળવાનું સાધન
 સોરભ (સૌરભ) સોડમ
 સોલ્લ માંસના સોલા
 હડ્ડ (હાડ) હાડકું
 હલ્લિઅ હાલ્લેલું-ચાલેલું
 હિયય (હૃદય) હૈયું
 હુઅ (હુત) હોમ

વિશેષણ

અકમ્મ (અકર્મન્) કર્મરહિત-
 નિર્મલ-પવિત્ર
 અક્ષ્ત્રાય (આશ્ત્રયાત) કહેલું-કહેવું
 અચેલય } (અચેલક) એલક-
 અપલય } કપડા વિનાનું
 અજ્જયણ } (અચતન) આજનું-
 અજ્જતણ } તાજું
 અજ્જ (અર્ય) અર્ય-વૈદ્ય-સ્વામી
 અજ્જ (આર્ય) આર્ય
 અદ્દગુણય } (અદ્દગુણક)
 અદ્દગુણ } (અદ્દગુણ) } આઠમણું
 અદ્દમ (અદ્દમ) આઠમું
 અઢ્ઢીઅ } (અર્ધતૃતીય) જેમાં
 અઢ્ઢાઈઅ } બે આશ્વાં અને
 અઢ્ઢાઈજ્જ } ત્રીજું અડધું છે તે,
 અઢ્ઢી-અઢી

અણવજ્જ } (અનવચ) પાપરહિત-
 અનવજ્જ } નિર્દોષ
 અણાઈઅ (અનાદિક) આદિ વિનાનું
 અણારિય (અનાર્ય) અનાર્ય-આર્ય
 નહિ તે-અનાઢી
 અત્થિઅ (આર્થિક) અર્થ સંબંધી
 -અર્થને લગતું
 અત્થિઅ (આસ્તિક) આસ્તિક
 અધીર (અધીર) અધીર-ધીરજ
 વિનાનું-નબલું
 અદ્ધુદ્ધ (અર્ધચતુર્થ) જેમાં ત્રણ
 આશ્વાં અને ચોથું અડધું
 છે તે ઝંઠ-સાડાત્રણ
 અન્ન } (અન્ય) અન્ય-બીજું
 અણ્ણ }

अन्नयर } (अन्यतर) अनेकं,
अण्णयर } बीजुं

अप्प (अल्प) अल्प-थोडुं

अप्पणिय (आत्मीय) आपणुं

अभोगि } (अभोगिन्) अभोगी-

अभोइ } भोगोने नहीं भोगवनार-
संयमवालुं

अस्हारिस (अस्मादृश) अमारीशुं-
अमारा जेवुं

अमु (अदम्) ए

अवज्ज (अवद्य) अवद्य-न वदी-
कही-शकाय तेवुं काम-
पाप-दोष

अवर } (अपर) अपर-ओर
अवर } (अवर) अवर-बीजुं

अहम (अधम) अधम-हलकुं-नीच

अहिनव (अभिनव) अवनवुं-नवीन

अंतर (आन्तर) अंतरनुं-अंदरनुं-
आंतरिक

अंतिअ (अन्तिक) पासे-नजीकमां

आकुट्ट (आकुष्ट) आक्रोश करेलुं-
आक्रोश

आगअ }
आगत } (आगत) आवेलुं
आअ }

आणत्त (आज्ञा) आज्ञा करेलुं,
आज्ञा

आरिस (आर्ष) ऋषि कहेलुं

आरोग्गिय आरोगेलुं-खाधेलुं

आसत्त (आसक्त) मोही

इम (इदम्) आ

इयर (इतर) इतर-बीजुं

उच्चंचलय (उच्चञ्चलक) उंचाछलुं

उच्छंखलय (उच्छृङ्खलक) सांकळ

वगरनुं-बंधनरहित-उच्छृङ्खल

उच्छिट्ट (उच्छिष्ट) एहुं-अजीठुं

उज्जड ऊजड

उज्जु (ऋजु) सरल

उंड ऊंड

उत्तम } (उत्तम) उत्तम
उत्तिम }

उत्तिअ (उत्थित) ऊठेलुं-ऊठयुं

उपरिअल्ल (उपरितन) उपलुं-
उपरनुं

एअ } (एतद्) ए
एय }

एग }
एक्क } (एक) एक
इक्क }

ओक्किय ओकेलुं

कज्ज (कर्य) करवा योग्य

क (किम्) कोण

कइम (कतम) कोण-क्यो, केटल्लक

कयर (कतर) कोण-बेमांथी
कोण-क्यो

કહ } (કૃત) કરેલું
 કય }
 કયણુ (કૃતજ્ઞ) કૃતજ્ઞ-કદરદાન
 કાળીણ } (કાનીન) કન્યાનું સંતાન
 } (કાનીન-પું.) વ્યાસશ્રુષિ
 કાતવ્વ } (કર્તવ્ય)
 કાયવ્વ } કર્તવ્ય-કરવા
 કામવ્વ } જેવું
 કિષ્ક (કૃત્ય) કૃત્ય-કાચું
 કિલિટ્ટ (ક્ષિપ્ત) ક્લેશવાલું, ક્ષિપ્ત
 કિલિન્ન (ક્લેશ) ગીલું-મીનું
 મીંજાયેલું
 કિલિપ્ત (ક્લેપ્ત) ક્લેપ્ત
 કુસલ (કુશલ) કુશલ-ચતુર
 કેરિસ (કૌદર) કેવું
 કોમલય (કોમલક) કોમલ
 કોવવર (કોપવર) કોધી-કોપ
 કરે તે
 સ્વલપુ (સ્વલપુ) સ્વલું સાફ કરનાર
 સ્વદ્ સ્વાદું
 સ્વદ્ સ્વટેલું
 સ્વત્ત સ્વટેલું
 ગદિય (ગદ્ધ) અતિશય લાલચુ
 ગય (ગત) ગયેલું, જવું
 ગામણિ (ગ્રામણી) ગામનો નેતા
 ગિલાણ } (ગ્લાન) ગ્લાન થયેલું,
 ગિલાન } ગ્લાન થવું
 ગુપ્ત (ગુપ્ત) ગોપવેલું-સુરક્ષિત-ગુપ્ત

ગુરુ (ગુરુ) ગુરુ-ભારે મોટું
 ગુજ્ઞ (ગુણ) દૂપાવવા યોગ્ય-ગુંજું
 ઘટ્ટ (ઘટ્ટ) ઘસેલું, સુંવાલું કરેલું,
 વાટેલું
 ઘેત્તવ્વ (પ્રહીતવ્ય) પ્રહણ કરવા
 જેવું
 ચતુગુણય } (ચતુર્ગુણક) ચારગુણ-
 ચતુગુણય } ચોગુણ
 ચતુથ } (ચતુર્થ) ચોથું
 ચતુત્થ }
 ચરસ } (ચતુરસ) ચોરસ
 ચરસ્સ }
 ચંડ (ચંડ) પ્રચંડ-ક્રોધી
 ચારુ (ચારુ) સારું-સુન્દર
 ચિવ્વ (?) } ચીવું
 ચિચ્ચ }
 ચુચ્છ (તુચ્છ) તુચ્છ-જૂજ
 છાલ્લ છેલ-ચતુર
 છગ્ગુણ } (ષડ્ગુણ) છગ્ગુણ
 છગ્ગુણય } (ષડ્ગુણક)
 છદ્ધ } (ષષ્ઠ) } છદ્ધું
 છદ્ધય } (ષષ્ઠક) }
 છાઇલ્લ } (છાયાલું) છાયાલું-
 છાયાલુ } છાયાવાલું
 જ (યદ્) જે
 જન્ન (જન્ય) જળવા યોગ્ય
 જાય (જાત) જાયેલું, થયેલું,
 જળવું

જિઞ (જિત) જીતેલું-જીતહું
 જિહ્વિય (જિતેન્દ્રિય) હિન્દ્રિયો ઊપર
 જય મેલવનાર
 જિમિત (જેમિત) જમેલું-સ્વાધેલું
 જેઢ (જ્યેષ્ઠ) જેઠું-મોઢું
 જુગુચ્છ (જુગુપ્સ) જુગુપ્સા કરનાર-
 ઘૃણા કરનાર
 જુઘ (જીર્ણ) જીર્ણ, જૂનું, જઢી-
 જરી-ગયેલું
 જોદ્ધ } (યોજિત) જોડેલું
 જોદ્ધ }
 ઠહ (સ્તબ્ધ) ટાઢો, ઠણ્ઠો, સ્તબ્ધ,
 જહ-થંમી ગયેલું
 ઠિય (સ્થિત) સ્થિત-સ્થાન
 ડહ્મમાણ (દહ્મમાન) દાહ્મતું,
 બલ્લું
 તદ્ધ } (તૃતીય) ત્રીજું
 તદ્ધ }
 તત્ત (તપ) તપેલું-તપવું
 તવસ્સિ (તપસ્વિન્) તપસ્વી
 તંસ (ત્ર્યસ) ત્રાંસું-ત્રિકોણ
 તિણ્ણ (તીર્ણ) તરી ગયેલું
 તિણ્હ (તીક્ષ્ણ) તીર્ણ-અળીદાર
 તિમ્મ } (તિમ્મ) તીક્ષ્ણ-તેજદાર-
 તિમ્મ } તેગ
 તિગુણય } (ત્રિગુણક) ત્રગણું-
 તિઉણય } ત્રણગણું
 તુચ્છ (તુચ્છ) તુચ્છ, રાંક,
 અધુરો

દક્ષિણ (દક્ષિણ) દક્ષિણ-
 દાહિણ } દક્ષિણનું
 દાહિણય (દક્ષિણક) ઢાણું
 દદ્ધવ્વ (દ્રષ્ટવ્ય) દેસવા જેવું
 દદ્ધ (દષ્ટ) દીઠું-દેસેલું-દેસવું
 દસમ (દશમ) દશમું
 દંત (દાન્ત) જેણે તૃષ્ણાને દમી છે
 તે-શાન્ત
 દિઘ્ઘાઝ (દીર્ઘાયુષ્) દીર્ઘ આયુ-
 વ્યવાલો
 દિયહ્મ } (દ્વિતીયાર્ધ) જેમાં એક
 દિવહ્મ } અને આણું બીજું અઢધું
 છે તે-દોઢ
 દુગ્ગંધિ (દુર્ગંધિન્) દુર્ગંધી चीज
 દુપ્પૂરિય (દુષ્પૂર્ય) મુસ્કેલીથી
 પુરાય-ભરાય તેલું
 દુરણુષર (દુરણુચર) જેલું આચરણ
 કઠણ લાગે તે
 દુરતિક્રમ (દુરતિક્રમ) ન મટે તેલું
 દુલ્લહ (દુર્લભ) દુર્લભ-દુલ્લભ-
 મુસ્કેલ
 દુહિ (દુઃખિન્) દુઃખી
 ધણિ (ધનિન્) ધની-ધનવાલો
 ધીર (ધીર) ધીર-ધીરજવાલું
 નમ્મ (નમ) નાગું-હુચ્ચું
 નત્તિઅ } (નપ્તૃક) નાતી-પૌત્ર
 નન્નઅ }

नमिर (नम्र) नम्र-नरम
 नवम (नवम) नवमुं
 नवीण } (नवीन) नवीन-
 णवीण } नवुं
 नाय (ज्ञात) जाणीतुं-प्रसिद्ध
 निश्चल (निश्चल) निश्चल
 निट्ठुर (निष्ठुर) नठोर
 निण्ण } (निम्न) निम्न-नीचुं,
 नेण्ण } नातुं, नेतुं
 निरट्ठय (निरर्थक) निरर्थक-नकामुं
 निहिय (निहित) निहित-स्थापेलुं,
 स्थापडुं
 पच्च (प्राच्य) पचवा-रांधवा-योग्य
 पच्छ (पथ्य) पथ्य-रस्तामां
 हितकर
 पडुप्पन्न (प्रत्युत्पन्न) वर्तमान-
 ताजुं
 पढम (प्रथम) प्रथम-परथम
 पणट्ठ (प्रणष्ट) प्रनष्ट, नाश
 पप्त (प्राप्त) पढोत्तुं-पहोच्युं
 पद्धर (प्राध्वर) पाधरुं-सीधुं
 पन्नत्त (प्रज्ञप्त) प्रज्ञापेलुं-जणावेळुं
 पन्नविय (प्रज्ञपित) प्रज्ञापेलुं,
 प्रज्ञापवुं
 पमत्त (प्रमत्त) प्रमत्त-प्रमादी
 परिसोसिअ } (परिशोषित) सू-
 परिसोसिय } कायेळुं-करमायेळुं

परूविअ (प्ररूपित) प्ररूपेळुं,
 जणावेळुं, प्ररूपवुं
 पंचम (पञ्चम) पांचमुं
 पंडित } (पण्डित) पंडित-भणेलो
 पंडिअ } पंडयो, पोपटपंडित
 पंत (प्रान्त) अन्ततुं, छेवटुं, वाप-
 रतां वधेळुं
 पासग (पश्यक ?) द्रष्टा-जोनार —
 तत्त्व समझनार
 पिआउय (प्रियायुष्क) आयुंष्यने
 प्रिय समझनार
 पियामह (पितामह) बापनो बाप
 पिय (प्रिय) प्रिय-बहाळ
 पिहिय (पिहित) ढांकेंळुं, ढांकडुं
 पीण (पीन) पुष्ट
 पुट्ट (पुष्ट) पुष्ट
 पुट्ट (पृष्ट) पूछायेळुं
 पुण्ण (पूर्ण) पूर्ण-भरेलो-संपत्ति-
 बाळो
 पुण्ण (पुण्य) पुण्य-पवित्र काम
 पुराण } पुराण } पुराणुं,
 पुराअण } पुरातन } जूवुं
 पोअ (प्रोत) परोव्युं-परोवेळुं
 पोअ पोचुं
 बज्ज (बाह्य) बहारतुं, बहारनो
 देसाव

बद्ध (बद्ध) बद्ध-बांधेलो-
बंधायेल

बिहज (द्वितीय) बीजुं
बिउणय } (द्विगुणक) बमणुं-
बिगुणय } बेगणुं

बहु (बहु) बहु-घणुं

बिइय }
बिइज } (द्वितीय) बीजु-दूजुं
दुइय }
दुइज }

बुद्ध (बुद्ध) बोधवाळो-ज्ञानी
भव (भव्य) थवा योग्य-ठीक
भित्त (भृत्य) पाळवा योग्य-
भृत्य-नोकर

भुक्त (भुक्त) भुक्त-भोगवेलुं
भोक्तव (भोक्तव्य) भोजन क-
रवा जेवुं, भोगववा जेवुं

मईय (मदीय) मारुं

मट्ट (मृष्ट) मांजेलुं-शुद्ध

मड } (मृत) मृत-मरेळुं

मय }

मणंसि (मनस्विन्) बुद्धिमान्

मय (मत) मानेलुं, मानवुं-मत

महर्घ (महार्घ) मोघु

महद्दिय } (महर्धिक) मोठी
महिद्दिय } ऋद्धिवाळुं-धनाढ्य

मायामह (मातामह) मानो बाप

मिउ (मृदु) मृदु-कोमळ-नरम

मिलाण } (म्लान) म्लान थयेळुं,
मिलान } करमायेळुं म्लान थवुं

मुक्त (मुक्त) मुक्त-छूटुं

मुद्ध (मुग्ध) मुग्ध

मूढ (मूढ) मूढ-मोहवाळो-अभण-
अज्ञानी

मोक्तव (मोक्तव्य) मूकवा जेवुं

रत्त (रक्त) रातुं-रंगेळुं

रसाल } (रसाल) रसवाळुं

रसालु }

रायण (राजन्य) राजपुत्र

रोक्तव (रुदितव्य) रोवुं-रुदन

रुक्खय (रूक्षक) रूक्ष-लूळुं

लण्ह (ऋक्ष्ण) नातुं

लहु (लघु) लघु-हळवुं-नातुं

लहुअ } (लघुक) लघु-हळवुं-

हलुअ } हळु-नातुं

लंब (लम्ब) लावुं

लुक्ख } (रूक्ष) लूळुं-आसक्ति
लुह } विनातुं

वम्मय (वाङ्मय) वाङ्मय-शास्त्र

वद्धमाण (वर्धमान) वधतुं

वक्क (वाक्य) कहेवा योग्य, वाक्य

वच्च (वाच्य) बोलवा योग्य

वज्ज (वर्ज्य) वर्जवा योग्य

वज्ज (वय) बोलवा योग्य

वाघायकर (व्याघातक) व्याघात

करनार-विघ्न करनार

विणट्ट (विनष्ट) विनष्ट, विनाश
 विष्मल } (विह्वल) विह्वल,
 विह्वल } भांभळुं-गभरायेल
 विलिअ (व्यलीक) विशेष
 अलीक-खोटुं

विविह (विविध) विविध-जातजातुं
 विह्वल (विफल) विफल

वीयरग } (वीतराग) जेमां
 वीयराय } राग नशी ते

वीलिअ (वीडित) वीळुं-भोंडुं

वोत्तव्व (वक्तव्य) कहेवा जेवुं

सकय (संस्कृत) संस्कृत

सग्घ (स्वर्घ) सोंघुं

सचेलय (सचेलक) सचेल-वळवाळुं-
 कपडावाळुं

सत्त (शक्त) शक्तिमान

सत्त (सक्त) भासक्त

सत्तम (सप्तम) सातमुं

सत्तगुण } (सप्तगुण-सप्तगुणक)

सत्तगुणय } सातगणुं

संपडिय सांपडेळुं

सम (सम) समानवृत्तिवाळुं-सरळुं

सयल (सकल) सकळ-सघळुं

सरस (सरस) सरस

सवाय (सपाद) सवायुं-सवा

सहल (सफल) सफळ

संखय (संस्कृत) संस्कारेळुं, संस्कार

संजय (संयत) संयमवाळो

संभूअ (संभूत) संभवेलो-थयेलो

संसट्ट (संसृष्ट) संसर्गवाळुं, संसर्ग

साउ (स्वादु) स्वादु-स्वादवाळुं

सीअ (शीत) शीत-ठंडुं

सीलभूअ (शीलभूत) शीलभूत,
 सदाचाररूप

सुइ (शुचि) शुचि-पवित्र

सुगंधि (सुगन्धिन्) सुगंधी वस्तु

सुजइ (सु+हान) सहेलाईशी तजी
 शकाय ते

सुत्त (सुप्त) सूतेळुं

सुत्त (सूक्त) सूक्त-सारी उक्ति-
 सुभाषित

सुय (श्रुत) सांभळेळुं, सांभळुं

सुहि (सुखिन्) सुखी

सुहुम } (सूक्ष्म) सूक्ष्म-नानुं

सुखुम }

सेट्ट (श्रेष्ठ) श्रेष्ठ-उत्तम

हअ (हत) हणायेळुं-हणेळुं

हय (हत) हरेळुं, हरवुं

हंतव्व (हन्तव्य) हणवा योग्य

हुत (हुत) होमेळुं-हवन करायेळुं

हेट्टिल } (अधस्तन) हेळुं

हेट्टिलअ }

संख्यावाचक शब्दो

अट्ट (अष्टन्) आठ

अट्टचत्तालिसा } (अष्टचत्वारिंशत्)
अडयाला } अडताळीश

अट्टणवइ }
अडणवइ } (अष्टनवति) अठाणुं
अट्टाणवइ }

अट्टत्तीसा } (अष्टत्रिंशत्)
अडत्तीसा } आडत्तीश

अट्टसट्ठि } (अष्टषष्टि) अडसठ
अडसट्ठि }

अट्टसत्तरि } (अष्टसप्तति)
अट्टहत्तरि } अठयोतेर

अट्टारस } (अष्टादश) अटार
अट्टारह }

अट्टावन्ना } (अष्टपञ्चाशत्)
अडवन्ना } अठावन
अट्टपण्णासा }

अट्टावीसा } (अष्टाविंशति)
अट्टवीस } अठ्ठावीश
अडवीसा }

अट्टासीइ (अष्टाशीति) अठ्ठाशी

अयुत, अयुअ (अयुत) दश हजार

असीइ (अशीति) अंशी

इक्कवीसा }
पगवीसा } (एकविंशति) एकवीश
एकवीसा }

एआरह }
पगारह } (एकादश) अगियार
एआरस }

एण } (एक) एक
एक्क }
एअ }
इक्क }

पगचत्तालिसा } (एकचत्वा-
इक्कचत्तालिसा } रिंशत्)
पक्कचत्तालिसा } एकताळीस
इगयाला }

पगणवइ }
इगणवइ } (एकनवति) एकाणुं
पगाणवइ }

एकतीसा } (एकत्रिंशत्)
एक्कतीसा } एकत्रीश
इक्कतीसा }

एणपण्णासा }
इक्कपण्णासा } (एकपञ्चाशत्)
पक्कपण्णासा } एकावन
पगावण्णा }

पगसट्ठि } (एकषष्टि) एकसठ
इगसट्ठि }

पगसत्तरि }
पगहत्तरि } (एकसप्तति) एकोतेर
इक्कसत्तरि }
इक्कहत्तरि }

पगासीइ (एकशीति) एकाशी

पगूणचत्तालिसा (एकोनचत्वारिंशत्) ओगणचालीस

पगूणनवइ (एकोननवति) नेवाशी

पगूणसय (एकोनशत) नव्वाणुं

पगूणतीसा (एकोनत्रिंशत्)

ओगणत्रीश

पगूणपण्णासा (एकोनसत्ताशत्)

ओगणपचास

पगूणवीसा (एकोनविंशति)

ओगणीश

पगूणसट्ठि (एकोनषष्टि)

ओगणसाठ

पगूणसत्तरि (एकोनसप्तति)

ओगणोशीतेर

पगूणासीइ (एकोनाशीति)

ओगण्याअंशी, अगण्याअंशी

कोडाकोडी (कोटाकोटि) कोडाकोड

कोडि (कोटि) कोड

चउ (चतुर) चार

चउणवइ } (चतुर्नवति) चोराणुं

चोणवइ }

चउत्तीसा } (चतुर्विंशत्)

चोत्तीसा } चोत्रीश

चउइस

चउइह

चोइस

चोइह

(चतुर्दश) चौद

चउरासीइ } (चतुरशीति) चोयांशी

चोरासीइ }

चउवीसा } (चतुर्विंशति)

चोवीसा }

चोवीश

चउसट्ठि } (चतुःषष्टि) चोसठ

चोसट्ठि }

चउचत्तालिसा } (चतुश्चत्वारिंशत्)

चोआलिसा }

चुंमालीश-

चोआला }

चुंआळीश

चउआला }

चत्तारि सयाइं (चत्वारि शतानि)

चारसैं

चत्तालीसा (चत्वारिंशत्)

चाळीश

चोवण्णा } (चतुष्पञ्चाशत्)

चउपण्णासा }

चोपन

चोसत्तरि }

चोइत्तरि }

(चतुस्सप्तति)

चउसत्तरि }

चउइत्तरि }

चूमेतेर

छ (षट्) छ

छचत्तालिसा } (षट्चत्वारिंशत्)

छायाला }

छंताळीश

छण्णवइ (षण्णवति) छनुं

छत्तीसा (षट्त्रिंशत्) छत्रीश

छप्पण्णा }

छप्पण्णासा }

छप्पन

छव्वीसा (षड्विंशति) छव्वीश

छसत्तरि }

छइत्तरि }

(षट्सप्तति) छंतेर

छासट्टि (षट्षष्टि) छासठ
 छासीइ (षड्शीति) छाशी
 णवणवइ } (नवनवति) नव्वाणुं
 नवणवइ }
 ति (त्रि) त्रण
 तिचत्तालिसा } (त्रिचत्वारिंशत्)
 तेआलिसा } तेंताळीश
 तेआला }
 तिण्णि सयाइं (त्रीणि शतानि)
 त्रणसें
 तिसत्तरि } (त्रिसप्तति) तोंतेर
 तिहत्तरि }
 तिसय (त्रिशत्) त्रणसो
 तीसा (त्रिशत्) त्रीश
 तेणवइ (त्रिनवति) त्राणुं
 तेतीसा } (त्रयस्त्रिंशत्) तेत्रीश
 तिचीसा }
 तेरह } (त्रयोदश) तेर
 तेरस }
 तेवण्णा } (त्रिपञ्चाशत्) त्रेपन
 तिपण्णासा }
 तेवीसा (त्रयोविंशति) तेवीश
 तेसट्टि (त्रिषष्टि) त्रेसठ
 तेसिइ (त्र्यशीति) त्राशी-त्र्याशी
 दस } (दशन्) दश
 दह }
 दसलक्ख } (दशलक्ष) दश लाख
 दहलक्ख }

दससहस्स } (दशसहस्र)
 दहसहस्स } दश हजार
 दु (द्वि) वे
 दुण्णणासा } (द्विपञ्चाशत्)
 षावण्णा } बावन
 दुवालस }
 बारह } (द्वादश) बार
 बारस }
 दुरुय } (द्विशत्) बसो
 बिसय }
 नव (नवन्) नव
 नवइ (नवति) नेवुं
 नवासीइ (नवाशीति) नेवाशी
 पणचत्तालिसा } (पञ्चचत्वारिंशत्)
 पणयाळा } पिस्ताळीश
 पणतीसा (पञ्चत्रिंशत्) पांत्रीश
 पणपण्णा } (पञ्चपञ्चाशत्)
 पंचावण्णा } पंचावन
 पणवीसा (पञ्चविंशति) पचीश-
 पचवीश
 पणसट्टि (पञ्चषष्टि) पांसठ
 पणसीइ } (पञ्चाशीति) पंचाशी
 पञ्चासीइ }
 पण्णणवइ }
 पञ्चणवइ } (पञ्चनवति) पंचाणु
 पञ्चाणवइ }
 पण्णरह } (पञ्चदश) पंदर-पजर
 पण्णरस }

पणसत्तरि } (पञ्चसप्तति) पंचोत्तर
पणहत्तरि }

पण्णासा }
पण्णास } (पञ्चाशत्) पचास
पञ्चासा }

पयुअ } (प्रयुत) दश लाख
पयुत }

पंच (पञ्च) पांच

बत्तीसा (द्वात्रिंशत्) बत्तीश

बाणवइ (द्विनवति) बाणुं

बावीसा (द्वाविंशति) बावीश

बासट्टि (द्विषष्टि) बासठ

बासीइ (द्वयशीति) बाशी

बिसत्तरि }
बासत्तरि } (द्विसप्तति) बोंतेर
बिहत्तरि }
बावत्तरि }

बेचत्तालिसा } (द्विचत्वारिंशत्)
बेआला } बेताळीश

दुचत्तालिसा }

बे सयाइ (द्वे शते) बसो

लक्ख (लक्ष) लाख

वीसा (विंशति) वीश

साट्टि (षष्टि) साठ

सत्त (सप्तन्) सात

सत्तच्चत्तालिसा } (सप्तचत्वा-
सगयाला } रिंशत्)
सूडतालीश

सत्तणवइ } (सप्तनवति) सत्ताणुं
सत्ताणवइ }

सत्ततीसा (सप्तत्रिंशत्)

साडत्रीश

सत्तरस } (सप्तदश) सत्तर
सत्तरह }

सत्तरि } (सप्तति) सीतेर
हत्तरि }

सत्तसट्टि (सप्तषष्टि) सडसठ

सत्तसत्तरि } (सप्तसप्तति)
सत्तहत्तरि } सत्योतेर

सत्तावन्ना } (सप्तपञ्चाशत्)
सत्तपण्णासा } सप्तावन

सत्तावीसा (सप्तविंशति) सत्यावीश

सत्तासीइ (सप्ताशीति) सत्याशी

सय (शत) सो

सहस्स (सहस्र) हजार

सोलस } (षट्+दश-षोडश)
सोलह } सोळ

अव्यय

अओ } (अतः) आथी-एथी
 अस्तो }
 अईव } (अतीव) अतीव-विशेष
 अतीव }
 अकट्टु (अकृत्वा) नहीं करीने
 अगगओ (अप्रतः) आगळथी
 अगगो (अग्रे) आघे-आगळ
 अज्झत्थं } (अध्यात्म) आत्माने
 अज्झप्पं } लगतुं-अंदरतुं
 अत्थु (अस्तु) थाओ
 अण (नञ्) निषेध, विपरीत
 अणंतरं (अनन्तरम्) अंतर
 विमा, तुरत
 अणमण्णं (अन्योऽन्यम्)
 अन्योन्य-एकबीजाले
 अण्णया (अन्यदा) अन्य समये
 अण्णद्वा (अन्यथा) तेम नहि ते
 अत्थं (अस्तम्) आथमवुं-अदर्शन
 अदुवा } (अथवा) अथवा
 अदुव }
 अद्धा (अद्धा) समय
 अण्णेव (अण्णेव) संशय
 अभिक्खणं (अभिक्षणम्)
 क्षणेक्षणे-वारंवार
 अभितो (अभितः) चारे बाजु
 अम्मो आश्चर्य

अलं (अलम्) सयुं, निषेध-पूतुं
 अवरिं } (उपरि) ऊपर
 उवरिं }
 अवस्सं (अवश्यम्) अवश्य-अचूक
 असाइं (असकृत्) अनेकवार
 अह (अथ) अथ-हवे-प्रारंभ सूचक
 अहस्ता (अधस्ताद्) नीचे
 अहव } (अथवा) अथवा
 अहवा }
 अहुणा (अधुना) हमणां
 अंतो (अन्तर) अंदर
 आम (आम) हा-स्वीकार
 आहच्च (आहत्य) बलात्कार
 इइ
 इअ } (इति) ए प्रमाणे,
 इत्ति } समासिसूचक शब्द
 इत्ति }
 इति }
 इओ (इतः) आथी, एथी, वाक्यबो
 आरम्भ, आ बाजुशी
 इत्थं (इत्थम्) ए प्रकारे
 इह (इह) आमां-अहीं
 इहरा (इतरथा) एम नहीं-अन्यथा
 ईसिं } (ईषत्) ईषत्-थोडुं-
 ईसिं } इशारा मात्र
 उत्तरसुवे (उत्तरश्चः) आवती
 काल पछी

उपरि }
अवरि } (उपरि) ऊपर
उवरि }
उवरि }

पञ्च (एतत्) ए

पगया (एकव्यं) एकवार-एक वखत

पगंततो (एकान्ततः) एक तरफ़ी

पत्थ (अत्र) अहीं

पक्ष, पवं (एवम्) एम, ए प्रमाणे

कया (कदा) क्यारे

कल्लं (कल्यम्) काले

कह् } (कथम्) केम, केवी रीते
कह् }

कहि } (कुत्र) क्यां-कहीं
कहि }

कालओ (कालतः) काले
करिने-वखते

किं (किम्) कुं, शा माटे

कुत्तो } (कुतः) क्यांथी, शाथी,
कुओ } कइं बाजुथी

केवच्चिरं (कियच्चिरम्) केटला

लांबा समय सुधी

केवच्चिरेण (कियच्चिरेण) केटला

लांबा समय सुधी

केवलं (केवलम्) केवल

खलु (खलु) निश्चय

खिप्पं (क्षिप्रम्) खेप-जल्दी

खु }
खो } (खलु) निश्चय
हु }

ख } (च) अने
य }

चिरं (चिरम्) चिरं-लांबा

काल सुधी

जया (यदा) ज्यारे

जहा } (यथा) जेम
जह }

जहासुत्तं (यथासूत्रम्) सूत्रमां-

शास्त्रमां-कहा प्रमाणे

जहिं (यत्र) ज्यां-जहीं

जं (यत्) जे-के

जाव } (यावत्) जो, ज्यां सुधी
जा }

जेण (येन) जे तरफ

तओ, तत्तो (ततः) तेथी,

त्यार पछी

तहा } (तथा) तेम
तह }

तहि } (तत्र) त्यां-तहीं

तहि }

ताव } (तावत्) तो, त्यां सुधी
ता }

तु (तु) तो

तेण (तेन) ते तरफ

दाणि } (इदानीम्)
 दाणि } हमणा-आजकाल
 इयाणि }
 इयाणि }
 दुदु (दुष्ट) दुष्ट रीते
 धुवं (ध्रुवम्) ध्रुव-चोक्कस
 न (न) न
 नमो } (नमः) नमस्कार
 नमो }
 णवर नर्यु-केवल
 णाणा (नाना) अनेक प्रकारजुं
 निच्चं } (नित्यम्) नित्य
 निच्चं }
 ना (नो) नहीं
 परो (प्रगे) प्रागड्वाश्ये-प्रातःकाले
 पुण }
 पुणो } (पुनः) पुनः पुनः, फरीवार
 उण }
 बज्जमो (बाह्यतः) बहारथी,
 बहार तरफ
 बहिआ } (बाह्य) बहार
 बहिया }
 बहिद्धा (बहिर्धा) बहार
 मज्जे (मल्ले) मल्ले-बच्चे-महो-मा
 मणा } (मनाक्)
 मण्यं } मणा-थोडुं-खामी दर्शक

मा (मा) मा-नहीं
 मुसं }
 मुसा } (मृषा) मिथ्या-खोटुं
 मूसा }
 मोसा }
 घ } (वा) वा अथवा के
 घा }
 विणा } (विना) विना
 विना }
 व० दि० (बहुल दिवस) अंधारियुं
 सइ (सदा) सदा
 सक्खं (साक्षात्) साक्षात्-प्रत्यक्ष
 सततं } (सततम्) सतत-निरंतर
 सययं }
 सया (सदा) सदा-हमेशां
 सव्वसो } (सर्वतः) सर्व प्रकारे,
 सव्वतो } चारे बाजुथी
 सव्वओ }
 सव्वत्थ (सर्वत्र) सर्वत्र-बधे ठेकाणे
 सव्वया (सर्वदा) सर्व वखते
 सव्वहा (सर्वथा) सर्व प्रकारे
 सह } { सह } सह-साथे
 सद्धि } { सार्धम् }
 सुहु (सुष्ठु) सारी रीते
 सु० दि० (शुक्ल दिनस)
 अजवाळीयुं

धातु

अइवाय् (अति+पात) अतिपात
करवो-हणवुं

अक्खोइ (आ+क्षोद्)

खोदवुं-कापवुं

अग्घ् (अर्घ) मूलववुं-मूल्य कराववुं

अच्छ् (अर्च) अर्चवुं-पूजवुं

अच्चे (अति+इ) अतीत थवुं-पार
पामवुं

अणुजाण् (अनु+जाना) अनुज्ञा
आपवी-संमति आपवी

अणु+तप्प् (अनु+तप्य) अनुताप
करवो-पश्चात्ताप करवो

अणु+भव् (अनु+भव) अनुभववुं-
भोगवुं

अणुसास् (अनु+शास्) शिक्षण
आपवुं-समजाववुं

अण्ह् (अइना) अशन करवुं-जमवुं-
खावुं

अप्प् } (अर्प) आपवुं
ओप्प् }

अब्भुत्त (अवभृथ) अबोटवुं-आभ-
डवुं-नहावुं

अभि+जाण् (अभि+जाना) अहि-
जाणवुं-अंधाणवुं-ओळखवुं

अभि+नि+क्खम् (अभि+निष्+
क्कम्) ह्मेणाने माटे घरथी
नीक्खवुं-संन्यास लेवो

अभिप्पत्थ् } (अभि+प्र+अर्थ)
अभिपत्थ् } प्रार्थना करवी

अमराय् } (अमराय) अमरनी
अमरा } पेठे रहेवुं-पोतानी
जातने अमर मानवी

अरिह् (अर्ह) योग्य थवुं

अल्लिह् आल्लवुं

अवमन्न् (अप+मन्य) अपमानवुं-
अपमान करवुं

अवस्सीअ (अव+सीद) अवसाद
पामवो-(खुं)खुवुं

अहिट्ठ (अधि+स्था-तिष्ठ) अधि-
ष्ठान मेळवुं-ऊपरी थवुं

अहिलंख् } (अभि+लष) अभिल-
अहिलंघ् } षवुं-इच्छा करवी

आगम् (आ+गम्) आववुं

आढव् (आ+रम्) आरंभवुं-शरू
करवुं

आढा (आ+द) आदर करवो

आ+ने (आ+नी) आणवुं-लाववुं

आ+घा (आ+ख्या) आख्यान
करवुं-कहेवुं

आभोअ (आ+भोग) ध्यानपूर्वक
जोवुं

आयय् (आ+दय) आदान करवुं
-ग्रहण करवुं

આરોપ (આ+રોપ) આરોપવું
આલોદદ (આ+લુઢ્ય) આલોટવું
આ+સાર (આ+સ-સાર) આમતેમ
 અપઢાવવું-આમતેમ લઈ જવું
ઈચ્છ (ઈચ્છ) ઈચ્છવું
ઉપકુદ્ (ઉત+કૂદ) ઝંચે કૂદવું
ઉદ્ (ઉત+સ્યા) ઝઢવું
ઉ+ઢી (ઉત+ઢી) ઝઢવું
ઉલ્લવ (ઉત+લ્પ) બોલવું
ઉવચ્ચિદ્ (ઉપ+તિષ્ઠ) ઉપસ્થિત
 રહેવું-સેવામાં ઢાજર રહેવું
ઉચ્ચાળી (ઉપ+ચી) પાસે લઈ જવું
ઉચ્ચ+દંસ (ઉપ+દર્શય) દેસાડવું-
 પાસે જઈને બતાવવું
ઉચ્ચ+દિસ (ઉપ+દિશ) ઉપદેશવું-
 ઉપદેશ કરવો
ઉચે (ઉપ+ઈ) પાસે જવું-પામવું
ઝંચ ઝંચવું
ઘસ (ઘ) ઘષણા કરવી-શોધવું
ઑગાલ (ઉદ્+ગાર) ઑગાઢવું
ઑપ્ (અર્પ) પાળી આપવું-પાળી
 ચઢાવવું-ઑપવું
ઑમ્વાલ (ઉત+પ્લાવ) પ્લાવિત
 કરવું
કથ (કથ) કથવું-કહેવું-વચાળવું
કપ્ (કલ્પ) ચપવું-ઉચિત હોવું
કર (કર) કરવું

કરિસ (કર્ષ) કર્ષવું-સેંચવું
 કાઢવું-સેંચવું
કથ (કથ) કથવું-કહેવું
કિળ (ક્રીળા) ચરીદવું-ચેનાતું ચેવું
કીલ (ક્રીડ) ક્રીડા કરવી-
 રમત રમવી
કુજ્ઞ (ક્રુઞ્ય) ક્રોધ કરવો
કુળ (ક્રુળ) કરવું
કુદ્ (કૂદ) કૂદવું
કુપ્ (કુપ્ય) કોપવું-કોપ કરવો
કુન્દ (કુરુ) કરવું
કુહ (ક્રુથ) ક્રોહવું-સઢવું
કૂઅ (કૂઝ) કૂકૂ કરવું-
 કૂદ કૂદ કરવું
કોવ્ (કોપ) કોપ કરવો-કુપિત કરવું
ચ્ચા (ચન) ચાળવું-ચોદવું
ચલ (સ્વલ) સ્વલિત થવું-દૂર
 કરવું
ચા (ચાદ) ચાવું
ચાદ (ચાદ) ચાવું
ચાય
ચિજ્ઞ (ચિચ) ચીજવું-ચેદ કરવો
ચિપ્ (ચિપ્ય) ચેપવું-ચેવવું-ફેંકવું
ચિષ્ (ચિષ્) ચેપવું-ચેવવું-ફેંકવું
ચુમ્ (ચુમ્ય) ચોમવું-ચોમવું-
 ચાઢમઢવું-ચોમ થવો-ગમરાવું
ચાલ (ચાલ) જવું-પામવું

गज्ज् (गर्ज) गाज्जुं
 गड् (घट) घडुं
 गरिह् (गर्ह) गरहुं-निदुं
 गवेस् (गवेष) गवेषुं-शोधुं
 गंठ् (ग्रन्थ) गंठुं-गूथुं
 गा (गा) गावुं
 गिज्झ् (गृध्य) गृद्ध थुं-ललचावुं
 गिला (ग्ला) ग्लान थुं-क्षीण थुं
 गेण्ह् (गृह्णा) ग्रहण करुं
 घड् (घट्) घडुं-बनावुं
 घरिस् (घर्ष) घसुं
 चड् (चट्) चडुं
 चय् (त्यज) तजुं
 चय् (शक्) शकुं
 चर् (चर) चरुं-चालुं
 चल् (चल) चालुं
 चव् (वच्) कहेवुं
 चिरिच्छ (चिकित्स) चिकित्सा
 करवी-उपचार करवो
 चिण् (चिनु) चाणुं-एकडुं करवुं
 चिणा (चिनु) चणुं-एकडुं करवुं
 चित् (चिन्त) चितवुं
 चुक् (च्युतक) चूकुं-भ्रष्ट थुं
 चोप्पड् चोपडुं
 छज्ज् (सज्ज) छाजुं-शोभुं
 छाप् } (छाद) छावुं-ढांकुं
 छास }

छिन्द् (छिन्द) छेदुं-हणुं-
 मारुं
 छेच्छ् (छेत्स्य) छेदुं
 छोस्ल् छोलुं
 जग्ग् (जाण्) जागुं
 जम्भा (जृम्भ) बगासुं खाडुं
 जम्म् (जन्मन्) जन्मवुं
 जव् (जप्) जपुं-जाप करवो
 जहा (जहा) छोडुं-त्याग करवो
 जंप् (जल्प) कहेवुं
 जा (या) जावुं
 जागर् (जागर्) जागुं
 जाण् (जाना) जाणुं
 जाय् (जाय) जावुं-जन्म थवो-
 उत्पन्न थवुं
 जाय् (याच) जाचुं-याचना करवी
 -मांगुं
 जाव् (याप) वीतावुं-यापन करवुं
 जिण् (जि) जितवुं-जय मेळववो
 जीह् (जिही) लाजुं
 जुज्झ् (युध्य) जूमवुं-युद्ध करवुं
 जुंज् (युज्ज) योजवुं-जोडुं-भडा-
 डुं-संबंध करवो
 जुर् (जुर) जरुं
 जेम् (जेम) जमवुं
 जोत् } (द्योत) ज्योत थवी-
 जोध } प्रकाशवुं-जोवुं

ज्ञा (ध्या) ध्यावुं-ध्यान करवुं
 ज्ञाम् बालवुं
 ठा (स्था) स्थिर रहेवुं-ऊभा रहेवुं-
 बेसी रहेवुं
 डस् (दंश) डसवुं-करडवुं
 डह् (दह) दहवुं-दाझवुं
 डज्झ (दह्य) बळवुं-बाळवुं
 णिव्विज्ज् (निद्र+विद्य) निर्वेद
 पामवो
 तच्छ (तक्ष) तासवुं-छोलवुं, पातळुं
 करवुं
 तर् (तर) तरवुं
 तव् (तप) तपवुं-संताप थवो-तप
 करवुं
 ताल् } (ताड) ताडन करवुं-
 ताड् } मारवुं
 ताव् (ताप) तपावुं-तावुं
 तिप्प् (तिप्) टपकवुं-गळवुं
 तुरिप् (तूर्य) त्वरा करवी-उतावळा
 थवुं-तुरत करवुं
 तुवर् (त्वर) त्वरा करवी
 तूर् (त्वर) त्वरा करवी, झपाटाबंध
 जवुं
 तोल् (तोल) तोळवुं
 थुण् (स्तुतु) थुणवुं-स्तुति करवी
 दक्खव् (दश) दाखवुं-देखाडवुं-
 कही बतावुं

दच्छ (प्रक्षय) जोवुं-देखवुं
 दा (दा) देवुं
 दिप्प् (दीप्य) दीपवुं
 दिव्व् (दीव्य) दूत रमवुं-रमवुं
 दीव् (दीप्) दीपवुं
 देक्ख् (दृश्) देखवुं
 धरिस् (धर्ष) धसवुं-सामा थवुं
 धा (धाव) धावुं-दोडवुं
 धाव् } (धाव) धोडवुं-दोडवुं
 धाय् }
 नच्च (नृत्य) नाचवुं
 नज्झ (नह्य) नाझवुं-बांधवुं
 नम् } (नम्) नमवुं
 नव् }
 नस्स् } (नश्य) नाश थवो
 नास् }
 नि+क्खाल् } (नि+क्षाल) निखारवुं-धोवुं
 नि+क्खार }
 निद्धुण् (निद्र+धुना) खंखेरवुं-दूर
 करवुं
 निण्णज् (निद्र+पय) नीपजवुं
 नि+मंत् (नि+मन्त्र) निमंत्रण
 करवुं, नीतरवुं
 निन्द् } (निन्द) निंदवुं-निन्दा
 निन्द् } करवी
 नीहर् (निद्र+सर्) नीहरवुं-
 नीसरवुं

ने } (नी) लइ जवुं-दोरवुं
जे }

पक्खाल् (प्र+क्षाल्) पक्खालवुं-धोवुं

पगम्भ् (प्र+गल्भ्) प्रगल्भ् थवुं-

बडाई मारवी

पच्चप्पिण् (प्रत्यर्पण-प्रति+अर्पण्)

पाछुं सोंपवुं

पज्जर (प्र+उत्+चइ-प्रोच्चर) कहेवुं

पट्ठव् (प्र+स्थाप्) पाठवुं

पड् (पत) पडवुं

पडिकूल (प्रति+कूल) प्रतिकूल

थवुं-विपरीत थवुं

पडिनी (प्रति+नी) पाछुं देवुं-

सासुं देवुं-बदले देवुं

पडिवज्ज् (प्रति+पय) पामवुं-

स्वीकारवुं

पढ् (पठ) पाठ करवो-पढवुं

पणाम् (प्र+णाम्) आपवुं-सेवामां

रखु करवुं

पन्नव् (प्रज्ञापय) जणावुं

पमाय् (प्र+माद्य) प्रमाद करवो

पमुच्च् (प्र+मुच्य) प्रमुक्त थवुं-

तइन छटी जवुं

पयल्ल् (प्र+सर्) फेलवुं

परिआल् (परिवार) परिश्रुत करवुं

-वीटवुं

परिकम् (परि+कम्) परिक-

मण करवुं-परकमवुं-

प्रदक्षिणा फरवी

परिच्चय् (परि+त्यज्) परित्याग-

करवो

परितप्प् (परि+तप्य) परिताप

पामवो-दुःखी थवुं

परिदेच् (परि+दिव्) खेद करवो

परिनिब्बा (परि+निद्+वा) शान्त

करवुं-ओलववुं

परिव्वय् (परि+व्रज्) परिव्रज्या

लेवी-बंधनरहित थइने चारे

कोर फरवुं

परिहर (परि+हर) परहरवुं-तजवुं

परिहा (परि+धा) पहेरवुं

पवय् (प्र+वद) वदवुं-कहेवुं

पवस् (प्र+वस) प्रवास करवो

पहार् (प्र+धार) धारवुं-संकल्प

करवो

पा (पा) पीवुं

पाव् (प्र+आप्) पामवुं-प्राप्त करवुं

पास् } (पश्य) जोवुं

पस्स् }

पिज्ज् (पीय) पीवुं

पिट्ठ् (पिट्ठ) पीटवुं-मारवुं-पीडवुं

पिसुण् (पिशुनय) चाढी करवी

पील् } (पीड) पीडवुं-पीलवुं

पीड् }

पुच्छ् (पुच्छ) पूछवुं

पुज्ज् (पर्य) पूरवुं-पूगवुं

पुण् (पुना) पुणवुं-पवित्र करवुं
 पुरिय् (पूर्य) पूरवुं-पुरवुं-पुरू
 करवुं
 पुलभाअ (पुलकाय) पुलकित थवुं
 -उल्लसवुं
 पुलोअ } (प्र+लोक) प्रलोकवुं-
 पुलअ } जोवुं
 पूज् } (पूज) पूजवुं
 पूअ }
 पेच्छ् (प्र+ईक्ष) जोवुं
 फल् (फल) फळवुं-फळ आववां
 फुट् (स्फुट) स्फुट थवुं-खीलवुं-
 फुटी नीकळवुं
 बाह् (बाध) बांधवुं-बाधा करवी-
 अडचण करवी
 बीह् (भी) बीवुं
 बू (ब्रू) बोलवुं
 बोल् (ब्रू) ,,
 बोह् (बोध) बोध थवो-जाणवुं
 भक्ख् (भक्ष) भक्षवुं-खावुं-भरखवुं
 भज्ज् } (भञ्ज) भांजवुं-भांगवुं
 भंज् }
 भण् (भण) भणवुं-बोलवुं-कहेवुं
 भम् (भ्रम) भमवुं
 भम्म (आम्य) भमवुं
 भर् } (स्मर) स्मरण करवुं
 भल् }

भव् (भव) थवुं-होवुं
 भा (भी) बीवुं
 भास् (भाष) भाखवुं-भाषण करवुं
 भिद् (भिनद्) मेदवुं, कटका
 करवा
 मेच्छ् (मेत्स्य) मेदवुं-द्रकडा करवा
 भोच्छ् (भोक्ष्य) भोजन करवुं-
 भोगवुं
 मज्ज् (मद्य) मद करवो, नाचवुं,
 खुषा थवुं
 मन्न् (मन्य) मानवुं
 मरिस् (मर्ष) विमासवुं-विचारवुं
 मरिस् (मर्ष) सहवुं, क्षमा राखवी
 मिला (म्ल) म्लान थवुं-करमावुं
 मुज्झ् (मुह्य) मुंझावुं, मूढ थवुं-
 मोह पामवो
 मुण् (मन्) जाणवुं
 मुंच् (मुञ्च) मूकवुं
 मेलव् (मेलय) मेळवुं, मेळववुं,
 एकमेक करवुं
 मोच्छ् (मोक्ष्य) सुकावुं-छुट् थवुं
 रक्ख् (रक्ष) रक्षवुं, राखवुं, साच-
 ववुं, रक्षण करवुं
 रीय् (रीय) नीकळवुं
 रुव् (रुद) रोवुं
 रुस् } (रुष्य) रुसवुं-रोष करवो
 रुस् }

रोच्छ (रोत्स्म) रोचुं
 लभ् (लभ्) लाभुं-मेळवुं
 लब् (लप) लवुं, बोलुं
 लह् (लभ) लेवुं, मेळवुं
 लिप् (लिप्य) लेपावुं, खण्डावुं
 लिह् (लिख) लखुं
 लुट् (लुट्य) लोटवुं-आळोटवुं
 लुण (लुना) लणुं-कापवुं
 वक्खाण (वि+आ+ख्यान) विस्ता-
 रथी कहेवुं, वखाण करवां
 वगोल् (वि+उद्+गार-व्युद्गार)
 वागोळवुं
 वच् (वज) फरता रहेवुं
 वज् (वर्ज) वर्जवुं, छोडवुं
 वज्जर (वि+उत्+चर=व्युच्चर) कहेवुं
 वड् (वर्ध) वधवुं
 वण् (वन) वणवुं, भात पाडीने
 वणवुं
 वर (वृ) वरवुं, स्वीकारवुं, वरदान
 लेवुं
 वरिस् (वर्ष) वरसवुं
 वलग् (वि+लम्) वळगवुं-चडवुं
 वस् (वस) वसवुं-रहेवुं
 वह् (वध) वध करवो-हणवुं
 वह् (वह्) वहेवुं-वावुं
 वद् (वन्द) वांदवुं-नमवुं
 वा (वा) वावुं

वाष् (वाष्) वावुं-ववरावुं
 विकिर् } (वि+किर्) वेरवुं
 विहर }
 विक्रे (वि+क्री) वेचवुं-वेकवुं
 वि+चर् (वि+चर्) विचरवुं-फरवुं
 विचिर्त् (वि+चिन्त) चिंतवुं-
 विशेष चिंतवुं
 विच्छल (वि+क्षल) वीछळवुं-धोवुं
 विज्ज (विद्य) विद्यमान होवुं
 विज्झ (विध्य) वीधवुं
 विणस्स् (वि+नश्य) वणसी जवुं-
 नष्ट थवुं-बगडवुं
 विणणव् (वि+ज्ञप्) वीनववुं
 विप्पजह् (वि+प्र+जहा) त्याग
 करवो-दूर करवुं
 विराअ } (वि+राज) विराजवुं-
 विराज् } शोभवुं
 विसीअ (वि+षीद) विषाद पामवो-
 खेद करवो
 विहड } (वि+घट) बगडवुं-नाश
 विघड् } पामवो
 विहर् (वि+हर) विहरवुं-फरवुं
 विध् (विध्य) वीधवुं
 वीसर (वि+स्मर्) वीसरवुं
 वेच्छ (वेत्स्य) वेदवुं-अनुभववुं-
 जाणवुं
 वेद् (वेष्ट) वीटवुं

वेप् (वेप्) वेपवुं-कंपवुं-धूणवुं
 वोच्छ् (वक्ष्य) कहेवुं-बोलवुं
 समायर् (सम्-आ+चर्) आचरण
 करवुं
 समारब्ध (सम्-आ+रब्ध्) समारवुं-
 समुं करवुं
 समारंभ (सम्+आ+रंभ्) समारंभ
 करवो, हणवुं
 स्मर् (स्मर्) स्मरण करवुं
 शप् (शप्) शापवुं, शाप देवो
 संघ् (सं+ख्या) कहेवुं
 संजम् (सं+यम्) संजमवुं, संयम्
 करवो
 संजल् (सं+ज्वल्) बलवुं, कोप
 करवो
 संदिस् (सम्-दिश्) सन्देशो
 आपवो-सूचन करवुं
 संपज्ज (सं+पज्) संपजवुं-सांपडवुं
 संपाउण् (सम्-प्र+आउण्) सारी
 रीते पामवुं
 संबुज्झ (सं+बुध्य) समजवुं
 संमहर् (सं+स्मर्) संभारवुं, याद
 करवुं
 संवह् (सं+वर्ध्) संवर्धन करवुं,
 पोषवुं, साचवुं

सिज्ज् (स्विद्य) सीजवुं, चीकणं
 थवुं, स्वेद-परसेवावाळा थवुं
 सिज्झ (सिध्य) सीझवुं-सिद्ध थवुं
 सिलाह् (श्लाघ) सराहवुं-वखाणवुं
 सिव् (सिव्य) सीववुं
 सिह् (स्पृह) स्पृहा करवी
 पिह् }
 सिच् (सिद्य) सीचवुं
 सुण् } (शण्) सुणवुं-सांभळवुं
 हण् }
 सुमर् (स्मर्) स्मरण करवुं
 सृङ् } (वृद्) सृङ्गवुं, नाश करवो
 सूर }
 सूस् } (शुष्य) शोषवुं-सुकावुं
 सुस्स् }
 सेव् (सेव) सेववुं-धारण करवुं-
 आश्रय लेवो
 सोच्छ् (श्रोष्य) सांभळवुं
 सोह् (शोध) शोधवुं-सोवुं-शुद्ध
 करवुं
 सोह् (शुभ) सोहवुं-शोभवुं
 हण् (हन्) हणवुं-मारवुं
 हरिस् (हर्ष) हरखवुं-हर्ष थवो
 हस् (हस) हसवुं
 हिस् (हिस) हिंसा करवी-हणवुं
 हा (हा) हीण थवुं-तजवुं
 हो (भू) होवुं, थवुं

पाइअ—गज्ज—पज्जाणि

१ मंगलं

नमोऽथु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ।

नमो अरिहंताणं ।

नमो सिद्धाणं ।

नमो आयरिआणं ।

नमो उवज्झायाणं ।

नमो लोए सव्वसाहूणं ।

—नमोकारो ।

अरिहंता मंगलं ।

सिद्धा मंगलं ।

साहू मंगलं ।

केवल्लिपन्नत्तो धम्मो मंगलं ।

—मंगलं ।

अरिहंते सरणं पवज्जामि ।

सिद्धे सरणं पवज्जामि ।

साहू सरणं पवज्जामि ।

केवल्लिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि ।

—सरणं ।

२ महव्यउच्चारणा

सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं ।

सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं ।

सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं ।

सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं ।

सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ।

सव्वं भन्ते ! पाणाइवायं पच्चक्खामि—नेव सयं पाणे अइवाएज्जा,
नेवऽन्नेहिं पाणे अइवायाविज्जा, पाणे अइवायंते वि अन्ने न समणुजा-
णामि जावजीवाए तिविहं तिविहेणं ॥१॥

सव्वं भन्ते ! मुसावायं पच्चक्खामि—नेव सयं मुसं वएज्जा, नेवऽ-
न्नेहिं मुसं वायावेज्जा, मुसं वयंते वि अन्ने न समणुजाणामि जावजी-
वाए तिविहं तिविहेणं ॥२॥

सव्वं भन्ते ! अदिन्नादाणं पच्चक्खामि—नेव सयं अदिन्नं गिण्हिज्जा,
वेवन्नेहिं गिण्हावेज्जा, अदिन्नं गिण्हंते वि अन्ने न समणुजाणामि
जावजीवाए तिविहं तिविहेणं ॥३॥

सव्वं भन्ते ! मेहुणं पच्चक्खामि—नेव सयं मेहुणं सेविज्जा, नेवऽ-
न्नेहिं सेवावेज्जा, मेहुणं सेवंते वि अन्ने न समणुजाणामि जावजीवाए
तिविहं तिविहेणं ॥४॥

सव्वं भन्ते ! परिग्गहं पच्चक्खामि—नेव सयं परिग्गहं परिगिण्हेज्जा,
नेवऽन्नेहिं परिग्गहं परिगिण्हाविज्जा, परिग्गहं परिगिण्हंते वि अन्ने न
समणुजाणामि जावजीवाए तिविहं तिविहेणं ॥५॥

[३]

सव्वं भंते ! राइभोयणं पच्चक्खामि—नेव सयं राइ भुंजेज्जा,
नेवऽनेहिं राइं भुंजाविज्जा, राइं भुंजते वि अण्णे न समणुजाणामि
जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं ॥६॥

—समणसुत्तं.

३ मिच्छा मि दुक्कडं

किर एगया एगस्स कुंभगारस्स कुडीए साहुणो ठिया. तत्थेगो
चिछगो चवलत्तणेण तस्स कुंभगारस्स कोलालाणि अंगुलियधणुहगएणं
पाहाणेहिं विंधेइ. कुंभकारेण पडिजग्गिओ दिट्ठो भणिओ—खुड्डगा !
कीस मे कोलालाणि काणेसि ? खुड्डओ भणइ—मिच्छा मि दुक्कडं, न
पुणो विंधिस्सं, मणागं पमायं गओ मि त्ति. एवं सो पुणो वि केलाकि-
लत्तणेण विंधेऊण चोइओ मिच्छा—मि—दुक्कडं देइ. पच्छा कुंभकारेण
सढो त्ति नाऊण तस्स खुड्डास्स कन्नामोडओ दिन्नो. सो भणइ—दुक्खविओ
हं, कुंभकारो भणइ—मिच्छा—मि—दुक्कडं. एवं सो पुणो पुणो कन्नामोडयं
दाऊण मिच्छा—मि—दुक्कडं करेइ. पच्छा चेळओ भणइ—अहो ! सुंदरं
मिच्छा—मि—दुक्कडं ति । कुंभकारो भणइ—तुव्व वि एरिसं चेव मिच्छा—
मि—दुक्कडं ति. पच्छा ठिओ विंधेयव्वस्स. किंच—

“ जं दुक्कडं ति मिच्छा तं चेव निसेवइ पुणा पावं ।

पच्चक्खमुसावाई मायानियडीपसंगो य ॥ ”

—समणसुत्तवृत्ती-

४ स्वामणं

आयरिए उवञ्जाए सीसे साहम्मिए कुलगणे अ ।
जे मे केइ कसाया सव्वे तिविहेण स्वामेमि ॥
सव्वस्स समणसंघस्स भगवओ अंजलिं करिअ सीसे ।
सव्वे स्वमावइत्ता स्वमामि सव्वस्स अहयं पि ॥
सव्वस्स जीवरासिस्स भावओ धम्मनिहिअनिअचित्तो ।
सव्वे स्वमावइत्ता स्वमामि सव्वस्स अहयं पि ॥
स्वामेमि सव्वजीवे सव्वे जीवा स्वमंतु मे ।
मिस्ती मे सव्वभूएसु वेरं मज्झं न केणइ ॥

—पडिक्कणसुत्तं.

५ समयं गोयम ! मा पमायए

कुत्सगो जह ओसविंदुए थोवं चिट्ठति लंबमाणए ।
एवं मणुयाण जीविअं समयं०
इह इत्तरियम्मि आउए जीवितए बहुपच्चवायए ।
विहुणाहि रयं पुराकडं समयं०
एवं भवसंसारे संसरति सुभासुमेहिं कम्मोहिं ।
जीवो पमायबहुलो समयं०
परिजूरइ ते सरीरयं केसा पंडुरगा भवंति ते ।
से सोयबले य हायइ समयं०
वुच्छिद्ध सिगेहमप्पणो कुमुयं सारइयं व पाणियं ।
से सव्वसिगेहवज्जिए समयं०

चिच्छा ण धणं च भारियं पव्वइओ हि सि अणगारियं ।
 मा बंतं पुणो वि आविए समयं०
 ण हु जिणे अज दीसइ बहुमए दीसइ मग्गदेसिए ।
 संपइ नेआउए पहे समयं०
 तिण्णो हु सि अण्णवं महं किं पुण चिट्ठसि तीरमागओ ।
 अभितुर पारं गमित्तए समयं०
 बुद्धस्स निसम्म भासियं सुकहियमट्ठपदोवसोहियं ।
 रागं दोसं च छिंदिया सिद्धिगई गए गोयमे ॥

—उत्तरअयणाई.

६ हरिकेसी सोवागो

सोवागकुलसंभूओ गुणुत्तरधरो मुणी ।
 हरिएसबलो नाम आसि भिक्खू जिह्दिओ ॥
 मणगुत्तो वयगुत्तो कायगुत्तो जिह्दिओ ।
 भिक्खद्धा बंभइज्जम्मि जज्जवाडं उवट्ठिओ ॥
 तं पासिऊणमिज्जंतं तवेण परिसोसियं ।
 पंतोवहिउवगरणं उवहसंति अणारिया ॥
 जाइमयं पडिथद्धा हिंसगा अजिह्दिआ ।
 अबंभचारिणो बाला इणं वयणमम्बवी ॥

बंभणा—कथरे आगच्छइ दित्तरूवे काले विकराले फुक्कनाछे ।

ओमचेळए पमुपिसायभूए संकरदूसं परिहरिय कंठे ॥

कयरे तुमं इय अदंसणिज्जे काए व आसा इहमागओ सि ।
ओमचेल्गा ! पसुपिसायभूआ ! गच्छ खलाहि किमिहं ठिओ सि ॥
समणो—समणो अहं संजओ बंभयारी विरओ धण—

प्पयण—परिग्गहाओ ।

परप्पवित्तस्स उ भिक्खकाले अन्नस्स अट्ठा इहमागओ मि ॥
वियरिज्जइ खज्जइ भुज्जइ य अन्नं पभूयं भवयाणमेयं ।

जाणाह मे जायणजीविणु त्ति सेवावसेसं लहउ तवस्सी ॥

बंभणा—उवक्खडं भोयणं माहणाणं अत्तट्ठियं सिद्धमिहेगपक्खं ।
न ऊ वयं एरिसमन्नपाणं दाहामु तुज्झं किमिहं ठिओ सि ? ॥

समणो—तुब्भित्थ भो ! भारहरा गिराणं अट्ठं न

याणह अहिज्ज वेए ।

उच्चावयाइं मुणिणो चरंति ताइं तु खित्ताइं सुपेसलाइं ॥

बंभणा—अज्झावयाणं पडिकूलभासी पभाससे किनु

सगासि अम्हं ।

अवि एयं विणस्सउ अन्न—पाणं न य णं दाहामु तुमं नियंठा ! ॥

समणो—जइ मे न द्दहित्थ अहेसणिज्जं, किमज्ज

जन्नाण लभित्थ लाभं ॥

बंभणा—के इत्थ खत्ता उवजोइया वा अज्झावया वा

सह खंडिएहिं ? ।

एयं खु दंढेण फलेण हंता कंठम्मि धित्तूण खलिज्ज जो णं ।

अज्झावयाणं वयणं सुणित्ता उद्धाइया तत्थ बहू कुमारा ।

दंढेहिं वित्तेहिं कसेहिं चेव समागया तं इसि तालयंति ॥

કોસલિઆ રાયદુહિઆ—ગિરિં નહેર્હિં સ્વળહ અયં દંતેહિ સ્વાયહ ।

જાયતેયં પાયેર્હિં હળહ જે ભિક્ષુમવમનહ ॥

સમળો—પુર્વિં ચ હર્ણિં ચ અળાગયં ચ મળપ્પઓસો

ન મે અત્થિ કોર્હિં ।

બંમળા—સક્કં સુ દીસહ તવોવિસેસો ન દીસહ જાહવિસેસ કોર્હિં ।

સોવાગપુત્તં હરિણસસાહું જસ્સેરિસા હહ્ડી મહાણુભાવા ॥

કહં ચરે ભિક્ષુ ! વયં જયામો પાવાહં કમ્માહં પણુલ્લયામો ?

સમળો—છજ્જીવકાણ્ડસમારભંતા મોસં અદત્તં ચ અસેવમાળા ।

પરિગ્ગહં હથિહ માળ—માયં ઇયં પરિનાય ચરંતિ દંતા ॥

ઇયં સિળાણં કુસલેણ દિઠં મહાસિળાણં હસિણં પસત્થં ।

જર્હિંસિ ણ્હાયા વિમલા વિસુદ્ધા મહારિસી ઉત્તમં ઠાણં પત્તા ॥

ઉત્તરજ્ઞયણાહિં.

૭ તં વયં વૂમ માહણં

જો લોણ બંમળો વુત્તો અગ્ગી વા મહિઓ જહા ।

સદા કુસલસંદિઠં

તં વયં૦

જો ન સજ્જહ આગંતું પવ્વયંતો ન સોમહ ।

રમણ અજ્જવયણમ્મિ

તં વયં૦

જાયરૂવં જહા મહ્ઠં નિદ્ધંતમલપાવગં ।

રાગ—દ્વોસ—ભયાઈયં

તં વયં૦

તસે પાળે વિયાણિત્તા સંગહેણ ય થાવરે ।

જો ન હિંસહ તિવિહેણં

તં વયં૦

कोहा वा जइ वा हासा कोहा वा जइ वा भया ।
 मुसं न वबइ जो उ तं वयं०
 चित्तमंतमचितं वा अप्पं वा जइ वा बहुं ।
 न गिण्हइ अदत्तं जो तं वयं०
 दिव्व-माणुस्स-तेरिच्छं जो न सेवेइ मेहुणं ।
 मणसा काय-वक्केण तं वयं०
 जहा पोम्मं जले जायं नोवलिप्पइ बारिणा ।
 एवं अलित्तं कामेहि तं वयं०
 अळोलुयं मुहाजीविं अणगारं अक्किचणं ।
 असंसत्तं गिहत्थेहिं तं वयं०
 नवि मुंडिण्ण समणो न ॐकरेण बंभणो ।
 न मुणी रण्णवासेणं कुसचीरेण न तावसो ॥
 समयाए समणो होइ, बंभचेरेण बंभणो ।
 मोजेण य मुणी होइ, तवेणं होइ तावसो ॥
 कम्मणा बंभणो होइ, कम्मणा होइ स्वत्तिओ ।
 बइस्सो कम्मणा होइ सुइो हवइ कम्मणा ॥
 एए पाउक्क्रे बुद्धे जेहिं होइ सिणायओ ।
 सब्बकम्मविणिमुक्कं तं वयं०
 एवं गुणसमाउत्ता जे हवंति दिउत्तमा ।
 ते समत्था उ उद्धत्तं परं अप्पाणमेव य ॥

—उत्तरअवधार्इ-

८ रामवणवासो

चाउव्वणं च जणं आपुच्छेऊण निग्गओ रामो ।	
वइदेही वि व ससुरं पणमइ परमेण विणयेणं ॥	१०३
सव्वाण सासुयाणं काऊण चलणवन्दणं सीया ।	
सहियायणं च निययं आपुच्छिय निग्गया एत्तो ॥	१०४
गन्तूण समाढत्तं रामं दट्ठूण लक्खणो रुढो ।	
ताएण अयसबहुलं कह एयं पत्थियं कज्जं ?	१०५
एत्थ नरिंदाण जए परिवाडीआगयं हवइ रज्जं ।	
विवरीयं चिय रहयं ताएण अदीहपेहिणा ॥	१०६
रामस्स को गुणाणं अंतं पावेइ धीरगरुयस्स ।	
लोमेण जस्स रहियं चित्तं चिय मुणिवरस्सेव ॥	१०७
अहवा रज्जधुरंधरं सब्बं फेढेमि अज्ज भरहस्स ।	
ठावेमि कुलाणीए पुहइवइं आसणे रामं ॥	१०८
एएण किं व मज्झं हवइ वियारेण ववसिएणऽज्ज ।	
नवरं पुण तच्चत्थं ताओ जेढो य जाणंति ॥	१०९
कोवं च उवसमेउं पणमिय पियरं परेण विणएणं ।	
आपुच्छइ दढचित्तो सोमिच्ची अत्तणो जणणिं ॥	११०
संभासिऊण भब्बे वज्जावत्तं च धणुवरं वेत्तुं ।	
वणपीइसंपउत्तो पउमसयासं समल्लीणो ॥	१११
पियरेण बंधवेहि य सामंतसएसु परिनिग्गया संता ।	
रायभवणाओ एत्तो विणिग्गया सुरकुमार व्व ॥	११२

सुयसोगतावियाओ धरणियलोसित्तअंसुनिवहाओ ।
 कह कह वि पणमिऊणं नियत्तियाओ य जणणीओ ॥ ११३
 काऊण सिरपणामं नियत्तिओ दसरहो य रामेणं ।
 सहवड्डिया य बंधू कलुणपलावं च कुणमाणा ॥ ११४
 जंपंति एक्कमेक्कं एस पुरी जइ वि जणवयाइण्णा ।
 जाया रामविओए दीसइ विंशाडवी चेव ॥ ११५
 पउमचरियं.

९ वीरत्थुती

हत्थीसु एरावणमाहु णाए सीहो भिगाणं सल्लिाण गंगा ।
 पक्खीसु वा गरुले वेणुदेवो निव्वाणवादीणिह नायपुत्ते ॥ २१
 जोहेसु णाए जह वीससेणे पुण्फेसु वा जह अरविंदमाहु ।
 खत्तीण सेट्ठे जह दंतवक्के इसीण सेट्ठे तह वद्धमाणे ॥ २२
 दाणाण सेट्ठं अभयप्पयाणं सच्चेसु वा अणवजं वयंति ।
 तवेसु वा उत्तम बंभचेरं लोसुत्तमे समणे नायपुत्ते ॥ २३
 सूअगडंगं, ६ वीरत्थुतिअञ्जयणं.

१० अप्पा

से ण दीहे, ण हस्से, ण वडे, ण तंसे, ण चउरंसे, ण परिमंडले;
 ण किण्हे, ण गीले, ण लोहिए, ण सुक्किले; ण सुरहिगंधे, ण दुरहिगंधे;
 ण तित्ते, ण कडुए, ण कसाते(ए), ण अंबिले, ण महुरे;

ण कक्खवे, ण मउए, ण गरुए, ण लहुए, ण सीए, ण उण्हे, ण णिद्धे,
न लुक्खे; ण काऊ(ओ), ण रुहे, ण संगे, ण इत्थी, ण पुरिसे, ण
अन्नहा; परिण्णे, सण्णे.

उवमा ण विज्जति, अरूवी सत्ता; अपयस्स पयं नत्थि, सव्वे सरा
णिअट्ठति, तक्का जत्थ ण विज्जंति, मती तत्थ ण गाहिता, ओए,
अप्पतिट्ठाणस्स खेयन्ने.

से ण सद्दे, ण रूवे, ण गंधे, ण रसे, ण फासे इच्चेतावंति
त्ति वेमि. —आयारंगसुत्तं,

११ धुत्तो सियालो

सियालेण भमंतेण हत्थी मओ दिट्ठो । सो चित्तेइ—“ लद्धो
मए उवाएण ताव णिच्छए खाइयव्वो ।” जाव सिंहो आगओ ।
तेण चित्तिंयं—“ सच्चिहेण ठाइयव्वं एयस्स ।”

सिहेण भणियं—“ किं अरे ! भाइणेज ! अच्छिज्जइ ? ”

सियालेण भणियं—आमंति माम !

सिंहो भणइ—“ किमेयं मयं ? ” ति ।

सियालो भणइ—“ हत्थी । ”

“ केण मारिओ ? ”

“ वग्घेण । ”

सिंहो चित्तेइ—“ कहमहं ऊणजातिएण मारियं भक्खामि ? ”
गओ सिंहो । णवरं वग्घो आगओ । तस्स कहिं—“ सीहेण मारिओ,
सो पाणियं पाउं णिगओ । ”

वग्धो णट्ठो । जाव काओ आगओ । सियालेण चित्तिं—“ जइ एयस्स ण देमि तओ ‘काउ’ ‘काउ’त्ति वासियसदेणं अण्णे कागा एहिंति, तेसिं कागरडणसदेणं सियालादि अण्णे बहवे एहिंति, किच्चिया बारेहामि ? ता एयस्स उवप्पयाणं देमि ।”

तेण तओ तस्स खंडं छित्ता दिण्णं । सो तं घेत्तूण गओ ।

जाव सियालो आगओ । तेण णायमेयस्स हठेण वारणं करेमि त्ति भिउडिं काऊण वेगो दिण्णो । णट्ठो सियालो ।

उक्तं चः—

उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं भेदेन योजयेत् ।

नीचमरूपप्रदानेन, सदृशं च पराक्रमैः ॥

(दशवैकालिकवृत्तिः)

१२ कयग्घा वायसा

इओ य किर अतीते काले दुवालसवरिसिओ दुब्भिक्खो आसी । तत्थ वायसा मेलयं काऊण अण्णोण्णं भणंति—“ किं कायव्वमम्हेहिं ? वड्ढो लुहमारो उवट्ठिओ, नत्थि जणवएसु वायसपिंडियाओ, अण्णं वा तारिसं किंचि न लब्भइ उज्झणघम्मियं, कहियं वच्चामो ”? त्ति ।

तत्थ वुड्ढवायसेहिं भणियं—“ समुदतडं वच्चामो । तत्थ कायंजला अम्हं भायणेज्जा भवंति । ते अम्हं समुदाओ मच्छए उत्तारिऊणं दाहिंति । अण्णहा नत्थि जीवणोवाओ । ”

संपहारेत्ता गया समुदतडं । ततो तुद्दा कायंजला मच्छए उत्ता-
रित्ता देंति । वायसा तत्थ सुहेण कालं गर्मेति ।

ततो वत्ते बारससंवच्छरिए दुब्बिक्खे जणवएसु सुभिक्खं जायं ।
ततो तेहिं वायसेहिं संपहारेत्ता वायससंघाडओ “ जणवयं पलोएह ”
सि पेसिओ, जइ सुभिक्खं भविस्सइ तो गमिस्सामो ।

सो य संघाडओ अचिरकालस्स उवलद्धी करेत्ता आगतो । साहति
य वायसाणं जहा—‘जणवएसुं वायसपिंडिआओ मुक्कमाणीओ अच्छंति,
उट्ठेह, वच्चामो ’ ति ।

ततो ते संपहरेंति—किइ गंतव्वं ! ति ‘ जइ आपुच्छामो नत्थि
गमणं ’ एवं परिगणेत्ता कायंजले सदावेत्ता एवं वयासी—

“ भागिणेज्जा ! वच्चामो । ”

ततो तेहिं भणियं—“ किं गम्मइ ? ” ।

ततो भणंति—

“ न सक्केमो पइदिवसं तुम्हं अहोभागं पासित्ता अणुद्विए
चेव सूरे ” ।

एवं भणित्ता गया ।

(वसुदेवहिण्डी—प्रथमखंडम्)

१३ सुरप्पिओ जक्खो

तेणं कालेणं तेणं समतेणं साकेयं णगरं । तस्स उत्तरपुरच्छिमे
दिसिभागे सुरप्पिए नाम जक्खाययणे । सो य सुरप्पिओ जक्खो
सन्निहियपाडिहेरो । सो वरिसे वरिसे चित्तिज्जइ । महो य से परमो
कीरइ । सो य चित्तिओ समाणो तं चेव चित्तकरं मारेइ । अह न
चित्तिज्जइ तओ जणमारिं करेइ ।

ततो चित्तगरा सव्वे पलाइउमारद्धा । पच्छा रण्णा णायं, जदि सव्वे पलायंति, तो एस जक्खो अचित्तिज्जंतो अम्ह वहाए भविस्सइ ।

तेणं चित्तगरा एक्कसंकलितवद्धा पाहुडएहिं कया, तेसिं सव्वेसिं णामाई पत्तए लिहिऊणं घडए छूढाणि । ततो वरिसे जस्स णामं उट्ठाति, तेण चित्तेयव्वो । एवं कालो वच्चति ।

अण्णया कयाइ कोसंबीओ चित्तगरदारओ घराओ पलाइओ तत्था-गओ सिक्खगो । सो भमंतो साकेतस्स चित्तगरस्स घरं अल्लीणो । सो वि एगपुत्तगो थेरीपुत्तो । सो से तस्स मित्तो जातो ।

एवं तस्स तत्थ अच्छंतस्स अह तम्मि वरिसे तस्स थेरीपुत्तस्स वारओ जातो । पच्छा सा थेरी बहुप्पगारं रुवति ।

तं रुवमाणीं थेरीं दट्ठूण कोसंबको भणति—“किं अम्मो रुदसि ?”

ताए सिट्ठं । सो भणति— “ मा रुयह । अहं एयं जक्खं चित्तिस्सामि । ”

ताहे सा भणति—“तुमं मे पुत्तो किं न भवसि ? ”

“ तो वि अहं चित्तेमि, अच्छह तुब्भे असोगाओ । ”

ततो छट्ठभत्तं काऊण, अहतं वत्थजुअलं परिहित्ता, अट्ठगुणाए मुहपोत्तीए मुहं बंधिऊण, चोक्खेण य पत्तेण सुइभूएण णवएहिं कलसएहिं ण्हाणेत्ता, णवएहिं कुच्चएहिं, णवएहिं मल्लसंपुडेहिं, अल्लेसेहिं वण्णेहिं च चित्तेऊण पायवडिओ भणइ—“ स्वमह जं मए अवरद्धं ” ति ।

ततो तुट्ठो जक्खो भणति—“ वरेहि वरं ”

सो भणति—“एयं चेव ममं वरं देहि, लोगं मा मारेह ।”

भणति—“ एवं ताव ठितमेव, जं तुमं न मारिओ, एवं अण्णे वि

न मारेमि । अण्णं भण । ”

“ जस्स एगदिसमवि पासेमि दुपयस्स वा चउप्पयस्स वा अप-
यस्स वा तस्स तदणुरूवं रूवं णिव्वत्तेमि । ”

“ एवं होउ ” त्ति दिण्णो वरो, ततो सो लद्धवरो रण्णा सक्का-
रितो समाणो गओ कोसंखि णयरि ।

(आवश्यकहारिभद्रीयवृत्तिः—विभागः १)

१४ जामाउयपरिक्खणं

वसंतपुरं नयरं । निद्रसो नाम तत्थ आसि धिज्जाइओ । तस्स
सुहा महेला लीलानिलओ । तेसिं च तिन्नि धूया जाया । कमेण य
उन्नयं तारुन्नं पत्ता । नियसरिसविहवेसु कुलेसुं वीवाहिया ।

जणणीए चित्तिं—“मज्झ दुहियरो कहं सुत्थिया होजा ? पइ-
परिणामे अन्नाए ववहरंतीओ ता गउरवपयं न भवंति । गउरवरहियाणं
य कओ सुहासंगो ? तओ कहमवि जामाउयाणं भावमहं जाणामि”त्ति
चित्तिऊण नियधूयाओ भणियाओ—“लद्धावसराहिं पढमपसंगे पण्हि-
पहरेण निययपद्दणो सिर्रो हणणिज्जो ।”

ताहिं तहच्चिय कए पभायम्मि जणणीए ताओ पुच्छियाओ—“किं
तेण तुम्हं विहियं ? ”

जेट्ठाए भणियं—“सो मच्चरणमद्दणपरो भणइ — ‘देवानुप्पिये !
किं न दुक्खमणुपत्ता ? एवंविहो पहारो तुम्ह चरणाणं न उच्चिओ ।
तुह ममम्मि अद्दगरुओ आसंघो, अन्नहा को णु एवं कुणइ ? ”

जणणीए सा जेद्दा भणिया—“पुत्ति ! तुज्झं पई अइपेमप्प-
व्वसो । तओ तं जं कुणसि तं सव्वं पमाणं होहिइ । तओ तस्स
मा भाहि । ”

बीया धूया जणणि भणइ—“पहारसमणंतरं सो मणागं सिखण-
कारी जाओ, खणंतराओ उवरओ”ति ।

जणणी तं भणइ—“तुमए अरुच्चमाणम्मि विहिए सो सिखणकारी
होही, अन्नं निग्गहं नो काही । ”

तइयाए धूयाए पुणो भणियं—“अम्मो ! मए तुह निदेसे कए
संते सो दूरा दरिसियरोसो गेहथंभेण बंधिय मम कसघायसए दासी,
भासियवं च तं दुक्कुलं सि । तो मे तए एवंविहकज्जसज्जाए न
कज्जं । ”

तओ अस्स जामाउयस्स समीवं गंतुं माऊए भणियं—“कहं मे
धूया ताडिया ? सा हि पढमपसंगे तुज्झ पण्हिपहरं दाऊण अम्हं
कुलधम्मं आइण्णा । ”

सो जंपइ—“अम्ह वि एस कुलधम्मो, जइ पुण सो कुलधम्मो
कह वि न कज्जइ तो सा ससुरकुलं न नंदेइ । ”

तओ जणणीए पुत्तीए समीवमागन्तुं भणियं—“जहेव देवस्स
वट्ठिज्जासि तहेव पइणो वट्ठिज्जासि । न अन्नहा इमो तुह पियकरो”ति ।

(उपदेशपद)

१५ गामिल्लओ सागडिओ

अत्थि कोइ कम्हिइ गामेल्लओ गहवती परिवसइ । सो य अण्णया
कयाइ सगडं धण्णभरियं काऊणं, सगडे य तित्तिरिं पंजरगयं बंधेत्ता
पड्डिओ नयरं । नयरगतो य गंधियपुत्तेहिं दीसइ । सो य तेहिं पुच्छिओ—
“किं एयं ते पंजरए” ? त्ति ।

तेण लवियं—“तित्तिरि” त्ति ।

तओ तेहिं लवियं—“किं इमा सगडतित्तिरी विक्कायइ ?”

तेण लवियं—“आमं, विक्कायइ” ।

तेहिं भणिओ—“किं लब्भइ ? ”

सागडिएण भणियं—“काहावणेणं” ति ।

ततो तेहिं काहावणो दिण्णो, सगडं तित्तिरं च घेतुं पयत्ता ।

ततो तेणं सागडिएणं भण्णति—“कीस एयं सगडं नेह ?” त्ति ।

तेहिं भणियं—“मोळेण लइययं ” ति ।

ततो ताणं ववहारो जाओ, जितो सो सागडिओ, हिओ य सो
सगडो तित्तिरीए समं ।

सो सागडिओ हियसगडोवगरणो जोग—खेम—निमित्तं आणिए-
ल्लियं बइल्लं घेतूणं विक्कोसमाणो गंतुं पयत्तो, अण्णेण य कुलपुत्तएणं
दीसइ, पुच्छिओ य—“कीस विक्कोससि ?”

तेण लवियं—“सामि ! एवं च एवं च अइसंघिओ हं ।”

ततो तेण साणुकंपेण भणिओ—“वच्च ताणं चेव गेहं, एवं च एवं
च भणाहि” त्ति ।

ततो सो तं वयणं सोऊण गओ, गंतूण य तेण भणिआ—“सामि ! तुम्हेहि मम भंडभरिओ सगडो हिओ ता इमं पि बइलं गेण्हह । मम पुण सत्तुयादुपालियं देह, जं घेत्तूण वच्चामि त्ति । न य अहं जस्स व तस्स व हत्थेणं गेण्हामि, जा तुज्झ घरिणी पाणेहि वि पिययरी सव्वा-लंकारभूसिया तीए दायव्वा, ततो मे परा तुट्ठी भविस्सइ । जीवलोग-अंतरं व अप्पाणं मन्निस्सामि ।”

ततो तेहि सक्खी आहूया, भणियं च—“एवं होउ”त्ति ।

ततो ताणं पुत्तमाया सत्तुयादुपालियं घेत्तूण निगया, तेण सा हत्थे गहिया, घेत्तूण य तं पट्ठिओ ।

तेहि पि भणिओ—“किमेयं करेसि ?”

तेणं भणियं—“सत्तुदोपालियं नेमि ।”

ततो ताणं सदेण महाजणो संगहिओ, पुच्छिया—“किमेयं ?” त्ति । ततो तेहि जहावत्तं सव्वं परिकहियं । समागयजणेण य मज्झत्थेणं होऊण ववहारनिच्छओ सुओ, पराजिया य ते गंधियपुत्ता । सो य किलेसेण तं महिलियं मोयाविओ, सगडो अत्थेण सुबहुएण सह परिदिण्णो ।
(वसुदेवहिण्डी—प्रथमखण्डम्)

१६ नडपुत्तो रोहो

उज्जेणी नामेणं विथिण्णसुरभवणा समुच्चुरधणोहा मालवमंडल-मंडणभूआ नयरी समत्थि । तत्थ जियसत्तू नामा रिउपक्खविकस्वोहकारओ नयगुणसणाहो सह गुणी सुदढपणओ नरनाहो आसी ।

अह उज्जेणिसमीवे सिलागामो गामो । तत्थ य भरहो नडो । सो य तग्गामे पद्द, नाडयविज्जाए लद्धपसंसो य । तस्स णामेण रोहओ, गामस्स य सोहओ सुओ ।

अन्नया कयाह वि मया रोहयमाया । तओ भरहो घस्कज्जकरणकए अण्णं तज्जणणि संठवेइ ।

रोहओ य बालो । सा य तस्स हीलपरायणा ह्वइ । तो तेण सा भणिया—“अम्मो । जं ममं सम्मं न वट्ठसि, न तं सुंदरं होही । एत्तो अहं तह काहं जह तं मे पाएसु पडसि ।”

एवं कालो वच्चइ । अह अण्णया कयाइ वि ससिपयासधवलाए रयणीइ सो एगसेज्जाए जणगसहिओ पासुत्तो । तो रयणिमज्झभागे उट्ठित्ता उब्भएण होऊणं उच्चसरेणं जणओ उट्ठाविय भासिओ जहा—“ताय ! पेक्खसु एस कोइ परपुरिसो जाइ !”

स सहसुट्ठिओ जाव निदामोक्खं काऊणं लोयणेहिं जोइए ताव तेण न दिट्ठो न कोइ पुरिसो ।

ततो रोहओ पुट्ठो—“क्ख्छा ! सो कत्थ परपुरिसो ?”

तेण जणओ भणिओ—“इमेणं दिसाविभागेणं सो तुरिक्खुत्तिवं गच्छंतो मे दिट्ठो ।”

तओ सो महिलं नट्टसीलं परिकलिय तीए सिदिळायरो जाओ । सा पच्छायावपरिगया भासइ—

“वच्छ ! मा एवं कुणसु ।”

रोहओ भणइ—“कहं मम लट्ठं न वट्ठसि ?”

सा बेइ—“अह लड्डं वड्डिस्सं । तओ तुमं तहा कुणसु जहा एसो
तुह जणओ मज्झ आयरं कुणइ ।”

इमं रोहेण पडिवन्नं । सा वि तह वड्डिउं लगा ।

अण्णया कयावि रयणिमज्जे सुत्तुड्डिओ सो जणगं भणइ—“ताय !
सो एस पुरिसो ! पुरिसो !”

पिउणा पुट्ठं—“सो कर्हि” ति ।

तओ निययं चेव छांयं दंसित्ता भणइ—“इमं पेच्छह” ति ।

स विलक्खमणो जाओ, पुच्छइ—“किं सो वि एरिसो आसी ?”

बालेण ‘आमं’ ति भणियं ।

जणओ चित्तेइ—“अव्वो ! बालाण केरिसुल्लावा !” इय चित्तिऊण
भरहो तीइ घणराओ संजाओ । (उपदेशपद)

१७ चिब्भडियावंसगो

एगो मणुस्सो चिब्भडियाणं भरिएण सगडेण नयरं पविसइ । सो
पविसंतो धुत्तेण भण्णइ—“जो एवं चिब्भडियाण सगडं खाइजा तस्स
तुमं किं देसि ?”

ताहे सागडिएण सो धुत्तो भणिओ—“तस्साहं तं मोयगं देमि
जो नगरद्वारेण ण णिप्फिडइ ।”

धुत्तेण भण्णति—“तोऽहं एयं चिब्भडियासगडं खायामि, तुमं
पुण तं मोयगं देज्जासि जो नगरद्वारेण ण नीसरति ।”

पच्छा सागडिएण अब्भुवगए धुत्तेण सक्खिणो कया । तओ सगडं

अहिङ्गिता तेसिं चिम्भडियाणं मणयं मणयं चक्खित्ता चक्खित्ता पच्छा
तं सागडियं मोदकं मग्गति । ताहे सागडिओ भणति—

“इमे चिम्भडिया ण खाइया तुमे ।”

धुत्तेण भणति—“जइ न खाइया चिम्भडिया अघवेह तुमं ।”

तओ अघवेणसु कइया आगया, पासंति खाइया चिम्भडिया,
ताहे कइया भणति—“को एया खाइया चिम्भडिया किणइ ?”

तओ करणे ववहारो जाओ । ‘खाइय’ त्ति जिओ सागडिओ ।
ताहे धुत्तेण मोदकं मग्गिज्जति । अच्चाइओ सागडिओ, जुत्तिकरा ओल-
गिया, ते पुट्ठा पुच्छंति, तेसिं जहावत्तं सव्वं कहेति । एवं कहिते तेहिं
उत्तरं सिक्खाविओ ।

तओ तेण खुड्डयं मोदकं णगरदारे ठवित्ता, भणिओ मोदगो—
“जाहि, जाहि मोदक !” स मोदगो न णीसरइ नगरदारेण ।

तो तेण सागडिण सक्खिणो वुत्ता—“मए तुम्हाकं समक्खं
पडिन्नायं—‘जं अहं जिओ भविस्सामि तो सो मोदगो मया दायवो जो
नगरदारेण न णीसरइ,’ एसो न णीसरइ ।” तओ जिओ धुत्तो ।

(दशवैकालिकवृत्तिः)

१८ भारियासीलपरिक्खा

अत्थि अवन्ती नाम जणवओ । तत्थ उज्जेणी नाम नयरी रिद्ध-
त्थिमियसमिद्धा । तत्थ राया जितसत्तू नाम । तस्स रण्णो धारिणी
नाम देवी ।

तत्थ य उज्जेणीए नयरीए दच्चदिसिपयासो इब्भो सागरचंदो
नाम । भज्जा य से चंदसिरी । तस्स पुत्तो चंदसिरीए अत्तओ समुददत्तो
नाम सुख्वो ।

सो य सागरचंदो परमभागवउदिव्वासंपत्तो भगवयगीयासु सुत्तओ
अत्थओ य विदितपरमत्थो । सो य तं समुददत्तं दारुणं गिहे परिव्वा-
यगस्स कळागहणत्थे ठवेइ “अन्नसालासु सिकखंतो अण्णपासंडियदिद्धी
हवेज्जा” ।

ततो सो समुददत्तो दारगो तस्स परिव्वायगस्स समीवे कळागहणं
करेमाणो अण्णया कयाइ ‘फल्लगं ठवेमि’ त्ति गिहं अणुपविट्ठो । नव्वरिं
च पासइ नियगजणणीं तेण परिव्वायगेण सद्धिं असम्भमायस्माणीं ।
ततो सो निग्मतो इत्थीसु विरागसमावण्णो, ‘न एयाओ कुलं सीलं वा
रक्खंति’ त्ति चित्तिऊण हियएण निम्बंघं करेइ, जहा—न मे वीवाहेयव्वं
त्ति । ततो से समत्तकलस्स जोव्वणत्थस्स पिया सरिसकुल—रूब—विह-
वाओ दारियाओ वरेइ । सो य ता पडिसेहेइ । एवं तस्स कालो वच्चइ ।

अण्णया तस्स सम्मएणं पिया सुरट्ठमागतो ववहारेणं । गिरिनगरे
धणसत्थवाहस्स धूयं धणसिरिं पडिरूवेणं सुंकेणं समुददत्तस्स वरेइ ।
तस्स य अन्नायमेव तिहिगहणं काऊण नियनगरमागओ ।

ततो तेण भणितो समुददत्तो—“पुत्त ! मम गिरिनयरे भंडं अच्छइ,
तत्थ तुमं सवयंसो बच्च । ततो तस्स भंडस्स विणिओगं काहामो” त्ति
बोत्तूण वयंसाण य से दारियासंबंधं संविदितं कयं ।

तओ ते सविमवाणुरूवेणं निग्गया, कहाविसेसेण य पत्ता गिरि-

समरं । बाहिरभो य ठाङ्गणं धणस्स सत्थवाहस्स मणुस्सो पेसिओ,
जहा 'ते आगओ वरो' ति ।

ततो तेण सविभवाणुस्सवा आवासा कया, तत्थ य आवासिथा ।
रत्तीए आगया भोयणववप्पेणं धणसत्थवाहगिहे, धणसिरीए पाणिग्ग-
हणं कारिओ ।

ततो सो धणसिरीए वासगिहे पविट्ठो । ततो णेणं पहरिक्कं जह-
णिऊण तीसे धणसिरीते चम्महिं दाऊण निग्गओ, वयंसाण च मज्जे
सुत्तो । ततो पभायाए रयणीए सरीरावस्सकहेउं सबयंसो चेव निग्गतो
बहिया गिरिनयरस्स । तेसिं वयंसाणं अदिट्ठतो चेव नट्ठो ।

ततो से वयंसेहिं आगंतूणं [सागरचंदस्स] धणसत्थवाहस्स य
परिकहियं 'गतो सो' । नेहिं समंततो मग्गिओ, न दिट्ठो । ततो ते
दीणवयणा कइवयाणि दिवसाणि अच्छिऊण धणसत्थवाहमापुच्छिऊण
मता नियगनयरं ।

इयरो वि समुददत्तो देसंतराणि हिंडिऊण केणइ कालेण आगतो
गिरिनयरं कप्पडियवेसछण्णो परूढनह—केस—मंसु—रोमो । दिट्ठो णेण
धणसत्थवाहो आरामगतो । ततो तेणं पणमिऊणं भणिओ—“अहं तुब्भं
आरामकम्मकरो होमि ।”

तेष य भण्णिओ—“भण्णसु, का ते भती दिज्जउ” ति ! ।

ततो तेण भणियं—“न मे भईए कज्जं । अहं तुज्जं पसादाप्पि-
कंसी । मम तुट्ठीदाणं देज्जह” ति ।

एवं पडिस्सुए आरामे कम्ममारद्धो काउं । ततो सो रुक्खाउब्बेय-
कुसलो तं आरामं कइवएहिं दिवसेहिं सब्बोउयपुप्फ—फलसमिद्धं कोइ ।

ततो सो धणसत्थवाहो तं आरामसिरिं पासिऊणं परं हरिसमुवगतो ।
चित्तिं च णेणं—“किमेएणं गुणाइसयभूएण पुरिसेण आरामे अच्छंतेण ?
वरं मे आवारीए अच्छउ” त्ति ।

ततो ण्हविय—पसाहिओ दिण्णवत्थजुयलो ठवितो आवणे ।

ततो तेण आय-वयकुसलेणं गंधजुत्तिनिउणत्तणेणं पुरजणो उम्मत्तिं
गाहितो । ततो पुच्छितो जणेणं—“किं ते नामवेयं ?”

पभणइ य—“विणीयओ” त्ति मे नामवेयं ।”

एवं सो विणीयओ विणयसंपन्नो सब्बनयरस्स वीससगिज्जो जातो ।

ततो तेण सत्थवाहेण चित्तिं—“न खमं मे एत्त आवणे य
अच्छंतो । मा एस रायसंविदितो हवेज्ज, ततो रायणा हीरइ त्ति । वर-
मेस गिहे भंडारसालाए अच्छंतो ।”

ततो तेण सगिहं नेऊण परियणं च सद्दावेऊण भणियं—“एस
वो विणीयओ जं देइ तं मे पडिच्छियव्वं, न य से आणा कोवेयव्व”त्ति ।

ततो सो विणीयओ धरे अच्छइ, विसेसओ य धणसिरीए जं
चेडीकम्मं तं सयमेव करेइ । ततो धणसिरीए विणीयको सब्बवीसंभट्ठा-
णितो जातो ।

तत्थ य नयरे रायसेवी एक्को य डिंडी परिवसइ । इओ य सा
धणसिरी पुब्बावरण्हसमए सत्ततले पासाए अट्ठालगवरगया सह विणी-
यणेणं तंबोलं सभाणयंती अच्छइ ।

सो य डिंडी ण्हाय—समालद्धो तस्स भवणस्स आसण्णेण गच्छति ।
धणसिरीए तंबोलं निच्छूढं पडियं डिंडिस्सुवरिं । डिंडिणा निज्झाइया
य, दिट्ठा य णेणं देवयभूया । ततो सो अणंगवाणसोसियसरीरो तीए

समागमुस्सुओ संवुत्तो । चित्तिं च णेणं—“एस विणीयओ एएसिं सव्वप्पवेसी, एयं उवतप्पामि । एयस्स पसातेणं एतीए सह समागमो भविस्सइ” ति ।

ततो अणैया तेण विणीयगो नियगभवणं नीओ । पूयासक्कारं च काउं पायपडिण्ण विण्णविओ—“तहा चेट्ठसु, जेण मे धणसिरीए सह संजोगं करेसि” ति ।

ततो सो “एवं होउ” ति वोत्तूण धणसिरीते सगासं गतो । पत्थावं च जाणिऊण भणिया णेणं धणसिरी डिंडियवयणं । ततो तीए रोसवसगाए भणियो—

“केवलं तुमे चेव एयं संलत्तं, अण्णो ममं न जीवंतो” ति ।

ततो सो विइयदिवसे निग्गतो, दिट्ठो य डिंडिणा । भणितो णेणं—“किं भो वयंस ! कयं कज्जं ?” ति ।

ततो तेण तव्वयणं गूहमाणेणं भणियं—“घत्तीहं” ति । तओ पुणरवि तेण दाणमाणेणं संगहियं करेत्ता विसज्जिओ ।

ततो सो आगंतूण धणसिरीए पुरतो विमणो तुण्हिक्को ठितो अच्छति । ततो तीए धणसिरीए तस्स मणोगयं जाणिऊण भणियो—

“किं ते पुणो डिंडी किंचि भणइ” ?

तेण भणियं—“आमं” ति । तीए निवारितो—“न ते पुणो तस्स दरिसणं दायवं” ।

पुणो य पुच्छिज्जमाणो तहेव तुण्हिक्को अच्छइ । ततो तीए तस्स चित्तरक्खं करेतीए भणियो—“वच्च, देहिं से संदेसं, जहा—‘असोगव-
णियाए तुमे अज्ज पओसे आगंतवं’” ति ।

तेण तहा कयं । ततो सा असोगवणियाए सेजं पत्थरेऊण जेम-
मज्जं च गिण्हिऊण विणीयगसहिया अच्छइ । सो आगतो । ततो तीए
सोवयारं मज्जं से दिण्णं । सो य तं पाऊण अचेतणसरीरो ज्ञओ ।
ताते तस्सेव य संतिथं असिं कट्ठिऊण सीसं छिण्णं, पच्छा विणीयगो
भणिओ—“तुमे अणत्थं कारिया, तुज्झ वि सीसं छिंदामि” त्ति ।

तेण पायवडिएण मरिसाविया । विणीयगेणं धणसिरिसंदिठ्ठेणं कूबं
स्वणित्ता निहिओ ।

ततो अन्नया सुहासणवरगया धणसिरी विणीयगेण पुच्छिआ—
“सुंदरि ! तुमं कस्स दिन्ना ?”

तीए भणियं—“उज्जेणिगस्स समुददत्तस्स दिण्णा” ।

तेण भणियं—“वच्चामि, अहं तं यवेसित्ता आणेमि” त्ति भणिउं
निगओ । संपत्तो य नियगभवणं पविट्ठो, दिट्ठो य अम्मापिऊहिं, तेहि
य कयंसुपाएहिं उवगूहिओ, ततो तेहिं धणसत्थबाहस्स लेहो पेसिओ
‘आगतो मे ज्ञमाउओ’ त्ति ।

ततो सो बयंसपसिगहिओ मात्तापितीहि य सद्धिं समुरकुलं गतो ।
तत्थ य पुणरवि वीवाहो कओ ।

ततो तीए तस्स रूबोक्कली कया । दिट्ठो य णाए विणीयओ ।
ततो तेण सव्वं संवादितं ।

(वसुदेबहिण्डी—प्रथमखण्डम्)

१९ जो खणइ सो पडइ

इह आसि वसंतपुरे परोपपर नेह—निम्भरा मित्ता ।
 स्वत्तिय—माहण—वाणिय—सुवण्णयार ति चत्तारि ॥१॥
 ते अत्थविदवणत्थं चलिया देसंतरं नियपुराओ ।
 पत्ता परिब्भमंता भूमिपइट्ठम्मि नयरम्मि ॥२॥
 रयणीइ तस्स बाहिं उज्जाणे तरुतलम्मि पासुत्ता ।
 पढमपहरम्मि चिट्ठइ जगंतो स्वत्तिओ तत्थ ॥३॥
 पेच्छइ तरुसाहाए पलंबमाणं सुवण्णपुरिसं सो ।
 विम्हियमणेण भणियं अणेण सो एस अत्थो ति ॥४॥
 कणयपुरिसेण संलत्तमत्थि अत्थो परं अणत्थजुओ ।
 तो स्वत्तिएण वुत्तं जइ एवं ता अलं अम्ह ॥५॥
 बीए जामे जग्गेइ माहणो सो वि पिच्छइ तहेव ।
 तइयम्मि वाणिओ तं दइण न लुब्भए तम्मि ॥६॥
 जग्गइ चउत्थजामे सुवण्णयारो सुवण्णपुरिसं तं ।
 दइण विम्हियमणो भणइ इमं एस अत्थो ति ॥७॥
 पुरिसेण जंपियं एस अत्थि अत्थो परं अणत्थजुओ ।
 जंपइ सुवण्णयारो न होइ अत्थो अणत्थजुओ ॥८॥
 पुरिसो जंपइ तो किं पडामि ? पडसु ति जंपइ कलाओ ।
 पडिओ सुवण्णपुरिसो छिंदइ सो अंगुलिं तस्स ॥९॥

खड्डाए पक्खित्तो सुवण्णपुरिसो सुवण्णयारेण ।
 गोसम्मि पत्थिया ते सुवण्णयारेण तो भणिया ॥१०॥
 किं देसंतरम्मणेण अत्थि एत्थ वि इमो कणयपुरिसो ।
 खड्डाइ मए खित्तो तं गिण्हह विभज्जिउं सव्वे ॥११॥
 तो सव्वे वि नियत्ता अंगुलिकण्णेण भत्तमाणेउं ।
 वणिओ सुवण्णयारो य दो वि पत्ता नयरमज्जे ॥१२॥
 चित्थियमिमेहिं हणिमो खत्तियमाहणसुए उवाएण ।
 अग्गं चिय दोण्हं जेण होइ एसो कणयपुरिसो ॥१३॥
 भुत्तण सयं मज्जे समागया गहियकुसुमतंबोअ ।
 खत्तियमाहणजुगं विसमिस्सं भोयणं घेतुं ॥१४॥
 बाहिं ठिएहिं तं चेव चित्थियं किं चिरं ठिया मज्जे ।
 तुब्भे त्ति भणंतेहिं दुन्नि वि खग्गेण निग्गहिया ॥१५॥
 विसमिस्सं भत्तं भुंजिऊण दिय-खत्तिया वि वावन्ना ।
 इअ एसा पाविद्धी पाविज्जइ पावपसरेणं ॥१६॥

[कुमारपालप्रतिबोधः—चतुर्थः प्रस्तावः]

‘પાઙ્ગ-ગજ-પજાણિ’નો શબ્દ કોશ

૦ આ નિશાનવાળા શબ્દો સમાસમાં છે

અહપેમપરવ્વસો (અતિપ્રેમપરવશઃ)

અતિ પ્રેમને લીધે પરવશ થયેલો
અહસંધિઓ (અતિસંધિતઃ) ઠગાયેલો
અઘ્ઘવેહ (અર્ઘાપયત) મૂલવો-મૂલ્ય
કરાવો

અચ્છહ (આદ્ધ્વમ્) રહ્યો-બેસો
અચિત્તિજ્જંતો (અચિત્ત્યમાણઃ) નહિ
ચીતરાતો-ન ચીતરવામાં આવે તો
અજ્ઞાવયા (અધ્યાપકાઃ) અધ્યાપકો-
શિક્ષકો

અટ્ટા (અર્થાય) અર્થે-માટે
અણ્ણવં (અર્ણવમ્) સમુદ્રને
અણ્ણારિયં (અનગારિતામ્) અનગા-
રિતાને-સંન્યાસ ધર્મને
અણુદ્ધિએ (અનુત્થિતે) ઝૂઝ્યો ન હોય
ત્યાં-ઝૂમ્યા પહેલાં

અત્તએ (આત્મજઃ) આત્મજ-પેટનો
વીકરો-સગો વીકરો

અત્થવિદળવત્થં (અથઅજનાર્થમ્)
અર્થ-ધન-કમાવા માટે

અત્થઓ (અર્થતઃ) અર્થ કરીને-
પ્રંથના અર્થ સમજીને

અદિદ્ધં (અદત્તમ્) નહિ દીધેલું-
નહિ કહેલું-નહિ પૂછેલું

અવીહપેહિણા (અવીર્ઘપ્રેક્ષિણા) અવી-
ર્ઘદર્શિણ

અઞ્ઞાએ (અજ્ઞાતે) જ્ઞાત થયા વિના-
જાણ્યા વિના

અભિતુર (અભિત્વરસ્વ) ત્વરા કર-
ઉતાવળ કર

અયસબહુલં (અયશોબહુલમ્) જેમાં
અયશ-અપયશ-વધારે છે તેવું

અરુચ્ચમાણમ્મિ (અરોચમાને) નહિ
રુચતું-ગમતું-થયે

અસન્નમાયરમાણીં (અસન્નમ્-આચ-
રન્તીમ્) અસન્ન આચરણ

કરતીને
અસોગાઓ (અશોકાઃ) શોક વગરની

અહતં (અહતમ્) નહિ હળાણેલું-
અક્ષત

અહોભાગં (અધોભાગમ્) નીચેના
ભાગને

અંગુલિયધણુહગાણં (અંગુલીય-
ધનુર્ગતેન) આંગળીતું ધનુષ-

ગોફળ-વઢે
અંબિલે (અમ્લઃ) અમ્લ-સાટો

આહ્ણા (આચીર્ણા) આચરી
આણિણિયં (આનીતકમ્) આણેલું

आगेउं (अनेहम्) आगवा-लाववा-

माटे

आय-वय० (आय-व्यय०) आवक

अने खर्च

आवारीए (आपणे) दुकाने

आविए (आपिबेत्) पीवे

आसा (आशया) आशाए

आसंचो (आसंगः) अतिशय अनुराग

इजंत (आयन्तम्) आवताने

इत्तरियम्मि (इत्वरै) विनाशशील-

नद्वर-माशवंत

इप्ति (ऋषिम्) ऋषिने

उच्चावयाइ (उच्चाववानि) ऊंचांनीचां-

गमे तेचां

उज्जणधम्मियं (उज्जणधर्मिकम्)

फकी देवानुं-नाखी देवानुं-

एउंजुं

उद्धाति (उत्तिष्ठति) ऊढे-नीकळे

उद्धाइया (उद्धाविताः) धोव्या-दोव्या

उब्भयेणं (ऊर्ध्वकेन) ऊभा थइने

उम्मत्ति (उन्मत्तिम्) उन्मत्तताने

उवगूह्मिओ (उपगूहः) आलिंगायो-

भेटायो

उवतप्पामि (उपतप्पामि) संताप

पासुं खुं

ऊणजातिएणं (ऊणजातिकेन) हलकी

जातवाळाए

एहिंति (एष्यन्ति) आकसो

एकसंकलितबद्धा (एकसंकलितबद्धाः)

एक साथे सांकळीने बांधेलां

एतीए (एतस्याः) एणीबी, एणीभु

ओए (ओजः) ओज-सामर्थ्य

ओमचेलए, ओमचेलगा (अवमचेलकः)

जेणे हलकां वस्त्रो पहेंया छे ते

ओलगिगया (अवलमाः) वळग्यो-

आश्रय लीधो

कइया (क्रयिकाः) क्रय करणारा-

खरीदनारा

कक्खडो (कर्कशः) कर्कश-खरबचडो

कज्जइ (क्रियते) कराय छे

कज्जामोडओ (कर्णामोटकः) कान भर-

डवो-कान आमळीची

कम्हिइ (कस्मिन्-चित्) कथीक

स्थळे

कयंसुपाएहिं (कृताश्रुपातैः) जेणे

आंसुओ पाडयां छे तेओ वडे

करणे (करणे) म्यायालयमां-कथेरीमां

कलाओ (कलादः) सोनी

कसघायसए (कसघातशतानि) चांसु-

कना सो घा

कसाते (कषायः) कषायेलो रस

कहिथे (कुत्र) कहीं-क्यां

काऊ (कायः) काया-शरीर

काओ, कागा (काकः) काक-कागडो

कागरङ्गसद्देण (काकरटनशब्देन)

कागडाना 'काका' अवाजवडे

काणेसि (काणयसि) काणां करे छे

काहाभो (करिष्यामः) करीशुं

काहावणेण (कार्षापणेन) कार्षापण वडे

[कार्षापण-सोनानुं एक जातनुं

चलणी नाणुं]

कीस (कस्मात्) शा माटे-शा

कारणे

कुञ्चएहि (कूर्चकैः) कूचाओ वडे

कुलाणीए (कुलानीते) कुलमां आणे-

लामां-कुलद्वारा आवेलामां

केरिसुल्लावा (कीटशोल्लापाः) केवा

उल्लापो-बडबडाटो

केवलि० (केवलिन) केवळ-एक

मात्र आत्मनिष्ठ-स्थितप्रज्ञ

कैसा (केशाः) केशो-वाळो

कोलालाणि (कौलालानि) कुलाले-

कुंभारे-घडेलीं

कोसंबीओ, कोसंबको (कौशाम्बीकः)

कौशांबीनो रहीश

खण्णए (गतायाम्) खाडामां

खत्ता (क्षत्ता) सारथि-रथ हांकनारो

खत्तीण (क्षत्रियाणाम्) क्षत्रियोमां

खाइया (खादिताः) खाधेली

खामणं (क्षामणम्) क्षमा करवी-

क्षमा आपवी

खुण्णा ! (क्षुद्रक !) नाना चेला !

खंडिएहि (खण्डिकैः) नाना शिष्यो

साथे

गउरवपं (गौरवपदम्) गौरवनुं

स्थान

गामेल्लओ (ग्रामीणः) गामडीयो

गिरिनगरे (गिरिनगरे) गिरनारमां

गेहयंमेण (गेहस्तम्भेन) घरना थांभला

साथे

गोसमिम (गोसे) प्रातःकाले

गंधजुस्ति० (गन्धयुक्ति०) गंध बनावानी कळ

गंधियपुत्तेहि (गान्धिकपुत्रैः) गंधीना

पुत्रोए

चउरंसे (चतुरस्रः) चोरस

चक्खित्ता चक्खित्ता (जक्षित्वा ज-

क्षित्वा) चाखी चाखीने

चमहिं (समर्दम्) तर छोडनुं-

तिरस्कार ?

चिच्चा (त्यक्त्वा) त्याग करीने

चित्तगरा (चित्रकराः) चितारा

चित्तिजइ (चित्र्यते) चितराय छे

चिल्लगो (चेटकः) चेलो

चिन्मडियाणं (चिर्मटिकानाम्)

चीमडाओनुं

छट्ठभत्तं (षष्ठभक्तम्) छ टंक

आहार न लेवानुं व्रत

છુહમારો (ક્ષુધામારઃ) ભૂક્ષ્મરો
 છૂટાણિ • છૂટં (ક્ષિપ્તાનિ) ફેંક્યાં-
 છોડ્યાં
 જક્ષ્વાયયણે (યક્ષાયતંને) યક્ષના
 મંદિરમાં
 જણમારિં (જણમારિં) માણસોનો મરો
 જણવાડં (યજ્ઞપાટકમ્) યજ્ઞવાડામાં
 જયામો (યજામઃ) યજ્ઞ કરીએ-પૂજીએ
 જામાડયસ્સ (જામાતુકસ્ય) જમાઈતું
 જ્ઞાયણજીવિણુ ત્તિ (યાચનજીવિનઃ
 ઇતિ) યાચના કરીને જીવનારા
 જીવણોવાઓ (જીવણોપાયઃ) જીવણનો
 ઉપાય
 જુક્તિકરા (યુક્તિકરાઃ) યુક્તિ કર-
 નારા-વકીલો
 જોઈએ (દૃષ્ટે) જોયા પછી
 જોહેસુ (યોધેષુ) યોધાઓમાં
 ઝાઈયવ્વં (સ્થાતવ્યમ્) ઝાવું જોઈએ-
 રહેવું જોઈએ
 તક્કા (તર્કાઃ) તર્કો-સંકલ્પ વિકલ્પો
 તત્ત્વત્થં (તથ્યાર્થમ્) તથ્ય અર્થને-
 સાચી વાતને
 તિત્તિરં, તિત્તિરિં (તિત્તિરિમ્)
 તેતરને
 તિત્તે (તિત્તઃ) તીતો-તીલો કડવો
 તુટ્ટિદાણં (તુટ્ટિદાનમ્) સંતુષ્ટ થઈને
 દાન આપવું તે-પારિતોષિક-
 ઇનામ

તંસે (ત્ર્યણઃ) ત્રાંસો
 દાસી (અદાઃ) દીધું
 દાર્હિતિ (દાસ્યન્તિ) દેશે
 દિઉત્તમા (દ્વિજોત્તમાઃ) ઉત્તમ દ્વિજો-
 બ્રાહ્મણો
 દીહે (દીર્ઘઃ) દીર્ઘ-લાંબો
 દુક્કુલા (દુષ્કુલા) દુષ્ટ કુલની
 દુહિયરો (દુહિતરઃ) દીકરીઓ
 દેવયભૂયા (દેવતાભૂતા) દેવતા જેવી
 દેસિઓ (દેશિતઃ) ઉપદેશાળો-
 દેખાડેલો
 દંતવક્કે (દન્તવક્ત્રઃ) દંતવક્ત્ર
 નામનો મહાભારત-પ્રસિદ્ધ રાજા
 ધણપ્પયણપરિગ્ગહાઓ (ધન-પચન-
 પરિગ્રહાત્) ધન, રસોઈ કરવી
 અને બીજા પરિગ્રહથી
 ધમ્મનિહિઅનિઅચિત્તો (ધર્મનિહિતનિ-
 જચિત્તઃ) જેણે પોતાનું ચિત્ત
 ધર્મમાં સ્થાપેલું છે તે
 ધરણિતલોસિત્તઅંસુનિવહાઓ (ધર-
 ãણિતલવસિત્તઅશ્રુ-નિવહાઃ) જે-
 મણે ધરણિતલ ઉપર આંસુઓ
 વહાવ્યાં છે તેઓ
 ધિજ્ઞાહિઆ (દ્વિજાતિકાઃ) બ્રાહ્મણો
 ધૂયા (દુહિતા) દીકરી

નયગુણ (નયગુણ) નીતિનો ગુણ
 નાહ્યવિજ્ઞાણ (નાટકવિદ્યાયામ) નાટકની વિદ્યામાં
 નિઅદૃતિ, નિઅદૃતિ (નિવર્તન) નિ-
 વર્તે છે. અટકે છે—આગલ જતા
 નથી
 નિજ્ઞાણ (નિર્ધાર) સારી રીતે
 જોઈ
 નિદે, નિદે (સ્નિગ્ધ) સ્નિગ્ધ-
 ચીકળો
 નિયતિયાઓ (નિયતિ) નીવર્તી-
 પાછી વળી
 નિયસરિસવિદ્વેષ (નિજસદશવિભ-
 વેષ) પોતાની સમાન વૈભવ
 ધરાવનારા કુલોમાં
 નિવ્વાણવાદીણિહ (નિર્વાણવાદિનિ હિહ)
 નિર્વાણવાદિઓમાં અહીં
 નેઆઉ (નૈયાયિક) ન્યાયયુક્ત-
 ન્યાયમાર્ગ
 પશ્ચિમ (પ્રતિરિક્ત) ખાલી—એકાંત
 સ્થલ
 પટ્ટિઓ (પ્રસ્થિત) પ્રસ્થાન કર્યું છે તે
 પટ્ટિપટ્ટિરણ (પટ્ટિપ્રહારેણ) પાનીના
 પ્રહારથી
 પળ્લયામો (પ્રનોદયામ:) દૂર કરીએ
 પત્ત (પત્રકાણિ) પત્તાં—ચિટ્ટીઓ
 પત્થરેઝળ (પ્રસ્તીર્ય) પાથરીને

પરપ્પવિત્તસ્સ (પરપ્રવૃત્તસ્ય) વીજા માટે
 પ્રવર્તેલા—તૈયાર થયેલા
 પરિગ્રહ (પરિગ્રહ) ધન ધાન્ય
 સ્ત્રી વગેરેનો પરિગ્રહ
 પરિણો (પરિણ:) ચારે બાજુનું જાણ-
 નાર
 પરિવાદીઆગયં (પરિપાટીઆગતમ્) અનુક્રમે આવેલું
 પરિહિત્તા (પરિધાય) પહેરીને
 પલાઈમારદ્ધા (પલાયિતુમારદ્ધા:) દોડવા માંડયા
 પલોએહ (પ્રલોકધ્વમ્) જુઓ
 પસાતેણ (પ્રસાદેન) પ્રસાદ—કૃપા—વહે
 પાણાહવાયં (પ્રાણાતિપાતમ્) પ્રાણોનો
 અતિપાત—હિંસાને
 પાયવડિઓ, પાયવડિણ (પાદપતિત:) પગે પહેલો
 પાવિઢ્ઠી (પાપર્ધિ:) પાપથી આવેલી
 ઋદ્ધિ
 પાસુત્તો, પાસુત્તા (પ્રસુત:) સુતેલો
 પાહુડર્ણ (પ્રામૃતકૈ:) મેટળાંઓ
 દ્વારા
 પોમ્મં (પદ્યમ્) પદ્ય—કમલ
 પંડુરગા (પાણ્ડુરકા:) પાંડરા—ધોલ
 પંતોવહિરવગરણ (પ્રાન્તોપધિરવગર-
 ણમ્) જેનાં કપડાં અને વીજાં
 ઉપકરણો જૂતાં છે તેને

फलगं (फलकम्) पाटीने-लखवानी
स्लेटने

फुक्कनासे (फुक्कनासः) जेतुं नाक सारुं
नथी ते

बहुपञ्चवायए (बहुप्रत्यवायके) जेमां
घणां प्रत्यवायो-विघ्नो-छे तेवुं

बहुमए (बहुमतः) बहु-घणा-लोकोए
मानेलो

बंभइजम्मि (ब्रह्मेज्ये) ब्राह्मणो ज्यां
संख्या वगेरे धर्मकृत्य करे छे त्यां

भगवयगीयासु (भगवद्गीतासु) भग-
वद्गीताओमां

भच्चे (भृत्यान्) भृत्योने-नोकरोने

भणित्ता (भणित्वा) भणीने-कहीने

भती (भृतिः) भाडुं-वैतन-पगार

भबयाणमेयं (भवताम् एतत्)
आपनुं भा

भाइणेज्ज, भायणेज्जा, भागिणेज्जा
(भागिनेय !) भाणेज्ज

भागवउ० (भागवत०) भागवत ध-
र्मनो अनुयायी

भासियवं (भाषितवान्) बोल्यो

भाहि (अभैः) बीक लागी

भिरुडिं (भ्रुकुटिम्) भवांने

भिक्षवट्ठा (भिक्षार्थम्) भिक्षा अर्थे

भंडभरिओ (भाण्डभृतः) भांड-करि-
याणां-थी भरेछुं

भंडारसालाए (भाण्डागारशालायाम्)
भंडारियानी जग्याए

मगग (मार्गः) मार्ग-रस्तो

मच्चरणमहणपरो (मच्चरणमर्दनपरः)

मारा चरणने मसळवामां तत्पर

मणयं मणयं (मनाक् मनाक्) थोडुं
थोडुं

मया (मृता) मरी गई

महव्वय० (महाव्रत०) महाव्रत-

मोडुं व्रत-भहिंसा वगेरे पांच
मोटां व्रत

महिओ (महितः) पूजाएलो

महेला (महिला) महिला-छी

मिच्छा मि दुक्कडं (मिथ्या मे दुष्क-
तम्) माहं दुष्कृत मिथ्या

मुहाजीविं (मुधाजीविनम्) अनास-
त्तपणे जीवनारने

मुहपोत्तीए (मुखपोतिकया) मौं

ऊपर बांधवाना वल्लवडे

मेलयं (मेलकम्) मेळो

मेहुणं (मैथुनम्) अब्रह्मचर्य

मोयाविओ (मोचितः) मुक्त कराव्यो

०संसु० (०श्मश्रु०) दाढी मूछ

रयं (रजस्) रज-मल्ल-पाप

रात्रिभोजन (रात्रिभोजनम्) रात्री-
भोजन-विकाळ भोजन
रामविओए (रामवियोगे) रामना
वियोगमां

रायणा (राज्ञा) राजावडे
रुक्खाउव्वेय० (वृक्षायुर्वेद०) वृक्षोनी
आयुर्वेद-झाडोनी दबादारुनी
विद्या

रुहे (रुहः) ऊर्गनार-जन्मनार
लइअयं (लातम्) लीधेलुं
लहं (लहम्) सुंदर
लुवखे (लुक्खः) लुखुं
लुब्भए (लुब्भ्यते) लोभाय छे
लेहो (लेखः) लेख-कागळ
वट्टिज्जासि (वर्तस्व) वर्त-वर्तन राख
वडो (वृद्धः) वडो-मोटो
वत्ते (वृत्तः) गोल
वयंसाण (वयस्यानाम्) मित्रांनुं
ववहरतीओ (व्यवहरन्त्यः) व्यवहार
करती

ववहारो (व्यवहारः) न्याय
ववहारनिच्छओ (व्यवहारनिश्चयः)
न्यायनो निर्णय-फेसलो
वहाए (वधाय) वध माटे
वायसपिंडियाओ (वायसपिण्डिकाः)
कागडानी खावानी पिंडीओ

वायससंघाडओ (वायससंघातकः) का-
गडानुं टोळुं

वारओ (वारकः) वारो
वारेहामि (वारयिष्यामि) वारीश-
अटकावीश

वासियसद्देण (वाशितशब्देन) वाशना
शब्दवडे

वित्थिण्ण० (विस्तीर्ण०) विस्तीर्ण-
खूब विस्तारवाळुं

विहुणाहि (विधुनीहि) दूर कर-
खंखेरी नाख

वीससेणो (विष्वक्सेनः) श्रीकृष्ण
वुच्छिद (व्युच्छिन्द्वि) विच्छेद कर-
नाश कर

वुड्ढवायसेहि (वृद्धवायसैः) मोटा काग-
डाओ वडे

वेए (वेदान्) वेदोने-वेदशास्त्रोने
वेणुदेवो (वैनतेयः) विनतानो पुत्र-
गरुड

वंतं (वान्तम्) वमेलुं-ओकेलुं
सक्खिणो (साक्षिणः) साक्षीओ
सगासि (सकाशे) पासे
सण्णे (संज्ञः) संज्ञावाळो-समजदार
सत्तुयाडुपालियं, सत्तुयादोपालियं
(सक्कुद्विपालिकाम्) बे पाली
साथवो

સમતકલસ (સમસ્તકલસ્ય) જેની
 બધી કલાઓ પૂરી છે તેનું
 સમુદ્યુર • (સમુદ્યુર •) ઉચ્ચત
 સરા (સ્વરાઃ) ધ્વનિઓ-શબ્દો
 સરીરાવસ્તકહેઉં (શરીરાવશ્યકહેતુમ્)
 શરીરના આવશ્યક કામ માટે-
 દિશાએ જવાને બાને
 સવ્વપવેસી (સર્વપ્રવેશી) સર્વમાં પ્રવેશ
 રાખનારો
 સવ્વોડય • (સર્વઋતુક •) બધી ઋ-
 તુઓના
 સહવહ્નિયા (સહવર્ધિતાઃ) સાથે
 બધેલા-સાથે મોટા થયેલા
 સહસુદ્ધિઓ (સહસોત્થિતઃ) એક દમ
 ઉઠેલો-જાગેલો
 સહિયાયણં (સશ્વિકાજનમ્) સહી
 જનને
 સાકેયં (સાકેતમ્) સાકેત નગર-
 અયોધ્યા
 સારહ્યં (શારદિકમ્) શરદઋતુનું
 સાસુયાણં (શ્વશ્રુકાણામ્) સાસુઓનું
 સાહમ્મિએ (સાધર્મિકાન્) સમાન
 ધર્મવાળાઓને
 સ્તિણાણં (સ્નાનમ્) સ્નાન-ન્દાણ
 સિરો (શિરઃ) શિર-માથું

સુકહિયં અદ્વપદોવસોહિયં (સુકથિતમ્
 -અર્થ-પદ-ઉપશોભિતમ્) સારી
 રીતે કહેલું અને અર્થ તથા
 પદથી શોભિતું
 સુક્કિલે (શુક્લઃ) શુક્લ-ધોળો
 સુત્તઓ (સૂત્રતઃ) શબ્દ માત્ર દ્વારા
 ગોલીને
 સુત્તુદ્ધિઓ (સુતોત્થિતઃ) સુતેલો ઉઠ્યો
 સુયસોગતાવિઆઓ (સુતશોકતાપિતાઃ)
 સુતના શોકથી તપેલી-દુઃખી
 સૂરે (સૂર્યે) સૂર્ય
 સેજં (શય્યામ્) સેજ-પથારીને
 સોવાગ • (શ્વપાક •) ચાંડાલ
 સોયબલે (શ્રોત્રબલમ્) શ્રોત્ર ઇન્દ્રિ-
 યની શક્તિ
 સોહઓ (શોભકઃ) શોભા આપનારો
 સંકરદૂસં (સંકરદૂષ્યમ્) જાતજાતના
 નાના નાના ટૂકડામાંથી બના-
 વેલું એક વસ્ત્ર
 સંગહિઓ (સંગ્રહીતઃ) મેગો કર્યાં
 સંતિયં (સત્કમ્) સંબંધી
 સંપહારેત્તા (સંપ્રધાયં) વિચારીને
 સુંકેણં (શુલ્કેન) કિંમતવડે
 હસ્તે (હસ્તઃ) હસ્ત-નાનો
 હીલા • (હીલા •) નિંદા

